K. MARX, F. ENGELS • KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ BİÇİMLERİ

K. Marx, F. Engels

Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri

KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ BİÇİMLERİ

K. MARX-F. ENGELS

İ K İ N C İ (GENİŞLETİLMİŞ) B A S K I

KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ BİÇİMLERİ

KARL MARX - FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN
MİHRİ BELLİ

Karl Marx'ın *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* adlı yapıtının *Formen, die der kapitalistischen Production vorhergehn* başlıklı bölümünü İngilizcesinden (Karl Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, Lawrence & Wishart, London 1964) ve, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kapitalizm-öncesi ekonomi ve toplum biçimleri üzerine yazılmış yazılardan hazırlanan derlemeyi Fransızcasından (Marx, Engels, Lenin, *Sur les sociétés précapitalistes*, Editions Sociales, Paris 1973), Mihri Belli dilimize çevirmiş ve kitap, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri* adı ile *Sol Yayınları* tarafından, Nisan 1977 (Birinci Baskı: —*Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri*— Aralık 1967) tarihinde, Ankara'da, *İlkyaz Basımevi*'nde, dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

SOL YAYINLARI'NIN NOTU

Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri, Marx ve Engels'in, kapitalist üretim öncesi biçimlerle ilgili metinlerinden meydana getirilmiş bir derlemedir. Kapitalizm-öncesi üretim, esas olarak, toprağa bağlı üretimdir ve, bu nedenle de, derleme, büyük ölçüde kapitalizm-öncesi toprak mülkiyet biçimlerini tahlile ayrılan metinler ve parçalardan oluşmaktadır. Bu arada, doğal ekonomi içersinde yer alan zanaatların ve kapitalist üretim öncesi dönemlerin henüz kapitalist nitelikte olmayan tefeci ve bezirgân (tüccar) sermayelerin niteliğini tahlile ilişkin metin ve parçalar da, elinizdeki derlemede yer almakta, böylece derleme, tarihsel ilerlemenin kapitalist üretim öncesi evrelerine ve üretim biçimlerine ilişkin metinlerden ve parçalardan oluşmaktadır.

Üç ayrı kısma ayırdığımız bu derlemenin, Birinci Kısmını, Marx'ın, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* adlı yapıtının *Formen, die der kapitalistischen Production vorhergehn* adlı bölümü oluşturmaktadır. Marx'ın 1860'ların başında, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya ve *Kapital*'e hazırlık olarak kaleme aldığı notlardan oluşan *Grundrisse*'nin bazı küçük parçaları, ilkin 1903'te *Neue Zeit*'ta, tamamı ise ilk kez 1939-1941'de Moskova'da, daha sonra 1953'te Berlin'de, Almanca olarak yayınlanmıştır. Marx'ın anlatımıyla, onbeş yıl süren bir araştırmanın, yani hayatının en güzel yıllarının ürünü olan elyazmaları, —gene Marx'ın anlatımıyla— yayınlanmak için değil, kendisini aydınlığa kavuşturmak için yazılmış monografilerden oluşmaktadır. *Grundrisse* içinde, kapitalizm-öncesi tarihsel evrim sorununun incelendiği ve kısaca *Formen* olarak adlandırılan ve bu derlemenin birinci kısmını oluşturan bölüm, komünal tarım mülkiyetinin tahliline ilişkin pasajlar içermesi bakımından apayrı bir önem taşımaktadır.

Derlemenin İkinci Kısmı, Marx ve Engels'in, komünal tarım mülkiyetine, tarım komünlerinden (Rusya'da) kapitalist aşamayı atlayarak sosyalizme geçilip geçilemeyeceğine; komünal toprak mülkiyetinin dış müdahalelerle parçalanma tarzlarına (Cezayir'de Türk ve Fransız müdahaleleri); gelişmeye karşı

direngen Asya tarzının dünya kapitalist pazarının etkisiyle çözülüşüne (Hindistan'da İngiliz egemenliği); kapitalizm-öncesi tefeci ve bezirgân (tüccar) sermayelerine, vb. ilişkin tahlillerini içeren metinlerden, mektuplardan, notlardan oluşmakta; Üçüncü Kısımda ise, Lenin'in, Asya üretim tarzını reddetmediğini açıklığa kavuşturan iki pasajı yer almaktadır.

Okurun anımsayacağı gibi, *Sol Yayınları,* "Formen"i, daha önce *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri* içinde, Aralık 1967'de, yayınlamıştı. *Pre-Capitalist Economic Formations* (Lawrence & Wishart, London 1964)'dan dilimize çevrilen bu metin esas alınarak, yeniden, yeni baskısı (International Publishers, New-York 1975), Almancası (*Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie,* Dietz Verlag, Berlin 1974, s. 375-415) ve Fransızcası ("Formes qui Précèdent la Production Capitaliste", *Sur les sociétés précapitalistes*, Editions Sociales, Paris 1973) gözönünde bulundurularak gözden geçirilmiştir; gözden geçirme sırasında, yapıtın diğer bir İngilizce (*Grundrisse,* Penguin Books, London 1973) ve Fransızca (*Fondements de la critique de l'économie politique,* I, Editions Anthropos, Paris 1969) çevirileri elimizin altında bulunuyordu.

Formen'in elyazmasından oluşması ve yayınlanmak için değil, Marx'ın kendisini açıklığa kavuşturmak için yazılmış olması, bu metnin anlaşılmasını oldukça güçleştirdiğini marksist araştırıcılar özellikle belirtmektedirler. "Formen", İngilizceye, Jack Cohen tarafından bu güçlükleri bir ölçüde azaltabilmek amacıyla, yeni paragraflar açılarak ve bazı tümceler bölünerek çevrilmiştir. Türkçe çeviride bu işlem benimsenmiş, ve bu nedenle, "Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler (Formen)"de, Karl Marx'ın paragrafları başına yıldız (*) işareti konarak, Jack Cohen tarafından açılan paragraflar belirtilmiştir. Marx tarafından konan köşeli parantezler, çeviren ya da yayıncı tarafından konan köşeli parantezlerden ayırmak amacıyla, İngilizce çeviride olduğu gibi < > işaretleri ile gösterilmiştir. İngilizce çeviride Jack Cohen tarafından bölünen tümceler, metnin anlaşılmasını bir ölçüde de olsa kolaylaştırdığı için, bu tümce bölünmesi, *Sol Yayınları* tarafından da benimsenmiştir. "Formen"in açıklayıcı notları, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından hazırlanan notlardan (*Grundrisse,* Berlin 1974, s. 1017-1020) yararlanılarak, *Sol Yayınları* tarafından düzenlenmiştir.

Derlemede yer alan ikinci ve üçüncü kısımlar, *Sur les sociétés précapitalistes* esas alınarak hazırlanmış, daha önce *Sol Yayınları* arasında yayınlanmış olan pasajlar, *Sol Yayınları*'nda yer alan çevirilerden aktarılmıştır.

Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri'nin hazırlanmasında *Sol Yayınları*'nın esas aldığı *Pre-Capitalist Economic Formations*, Eric J. Hobsbawm'ın sunuş yazısıyla ve *Sur les sociétés précapitalistes* ise Maurice Godelier'in sunuş yazısıyla yayınlanmışlardır. Bu sunuş yazıları ve bu konuda yazılan diğer inceleme ve araştırmalar, doğruları içerdikleri kadar, Marx ve Engels'te henüz *tam* bir berraklığa kavuşmamış olan Antik, Cermen, Slav ve özellikle Asya tarzı konusunda, doğal olarak, özel yorumlara ve değerlendirmelere yönelmekte, bu nedenle de, birbirinden yer yer farklı, hatta birbirine yer yer karşıt değerlendirmelere varmaktadırlar. Kuşkusuz bu inceleme ve araştırmaların dilimize kazandırılmasında yarar vardır, ve konuyu inceleyecekler için olduğu kadar, öğrenecekler için de önem taşımaktadır. Ne var ki, Marx ve Engels'in metinlerini, yer yer özel yorumlarla tamamlanan bu incelemelerden *bir tekiyle* sunmanın, okuru, bir tek yazarın görüşü altında Marx ve Engels'i anlamaya ve yorumlamaya yönelteceği de bir gerçektir. Bu nedenledir ki, *Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri,* derlemeye esas aldığımız yapıtların sunuş yazılarından soyutlanarak sunulmuş, *Sol Yayınları,* böyle bir derlemeyi kendi görüşleri altında sunmaktan da aynı nedenle kaçınmıştır.

BİRİNCİ KISIM

KAPİTALİST ÜRETİM ÖNCESİ BİÇİMLER

(FORMEN)

KARL MARX

KAPİTALİST ÜRETİM ÖNCESİ BİÇİMLER

(SERMAYE İLİŞKİSİNİN YA DA İLKEL BİRİKİMİN OLUŞUMU ÖNCESİ SÜREÇ ÜZERİNE)

[BİR][1]

*ÜCRETLİ emeğin önkoşullarından biri ve sermayenin tarihsel koşullarından biri, özgür emek ve bu özgür emeğin yeniden para üretmek ve onu değerlere çevirmek üzere, tatmin için kullanım-değeri olarak değil, para için kullanım-değeri olarak para tarafından tüketilmek üzere, para karşılığında değişilmesidir. Bir başka önkoşul da, özgür emeğin, onun gerçekleşmesini sağlayan nesnel koşullardan —iş araçlarından ve malzemesinden— ayrılmasıdır. Bu, her şeyden önce, emekçinin, kendi doğal laboratuvarı olan topraktan ayrılması demektir. Bu, hem özgür küçük toprak mülkiyetinin, hem de Doğu komününe dayanan komünal toprak mülkiyetinin çözülmesi demektir.

Her iki biçimde de, emekçi, kendi emeğinin nesnel koşullarına kendi mülkü gibi davranır; bu, emeğin kendi maddî önkoşullarıyla olan doğal birliğidir. Böylece burada, emekçinin kendi emeğinden bağımsız nesnel bir varlığı vardır. Birey kendi kendisine mülk sahibi olarak, kendi gerçekliğinin koşullarının efendisi olarak davranır. Başkalarıyla olan ilişkisi de aynıdır. Bu *önkoşulun* topluluktan ileri gelmesi durumunda, ötekiler, onun, ortak mülkiyeti yaratan mülk ortaklarıdırlar. Hep birlikte topluluğu oluşturan tek tek ailelerden ileri gelmesi durumunda ise, ötekiler onunla birarada varolan bağımsız mülk sahipleri, bağımsız özel mülk sahipleridir. Eskiden her şeyi kapsamına alan ve hepsine egemen durumda bulunan komünal mülkiyet, bu durumda, sayısız özel toprak sahiplerinden ayrı özel bir *ager publicus** olarak yer alır.

*Her iki biçimde de, bireyler, emekçi olarak değil, mülk sahibi olarak —ve aynı zamanda çalışan bir topluluk üyesi olarak— davranırlar. Her ne kadar *yabancı* emekle, yani artı-ürünle değişilmek üzere artı-emek harcayacak durumdaysalar da, bu çalışmanın amacı *değer yaratmak* değildir. Amaç, mülk sahibinin ve ailesinin ve aynı zamanda tüm olarak komünal topluluğun varlığının sürdürülmesidir. Bireyin bir *emekçi* olarak, emekçiliği dışında bütün öteki niteliklerinden arınmış bir emekçi olarak ortaya çıkışı,** bizzat *tarihinin* bir ürünüdür.

*Toprak mülkiyetinin bu en eski biçiminin ilk önkoşulu, kendiliğinden meydana gelen evrimden (*naturwüchsig*) doğmuş bir komünal insan topluluğu olarak görünür: aile, kabile halinde genişlemiş aile, ya da aileler *intermariage**** ile meydana gelen kabile ya da kabileler bi-

* Kamu toprağı, ortak toprak. —ç.

** Almanca özgün metinde bu tümcenin başı şöyle: "Bireyin bir emekçi olarak, bu çıplaklığı içerisinde [*in dieser Nacktheit*], ortaya çıkışı...". —ç.

*** Arası-evlenmeler. —ç.

leşimi. *Çobanlık* ya da daha genel olarak *göçebeliğin*, kabilenin belirli bir yere yerleşmeyerek bir yerde bulduklarını tükettikten sonra yoluna devam ettiği ilk varlık biçimi olduğunu kabul edebiliriz. İnsanlar doğaları gereği yerleşik değillerdir (maymunlar gibi tek bir ağaç üzerinde geçimlerini sağlayabilecekleri çok verimli bir ortam olmadıkça, yabanî hayvanlar gibi bir yerden bir yere dolaşırlar). Demek ki, *kabile topluluğu*, doğal topluluk, toprağın (geçici olarak) *ortaklaşa mülk edinilmesinin ve kullanılmasının bir sonucu* değil, *önkoşulu* olarak görünür.[2] İnsanlar nihayet bir yere yerleştiklerinde, bu özgün topluluğun, az ya da çok, ne ölçüde değişikliğe uğrayacağı, çeşitli dışsal, iklimsel, coğrafik, fiziksel vb. koşullara ve onların özel doğal yapılarına —kabile niteliklerine— bağlı olacaktır. Kendiliğinden evrimleşen kabile topluluğu, ya da deyim yerindeyse, sürü halinde bulunuş —kan, dil, örf, âdet vb. birliği—, yaşamın ve onu yeniden üreten ve ona maddî ifadesini veren ya da onu nesnelleştiren (*vergegenstandlichenden*) eylemin (hayvancılıkla uğraşanların, avcıların, tarım yapanların vb. eyleminin) *nesnel koşullarının edinilmesinin* ilk koşuludur. Toprak, hem iş araçlarını ve malzemesini, ve hem de yerleşim yerini, topluluğun temelini sağlayan büyük bir laboratuvardır, cephaneliktir. İnsanların toprakla olan ilişkisi pek safçadır (*naiv*): onu *topluluğun mülkü*, kendisini canlı emekle üreten ve yeniden üreten topluluğun mülkü sayarlar. Birey ancak böyle bir topluluğun —sözcük ya da mecazî anlamında— *member*'ı* olduğu sürece kendisini bir *mülk sahibi* (*Eigentümer*) ya da *zilyedi* (*Besitzer*) sayar. Emek süreci yoluyla gerçek *mülk edinme*, bu önkoşullar altında yer alır, ki bunlar emeğin *ürünü* olmayıp, onun doğal ya da *tanrısal* önkoşulları

* Üyesi. —ç

olarak görünürler.

Temel ilişkiler aynı olduğu halde, bu biçim, çok çeşitli yollardan gerçekleşebilir. Örneğin *Asyatik* temel biçimlerin çoğunda olduğu gibi, bu, bütün bu küçük toplulukların üstünde duran ve *herkesi kapsayan birliğin* en yüksek ya da *tek mülk sahibi* olarak görünmesi; gerçek toplulukların ise yalnızca *mirasçı* mülk sahipleri olarak görünmesi olgusuyla pekâlâ bağdaşabilir. Gerçek mülk sahibi, ve ortak mülk sahipliğinin gerçek önkoşulu *birlik* olduğuna göre, bu birliğin çok sayıdaki tek tek gerçek topluluklardan ayrı ve onların üstünde bir şey olarak görünmesi pekâlâ olanaklıdır. Bu durumda birey *in fact** mülksüzdür; ya da mülk —yani bireyin, emeğin ve yeniden üretimin doğal koşulları ile olan hazır bulduğu ve sahip çıktığı inorganik doğa ile olan, öznelliğin nesnel bedeni ile olan ilişkisi— bütünü kucaklayan birliğin bireye belirli bir topluluk aracılığıyla ilettiği bir bağış (*Ablassen*) olarak görünmektedir. Despot, burada, bütün sayısız alt toplulukların babası gibi, böylece de tümünün ortak birliğini gerçekleştiren biri olarak görünmektedir. Bundan çıkan sonuç şudur ki, artı-ürün (ki, emek yoluyla yapılan gerçek mülk edinme sonucu yasa ile belirlenir), bu en üst birliğe aittir. Şu halde, Doğu despotizmi, mülkiyetin yasal olarak bulunmayışına yolaçar görünmektedir. Ne var ki, aslında, bunun temeli, çoğu durumda, manüfaktür ile tarımın birleşmesiyle, ve böylece tamamıyla *self-sustaining*** hale gelmiş ve üretimin ve artı-üretimin bütün koşullarına sahip bulunan küçük topluluk içersinde yaratılmış olan kabile mülkiyeti ya da ortak mülkiyettir.

Bunun artı-emeğinin bir kısmı, sonuçta bir *kişi* olarak ortaya çıkan üst topluluğa aittir. Bu artı-emek, hem

* Aslında. —ç.
** Kendine yeterli. —ç.

vergi vb. olarak, ve hem de birliğin, kısmen despotun, kısmen de tanrının, hayalî kabilesel varlığının yüceltilmesine yönelik ortak çalışma olarak sağlanır. Bu türden ortak mülkiyet, gerçekten emekle gerçekleştiği ölçüde, iki biçimde ortaya çıkabilir. Küçük topluluklar, birbirlerinden bağımsız olarak, yanyana, bitkisel bir yaşam sürdürebilirler, ve herbirinde birey, kendisine ayrılmış olan toprakta, ailesi ile birlikte, bağımsız olarak çalışır. (Bir yandan *insurance** denebilecek *ortak ihtiyatlar* için, öte yandan *topluluğun bu sıfatla yaptığı* savaş, dinsel ayin, vb. gibi *harcamaların karşılanması* için de bir miktar çalışma olacaktır. Beylerin egemenliği, en ilkel anlamında, ancak bu noktada ortaya çıkar, örneğin Slav ve Romen topluluklarında. Serfliğe, vb. geçiş burada yatar.) İkincisi, birlik bizzat emeğin ortaklaşa örgütlendirilmesini de kapsayabilir, ki bu da, Meksika'da, ve özellikle Peru'da, eski Keltlerde ve bazı Hintli kabilelerde olduğu gibi, gerçek bir sistem oluşturabilir. Ayrıca, kabile topluluğu içersindeki ortaklaşalık, ya birliğin kabilesel kan grubunun başı aracılığı ile temsil edilmesi olarak, ya da aile başlarının arasındaki bir ilişki olarak ortaya çıkabilir. Topluluğun daha despotik ya da daha demokratik bir biçim alması buna bağlıdır. Sulama sistemleri (Asyalı halklar için çok önemlidir), ulaşım araçları vb. gibi emek yoluyla gerçek mülk edinmenin komünal koşulları, bu durumda üst birliğin —alt toplulukların üstünde yer alan despotik hükümetin— eseri olarak görülecektir. Gerçek anlamda kentler, bu köylerin yanında, ancak dış ticaret için özellikle elverişli olan, ya da devletin başının ve satraplarının** gelirlerini (artı-ürünü) emek karşılığında değiştikleri, onu *labour-funds**** olarak harcadıkları nokta-

* Sigorta. —ç.
** Eski İran valileri. —ç.
*** Emek fonları. —ç.

larda kurulur.

*İkinci biçim de, birincisi gibi, yerel, tarihsel, vb. gibi önemli değişikliklere uğramıştır. Bu, daha dinamik (*bewegten*) bir tarihsel yaşamın, özgün kabilelerin yazgılarının ve uğradıkları değişikliklerin ürünüdür. *Topluluk* burada da ilk önkoşuldur, ama birinci durumun tersine, burada, bireylerin salt raslantı (*Akzidenz*) oldukları, ya da salt kendiliğinden doğal parçaları oldukları şeyin özünü oluşturmaz. Burada, temel, toprak değil, kırsal nüfusun (toprak sahiplerinin) zaten yaratmış bulunduğu, yerleşim yeri (merkez)* olan kenttir. Tarlalar kentin arazisi olarak görünür; öteki durumda olduğu gibi, köy, toprağın salt bir eklentisi olarak görünmez. Toprağın onu işleyen ve onu gerçekten mülk edinenlerin önüne çıkarabileceği engeller ne denli büyük olursa olsun, onunla canlı bireyin inorganik doğası, atelyesi olarak, onun iş aracı, emeğinin nesnesi ve öznenin geçim aracı olarak ilişki kurmak güç değildir. Topluluğun karşılaştığı güçlükler, yalnızca toprağı daha önce işgal etmiş olan, ya da işgal ederken topluluğu huzursuz eden öteki topluluklardan gelebilir. Bu yüzden savaş herkesi ilgilendiren büyük bir görev, büyük bir komünal uğraştır, veya canlı varoluşun nesnel koşullarını elde etmek, ya da böyle bir elde edişi korumak ve sürdürmek için gereklidir. Kan gruplarından** oluşan topluluk, bu nedenle, daha baştan, savaşçı temeller üzerinde, savaşçı, askerî bir güç olarak örgütlenir, ve bu onun mülk sahibi olarak varoluşunun koşullarından biridir. Yerleşmenin kentlerde yoğunlaşması bu savaşçı örgütlenmenin temelidir. Kabile yapısının niteliği, kan gruplarının üst ve alt gruplar olarak farklılaşmasına yolaçar, ve bu toplumsal farklılaş-

* Elyazması metinde "merkez" sözcüğü, parantez içinde değildir. —*Ed.*
** Almanca özgün metinde "kan gruplarından" değil "ailelerden" ("*Familien*") deniliyor. —*ç.*

ma, istilâ eden ve istilâ olunan kabilelerin vb. kaynaşmasıyla daha da ilerler. Ortak toprak* —devlet mülkü, *ager publicus*** olarak— burada özel mülkten ayrıdır. Bireyin topluluktan ayrı olarak mülk sahibi olmayıp, daha çok yalnızca zilyed sahibi olduğu birinci *case*'in*** tersine, bireyin mülkü, burada, doğrudan komünal mülk değildir. Bireysel mülkiyeti değerlendirmek için (örneğin Doğunun sulama sisteminin gerektirdiği gibi) komünal emek gerektirmeyen durumlar çıkar; kabilenin tamamıyla ilkel olan niteliği tarihin hareketiyle ya da göçle parçalanabilir; kabile ilk yerleşim yerinden ayrılıp *yabancı* toprakları işgal edebilir, böylece yepyeni çalışma ve bireyin enerjisini daha da geliştirme koşulları içine girebilir. Bu gibi etmenler ne denli etkin olursa —ve bu yüzden de kabilenin komünal niteliği dış dünyaya karşı ne denli olumsuz bir birlik olarak görünürse ve görünmek zorundaysa— bireyin işlenmesi özel olarak kendisine ve ailesine ait olan toprağın —belirli bir toprak parçasının— *özel sahibi* haline gelmesini sağlayan koşullar da o denli çok çıkar.

Topluluk —bir devlet olarak—, bir yandan bu özgür ve eşit özel mülk sahiplerinin birbirleriyle olan ilişkileri, dış dünyaya karşı birleşmeleridir — ve aynı zamanda da güvenceleridir. Topluluk, üyelerinin çalışan toprak sahiplerinden, küçük köylü yetiştiricilerden oluşması olgusuna dayanmaktadır; ama bunların bağımsızlıkları da, aynı ölçüde topluluk üyeleri olarak karşılıklı ilişkilerine, ortak gereksinmeler ve ortak şan ve şeref, vb. uğruna *ager publicus*'un güvence altına alınmasına dayanmaktadır. Topluluğun bir üyesi olmak, toprağı mülk edinmenin önkoşulu olarak kalır, ama topluluk üyesi olarak birey,

* Almanca özgün metinde "komün mülkü". —ç.
** Kamu toprağı, ortak toprak. —ç.
*** Durumun. —ç.

özel mülk sahibidir. Kendi özel mülküyle olan ilişkisi, hem toprakla olan ve hem de topluluğun bir üyesi olarak kendi varlığı ile olan bir ilişkidir, ve bir üye olarak varlığının sürdürülmesi, topluluğun da varlığının sürdürülmesidir, ve *vice-versa,** vb.. Burada *tarihin* fiilî bir *ürünü* olmakla kalmayıp, öyle olduğunun bilincinde olunsa bile, topluluk, şu halde, bir kökene sahip bulunduğuna göre, burada toprak *mülkiyetinin* —yani çalışan öznenin emeğinin kendisine ait olan doğal koşullarıyla ilişkisinin— önkoşulunu buluyoruz. Ama bu "ait oluş", kendisinin, devletin bir üyesi olarak varlığı, devletin varlığı ile —dolayısıyla tanrısal, vb. sayılan bir *önkoşul* aracılığı ile— sağlanmaktadır.** Toprağın, kentin arazisi olduğu, küçük tarımın doğrudan tüketim için ürettiği, manüfaktürün, eşlerin ve kızların evdeki yan uğraşları olduğu (eğirme ve dokuma) ya da birkaç dalda (*fabri,**** vb.) bağımsız bir varlık sağladığı kentlerde yoğunlaşma vardır. Topluluğun sürekliliğinin önkoşulu, özgür *self-sustaining peasants***** arasındaki eşitliğin ve mülklerinin sürekliliğinin koşulu olarak, bunların bireysel emeklerinin korunmasıdır. Bunların, emeğin doğal koşullarıyla olan ilişkileri, mülk sahipleri olarak kurdukları ilişkilerdir; ama bu koşullar, kişisel emek tarafından, durmadan, gerçek koşullar olarak ve bireyin kişiliğinin, kişisel eme-

* Bunun tersi. —ç.

** "Burada tarihin fiilî bir ürünü..." diye başlayan tümcede, Marx'ın yardımcı fiilleri atlamış olması yüzünden, tümcenin anlamı bulanıklaşmaktadır. Marx'ın yazdığı biçimiyle bu tümcenin özgün Alınancası şöyledir:

"Da die Gemeinde, obgleich hier shon *historischen Produkt,* nicht nur dem faht nach, sondern als solches gewusst, daher *entstanden,* hier Voraussetzung des *Eigentums* am Grund und Boden — d.h. der Beziehung des arbeitenden Subjekts zu den natürlichen Voraussetzungen der Arbeit als ihm gehörigen —, diese Gehörigkeit aber vermittelt durch sein Sein als Stuatsmitglied, durch das Sein des Staats — daher durch eine *Voraussetzung,* die als göttlich etc. befrachtet vird."

*** Pek genel anlamda: zanaatçılar. —ç.

**** Kendi kendine yeterli köylüler. —ç.

ğinin nesnel öğeleri olarak yaratılmak zorundadırlar.

Öte yandan, bu küçük savaşçı topluluğun taşıdığı eğilim, onu bu sınırların ötesine götürür, vb. (Roma, Yunanistan, Yahudiler, vb.). Niebuhr'un dediği gibi: "Kâhinler Numa'ya kendisinin seçilmesine ilişkin tanrıların onayı konusunda güvence verdiklerinde, dindar kralın ilk düşündüğü şey tanrılara ibadet değil, insancıl bir şey oldu. Romulus tarafından savaşta kazanılmış olan ve işgale terkedilmiş bulunan toprakları dağıttı: Terminos'a* tapınmayı getirdi. Bütün eski yasa koyucular, ve hepsinden çok da Musa, erdem, adalet ve iyi ahlâk (*Sitte*) konusunda yaptıkları düzenlemelerdeki başarılarını, toprak mülkiyetine, ya da hiç değilse olabildiğince çok sayıda yurttaş için güvenli, miras yoluyla geçen toprak tasarruflarına dayandırdılar."[3] (c. I, 245, 2. baskı. *Roma Tarihi.*) Birey *is placed in such conditions of gaining his life as to make not the accuiring of wealth his object, but self-sustainance, its own reproduction as a member of the community; the reproduction of himself as proprietor of the parcel of ground and, in that quality, as a member of the commune.*** *Commune*'ün*** sürekliliği, bütün *members*'in,**** fazla zamanları *commune*'e savaş çalışmalarına, vb. ait olan *self-sustaining peasants****** olarak yeniden üretilmeleridir. Kişinin kendi emeğine sahip oluşu, emek koşullarının sahipliği ile —askerlik hizmeti, vb. biçiminde üyelerinin artı-emekleriyle güvence altına alınan komünün varlığı ile güvence altına alınan toprak

* Sınır taşları tanrısı. —ç.

** (Birey) yaşamını kazanmada öyle koşullar içinde bulunmaktadır ki, servet edinmeyi değil, kendi kendine yeterli olmayı, kendisini topluluğun bir üyesi olarak yeniden üretmeyi; toprak parçasının sahibi olarak ve, bu sıfatla, komünün bir üyesi olarak kendisinin yeniden üretilmesini amaçlamaktadır. —ç.

*** Komünün. —ç.

**** Üyelerinin. —ç.

***** Kendi kendine yeterli köylüler. —ç.

parçası ile— sağlanır. Topluluk üyesinin kendisini yeniden üretmesi, *wealth producing** emeğe katılarak değil, birliği, dışa ve içe karşı korumayı amaçlayan (gerçek ya da hayalî) komünal çıkarları hedefleyen emeğe katılarak olur. Mülkiyet *quiritorium*'dur,** Romalıdır, toprağın özel sahibi, bu sıfatı ancak Romalı olmakla elde eder, ama her Romalı da bir özel toprak sahibidir.

*Çalışan bireylerin, *self-sustaining members of the community**** emeklerinin doğal koşulları içersindeki mülkiyetlerinin bir başka biçimi de *Cermenik*'tir. Topluluk üyesi burada, bu sıfatıyla, özgül Doğu biçiminde olduğu gibi, komünal mülkiyetin ortak zilyedi değildir. (Mülkiyetin *ancak* komünal mülkiyet olarak bulunduğu yerde, birey olarak üye, bu sıfatıyla, ister miras yoluyla olsun ister olmasın, bunun ancak bir kısmının *zilyedidir*, çünkü mülkiyetin hiç bir parçası hiç bir üyenin kendisine ait olmayıp, topluluğun ancak doğrudan parçası olarak, dolayısıyla topluluktan ayrı olarak değil, onunla doğrudan birlik olan bir kimse olarak onundur. Bu yüzden birey yalnızca bir zilyeddir. Varolan şey yalnızca *komünal* mülkiyet ve *özel zilyeddir.* Tarihsel ve yerel, vb. durumlar bu zilyedin niteliğini, emeğin özel zilyed sahibi tarafından**** tecrit olunmuş bir biçimde harcanıyor olmasına veya onun da topluluk ya da o belirli topluluğun üstünde yer alan birlik tarafından belirleniyor oluşuna bağlı olarak, komünal mülkiyetle olan ilişkisi bakımından çok çeşitli biçimlerde değiştirebilir.) Ne de toprak [Cermenik toplulukta], Roma, Yunan (kısacası eski kla-

* Servet üreten. —ç.

** Roma yurttaşlarının malıdır. —ç.

*** Topluluğun kendi kendine yeten üyelerinin. —ç.

**** "*Von dem Pirivatbesitzer*", bu, ya "özel zilyed sahibinden" biçiminde, ya da "özel zilyed sahibi tarafından" biçiminde çevrilebilir. Burda ikinci biçim yeğlenmiştir, çünkü bu, burda, daha anlamlı olmaktadır. [*İngilizce metnin çevirmeni Jack Cohen'in notu.*]

sik) biçimde olduğu gibi, topluluk tarafından Roma toprağı olarak işgal edilmiştir. [Klasik antikitede] toprağın bir kısmı, topluluk üyelerinden ayrı, çeşitli biçimleri içersindeki *ager publicus* olarak toplulukta kalır; geri kalanı dağıtılır ve her toprak parçası bir Romalının özel mülkü, malikânesi, laboratuvardan ona düşen pay oluşu yüzünden Romalıdır; ama aynı zamanda, kendisi de, ancak Roma topraklarının bir kısmı üzerindeki bu egemenlik hakkına sahip olduğu ölçüde bir Romalıdır. <Antikitede kent zanaatları ve ticaret horlanmakta, ama tarım yüceltilmekteydi; ortaçağda bunların statüleri tersine döndü>[4] <*Zilyed* yoluyla ortak toprağı *kullanma* hakkı, başlangıçta patrisyenlere aitti, ki bunlar da bu hakkı sonradan kendi himayeleri altında bulunanlara (*Klienten*) verdiler; *ager publicus'un olan bir mülkü devretme* yalnızca pleblere aitti; bütün ferağlar pleblerin lehine ve ortak topraktan bir pay karşılığı tazminat. Kent duvarlarını çevreleyen alanı dışta tutacak olursak, *gerçek anlamda toprak mülkiyeti,* başlangıçta yalnızca pleblerin elindeydi (Kırsal topluluklar sonradan dahil oldular).>[5] <Yurttaşlık mülkiyetlerinin de gösterdiği gibi, tarımcıların tamamı olarak Roma pleblerinin özü. Eskiler, tarımı, özgür insanlara *yakışır uğraş,* askerlerin okulu olarak, oybirliği ile yüceltirlerdi. Ulusun eski özü, (*der alte stamm*) tarımla sürdürülmektedir; yerliler kazanç umuduyla yabancı tüccarların ve zanaatçıların yerleştikleri kentlere göçettikçe bu öz değişmektedir. Köleliğin olduğu yerde, azat edilen kimse geçimini böyle uğraşlarda arar, çoğu kez de servet biriktirir: demek ki antikitede böyle uğraşlar genel olarak bunların ellerindeydi ve bu yüzden de yurttaşlara yakışmazdı: demek ki, zanaatçının tam yurttaşlığa kabulü görüşü tehlikeli bir işti (eski Yunanlılar, bir kural olarak, onları bunun dışında tutarlardı). Ουδενι εξην 'Ρωμαιων

ουτε καπηλον ουτε χειροτεχνην βιον εχειν.* Eskilerin ortaçağ kent tarihinde olduğu gibi, lonca gururu diye bir şeyden haberleri yoktu; loncalar [aristokratik] sülâlelere üstün geldikçe, savaşçı ruh orada bile azaldı ve sonuçta yok oldu; ve bunun sonucu olarak kentlerin onların dışında tutulduğu saygınlık ve özgürlük de.>[6]

<Eski devletlerin kabileleri (*Stämme*) şu iki biçimde oluşmaktaydı; ya *akrabalığa* (*Geschlechtern*) göre, ya da *yerleşim yerine* göre. *Akraba kabileleri* tarihsel bakımdan yerleşim yerine göre olanlardan önce gelmişler, ve hemen her yerde yerleri bu ikinciler tarafından alınmıştır. Bunların en aşırı ve katı biçimi, birbirlerinden ayrı, iç-evlenme hakkının bulunmadığı, çok farklı statülere sahip; herbirinin bir ötekine yasaklanmış değiştirilmez bir uğraşa sahip olduğu kast kurumuydu. *Yerleşim yerine* göre oluşan kabileler, başlangıçta, bölgenin eyalet (*Gaue*) ve köy olarak bölünmesine tekabül ediyordu; öyle ki, Kleisthenes zamanında, Attika'da, bir köye yerleşen herhangi bir kimse, o köyün *Demostes*'i** olarak, ve o köyün ait olduğu bölgenin *Phyle*'sinin*** bir üyesi olarak kaydedilirdi. Ama, onun soyundan gelenler, kural olarak, oturulan yere bakılmaksızın, aynı *Phyle*'de ve aynı *Demos*'da kalırlar, ve böylelikle bu bölünmeye ecdattan gelme bir görünüm verirlerdi.[7] Romalı *akraba grupları* [*gensler*] kan-akrabalarından oluşmuyordu; Çiçero, aile adından sözederken, bu adın özgür kimselerden gelme olduklarını belirtiyor.[8] Roma genslerinin üyelerinin ortak *sacra*'ları**** vardı, ama bunlar daha Çiçero'nun zamanında ortadan kalkmışlardı. Vasiyet bırakmadan ya da yakını bulunmadan ölen bir ortak akrabanın varlığını

* Hiç bir Romalının yaşamını esnaf ya da zanaatçı olarak kazanmasına izin verilmezdi. —ç.
** Köylüsü. —ç.
*** Kabilesinin. —ç.
**** Tapınakları. —ç.

ortaklaşa miras edinme, en uzun süre korunan şey oldu. En eski zamanlarda, *gens* üyeleri, olağanüstü bir yük altında bulunan ortak-akrabalara yardımcı olmakla yükümlüydüler.[9] (Bu genel olarak Almanlarda görülür, ve en uzun süre Dithmarsen'ler arasında yaşamıştır.)[10] Gens-ler, bir tür lonca.[11] Akraba gruplarından daha genel bir örgütlenme eski dünyada mevcut değildi:[12] Gal'lerde soylu *Campbell*'ler ve vasalları bir klan oluştururlar.>[13] Patrisyen, topluluğu daha üst bir düzeyde temsil ettiğinden, kendisi *ager publicus*'un *possessor*'u* olur, ve onu kendi himayesi altında bulunanların, vb. aracılığı ile kullanır (ve aynı zamanda onu yavaş yavaş mülk edinir).

Cermenik topluluk kentte yoğunlaşmamıştır; kenti, kırsal yaşamın merkezi, toprak emekçilerinin yerleşim yeri, ve savaş yönetiminin merkezi yapan öyle bir yoğunlaşma ki, topluluğa, bu sıfatıyla, tek tek üyelerinin varlıklarından ayrı bir dışsal varlık kazandırır. Klasik eski tarih, kentlerin tarihidir, ama toprak sahipliğine ve tarıma dayanan kentlerin; asyatik tarih, kent ve kırın bir tür farklılaşmamış birliğidir (tam anlamıyla büyük kent, yalnızca gerçek ekonomik yapının üzerine oturtulmuş bir hükümdarlık karargâhı olarak görülmelidir); ortaçağ (Cermenik dönem), tarihin merkezi olarak kır ile başlar ve daha da gelişmesi kent ile kırın karşıtlığından geçer; modern [tarih], kırın kentleşmesidir, eski çağda olduğu gibi kentin kırlaşması değil.**

*Kentlerdeki biraraya geliş, topluluğa, bu sıfatıyla, iktisadî bir varlık kazandırır; kentlerin salt kent olarak *varlığı* ayrı ayrı evlerin salt çoğalmasından farklı bir şeydir. Burada bütün, onu oluşturan parçalarının toplamı

* Zilyedi. —ç.

** Burda Marx yeni bir deftere başlamıştır: Defter V. (Sermaye Bölümü. Devam.) İlk sayfanın üzerinde şunlar yazılı: Defter V, Ocak 1858, Londra (22 Ocakta başlandı). —*Ed.*

değildir. Bir tür bağımsız organizmadır. Tek tek aile başlarının birbirlerinden uzun mesafelerle ayrılan ormanlarda yerleştiği[14] Cermenlerde, topluluk, *dış* görünümü bakımından bile, üyelerinin her kezinde salt biraraya gelmeleri sayesinde varolur, *kendinde varolan* bu birlik, soydan, dilden, ortak geçmiş ve tarihten, vb. gelse bile. *Topluluk,* bu yüzden, *beraberlik* (*verein*) olarak değil, *biraraya-geliş* (*Vereinigung*) olarak; bir *birlik* (*Einheit*) olarak değil, bağımsız özneleri toprak sahiplerinden oluşan bir rıza birliği (*Einigung*) olarak görünür. Bu yüzden, topluluk *in fact,** eskilerde olduğu gibi, bir *devlet,* bir *siyasal varlık* olarak varolmaz, çünkü bir *kent* olarak var değildir. Eğer topluluk gerçek bir varlığa kavuşacaksa, özgür toprak sahipleri bir *meclis* toplamalıdırlar,[15] oysa örneğin Roma'da, bu, böyle meclislerin dışında *bizzat kentin* bulunuşunda ve onun başına resmî görevlilerin getirilmiş olmasında, vb. mevcuttur.

Bireylerin mülklerinden ayrı olarak *ager publicus*'un, ortak toprağın ya da halk topraklarının Cermenler arasında da görüldüğü doğrudur. Bunlar, bu belirli biçimleri içersinde bir üretim aracı olarak hizmet edeceklerse, bölünemez olan av alanları, ortak otlaklar ya da koruluklardan, vb. oluşurlar. Ne var ki, Roma'dakinin tersine, özel mülk sahiplerinin —ki bunlar, plebler gibi, *ager publicus*'tan yararlanmanın *dışında* bırakıldıkları ya da mahrum edildikleri ölçüde gerçekten *özel* mülk sahipleridirler— yanısıra varolan bu *ager publicus,* devletin özel iktisadî varlığı olarak ortaya çıkmaz. *Ager publicus,* Cermenlerde, daha çok, bireysel mülkiyetin salt bir tamamlayıcısı olarak görünür, ve bir kabilenin ortak mülkü olarak düşman kabilelere karşı korunduğu kadarıyla bir mülk sayılır.[16] Bireyin mülkü, topluluk aracı-

* Aslında. —ç.

lığıyla değil; topluluğun ve komünal mülkiyetin varlığı, bağımsız öznelerin aracılığıyla, yani onların karşılıklı ilişkileri aracılığıyla gerçekleşir görünümündedir.

Tek tek her ev, *au fond,** bağımsız bir üretim merkezi oluşturan iktisadî bir bütünsellik içerir (salt kadınların evdeki yan uğraşı olarak manüfaktür, vb.). Klasik antikitede, iktisadî bütün, arazisiyle birlikte kenttir; Cermenlerde bu bütün, ona ait bulunan toprak üzerinde yalnızca bir nokta olan ve birçok mülk sahibinin yoğunlaşması olmayıp, bağımsız birim olarak aile olan bireysel ikametgâhtır. Asyatik biçimde (ya da en azından çoğu durumda), mülkiyet değil, yalnızca bireysel zilyed vardır; gerçek anlamında asıl mülk sahibi topluluktur — şu halde mülkiyet, yalnızca topraktaki *komünal* mülkiyet olarak vardır. Antikitede (klasik örnek olarak, en katıksız ve belirgin biçim olarak Romalılarda) devlet toprak mülkiyetinin ve özel toprak mülkiyetinin karşıt biçimleri vardır, öyle ki, ikincisi birincisi aracıyla gerçekleşmekte, ya da birincisi ancak bu ikili biçim içinde varolmaktadır. Özel toprak sahibi, bu yüzden, aynı zamanda bir kent yurttaşıdır. Kent yurttaşlığı, ekonomik olarak, tarımcının kentte yaşaması olarak daha basit bir biçimde ifade edilebilir. Cermenik biçimde, tarımcı, bir kent yurttaşı değildir, yani bir kent sakini değildir; temeli tecrit olunmuş, bağımsız aile ikametgâhıdır ve bu da, aynı kabileden gelme böylesi öteki aile ikametgâhları ile olan bağ ile ve onların karşılıklı bağlılıklarını sağlayan savaş, din, yasal anlaşmazlıkların çözümü, vb. amaçlarıyla zaman zaman biraraya gelişleri ile güvence altına alınır. Bireysel toprak mülkiyeti burada komünal toprak mülkiyetinin karşıt biçimi olarak görünmez, ve ne de topluluk aracılığıyla sağlanır, olan bunun tersidir. Top-

* Temelde. —ç.

luluk ancak, bireysel toprak sahiplerinin bu sıfatla giriştikleri karşılıklı ilişkilerde varolur. Komünal mülkiyet, bu sıfatla, ancak bireysel akraba yerleşimlerinin ve toprak edinmelerinin komünal bir tamamlayıcısı olarak görünür. Topluluk, ne bireyin yalnızca bir raslantı olarak gördüğü şeyin özüdür, ne de insanların zihinlerinde ve kent üyelerinin tek tek iktisadî varlıklarından ayrı olan kent gerçekliğinde ve onun kentsel gereksinmelerinde bu sıfatla *varolan ve varlığı bulunan* geneldir. Topluluk daha çok, bir yandan, bireysel mülk sahibinin öncülü olan dil, kan, vb. birliğidir; ama öte yandan da fiilen varoluşu, ancak, komünal amaçlarla toplanan *gerçek meclislerdedir*; ve komünal olarak kullanılan av alanlarında, otlaklarda, vb. belirli bir iktisadî varlığa sahip bulunduğu ölçüde, her bireysel mülk sahibi tarafından bu sıfatla kullanılır, (Roma'da olduğu gibi) devletin bir temsilcisi olma sıfatıyla değil. Bu, bireysel mülk sahiplerinin gerçek ortak mülkiyetidir, kentte tek tek üyelerinkinden ayrı, kendi başına bir varlığa sahip bulunan mülk sahipleri birliği değildir.

*Burada önemli olan nokta şudur: toprak mülkiyetinin ve tarımın, iktisadî düzenin temelini oluşturduğu ve bunun sonucu olarak da iktisadî amacın kullanım-değerlerinin üretilmesi, yani *bireyin,* temelini oluşturduğu kendi topluluğu ile bazı belirli ilişkiler içersinde *yeniden üretilmesi* olduğu bütün bu biçimlerde şunları buluyoruz:

1° Emeğin doğal koşullarının, *yeryüzünün,* ilk iş aracı olarak, hem laboratuvar ve hem de onun hammadde deposu olarak mülk edinilmesi; ama emek aracılığıyla değil, emeğin ilk koşulu olarak mülk edinilmesi. Birey, emeğin nesnel koşullarını, basitçe kendi malı, bunlar sayesinde gerçekleşen öznelliğinin inorganik doğası olarak görür. Emeğin başlıca nesnel koşulu, bizzat emek *ürünü* olarak ortaya çıkmaz, *doğa* olarak zaten vardır. Bir yanda

canlı birey, öte yanda ise kendisinin yeniden üretilmesinin nesnel koşulu olarak yeryüzü.

2° Toprağa, yeryüzüne, çalışan bireyin mülkü olarak *davranılması,* insanın, daha baştan, "çalışan birey" soyutlamasının ötesinde bir şey olması demektir, eylemine *öngelen* ve onun salt bir sonucu olarak ortaya çıkmayan, ve eyleminin deri, duyu organları kadar bir önkoşulu olan —çünkü deri ve duyu organları da yaşam süreci içersinde gelişirler, yeniden üretilirler vb., onun önkoşuludurlar— yeryüzü üzerindeki mülkiyetinde *nesnel bir varlık biçimine* sahip bulunması demektir. Bu davranışı, o anda ortaya çıkaran şey, bireyin, *topluluğun bir üyesi olarak* azçok doğal olarak gelişmiş, azçok tarihsel olarak gelişmiş ve değişmiş olan varlığıdır — bir kabilenin vb. parçası olarak ilkel varlığıdır.

Tecrit olunmuş birey nasıl konuşamazsa, toprak üzerinde mülkiyet de edinemez. Olsa olsa, hayvanların yaptığı gibi, ondan geçimini sağlar. Toprağa mülk gözüyle bakılması, her zaman, toprağın kabile ya da topluluk tarafından azçok ilkel ya da tarihsel olarak gelişmiş bir biçimde, barışçıl yoldan ya da zor kullanılarak işgal edilmesiyle ortaya çıkar. Burada birey, hiç bir zaman, salt özgür emekçiye ait olan tecritlik (*Punktualität*) içinde görünmez. Emeğinin nesnel koşullarının kendisine ait olduğu varsayılırsa, kendisinin de, öznel olarak emeğin nesnel koşullarıyla ilişkisini sağlayan bir topluluğa ait olduğu varsayılır. Emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişkisi, topluluk üyesi olarak varolması ile sağlanır; öte yandan, topluluğun gerçek varlığı, emeğin nesnel koşulları üzerindeki mülkiyetinin özgül biçimi ile belirlenir. Bir topluluk içinde bulunması sayesinde sağlanan mülkiyet, bireye, toprağın yalnızca zilyedini verip özel mülkiyetini vermeyen *komünal mülkiyet* olarak görünebilir; ya da devlet mülkünü özel mülkün önkoşulu yapacak biçimde birara-

da yanyana varolan devlet ve özel mülkün ikili biçimi olarak görünebilir, öyle ki, yalnızca kent yurttaşı, bir özel mülk sahibidir ve öyle olmalıdır, oysa, öte yandan, kent yurttaşı olarak mülkü, aynı zamanda, ayrı bir varlığa sahiptir. Son olarak, komünal mülkiyet özel mülkiyetin salt bir tamamlayıcısı olarak görünür, ki bu durumda temeli oluşturur; bu durumda topluluk, üye *meclisinin*, ve üyelerin ortak amaçlarla biraraya gelmelerinin dışında bir varlığa sahip değildir.

Komün ya da kabile üyelerinin kabile toprağı ile —üzerine yerleşmiş oldukları yeryüzüyle— olan ilişkilerinin bu farklı biçimleri, kısmen kabilenin doğal niteliğine, kısmen kabilenin kendi toprak mülkiyetini gerçekten kullandığı, yani emek yoluyla onun ürünlerini mülk edindiği iktisadî koşullara bağlıdır. Ve bu da, iklime, toprağın fiziksel niteliklerine, topraktan fiziksel olarak koşullandırılmış yararlanma biçimine, düşman ya da komşu kabilelerle olan ilişkilere, ve göçlerin, tarihsel olayların, vb. getirdiği değişikliklere bağlı olacaktır. Eğer topluluk eski biçimde varolmayı sürdürecekse, üyelerinin veri olarak kabul edilmiş olan nesnel koşullar altında yeniden üretilmeleri gerekir. Bizzat üretim, nüfusun artması (ki bu da üretime dahildir), zamanla, zorunlu olarak, bu koşulları kaldırır, onları yeniden üreteceğine yokeder vb., ve böylelikle topluluk, üzerine dayandığı mülkiyet ilişkileriyle birlikte, çözülür ve ölür.

En dirençli olan ve en uzun süre dayanan zorunlu olarak asyatik biçimdir. Bu, onun dayandığı temel ilkeden, yani bireyin topluluktan bağımsız olmayışından; üretim devresinin *self-sustaining** oluşundan, tarımla el zanaatlarının birliğinden, vb. ileri gelir. Birey, toplulukla olan ilişkisini değiştirecek olursa, hem topluluğu ve hem

* Kendi kendine yeterli. —ç.

de onun iktisadî önkoşulunu değiştirir ve temellerini yokeder; aynı biçimde, bu iktisadî önkoşulun kendi diyalektiği sonucu değişmesi — yoksullaşma, vb.. Özellikle savaş ve istilânın etkisi. Örneğin Roma'da, bu, bizzat topluluğun iktisadî koşullarının zorunlu bir parçası olduğu halde, topluluğun dayandığı gerçek bağları kopartır.

Bütün bu biçimlerde, birey ile topluluk arasında *veri olarak kabul edilen* —azçok doğal, azçok tarihsel, ama gelenekleşmiş— ilişkilerin ve, hem emeğin koşullarıyla olan ilişkisi bakımından ve hem de birlikte çalıştığı kişilerle, aynı kabileden öteki kişilerle vb. olan ilişkisi bakımından, birey için *önceden saptanmış belirli, nesnel* bir varlığın *yeniden üretimi,* evrimin temelidir. Bu yüzden bu evrim daha baştan *sınırlıdır,* ama bu sınırlar bir kez aşıldı mı, çürüme ve çözülme başlar.[17] Romalılarda görüldüğü gibi, köleliğin gelişmesi, toprak mülkiyetinde yoğunlaşma, değişim, para ekonomisi, istilâ, vb.. Ama gene de, bütün bunlar temelle bağdaşabilir bir noktaya kadar yer alıyorlardı, ve bu temelin yalnızca masum uzantıları oluyorlar ya da onun ortaya çıkardığı kötüye kullanmalardan ibaret kalıyorlardı. Demek ki burada, belirli bir çerçeve içersinde, büyük gelişmeler olanaklıdır. Bireyler büyük gibi görünebilir. Ama bireyin ya da toplumun özgürce ve eksiksiz olarak gelişmesi düşünülemez, çünkü böyle bir evrim, başlangıçtaki ilişkilerle çelişir.[18]

*Eskiler arasında, en üretken toprak biçiminin, vb. hangisi olduğu, en büyük serveti hangisinin yarattığı konusunda tek bir araştırmaya raslamıyoruz. Cato, tarlaların en kârlı biçimde nasıl işletileceklerini araştırmış olsa da,[19] hatta Brütüs en yüksek faizle borç para vermiş olsa da,[20] üretimin amacının servet olmadığı görülüyor. Araştırmalar hep, en iyi yurttaşı hangi tür mülkiyetin yarattığı konusundadır. Kendi başına bir amaç olarak servet, yalnızca, ortaçağ toplumundaki Yahudiler gibi eski dün-

yanın gözeneklerinde yaşayan birkaç tüccar halk —*carrying trade*'i* tekellerinde bulunduranlar— arasında görülür. Servet, bir yandan, insanın özne olarak karşılaştığı ve şeylerde, maddî ürünlerde gerçekleşen bir şeydir. Öte yandan ise, bir değer olarak, egemenlik amacıyla değil, kişisel zevk, vb. amacıyla başkalarının emekleri üzerinde kurduğu kaba kumandadır. İster bir şey olsun, ya da ister bireyin dışında kalan ve raslansal olarak onun yanında yer alan şey aracılığıyla gerçekleşen bir ilişki olsun, servet, bütün biçimlerde, bir nesne biçiminde ortaya çıkar.

Böylece (ne kadar dar ulusal, dinsel ya da siyasal bir tanımlama içinde olursa olsun) insanın her zaman üretimin amacı olarak göründüğü eski anlayış, insanın amacının üretim, ve servetin de üretimin amacı olduğu modern dünyanınkinden çok daha yüce bir görünüme sahiptir. Ama aslında, dar burjuva biçimi kaldırılıp atıldığında, servet, bireylerin evrensel değişim içersinde üretilen gereksinmelerinin, yeteneklerinin, zevklerinin, üretici güçlerinin vb. evrenselliğinden başka nedir ki? İnsanın doğa güçleri —kendi doğasının olduğu kadar "doğa" denen şeyin de güçleri— üzerindeki egemenliğinin eksiksiz gelişmesinden başka nedir ki? Tarihsel evrimin —yani daha önceden saptanmış bir ölçeğe vurulamayacak olan tüm insan güçlerinin evriminin— bütünlüğünü kendi başına bir amaç haline getiren daha önceki evrim dışında **hiç** bir koşul getirmeksizin, insanın yaratıcı yeteneklerinin mutlak olarak geliştirilmesi değil de nedir? Bu, insanın kendisini belirli bir biçim içersinde yeniden üretmeyip de, kendi bütünlüğünü üretmesinden başka nedir ki? Geçmiş tarafından oluşturulmuş bir şey olarak kalmaya uğraşmayıp da, oluşmanın mutlak hareketi içersinde olmasından

* Nakliye ticareti. —ç.

başka nedir ki? Burjuva ekonomi politiğinde —ve bunun tekabül ettiği üretim evresinde— insanın içeriğinin bu eksiksiz geliştirilmesi, eksiksiz bir boşaltma olarak, bu evrensel nesnelleştirme mutlak yabancılaşma olarak, ve bütün sabit, tek-yanlı amaçların yokedilişi de kendi başına amaç olanın tümüyle dışsal bir amaca kurban edilişi olarak görünür. Bu yüzden eskilerin çocuksu dünyası bir bakıma daha yüce gibi görünür;[21] ve kapalı bir yapı, biçim ve belirli sınırlamalar arandığı sürece de öyledir. Eskilerin dünyası sınırlı bir tatmin sağlar, oysa modern dünya bizi tatminsiz bırakır, ya da kendi kendisiyle tatmin olmuş göründüğünde ise, *bayağılaşır*.

*Bay Proudhon'un mülkiyetin *ekonomi-dışı* kökeni dediği şey —ki bununla toprak mülkiyetini kastetmektedir—, bireyin, emeğin nesnel koşullarıyla, ve herşeyden önce de emeğin *doğal* nesnel koşullarıyla olan *burjuva-öncesi* ilişkisidir. Çünkü, çalışan özne nasıl bir doğal birey, bir doğal varlıksa, emeğinin ilk nesnel koşulu da doğa, yeryüzü olarak, kendisinin inorganik bedeni olarak görünür. Bizzat kendisi organik beden olmakla kalmaz, bir özne olarak inorganik doğadır da. Bu koşul kendi yarattığı bir şey değil, hazır bulduğu bir şeydir; doğada varolan ve kendisinin de varsaydığı bir şey. Tahlilimizi sürdürmezden önce bir nokta daha: bizim Proudhon, *sermayeyi* ve *ücretli emeği* —mülkiyet biçimleri olarak— *ekonomi-dışı* kökene sahip olmakla suçlayabilirdi ve suçlamalıydı da. İşçinin kendi emeğinin nesnel koşullarını kendinden ayrı bir şey olarak, *sermaye* olarak buluyor olmasından, ve kapitalistin de *işçileri* mülksüz, soyut emekçiler olarak buluyor olmasından ötürü, değer ile canlı emek arasındaki bu değişim —bu ilişkiyi yeniden üreten ve onun nesnel boyutlarını ve derinliğini belirleyen her ne kadar bizzat sermaye ve ücretli emek ise de— bir *tarihsel süreç* halini alır. Ve bu tarihsel süreç, görmüş oldu-

ğumuz gibi, hem sermayenin ve hem de ücretli emeğin evrim tarihidir. Bir başka deyişle, mülkiyetin *ekonomi-dışı* kökeni, burjuva ekonomisinin tarihsel kökeninden, ekonomi-politik kategorileri tarafından teorik ya da ideal bir biçimde ifade edilen üretim biçimlerinden başka bir şey değildir. Ama burjuva-öncesi tarihin ve onun her evresinin kendi öz *iktisadına* ve hareketinin *iktisadî temeline* sahip olduğunu iddia etmek, *au fond,** insan yaşamının, ta baştan beri, iktisadî ilişkiler dediğimiz ilişkileri olan *d'une manière ou d'une autre*** üretime —*toplumsal* üretime— dayandığı yolundaki totolojiyi ifade etmekten başka bir şey değildir.

**Üretimin ilk koşulları* başlangıçta *kendi başlarına üretilmiş olamazlar* — bunlar üretimin sonuçları değillerdir. ("Üretimin ilk koşulları" yerine şöyle de diyebilirdik: artan sayıda insanın her iki cinsiyet arasındaki doğal süreç yoluyla yeniden üretilmesi; çünkü bu yeniden üreme bir yandan nesnelerin özneler tarafından mülk edinilmesi olarak görünüyorsa, öte yandan da, aynı şekilde, nesnelerin öznel bir amaç tarafından şekillendirilmesi, ona boyuneğmesi, nesnelerin öznel eylemin sonuçlarına ve haznesine dönüştürülmesi olarak görünür.) Açıklanması gereken şey, canlı ve faal insanların doğa ile metabolik alışverişlerinin inorganik koşullarıyla olan *birliği,* dolayısıyla doğayı mülk edinmeleri değildir; ne de bu bir tarihsel sürecin sonucudur. Açıklanması gereken şey, insan varlığının bu inorganik koşullarının bu faal varlıktan *ayrılışıdır* — ancak ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkide eksiksiz olarak tamamlanan bir ayrılma.

Kölelik ya da serflik ilişkisinde böyle bir ayrılma yoktur; olan şey, toplumun bir kısmının, ötekisini, salt kendisinin yeniden üretilmesinin *inorganik ve doğal* koşul-

* Temelde, aslında. —ç.
** Şu ya da bu biçimde. —ç.

ları olarak görmesidir. Köle kendi emeğinin nesnel koşullarıyla hiç bir ilişki içinde değildir. Tersine, sığırın yanısıra ya da toprağın bir eklentisi gibi, üretimin *inorganik koşulu olarak* öteki doğal varlıklarla bir tutulan, hem köle ve hem de serf biçiminde, *emeğin* kendisidir. Bir başka deyişle: ne denli kendisi tarafından yeniden üretilmiş ya da geliştirilmiş olursa olsun, üreticinin canlı bedeni nasıl ki başlangıçta kendisi tarafından belirlenmeyip, tersine, kendisinin *önkoşulu* olarak görünüyorsa, üretimin ilk koşulları da, doğal önkoşullar, *üreticinin varlığının doğal koşulları* olarak görünür; kendi (fiziksel) varlığı, doğal bir önkoşuldur, kendisi tarafından belirlenmez. Kendi inorganik bedeniymişler gibi davrandığı bu *doğal varlık koşulları* ikili bir niteliğe sahiptirler: bunlar (1) öznel, ve (2) nesneldirler. Üretici, bir ailenin, bir klanın, bir kabilenin vb. bir parçası olarak ortaya çıkar — ki bunlar ötekilerle olan karışmalar ve çatışmalar sonucu tarihsel olarak farklı biçimler alırlar. Böyle bir parça olarak, belirli bir Doğa [parçasına] (diyelim ki bu hâlâ yeryüzü, toprak ve arazidir (*Grund und Boden*)) karşı, kendi inorganik varlığı, üretiminin ve yeniden üretiminin koşulu olarak davranır. Topluluğun doğal parçası olarak, komünal mülkiyete katılır ve bunun belirli bir kısmını kendi zilyedine alır, tıpkı doğuştan Romalı olan bir yurttaş olarak, *ager publicus* üzerinde (*at least**) ideal bir hakkı, ve şu kadar *juggera*** toprak üzerinde, gerçek hakkı vb. olması gibi. *Mülkiyeti,* yani üretiminin doğal önkoşullarına bunlar *kendisine aitmiş gibi* davranması, bir topluluğun doğal üyesi bulunmasıyla gerçekleşir. (Üyelerinin dil, vb. dışında ortak bir şeye hatta bunlara bile sahip bulunmadıkları bir topluluk soyutlamasının çok daha sonraki tarihsel koşulların ürünü olduğu

* Hiç değilse. —*ç.*
** Eski Roma'da bir toprak birimi ölçüsü. —*ç.*

açıktır.) Örneğin, açıktır ki, birey kendi diline, ancak bir insan topluluğunun doğal üyesi olarak *kendisine ait* bir şey olarak bakar. Dilin tek bir bireyin ürünü olması saçmalıktır. Ama aynı şey mülkiyet için de geçerlidir.

*Dilin kendisi de, bir o kadar, bir topluluğun ürünüdür, nasıl ki bir başka açıdan da topluluğun varoluşu demekse: dil, kendisini sözle ifade eden komünal bir varlıktır. <Komünal üretim ve komünal mülkiyet, örneğin Peru'da görüldüğü gibi, besbelli ki, ortak mülkiyeti ve komünal üretimi kendi anayurtlarında, Hindistan'da ve Slavlar arasında görülen eski ve basit biçimiyle tanıyan istilâcı kabilelerin getirdikleri ve aktardıkları *ikincil* bir biçimdir. Aynı şekilde, örneğin Galler'deki Keltler arasında görülen biçim de, istilâya uğrayan daha aşağı düzeydeki kabilelere istilâcılar tarafından getirilmiş aktarma, *ikincil* bir biçim olarak görünmektedir. Bu sistemlerin bir *üst merkezî* otorite tarafından tamamlanması ve sistematik bir biçimde geliştirilmesi, bunların kökenlerinin eskiye dayanmadığını ortaya kor. Tıpkı İngiltere'ye getirilen feodalizmin, Fransa'da doğal olarak gelişmiş olan feodalizmden biçim olarak daha tam olması gibi.>

<Göçebe çoban kabilelerde —ve bütün çoban halklar başlangıçta göçebedirler— toprak, doğanın bütün öteki koşulları gibi, ilkel sınırsızlığı içersinde görünür, örneğin Asya steplerinde ve yüksek Asya platolarında. Otlak olarak vb. kullanılır, sürüler tarafından tüketilir, ve bu da göçebe halkların geçimini sağlar. Bunlar bu mülkiyeti hiç bir zaman sabitleştirmeseler de, buna kendi mülkleri gözüyle bakarlar. Amerika'nın vahşî Kızılderili kabilelerinin av alanlarının durumu budur: kabile, belirli bir bölgeyi kendi av alanı olarak görür ve onu öteki kabilelere karşı zor kullanarak korur, ya da öteki kabileleri üzerinde hak iddia ettikleri bölgeden sürüp çıkarmaya çalı-

şır. Göçebe çoban kabilelerde, topluluk, gerçekte, her zaman birlik halindedir, seyahat eden bir grup, kervan, sürüdür, ve daha üst ya da daha alt biçimler, bu yaşam tarzının koşullarından çıkıp gelişir. Burada *mülk edinilen* ve *yeniden üretilen,* kabilenin konakladığı her yerde ancak geçici olarak *ortaklaşa* kullanılan toprak değil, yalnızca sürüdür.>

Yerleşik halklara geçecek olursak: topluluğun, *kendisine ait* olarak baktığı üretimin doğal koşullarıyla —toprakla— olan ilişkilerinde karşılaşabileceği tek engel, bunlar üzerinde kendi inorganik bedeni olarak daha önceden hak iddia eden *bir başka topluluktur.* Bu yüzden, hem mülkiyetin savunulması ve hem de edinilmesi için savaş, bu türden her ilkel topluluğun en ilk uğraşılarından birisidir. (Burada, topraktaki ilk mülkiyetten sözetmek yeterli olacaktır, çünkü çoban halklarda toprağın doğal ürünleri —*f. i.** koyun— üzerindeki mülkiyet, aynı zamanda bunların üzerinde dolaştıkları otlaklar üzerinde de mülkiyet demektir. Toprak üzerindeki mülkiyet, genel olarak, onun organik ürünleri üzerindeki mülkiyeti de içerir.) <İnsanın kendisi de toprağın organik tamamlayıcısı olarak ve onunla birlikte ele geçirildiğinde, üretimin koşullarından biri olarak ele geçirilmiş olur ve çok geçmeden bütün toplulukların özgün biçimlerini bozan ve değiştiren ve bizzat bunların temeli haline gelen kölelik ve serflik böyle doğar. Bunun sonucu olarak, basit yapı, böylelikle, olumsuz bir biçimde belirlenir.>

*Şu halde *mülkiyet,* başlangıçta, insanın kendi doğal üretim koşullarına kendi mülkü olarak, *kendi varlığının önkoşulları* olarak davranmasından; onlara kendi bedeninin bir uzantısını oluşturuyorlarmışçasına davranmasından başka bir şey değildir. Aslında kendi üretim koşul-

* *For instance:* örneğin. —ç.

larına karşı bir davranış içersinde olmayıp, bizzat kendisi olarak öznel ve kendi varlığının bu doğal inorganik koşulları içersinde de nesnel olmak üzere, ikili bir varlığa sahiptir. Bu *doğal üretim koşullarının* biçimleri ikili bir nitelik taşırlar: (1) bir topluluğun parçası olarak kendi varlığı; dolayısıyla da, ilk biçimi azçok değişmiş bir kabile olan bu topluluğun varlığı; (2) topluluk sayesinde *kendisininmiş gibi davrandığı toprakla* olan ilişkisi, komünal toprak mülkiyeti, aynı zamanda da birey için *bireysel zilyed,* ya da toprağın ve işlenmesinin ortaklaşa olarak kalması ve yalnızca ürünlerinin bölüşülmesi. (Ama *konutlar,* vb., bunlar İskitlerin arabalarından ibaret olsalar bile, gene de her zaman bireylerin zilyedinde görünürler.) Canlı birey için doğal üretim koşulu, *doğal olarak evrimleşmiş bir toplumun,* bir kabilenin, vb. üyesi olmaktır. Bu zaten, örneğin, konuştuğu dilin, vb. de bir koşuludur. Kendi üretken varlığı da ancak bu koşul altında olanaklıdır. Bu haliyle kendi öznel varlığı, toprakla kendi laboratuvarı olarak kurduğu ilişki kadar, bununla da koşullanmaktadır. (Mülkiyetin başlangıçta *taşınabilir* olduğu doğrudur, çünkü insan, özellikle evcilleştirilecek olan hayvanlar da dahil, *d'abord** toprağın hazır ürünlerine elkoyar. Ne var ki, bu durum bile —avcılık, balıkçılık, hayvancılık, ağaçlardaki meyvelerle yaşama, vb.—, ister sabit bir yerleşim yeri olarak, ya da ister *roaming***, hayvanlar için bir otlak olarak olsun, her zaman toprağın mülk edinilmesini öngörür.)

*Şu halde *mülkiyet, bir kabileye* (topluluğa) *ait olma* (onun içinde öznel-nesnel varlığa sahip olma) demektir, ve bu topluluğun toprakla, yeryüzüyle kendisinin inorganik bedeni olarak olan ilişkisi sayesinde, bireyin toprakla, üretimin dışsal temel koşuluyla —çünkü toprak

* İlkin. —*ç.*
** Göçerek dolaşılan bölge. —*ç.*

aynı zamanda hammadde, alet ve üründür de— kendi bireyselliğine ait önkoşul olarak, kendi varolma tarzı olarak kurduğu ilişki çıkar ortaya. Biz, *bu mülkiyeti, üretim koşullarıyla olan ilişkiye indirgiyoruz.* Ama bireyin üretim faaliyeti, başlangıçta, doğada hazır bulunan nesnelere tüketim amacıyla elkoyarak kendi bedenini yeniden üretmekle sınırlı olduğuna göre, niye tüketim koşullarına indirgemiyoruz? Ama bütün işin salt *bulmak* ve *keşfetmek* olduğu yerde bile, bu, çok geçmeden, çabayı, emeği —avcılıkta, balıkçılıkta ve sürülere bakmakta olduğu gibi— ve özne tarafından bazı yeteneklerin üretilmesini (yani geliştirilmesini) gerektirir. Dahası, insanın yapacağı tek işin, hiç bir alet olmaksızın (yani üretime yönelik emek ürünleri olmaksızın), biçim değişikliği olmaksızın (ki çobanlıkta bile olur) vb., hazır olan şeyleri uzanıp almaktan ibaret olduğu durumlar çok geçicidirler ve bunlar hiç bir yerde, en ilkel durumda bile, olağan olarak görülemezler. Ayrıca, ilk üretim koşulları, doğrudan doğruya, meyveler, hayvanlar vb. gibi emek harcanmaksızın doğrudan tüketilebilir maddeleri de içerir; bunun sonucu olarak, tüketim fonunun kendisi de, *başlangıçtaki üretim fonunun* bir parçası olarak görünür.

Kabile sistemine dayanan mülkiyetin temel koşulu (ki başlangıçta topluluklar oluşur), kabilenin üyesi olmaktır. Dolayısıyla bir başkası tarafından istilâ edilen ve boyun eğdirilen bir kabile *mülksüzleşir* ve istilâcı topluluğun kendi malı olarak gördüğü yeniden üretiminin *inorganik koşullarının* bir parçası haline gelir. Kölelik ve serflik, bu yüzden, kabile sistemine dayanan mülkiyetin daha ilerki gelişmesinden ibarettir. Bunlar, zo-

* Anlamı pek açık-seçik olmayan bu sözlerin Almancası şöyledir: "Die Grund bedingung des auf dem Stammwesen (Worein sich das Gemeinwesen ursprunglich auflöst)...". [*İngilizce metnin çevirmeni Jack Cohen'in notu.*]

runlu olarak, bu mülkiyetin bütün biçimlerini değiştirirler. Bunu yapmayı en az başarabildikleri asyatik biçimdir. Bu biçimin üzerine dayandığı manüfaktür ve tarımın *self-sustaining** birliğinde, istilâ, *toprak mülkiyetinin, tarımın* tek başına egemen olduğu yerlerdeki kadar zorunlu bir koşul değildir. Öte yandan, bu biçim içersinde birey, hiç bir zaman bir mülk sahibi haline gelmeyip, yalnızca bir zilyed sahibi olduğuna göre, kendisi, *au fond***, topluluğun birliğini içeren şeyin mülkü, kölesidir. Kölelik burada ne emeğin koşullarını ortadan kaldırır, ne de temel ilişkiyi değiştirir.

*Şu halde artık açıktır ki:

*Üretim koşullarına karşı onlara sahipmişçesine bilinçli bir davranıştan —birey hesabına topluluk tarafından saptanan, yasa gibi ilân edilen ve güvence altına alınan bir davranıştan— ibaret olduğu kadarıyla, üreticinin varlığı, bu yüzden, *kendisine ait olan* nesnel koşullar içersindeki bir varlık olarak gözüktüğü kadarıyla, mülkiyet ancak üretim yoluyla gerçekleşir. Gerçek mülk edinme, düşünce planında değil, bu koşullarla olan etkin, gerçek ilişkilerde; bunların insanın öznel eyleminin koşulları olarak alınması sürecinde yer alır.

*Böylelikle şu da açıktır ki, *bu koşullar değişir.* Ancak kabileler onun üzerinde avlandığı zamandır ki, yeryüzünün bir bölgesi bir av alanı haline gelir; ancak tarımladır ki, toprak, bireyin bedeninin bir uzantısı haline gelir. Roma kentinin kurulmasından ve çevresindeki toprağın yurttaşları tarafından işlenmesinden sonra, topluluğun koşulları eskisinden farklı hale gelmiştir. Bütün bu toplulukların amacı kendi varlıklarını sürdürmektir, *yani kendilerini oluşturan bireylerin mülk sahipleri olarak, yani üyelerin birbirleriyle olan ilişkilerini de biçimlen-*

* Kendi kendine yeterli. —ç.
** Temelde, aslında. —ç.

diren ve böylelikle topluluğun kendisini de biçimlendiren aynı nesnel varlık tarzı içersinde, yeniden üretilmeleridir. Ama bu yeniden üretilme, aynı zamanda, zorunlu olarak, yeni üretim ve eski biçimin yokedilmesidir de.

Örneğin her bireyin belli miktarda toprağı elinde bulundurmasının gerektiği durumda, salt nüfustaki artış bile bir engel oluşturur. Eğer bu engel aşılacaksa, kolonizasyon gelişecek ve bu da istilâ savaşlarını zorunlu kılacaktır. Bununla birlikte köleler vb.. Ayrıca *ager publicus*'un genişletilmesi, ve böylelikle de topluluğu temsil eden patrisyenlerin artması vb.. Demek ki, eski topluluğun varlığının sürdürülmesi, topluluğun üzerine dayandığı koşulların yokedilmesini getirir ve kendi karşıtına döner. Örneğin üretkenliğin, toprak artması olmaksızın üretici güçlerin geliştirilmesi yoluyla (ki bu, en yavaş geleneksel uğraş olan tarımda olur) arttığı düşünülecek olursa, o zaman bu, yeni yöntemleri, emek bileşimlerini, günün büyük bir kısmının tarıma ayrılmasını, vb. getirecektir, ve böylelikle topluluğun eski iktisadî koşulları bir kez daha ortadan kalkacaktır. Yeniden üretim eyleminin kendisi yalnızca nesnel koşulları değiştirmekle kalmaz —örneğin köyü kent haline getirmek, boş toprakları tarıma açmak, vb.— kendilerinde yeni nitelikleri ortaya çıkarmakla, üretim içinde kendilerini dönüştürmeleriyle ve geliştirmeleriyle, yeni güçler ve yeni anlayışlar, yeni ilişki biçimleri, yeni gereksinmeler ve yeni diller oluşturmakla, üreticiler de onlarla birlikte değişirler.

Üretim biçiminin kendisi ne denli geleneksel ise, yani mülk edinmenin *gerçek süreci* ne denli aynı kalırsa, mülkiyetin eski biçimleri, ve dolayısıyla bir bütün olarak topluluk da o denli değişmez olacaktır. (Ve bu geleneksel biçim, tarımda uzun bir süre, ve tarımla manüfaktürün birbirlerini doğuya özgü bir biçimde tamamladıkları durumda daha da uzun bir süre devam eder.) Topluluk

üyelerinin kentsel bir topluluk ve kentsel bölgenin sahipleri olarak kolektif varlıklarından, özel mülk sahipleri olarak ayrı bir varlık edinmiş oldukları yerde, bireyin mülkiyetini, yani onu hem eşit statüye sahip bir yurttaş, bir topluluk üyesi yapan ve hem de bir *mülk sahibi* yapan ikili ilişkiyi *yitirmesine* yolaçan koşullar da ortaya çıkmış olurlar. Doğulu biçimde bu *yitirme,* tümüyle dışsal etkiler dışında, hemen hiç olanaklı değildir, çünkü bireysel topluluk üyesi toplulukla, arasındaki (nesnel, iktisadî) bağı yitirmesine yolaçabilecek ölçüde bağımsız bir ilişkiyi hiç bir zaman kurmaz. Bulunduğu yerde derin köklere sahiptir. Manüfaktürle tarımın, kentle (bu durumda köyle) kırın birlikteliğinde de durum budur. Klasik antikitede manüfaktüre, bir yozlaşma (azat edilmiş kimselere, himaye altında bulunanlara ve yabancılara yaraşır bir iş) vb. olarak bakılırdı. Üretken emek, yalnızca çiftçiliğe ve savaş ya da ayine ve konut, yol ya da tapınak yapımı gibi komünal hizmetlere yönelik özgür kimselerin ev-içi uğraşı olarak, tamamıyla tarıma bağımlı olmaktan çıkmıştır. Yabancılarla, kölelerle olan ilişkilerinden, fazla ürünü değişme arzusundan, vb. zorunlu olarak ortaya çıkan bu gelişme, topluluğun üzerine dayandığı üretim biçimini, ve onunla birlikte *nesnel bireyi —i. e.** bir Yunanlı, bir Romalı, vb. olarak belirlenmiş bireyi— çözer. Değişim ve borçlanma, vb. de aynı sonuçları yaratır.

*Topluluk ya da kabilenin belirli biçimi ile, doğa üzerinde buna tekabül eden mülkiyet, ya da üretimin nesnel koşullarına, doğal varlık gibi, topluluk aracılığıyla gerçekleşen bireyin nesnel varlığı gibi davranma arasında özgün bir birlik vardır. Bir anlamda mülkiyetin belirli bir biçimi olarak görünen bu birlik, kendi yaşayan gerçekliğine bizzat belirli bir *üretim biçimi* içersinde sahip-

* *İd est*: yani. —ç.

tir, ve bu biçim, aynı şekilde, bireylerin birbirleriyle olan ilişkisi ve bunların inorganik doğaya karşı belirli günlük davranışları, belirli emek biçimleri (ki her zaman aile emeği ve çoğu kez de komünal emektir) olarak görünür. Topluluğun kendisi ilk büyük üretici güç olarak görünür; üretim koşullarının özel türleri (örneğin hayvancılık, tarım), belirli bir üretim biçiminin ve hem bireylerin nitelikleri olarak öznel ve hem de nesnel olmak üzere belirli üretici güçlerin gelişmesine yolaçar.

*Topluluk ve ona dayanan mülkiyet, son tahlilde, çalışan öznelerin üretici güçlerinin gelişmesinin belirli bir aşamasına —bu öznelerin birbirleriyle ve doğayla olan belirli ilişkilerinin tekabül ettiği aşamaya— indirgenebilir. Belirli bir noktaya kadar yeniden üretim. Bundan sonra ise bu, çözülmeye dönüşür.

*Şu halde mülkiyet —ve bu asyatik, Slavik, antik ve Cermen biçimler için de geçerlidir— başlangıçta çalışan (üreten) öznelerin (ya da kendi kendisini yeniden üreten bir öznenin) kendi üretim ya da yeniden üretim koşullarına bunlar kendilerine aitmiş gibi davranmaları demektir. Dolayısıyla mülkiyet, üretim koşullarına göre farklı biçimler alacaktır. Bizzat üretimin amacı, üreticiyi varlığının bu nesnel koşulları içersinde ve bu koşullarla birlikte yeniden üretmektir. Bir mülk sahibi olarak bu davranış —ki bu emeğin, *i. e.** üretimin sonucu değil, önkoşuludur—, bireyin (belli bir noktaya kadar kendisinin de onun mülkü olduğu) kabilenin ya da topluluğun bir parçası olarak belirli bir varlığa sahip bulunmasını öngörür. Emekçinin kendisinin, bir üçüncü kişi ya da topluluk bakımından üretimin doğal koşulları arasında göründüğü yerde (*yalnızca* Avrupa *point of view*** geçerli olan bu durum, örneğin Doğudaki genel kölelik için geçerli değil-

* *İd est*: yani. —ç.
** Açısından. —ç.

dir) —ve bu yüzden de mülkiyetin artık bağımsız olarak çalışan bireylerin emeğin doğal koşullarıyla olan ilişkisi olmadığı yerde— kölelik, serflik, vb., topluluğa ve topluluk içersindeki çalışmaya dayanan mülkiyetin zorunlu ve mantıkî sonuçları olmalarına karşın, hiç bir zaman birincil (*ursprunglich*) olmayıp, her zaman ikincildirler (*sekundär*).

İlkin hayvanları yakalayan, ardından da kendisi için hayvan yakalasın diye insanları yakalayan güçlü, fizik olarak üstün bir kimse; kısacası herhangi bir başka canlı doğal varlık gibi insanı da yeniden üretiminin doğada hazır bulunan bir koşulu gibi kullanan (ki böylelikle kendi emeği egemenlik sağlamak için kullanılmış olur, vb.) bir kimse tasarlamak elbette çok kolaydır. Ama böyle bir görüş, belli bir kabile ya da topluluk açısından doğru olsa bile, aptalcadır; çünkü başlangıç noktası olarak *tek tek* insanları almaktadır. Ama insan, ancak tarihsel süreç yoluyla bireyleşir. İnsan başlangıçta —siyasal anlamda hiç bir biçimde bir ζωον πολιτικον* olarak olmasa da— bir *generik varlık, bir kabile, bir sürü hayvanı* olarak görünür. Değişimin kendisi, bu bireyleşmenin bellibaşlı bir aracıdır. Değişim, sürü hayvanını gereksiz kılar ve onu çözüştürür. Durum bir kez insanın birey olarak yalnızca kendisiyle ilişki kurması haline geldi mi, kendisini tek bir birey haline getirmesinin araçları, kendisinin genelleştirmesinin ve bayağılaştırmasının[22] araçları haline gelmiş olur. Böyle bir toplulukta, bireyin bir mülk sahibi, diyelim bir toprak sahibi olarak nesnel varlığı öngörülür — bu mülk sahipliği kendisini topluluğa zincirleyen, ya da daha doğrusu bu zincirdeki bir halkayı oluşturan belli koşullar altında gerçekleşiyor olsa bile, bu böyledir. Örneğin burjuva toplumda işçi, nesnesiz, salt öznel olarak mev-

* Siyasal hayvan. —ç.

cuttur; ama *karşısında duran* şey, şimdi yutmaya çalıştığı ve kendisini yutan *hakikî ortak varlık* (*Gemeinwesen*) haline gelmiştir.

Topluluğun, özneler ile onların üretimlerinin koşulları arasında belirli bir nesnel birliği öngördüğü, ya da belirli bir öznel varlığın bizzat topluluğu üretim koşulu olarak öngördüğü bütün biçimler (bu biçimler, elbette ki, azçok doğal olarak gelişmişlerdir, ama aynı zamanda tarihsel sürecin de sonuçlarıdırlar), zorunlu olarak, hem gerçekte ve hem de ilke olarak sınırlı olan üretici güçlerin gelişmesine tekabül ederler. Üretici güçlerin gelişmesi bunları çözüştürür ve bunların çözüşmesinin kendisi de, insanın üretici güçlerinde bir gelişmedir. Bu ilkin belli bir temelden başlar —ilkin doğal— ardından tarihsel önkoşul. Ama sonradan bu temelin ya da önkoşulun kendisi de, ilerleyen insan güruhunun gelişmesine çok dar gelerek ortadan kalkar ya da yokolma eğilimi gösterir.

*Klasik antikitedeki toprak mülkiyeti, modern küçük toprak mülkiyetinde tekrar ortaya çıktığı kadarıyla, bu, ekonomi politiğe aittir ve bunu toprak mülkiyeti bölümünde ele alacağız.

*(Bütün bunlara daha köklü ve daha ayrıntılı bir biçimde tekrar dönülecek.)[23]

*Bizi burada ilgilendiren şey şudur: emeğin sermaye ile, ya da emeğin nesnel koşulu olarak sermaye ile ilişkisi, emekçinin mülk sahibi olduğu ya da mülk sahibinin çalıştığı değişik biçimleri çözüştüren tarihsel bir süreci öngörür. Bunun anlamı her şeyden önce şudur:

1) İnsanın kendi inorganik varlığı olarak, güçlerinin laboratuvarı ve kendi irade alanı olarak davrandığı yer-

* *"Es wird erst gearbeitet von gewisser Grundlage aus —erst naturwüchsig— dan historische Voranssetzung."* Tümce tamam değildir ve çeşitli olası yorumlara açıktır. [*İngilizce metnin çevirmeni Jack Cohen'in notu.*]

yüzüyle —toprakla— üretimin doğal koşulu olarak kurduğu ilişkide bir *çözüşme.* Bu mülkiyetin içersinde yeraldığı bütün biçimler, bir *topluluğu* öngörür, ki bu topluluğun üyeleri, aralarındaki biçimsel ayrımlar ne olursa olsun, bu topluluğun üyesi olma sıfatıyla *mülk sahibidirler.* Şu halde, bu mülkiyetin özgün biçimi *doğrudan doğruya komünal mülkiyettir* (*Doğu biçimi,* Slavlarda değişikliğe uğramıştır; antik ve Cermenik mülkiyette, karşıt olsa bile hâlâ gizli temel olmasına karşın, karşıtlık noktasına dek geliştirilmiştir).

2) İnsanın *aletin sahibi* olarak göründüğü *ilişkilerin çözüşmesi.* Toprak mülkiyetinin yukardaki biçimi nasıl *gerçek* bir *topluluğu* öngörüyorsa, emekçinin alet üzerindeki bu mülkiyeti de manüfaktürde *elzanaatı* biçiminde belirli bir gelişme biçimini öngörür. Lonca ve korporasyon sistemleri buna bağlıdır. (Eski Doğunun manüfaktürleri, yukarıdaki (1.) başlığın altına sokulabilir.) Burada emeğin kendisi, hâlâ yarı sanatkârlık, yarı kendi başına bir amaçtır, vb.. Ustalık. Kapitalistin kendisi hâlâ bir usta zanaatçıdır. Alet üzerinde mülkiyeti sağlayan, özel ustalıktır, vb., vb... Çalışma biçimi, çalışmanın örgütlenmesi ve iş aletleri ile birlikte, bir anlamda, kalıtsal olur. Ortaçağ kentleri. Emek henüz kişiye aittir; uzmanlaşmış (*einseitige*) yetenekler ile belli bir kendine yeterli gelişme, vb..

3) Her ikisinde de olan şey, insanın, üretici olarak hayatta kalabilmesi için zorunlu olan tüketim araçlarını üretimden önce —yani üretim sırasında, üretim tamamlanmazdan *önce*— elinde bulunduruyor olmasıdır. Toprak sahibi olarak, zorunlu tüketim fonlarını doğrudan sağlıyor görünür. Zanaat ustası olarak bu fonu miras almış, kazanmış ya da biriktirmiştir, ve bir genç olarak hâlâ bir *çıraktır,* henüz tam anlamıyla bağımsız bir emekçi olarak görünmeyip ataerkil bir biçimde ustasının sofra-

sından yemektedir. (Gerçek) bir kalfa olarak, ustasının elinde bulunan tüketim fonu üzerinde belli bir ortaklaşalık vardır. Bu kalfanın *mülkü* olmasa bile, loncanın yasaları ve töreleri, vb. onu hiç değilse bir ortak yapmaktadır. (Bu nokta geliştirilecek.)

4) Öte yandan, *emekçilerin kendilerinin, canlı emekgücünün,* içersinde hâlâ *doğrudan üretimin nesnel koşulları* olarak bulundukları ve bu sıfatla mülk edinildikleri —ve dolayısıyla köle ya da serf oldukları— ilişkilerin de aynı şekilde *çözüşmesi.* Sermaye için üretim koşulu işçi değil, yalnızca emektir. Eğer bu, makineyle, ya da hatta su ya da havayla yapılabiliyorsa, *tant mieux.** Ve sermayenin mülk edindiği şey işçi değil, onun emeğidir — ve bunu da doğrudan değil, değişim yoluyla yapar.

*Şu halde bunlar, bir yandan, emekçinin, onlar olmaksızın, üretimin nesnel koşulları ile *kendisinin olmayan mülk* olarak, *başkasına ait mülk* olarak, kendi başına bir *değer,* sermaye olarak karşılaşan nesnesiz, salt özel emekgücü olan özgür emekçi olarak ortaya çıkamayacağı tarihsel önkoşullardır. Öte yandan, *sermaye* ile karşı karşıya gelmesi için hangi koşulların zorunlu olduğu sorusu çıkıyor ortaya.

[İKİ][1]

<Canlı emeğin hem hammaddelerle ve hem de aletlerle ve üretim sırasında gerekli olan geçim araçlarıyla olan ilişkisinin olumsuz olduğu, mülkiyete dayanmadığı (*Nicht-Eigentum*) sermaye formülü, her şeyden önce, *toprak üzerinde mülkiyetsizlik* demektir; yani çalışan bireyin toprağı, yeryüzünü kendi malı olarak gördüğü ve

* Ne âlâ. —ç.

onun sahibi gibi çalıştığı ve ürettiği durumun bulunmayışıdır. En iyi durumda, toprakla yalnızca bir emekçi olarak ilişki kurmakla kalmaz, bu toprağın sahibi olarak kendi kendisiyle de çalışan özne olarak ilişki kurar. Toprak sahipliği, potansiyel olarak, hem hammaddeler üzerindeki ve hem de ilk iş aleti toprak ve onun kendiliğinden ürünleri üzerindeki mülkiyeti içerir. En özgün biçiminde, bu bireyin toprağı kendisine ait görmesi ve toprakta hammadde, alet ve emek tarafından değil de, toprağın kendisi tarafından yaratılmış geçim araçları bulması demektir. Bu ilişki bir kez yeniden üretildi mi, ikincil aletler ve toprağın bizzat emek tarafından yaratılan ürünleri, toprak mülkiyetinin ilkel biçimleri içinde durumlarıyla ortaya çıkarlar. İşçinin sermaye biçimindeki emek koşullarıyla olan ilişkisinde yer alan daha tam mülkiyet ilişkileri tarafından *d'abord** yadsınan işte bu tarihsel durumdur. Bu, yeni ilişki içersinde yadsınan ya da tarih tarafından çözüştürüldüğü varsayılan 1 Nolu tarihsel durumdur.

Alet üzerindeki mülkiyet, yani emekçinin içersinde bulunduğu ve alete kendisine ait gözüyle baktığı, aletin sahibi olarak çalıştığı ilişki (ki bireysel emeğinin aleti de kapsadığını varsayar, yani emeğin üretici gücünde özel ve sınırlı bir gelişme evresini varsayar) bir ikinci tarihsel adımı gerektirir. Emekçinin yalnızca alete sahip olmakla kalmayıp, *mülk sahibi olarak emekçinin* ya da *çalışan mülk sahibinin* bu biçiminin *toprak mülkiyetinden* zaten farklı ve ayrı olduğu ve, birinci durumda olduğu gibi, toprak mülkiyetinin bir raslantı olmadığı durumu ele alıyoruz: bir başka deyişle, emeğin zanaatsal ve kentsel gelişmesini alıyoruz. Böylece burada hammaddenin ve geçim araçlarının da zanaatçının mülkü olarak *sağlandığını,*

* İlk, ilkin. —ç.

onun zanaatı yoluyla, aletler üzerindeki mülkiyeti yoluyla sağlandığını görüyoruz. Bu ikinci tarihsel adım artık birincisinden farklı ve ayrı olarak varolur, ki bu birincisi de, *mülkiyetin bu ikinci türünün* ya da *çalışan mülk sahibinin* kendi bağımsız varlığını sağlamış olmasından ötürü oldukça değişmiş görünecektir.

Aletin kendisi de emek ürünü olduğuna göre, yani mülkiyeti oluşturan öğe zaten emekle sağlandığına göre, topluluk burada, birinci durumda olabildiği gibi, artık doğal biçimiyle ortaya çıkamaz. Mülkiyetin bu biçiminin dayandığı topluluk, üretilmiş, ikincil bir şey, varedilmiş bir şey, emekçinin kendisi tarafından üretilmiş bir topluluk olarak görünür. Açıktır ki, alet üzerindeki mülkiyetin emek koşullarına mülk gibi davranma demek olduğu yerde, fiilî emek ile alet, salt bireysel emeğin *bir aracı* olarak görünür, ve bir emek aracı olarak kullanmak üzere aleti gerçekten mülk edinme sanatı, emekçinin, onu kendi aletinin sahibi yapan özel bir hüneri olarak görünür. Kısacası, (zanaatçı emeğinin onun öznesi ve mülkiyetin bir parçası olduğu*) lonca ve korparatif sistemler, üretim aleti —mülk durumundaki iş aleti— ile olan ilişki olarak tahlil edilebilir. Bu, kişinin yeryüzüne, toprağa (bu durumdaki hammaddeye) kendisine aitmiş gibi davranmasından farklıdır. Bu 2 Nolu tarihsel durumda mülkiyet, böylelikle, çalışan öznenin üretim koşullarının bu tek öğesiyle kurduğu ve kendisini çalışan mülk sahibi haline getiren ilişkiden oluşur; ve bu durum, ancak, 1 Nolu durumun karşıtı olarak, ya da dilerseniz, değişikliğe uğramış 1 Nolu durumun tamamlayıcısı olarak varolabilir.

Bir üçüncü *olanaklı biçim* de, ne toprağın ve ne de

* Almanca özgün metinde: "*der handwerksmässigen arbeit als ihr Subjekt, als Eigentümer konstitwerend*". Bu sözler kesin bir açıklığa sahip değildir. [*Jack Cohen'in notu.*]

aletin (yani ne de bizzat emeğin) sahibi olarak değil de, yalnızca geçim araçlarının sahibi olarak davranmaktır ki, bu durumda bunlar, çalışan öznenin doğal koşulu olarak bulunurlar. Bu, *au fond,** köleliğin ve serfliğin formülüdür ki, bu formül de, işçinin sermaye biçimindeki üretim koşullarıyla olan ilişkisi içersinde yadsınır, ya da tarihsel olarak çözüştüğü varsayılır.

Mülkiyetin ilk biçimleri, zorunlu olarak, üretimi koşullandıran farklı nesnel öğelerle olan mülkiyet ilişkisine dönüşür; bunlar farklı topluluk biçimlerinin iktisadî temelidirler ve kendi paylarına özgül topluluk biçimleri öngörürler. Emeğin kendisi bir kez *üretimin nesnel koşulları* arasında yer aldı mı (kölelikte ve serflikte olduğu gibi), bu biçimler önemli ölçüde değişikliğe uğrarlar, ki bunun bir sonucu olarak 1 Nonun kapmasına giren bütün mülkiyet biçimlerinin basit olurlayıcı niteliği kaybolur ve değişikliğe uğrar. Bütün bunlar kölelik, ve dolayısıyla da kendi kendilerini ortadan kaldırmaları olasılığını içlerinde taşırlar. Emeğin belirli biçiminin —yani zanaat ustalığının ve dolayısıyla iş aletleri üzerindeki mülkiyetin— üretim koşulları içersinde mülkiyete eşit olduğu 2 Noya gelince, bu, besbelli ki, köleliği ve serfliği dıştalar. Ne var ki, bir kast sistemi biçiminde buna benzer bir olumsuz gelişmeye de yolaçabilir.>

<Tüketim araçları üzerindeki mülkiyetin üçüncü biçimi, köleliğe ve serfliğe ayrışmadıkça, *çalışan* bireyin üretim ve dolayısıyla varlık koşullarıyla olan ilişkisini kapsayamaz. Bu ancak, toprak mülkiyetine dayalı ilkel bir topluluğun üyesi olup toprak üzerindeki mülkiyetini yitirmiş, ama *panes et circenses*** zamanındaki Romalı pleblerin durumunda olduğu gibi henüz 2 Nolu mülkiyet türüne

* Temelde, aslında. —ç.

** "Ekmek ve sirk"; yani devlet yardımlarıyla yaşayan mülksüzler yığını. [*Jack Cohen'in notu.*]

geçmemiş kimsenin ilişkisi olabilir.> <*Retainer*'in* toprakbeyi ile ilişkisi ya da kişisel hizmet ilişkisi, esas olarak farklıdır. Çünkü bu [kişisel hizmet], *au fond,*** artık bizzat çalışmayıp, mülkü üretim koşullarıyla birlikte serfler, vb. olarak bizzat emekçileri de kapsayan toprak sahibinin varlık biçiminden ibarettir. Mülk edinmenin esas ilişkisi, burada, *egemenlik ilişkisidir.* Hayvan da efendisine hizmet ediyor olsa bile, mülk edinme *au fond,* hayvanlarla, toprakla, vb. böyle bir egemenlik ilişkisi yaratamaz. Egemenlik ilişkisi, bir başkasının *iradesinin* mülk edinilmesini öngörür. Hayvanlar gibi iradesi bulunmayan varlıklar da, gerçekten, hizmette bulunabilirler, ama bu onların sahibini *efendi* yapmaz. Ama bizim burada gördüğümüz şey, *egemenlik ve kulluk ilişkilerinin* bu üretim aletlerini mülk edinme formülüne nasıl girdiğidir; ve bunlar bütün ilkel mülkiyet ve üretim ilişkilerinin gelişmesinin ve çürümesinin zorunlu mayasını oluştururlar. Aynı zamanda da bunların sınırlılığını dile getirirler. Bunlar, elbette ki, dolaylı bir biçimde de olsa, sermaye içersinde yeniden üretilirler, ve dolayısıyla sermayenin çözüşmesinin de mayasını oluştururlar ve onun sınırlılığının simgesidirler.>

*<"Kişinin darda kaldığında kendisini ve bakmakla yükümlü olduklarını satabilmesi, ne yazık ki, genel bir haktı; bu hem Kuzeyde, hem Yunanlılarda ve hem de Asya'da geçerliydi. Alacaklının borcunu ödemeyen borçluyu köleleştirmesi ve bu borcu ya onu çalıştırarak ya da şahsını satarak tahsil etmesi, hemen hemen aynı ölçüde yaygındı." (*Niebuhr,* I, s. 600.)>[24] <Bir başka pasajda, Niebuhr, Augustus dönemindeki Yunan yazarlarının patrisyenler ile plebler arasındaki ilişkileri kavramakta güçlük çektiklerini ve yanlış anladıklarını ve bu ilişkiyi hamiler

* Kâhya, uşak vb. gibi malikâne hizmetkârları. —ç.

** Temelde, aslında. —ç.

ile himaye altında bulunanlar arasındaki ilişkiyle karıştırdıklarını söylüyor; çünkü[25] "bunlar, *zenginler ile yoksulların biricik gerçek yurttaş sınıflarını oluşturdukları,* dara düşmüş bir kimsenin, ne kadar soylu bir kökenden gelirse gelsin, bir hamiye gerek duyduğu ve azat edilmiş bir köle bile olsa bir milyonerin hami olarak peşinden koşulduğu bir zamanda yazıyorlardı. Bunlar, kutsal bağımlılık ilişkilerinin izini olsun göremiyorlardı." (I, 620.)>[26] <"Zanaatçılar, her iki sınıfın safları arasında da" (*metökler** *ve azat edilmiş kölelerle bunların soyundan gelenler arasında*) "bulunuyordu, ve tarımı terkeden plebler, bunların yararlandıkları sınırlı yurttaş statüsüne geçiyorlardı. Bunlar yasal olarak tanınmış loncaların saygınlığından da yoksun değillerdi, ve bunların loncaları o denli saygı görüyorlardı ki, bunların kurucusunun Numa olduğu kabul ediliyordu. Bu loncalar dokuz taneydi; fülütçüler, kuyumcular, marangozlar, boyacılar, saraçlar, sepiciler, bakırcılar, çömlekçiler, ve dokuzuncu lonca da bunların dışında kalanları kapsıyordu. ... Bunlar arasında bağımsız yurttaş olanlar; hiç bir hamiye bağlı olmayan isopolitler** (böyle bir statünün varolduğunu düşünelim); ya da bağımlı olanların soyundan gelen ama hamilerinin soyunun ortadan kalkmasıyla bu bağımlılıkları kalmamış olanlar: bütün bunlar, kuşkusuz ki, eski yurttaşlar ile avam (*der Gemeinde*) arasındaki kavgalardan, Floransa loncaları Guelf ve Ghibelline aileleri arasındaki kan davalarından ne kadar uzak durmuşlarsa o kadar uzak durmuşlardır. Köle nüfus, belki de hâlâ tümüyle patrisyenlerin emri altındaydı" (I, 623).>[27]

*Bir yandan, bir ulusun bireyler yığınını bir anda gerçek özgür emekçiler durumuna olmasa bile, gene de tek

* Atina'da oturan, ama yurttaş sayılmayan yabancılar. —ç.

** Bir Yunan kent-devletin yurttaşı olup da bir başka yerde yurttaşlık hakkı verilmiş olanlar. —ç.

mülkleri kendi emek-güçleri ve bunu mevcut değerler karşılığı değişme olanağı olan potansiyel özgür emekçiler durumuna getiren tarihsel süreçler öngörüyoruz. Bu bireyler, üretimin bütün nesnel koşullarıyla *yabancı mülkiyet* olarak, *kendilerinin olmayan mülkiyet* olarak, ama aynı zamanda da *değerler* olarak değişilebilen ve, bu yüzden de, *certain degrée,** canlı emek tarafından mülk edinilen bir şey olarak karşı karşıya gelirler. Çözüşmenin bu tarihsel süreçleri şunlardır: emekçiyi toprağa ve toprağın beyine bağlayan, ama aslında geçim araçlarının mülkiyetine sahip bulunmasını öngören (ki bu, gerçekte, onun topraktan kopmasıyla aynı şeydir) bağımlılık ilişkilerinin çözüşmesi; emekçiyi *yeoman*, çalışan özgün küçük toprak sahibi ya da kiracı (*colonus*), özgür köylü yapan toprak mülkiyeti ilişkilerinin çözüşmesi,** emekçinin üretim aletleri üzerinde mülk sahibi olmasını ve emeğin de zanaat hünerinin özel bir biçimi, salt bir mülkiyet kaynağı değil, bizzat mülkiyet olmasını öngören lonca ilişkilerinin çözüşmesi; ayrıca, *mülk sahibi olmayanların* kendi beylerinin maiyetinde *Surplusproduce*'un*** ortak tüketicileri olarak göründükleri ve bunun karşılığında da beyin hizmetkâr üniformasını giydikleri, onun kan davalarına katıldıkları, gerçek ya da hayalî kişisel hizmetlerde bulundukları, vb. çeşitli türden himaye ilişkilerinin çözüşmesi. Daha yakından bakıldığında, bütün bu çözüşme süreçlerinde çözüşen şeyin, kullanım-değerinin, dolaysız kullanıma yönelik üretimin egemen olduğu üretim ilişkileri olduğu görülmektedir. Değişim-değeri ve bunun üretilmesi öteki biçimin egemenliğini öngörür, şu halde, yukardaki bütün bu durumlarda aynî ödemeler ve emek

* Belirli bir ölçüde. —ç.

** Daha da eski komünal mülkiyet biçimlerinin ve gerçek topluluğun çözüştüğünü varsayıyoruz. [*K. Marx'ın notu.*]

*** Artı-ürünün. —ç.

hizmeti (*Naturaldienste*), parasal ödemelerden ve para ile değerlendirilen hizmetlerden ağır basar. Ama buna yalnızca geçerken değindik. Gene daha yakından bakıldığında, bütün bu ilişkilerin çözüşmelerinin ancak maddî (ve dolayısıyla aynı zamanda da zihnî) üretici güçlerdeki belirli bir gelişme ile olanaklı hale geldiği görülecektir.

Bu noktada bizi ilgilendiren şudur: bir yığın bireyi bir ulus vb., δυναμει özgür ücretli işçiler —salt mülksüzlükleri yüzünden çalışmak ve emeklerini satmak zorunda kalan bireyler— haline getiren bu çözüşme süreci, eski gelir kaynaklarının, ya da (kısmen) bu bireylerin eski mülkiyet koşullarının *ortadan kalkmasını öngörmez.* Tersine, *yalnızca* bunların kullanımının ve varlık biçimlerinin değiştiğini, bunların *serbest fon* olarak başka kimselerin eline geçtiğini, ya da belki kısmen *aynı ellerde* kaldığını varsayar. Ama şu kadarı açıktır: belirli bir bireyler yığınını *d'une manière ou d'une autre*** *emeğin nesnel koşullarıyla* olan daha önceki olurlayıcı ilişkilerinden koparmış olan, bu ilişkileri yadsımış ve böylelikle bu bireyleri *özgür emekçilere* dönüştürmüş olan süreç, *emeğin* bu *nesnel koşullarını* şimdi artık bunlardan ayrılmış olan kişilere olan *daha önceki bağlarından* potansiyel olarak kurtarmış olan aynı süreçtir. (Bu emek koşulları, toprak, hammadde, geçim araçları, iş aletleri, para ya da bunların tümüdür.) Bunlar hâlâ *mevcutturlar,* ama *serbest* bir *fon* olarak, bütün eski siyasal, vb. *relations*'ın*** ortadan kalkmış oldukları ve artık bu kopmuş, mülksüz bireylerin karşısına salt *değerler,* kendi kendilerini ve birbirlerini idame ettiren değerler**** olarak çıkan fark-

* Potansiyel, bilkuvvet. —ç.

** Şu ya da bu biçimde. —ç.

*** İlişkilerin. —ç.

**** Burada "kendi kendilerini ve birbirlerini idame ettiren değerler" olarak çevrilmiş bulunan bu sözlerin özgün Almancası şöyledir: "an sich fest haltenden Werten." —ç.

lı bir biçim içersinde mevcutturlar. Yığınları *emeğin çalışma koşullarıyla* özgür emekçiler olarak karşı karşıya getirmiş olan bu aynı süreç, bu koşulları da özgür emekçilerle *sermaye* olarak karşı karşıya getirmiştir. Bu tarihsel süreç, o güne kadar birbirlerine bağlı olan öğelerin ayrılması süreci olmuştur; dolayısıyla bunun sonucu, bu öğelerden birinin yokolması değil, bunlardan herbirinin ötekiyle olan ilişkisinde olumsuz göründüğü bir durum olmuştur: bir yanda (potansiyel) özgür emekçi, öte yanda ise (potansiyel) sermaye. Nesnel koşulların artık özgür emekçilere dönüşmüş bulunan sınıflardan ayrılmasının, aynı zamanda, bağımsızlığın aynı koşullar tarafından sağlanması şeklinde karşıt uçta da ortaya çıkması gerekir.

Sermaye ile ücretli emek ilişkisini, belirleyici ve üretimin tümünü kucaklayan bir şey olarak değil de, hâlâ tarihsel oluşum içindeki bir şey olarak ele alalım. Paranın başlangıçta sermaye haline gelişini, bir yanda ancak δυνάμει** olarak varolan sermaye ile, öte yanda δυνάμει olarak varolan özgür emekçiler arasındaki değişim sürecini ele alıyoruz. Bu durumda elbette ki, kendimizi iktisatçıların büyük bir gösteri haline getirdikleri o basit gözlemi yapmaktan alıkoyamayız: Sermaye olarak ortaya çıkan tarafın, işçinin üretim sırasında, üretim tamamlanıncaya dek yaşamasını sağlayabilmesi için hammaddelere, iş aletlerine ve yaşam araçlarına sahip bulunması gerekir. Dahası, kapitalistin emekçiyi işe koşabilmesi ve onu canlı emek gücü olarak çalışır durumda tutabilmesi için bir birikim — emekten önce gelen ve emeğin ürünü olmayan bir birikim — yapmış olması gerektiği

* Çünkü bu durumda ücretli emeğin önkoşulu olan sermaye, emeğin ürünüdür ve bizzat emek tarafından bir koşul haline getirilmiş, kendi önkoşulu olarak emek tarafından yaratılmıştır. [*K. Marx'ın notu.*]

** Potansiyel, bilkuvvet. —ç.

görülecektir:* Sermayenin emekten bağımsız, onun tarafından gerçekleştirilmeyen bu eylemi, ardından, kökeninin bu tarihinden çıkartılıp bugüne aktarılır ve kendi gerçekliğinin ve etkinliğinin, kendi oluşumunun bir etmeni haline getirilir. Son olarak, sermayenin başkasının emeğinin ürünü üzerindeki ölümsüz hakkı, bu durumdan çıkarsanır, ya da daha çok, sermayenin edinim biçimi, basit ve "âdil" eşitlerin değişimi yasasından çıkarsanır.

*Para biçiminde ortaya çıkan servet, ancak emeğin nesnel koşulları emeğin kendisinden ayrılmışlarsa bu koşullar ile gerçekleştirilebilir. Paranın kısmen salt eşdeğerlerin değişimi ile biriktirilebileceğini gördük; ne var ki —bu paranın kişinin kendi emeğinin değişilmesiyle kazanıldığını varsaydığımızda— bu o denli önemsiz bir kaynaktır ki, tarihsel bakımdan sözünü etmeye değmez. Bu daha çok gerçek anlamda sermayeye, sanayi sermayesine dönüşen ve tefecilikle —özellikle toprak mülkiyeti üzerindeki tefecilikle— biriktirilen para, ve ticarî kârlarla biriktirilen taşınabilir servettir. İlerde her iki biçimden de —bunlar sermaye biçiminde ortaya çıkmayıp da, sermayenin önkoşulları olan servetin ön biçimleri oldukları kadarıyla— sözetme fırsatını bulacağız.

* Sermaye ile ücretli emek bir kez kendi önkoşulları olarak, yani üretimin öngördüğü bir temel olarak ortaya çıktılar mı, şu durumun varolduğu görülür: başlangıçta, kapitalistin yalnızca emekçinin kendi kendisini yeniden üretmesine, zorunlu geçim araçlarını üretmesine, *gerekli-emeği* gerçekleştirmesine yeterli bir hammadde ve geçim araçları fonuna değil, emekçinin onunla kendi artı-emeğini, yani kapitalistin kârını da gerçekleştirdiği bir hammadde ve iş aletleri fonuna da sahip bulunması gerektiği görülür. Daha ayrıntılı bir tahlil, emekçinin kapitalist için durmadan çifte bir fon, ya da sermaye biçiminde bir fon yarattığını gösterir. Bu fonun bir bölümü durmadan emekçinin kendi varlık koşullarını yerine getirir, öteki bölümü ise sermayenin varlık koşullarını. Görmüş olduğumuz gibi, artı-sermaye —ve emek ile olan tarih-öncesi ilişkisi içersindeki artı-sermaye— bütün *gerçek mevcut sermayeyi* ve bu sermayenin değişim olmaksızın, karşılığında bir eşdeğer verilmeksizin bir nesneye dönüştürülmüş ve sermaye tarafından mülk edinilmiş *yabancı emek* olan her öğesini içerir. [*K. Marx'ın notu.*]

*Görmüş olduğumuz gibi, sermaye kavramı —sermayenin kökeni— başlangıç noktası olarak *parayı,* ve dolayısıyla para biçimindeki servetin varlığını ima eder. Bu, aynı şekilde, dolaşımdan çıkmayı da ima eder; sermaye dolaşımın *ürünü* gibi görünür. Şu halde, sermaye oluşumu, (tarım ürünlerinin ticaretiyle de uğraşır olması ölçüsünde tarımla uğraşan kiracıdan doğabilse bile) toprak mülkiyetinden, ya da (bu da bir olasılık olsa bile) loncadan değil, ticarî ve tefeci servetten doğar. Ama tüccar ve tefeci, özgür emeğin satın alınmasını sağlayan koşullarla ancak özgür emeğin, tarihsel bir sürecin sonucu olarak kendi varlığının nesnel koşullarından kopartılmış olması durumunda karşı karşıya gelir. Ancak bundan sonradır ki, bizzat bu *koşulları* satın alma olanağı da doğar. Örneğin lonca koşulları altında, kendi başına para (bu, lonca ustalarının parası olmadıkça), insanları işe koşmak üzere tezgâh satın alamaz; bir kişinin kullanabileceği tezgâh sayısını belirleyen kurallar vardır, vb.. Kısacası, iş aletleri canlı emekle hâlâ o denli içiçedir ve canlı emeğin kendi mülkü olarak görünür ki, gerçek anlamda dolaşıma girmez. Parasal servetin sermaye haline gelmesini sağlayan şey, bir yanda özgür emekçiler bulması, öte yanda ise, eskiden şimdi nesnesizleşmiş olan yığınların *d'une manière ou d'une autre** *mülkü* olmuş bulunan, ama artık *özgür* ve satılabilir olan geçim araçlarını, malzemeleri, vb. bulmasıdır.

Ama sermaye, emeğin öteki koşulunu —belirli bir zanaat hüneri, iş aracı olarak aletin varlığı, vb.—, sermayenin bu hazırlık ya da ilk döneminde *hazır* bulur. Bu kısmen kentsel lonca sisteminin, kısmen de ev sanayiinin ya da tarımın tamamlayıcısı olarak varolan sanayiin sonucudur. Tarihsel süreç sermayenin sonucu değil, onun önkoşulu-

* Şu ya da bu biçimde. —ç.

dur. Bu süreç sayesinde kapitalist, bir toprak mülkiyeti ya da genel olarak mülkiyet ile emek arasına (tarihsel) bir aracı olarak girer. Tarihte kapitalist ile emekçinin birlikteliği vb. yolundaki duygusal yanılgılara yer yoktur; ne de sermaye kavramının gelişmesinde böyle bir yanılgıdan eser vardır. İtalyan kentlerinde olduğu gibi, *manüfaktür* şurada burada, çok farklı bir döneme ait bir çerçeve içersinde, yerel olarak, loncalarla yanyana gelişebilir. Ama eğer bir evrenin genel egemen biçimi olacaksa, sermayenin koşulları salt yerel olarak değil, geniş bir ölçekte gelişmelidir. (Loncaların dağılmaları sırasında bireysel lonca ustalarının sanayi kapitalistleri haline gelmeleri olasılığı buna engel değildir; ama olgunun doğası gereği bu çok ender olur. Kapitalist ile işçinin ortaya çıktığı yerde, tüm lonca sistemi —hem usta, hem de kalfa— genel olarak yokolurlar.)

*Ama açıktır ki —ve halen incelemekte olduğumuz tarihsel evrenin daha yakından tahlil edilmesinin de gösterdiği gibi— eski üretim biçimlerinin ve emekçinin, emeğin nesnel koşullarıyla olan ilişkilerinin çözülme çağı, *aynı zamanda,* bir yandan parasal servetin belirli bir ölçüde gelişmiş bulunduğu, öte yandan ise bu çözülmeyi hızlandıran koşulların yardımıyla hızla büyüdüğü ve genişlediği *bir çağdır* da. Nasıl ki kendisi bu çözülmenin bir öğesiyse, bu çözülme de onun sermaye haline gelmesinin koşuludur. Ama *salt parasal servetin varlığı,* kendi payına bir tür *supremacy** elde etmiş olsa bile, *bu çözülmenin sermaye ile sonuçlanması* için yeterli değildir. Eğer yeterli olsaydı, eski Roma, Bizans, vb. tarihlerini özgür emek ve sermaye ile sonuçlandırmış olurlar, ya da daha doğrusu yeni bir tarihe geçmiş olurlardı. Oralarda da eski mülkiyet ilişkilerinin çözülmesi, parasal servetin —tica-

* Üstünlük. —ç.

retin, vb.— gelişmesine bağlıydı. Ama aslında bu çözülmenin sonucu sanayi değil, kırın kent üzerinde egemenlik kurması oldu.

Sermayenin ilk oluşumu, çoğu kez sanıldığı gibi, yaşam araçlarının, iş aletlerinin ve hammaddelerin, kısacası topraktan kopmuş ve insan emeği ile kaynaşmış olan emeğin *nesnel* koşullarının *birikimiyle* olmaz.* Sermayenin emeğin nesnel koşullarını yaratmasıyla olmaz. Sermayenin *ilk oluşumu,* salt eski bir üretim biçiminin çözülüşünün tarihsel sürecinin *parasal servet* biçiminde varolan değere, bir yandan emeğin nesnel koşullarını *satın alma,* öte yandan da artık özgür olan emekçilerin *canlı* emeğini para karşılığında değişme olanağını sağlamasıyla gerçekleşir. Bütün bu öğeler zaten mevcutturlar. Bunları ayrıştıran tarihsel bir süreç, bir çözüşme sürecidir, ve paranın *sermaye* haline gelmesini sağlayan da *budur.* Bunda paranın kendisinin de bir payı varsa, bu ancak onun kendisinin de çok güçlü bir çözücü etmen olarak sürece girmesi ve böylelikle *soyup soğana çevrilmiş,* nesnesiz, *özgür emekçilerin* yaratılmasına katkıda bulunması ölçüsünde olur; bu elbette ki, bu emekçilerin varlıklarının nesnel koşullarının *yaratılmasıyla değil,* tersine, bunlardan kopuşlarının hızlandırılmasıyla, yani mülklerini yitirişlerinin hızlandırılmasıyla olur.

* Bir yandan, sermayenin, sermaye olarak varolmak üzere, istihdam etmesi gereken *işçilerin,* bu işçiler sanki onun "ol!" emrini bekliyormuş gibi, ilkin *sermayenin* birikimi ile *yaratılmaları,* hayata getirilmeleri gerekir deyip, öte yandan da, sermaye yabancı emek olmaksızın *birikim* yapamaz, olsa olsa *kendi öz emeğini* biriktirebilir, yani bizzat kendisi *gayri-sermaye* ve *gayri-para* olabilir; çünkü emek, sermaye varolmazdan önce, kendisini ancak zanaat emeği, küçük tarım vb. biçimleri içersinde, kısacası *hiç* ya da pek az *birikime,* yalnızca küçük bir *surplusproduce*'a‡ olanak tanıyan ve onun da çoğunu *yiyip bitiren* biçimler içersinde gerçekleşebilir demenin ne kadar saçma bir döngü olduğu ilk bakışta görülür. Bu *birikim* kavramını ilerde daha yakından inceleyeceğiz. [*K. Marx'ın notu.*]

‡ Artı-ürün. —ç.

Örneğin İngiliz büyük toprak sahipleri, kendi topraklarının *Surplusproduce*'un* bir kısmını tüketen *retainers*'a** yol verdiklerinde; bunların, kiracıları, küçük rençberleri sürüp çıkardıklarında, vb., *emek pazarına* çifte anlamda özgür olan bir canlı emek-gücü yığını sürülmüş oldu: eski hamilik, serflik ve angarya ilişkilerinden özgür olduğu gibi, her türlü mal ve mülkten, her türlü gerçek ve nesnel varlık biçiminden, *her türlü mülkiyetten de özgür.* Yaşamını kazanmak için, ve emek-gücünü satmak ya da dilencilik, serserilik ya da haydutluk yapmak zorundaydı. Tarih belgeleri bunların ilkin birinci yolu denediklerini, ama darağacı, pranga ve kırbaçla bu yoldan çıkartılıp emek pazarına giden dar yola sokulduklarını gösteriyor. (Böylelikle hükümetler, *f. i.**** Henry VII, VIII, vb., tarihsel çözüşme sürecinin koşulları ve sermayenin varoluş koşullarının yaratıcıları olarak ortaya çıkıyorlar.)[28] Öte yandan, eskiden beyler ve onların *retainers* tarafından tüketilen geçim araçları, şimdi para ile satın alınabilir duruma gelmişlerdi ve para, *through their instrumentality***** emek satın almak için, bunları satın almak istiyordu. Para bu geçim araçlarını ne *yaratmış,* ne de *biriktirmişti.* Para aracılığı ile tüketilmezden ve yeniden üretilmezden önce de bunlar zaten mevcuttular, tüketiliyorlar ve yeniden üretiliyorlardı. Tek değişiklik, bu geçim araçlarının şimdi *değişim-pazarına* sürülmüş olmalarıydı. Şimdi artık *retainers*'in vb. ağızlarıyla olan dolaysız bağlarından kopartılmışlar ve kullanım-değerlerinden değişim-değerlerine dönüştürülmüşler, böylelikle parasal servetin nüfuz alanına ve egemenliğine girmişlerdi. Aynı şey, iş aletleri için de geçerlidir. Parasal servet, iplik çık-

* Artı-ürünün. —ç.

** Kâhya, uşak vb. gibi malikâne hizmetkârları. —ç.

*** *For instance:* örneğin. —ç.

**** Bunlar aracılığıyla. —ç.

rığını ve dokuma tezgâhını ne icat etmiş, ne de imal etmiştir. Ama iplikçiler ve dokumacılar topraklarından bir kez kopartıldıktan sonra, kendileri, çıkrıkları ve tezgâhlarıyla birlikte, parasal servetin egemenliği altına girmişlerdir, vb.. *Sermayeye özgü olan tek şey, zaten mevcut olan el ve alet yığınlarını biraraya getirmesidir. Bunları kendi egemenliği altında birleştirir.* Bu, onun *gerçek birikimidir*; emekçileri aletleriyle birlikte belirli noktalarda biriktirir. Sermaye birikimi denilen şeye gelinince, bunun üzerinde daha derinlemesine durulmalı.

Kabul etmek gerekir ki, tüccar serveti biçimindeki parasal servet, eski üretim ilişkilerinin çözüşmesine yardımcı olmuş ve bunu hızlandırmış ve örneğin toprak sahibine, kendi üretimini, sayıları büyük ölçüde servetinin bir ölçüsü olarak kabul edilen himayesindekilerle birlikte çarçur edeceğine, tahılını, sürülerini vb. ithal edilen kullanım-değerleri ile değişme olanağını sağlamıştır. (Bu nokta A. Smith tarafından iyi bir biçimde geliştirilmiştir.)[29] Parasal servet, onun gelirinin değişim-değerine daha büyük bir önem kazandırmıştır. Bu henüz çok üstü kapalı bir biçimde de olsa, zaten yarı-kapitalist hale gelmiş olan kiracıları için de geçerliydi. Tüccar zümresi biçiminde varolan *para* tarafından desteklenen değişim-değerindeki gelişme, amacı esas olarak doğrudan kullanım-değeri olan üretimi ve böyle bir üretime tekabül eden mülkiyet biçimlerini —emeğin kendi nesnel koşullarıyla olan ilişkilerini— çözüştürür, böylelikle bir *emek-pazarı* (köle pazarıyla karıştırılmamalı) yaratılmasına bir dürtü kazandırır. Ne var ki, paranın bu etkisi bile, ancak, sermaye ve ücretli emeğe *değil* de, emeğin loncalar vb. içersinde örgütlenmesine dayanan *kentsel zanaatların* varolması koşuluyla olanaklıdır. Kısmen tarımsal ürünlerin kentlere, vb. daha büyük miktarlarda satılmasının sonucu olan tarımsal ilerlemeye eski toprak mülkiyeti ilişkileri nasıl *gènant**

geldilerse, loncaların da bir o kadar dar geldikleri üretim araçlarını yaratan, bizzat kentsel emek olmuştur.

Örneğin 16. yüzyılda dolaşımdaki metaları olduğu kadar, parayı da artırmış, yeni gereksinmeler yaratmış ve, böylelikle, yerli ürünlerin değişim-değerlerini yükseltmiş vb. fiyatları yükseltmiş vb. olan öteki durumlar, eski üretim ilişkilerinin çözülmesine yardımcı olmuş, emekçinin ya da çalışabilir durumdaki emekçi-olmayanın kendi yeniden üretiminin nesnel koşullarından ayrılışını hızlandırmış ve böylelikle paranın sermaye haline gelişini geliştirmiştir. Şu halde, *sermayenin ilk oluşumunu,* sermayenin birikmesi ve *üretimin nesnel koşullarının* —geçim araçlari, hammaddeler, aletler— yaratılması ve sonra da bunların *bunlardan yoksun bırakılmış olan* emekçiye sunulması olarak anlamaktan daha saçma bir şey olamaz. Olan şey daha çok, parasal servetin, çalışabilir durumdaki bireylerin emek-güçlerinin bu koşullardan *yoksun bırakılmalarına* kısmen yardımcı olmasıydı. Bu sürecin geri kalan kısmı, parasal servetin müdahalesi olmaksızın gerçekleşmiştir. Sermayenin ilk oluşumu belirli bir düzeye erişince, parasal servet artık özgürleşmiş olan yaşamın nesnel koşulları ile aynı şekilde özgürleşmiş, ama aynı zamanda da, *evsiz-barksız, başıboş kalmış* canlı emekgücünün arasına aracı olarak girebilmiş ve bunlardan biriyle ötekini satın alabilmiştir. Bizzat *parasal servetin* sermayeye dönüşmezden önceki *oluşumuna* gelince: bu, burjuva ekonomisinin tarih-öncesine aittir. Tefecilik, ticaret, kentler ve bunlarla birlikte ortaya çıkan devlet maliyesi bunda baş rolü oynarlar. Daha küçük ölçekte olsa bile, kiracı çiftçinin, köylülerin, vb. yaptıkları *Hoarden*** da öyle.

Ticaret, her yerde değişim-değeri için bir aracıdır, ya

* Dar. —ç.
** Para-yığma. —ç.

da değişim-değerinin aktarımı ticaret olarak adlandırılır — çünkü dolaşım, nasıl ki, ticarette bağımsız bir varlık kazanırsa, para da tüccarlar zümresinde aynı şeyi kazanır. Değişimin ve değişim-değerinin gelişmesinin, hem *emeğin* kendi varlık koşulları içersindeki *mülkiyet ilişkilerinde,* ve hem de *üretimin nesnel koşullarının bir parçası olarak emeğin kendisinde* bir çözüşme meydana getirdiğini görebiliriz. Bütün bunlar hem kullanım-değerinin ve doğrudan tüketime yönelik üretimin, ve hem de üretimin dolaysız bir önkoşulu olarak hâlâ varolan gerçek bir topluluğun egemen bulunduğunu gösteren ilişkilerdir. Değişim-değerine dayanan üretim ve bu değişim-değerlerinin değişimine dayanan bir topluluk, ve emeğin de servetin genel koşulu olması, bütün bunlar, emeğin kendi nesnel koşullarından ayrılmasını öngörürler ve bu ayrılmayı yaratırlar. Daha önceki para bölümünde görmüş olduğumuz gibi, değişim için yapılan üretimin ve değişime dayanan topluluğun, mülkiyeti yalnızca *emekten* çıkan bir şey olarak ve kişinin kendi emeğinin ürünü üzerinde özel mülkiyete sahip oluşunu da, bir önkoşul olarak koymasına karşın, bu görünüm aldatıcıdır. Eşdeğerlerin değişimi olur, (ama bu, yalnızca) *değişim görüntüsü* altında, *değişim olmaksızın* başkalarının emeğine elkonulmasına dayanan üretimin yüzeydeki görünümüdür. Bu değişim sisteminin temelinde *sermaye* vardır. Eğer bunu sermayeden ayrı olarak, yüzeyde göründüğü gibi, *bağımsız* bir sistem olarak alırsak, bu salt bir *hayaldir*; *zorunlu* da olsa, gene de bir *hayaldir*. Şu halde, değişim-değerleri sisteminin —emekle ölçülen eşdeğerlerin değişiminin—, *başkalarının emeğine değişim olmaksızın elkonulmasına,* emek ile mülkiyetin tamamıyla ayrılmasına dönüşmesinde, ya da daha doğrusu bu elkoymanın kendi gizli arka-planı olarak görünmesinde artık şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü değişim-değerinin ve değişim-değerle-

ri üreten üretimin egemen olması, yabancı emek-gücünün kendisinin bir değişim-değeri olmasını *öngörür*. Yani, canlı emek-gücünün kendi nesnel koşullarından ayrılmasını, bunlara karşı —ya da kendi nesnelliğine karşı— başkasının mülkü olarak, tek sözcükle *sermaye* olarak davranmasını öngörür.

Kendisini kurtaran emek, altın çağını, yalnızca feodalizmin çöktüğü, ama —14. yüzyılda ve 15. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de olduğu gibi— hâlâ iç kavgalara sahne olduğu dönemlerde yaşamıştır. Emeğin kendi nesnel koşullarıyla bir kez daha kendi mülkü olarak ilişki kurabilmesi için, özel değişimin yerini bir başka sistemin alması gerekir, çünkü görmüş olduğumuz gibi, özel değişim nesneleştirilmiş emeğin emek-gücüyle değişimini ve böylelikle de canlı emeğe değişim olmaksızın elkonulmasını öngörmektedir.

Tarihsel bakımdan, paranın sermaye haline gelmesi, çok basit ve açık yollardan olmaktadır; örneğin tüccar, iplikçiliği ve dokumacılığı tarıma ek bir uğraş olarak yapılmış olan iplikçiyi ve dokumacıyı, kendi hesabına çalıştırır ve onların bu yan uğraşını baş uğraşları haline getirir; ama bundan böyle de, onları kendi denetimine alır ve ücretli emekçiler olarak kendi egemenliğine sokar. Bir sonraki adım, onları kendi evlerinden ayırmak ve bir işevinin çatısı altında toplamaktır. Bu basit süreç içersinde, tüccarın dokumacı ya da iplikçi için ne hammadde, ne alet, ne de geçim araçları sağlamadığı açıktır. Yaptığı tek şey, bunların yavaş yavaş satışa, *alıcıya, tüccara* bağımlı oldukları ve böylece giderek salt *onun için* ve *onun sayesinde* üretim yapar duruma geldikleri tek bir tür emekle sınırlandırmak olmuştur. Başlangıçta, onların emeklerini, yalnızca onların ürünlerini satın alarak satın almıştır. Bunların kendilerini bu değişim-değerinin üretimi ile sınırlar sınırlamaz, ve böylece doğrudan değişim-değerleri

üretmek ve yaşamlarını sürdürmek için emeklerini tamamıyla para ile değişmek zorunda kalır kalmaz, tüccarın egemenliği altına girerler. Nihayet, ona ürünlerini *sattıkları* görünümü de ortadan kalkar. Tüccar onların emeklerini satın alır ve ilkin bunların ürün üzerindeki mülkiyetlerini, çok geçmeden de aletler üzerindeki mülkiyetini çeker alır, ya da kendi üretim maliyetlerini azaltmak için bunun onlarda *hayalî bir mülkiyet* olarak kalmasına izin verir.

Sermayenin ilkin şurada burada ya da *yerel olarak*, eski üretim biçimleriyle yanyana ortaya çıktığı, ama giderek bunları parçaladığı ilk tarihsel biçim, sözcüğün gerçek anlamıyla *manüfaktürdür* (henüz fabrika değil). Bu, ihracata yönelik yığınsal üretimin olduğu yerlerde ortaya çıkar — dolayısıyla *büyük-ölçekli deniz ve kara ticareti temeli üzerinde* ve, İtalyan kentlerinde, Konstantinopl'-da, Flemenk, Hollanda kentlerinde, Barselona gibi bazı İspanyol kentlerinde vb. olduğu gibi, bu gibi *emporia*'da.* Manüfaktür, başlangıçta, *kentsel* denilen *zanaatları* değil, *kırsal yan uğraşları,* iplikçiliği ve dokumacılığı, zanaat ustalığını, teknik eğitimi en az gerektiren uğraşı ele geçirir. Manüfaktürün bir *ihraç* pazarı için temel bulduğu ve üretimin, sanki *doğası gereği,* değişim-değerine —yani gemi yapımı da dahil olmak üzere gemiciliğe doğrudan bağlı olan manüfaktürlere— yöneldiği bu büyük *emporia* dışında, manüfaktür, ilkin kentlerde değil, kırda, loncaların bulunmadığı köylerde, vb. kurulur. Kırsal yan uğraşlar, manüfaktürler için geniş bir temel oluşturur, oysa kentsel zanaatları fabrika biçiminde yürütmek için üretimde büyük ölçüde bir ilerleme gerekir. Camcılık, metal işleri, hızar atelyeleri, vb. gibi daha baştan daha büyük bir emek-gücü yoğunlaşması gerektiren, daha çok doğal güç kullanan ve hem yığınsal üretim ve hem de üretim

* Ticaret merkezlerinde. —ç.

araçlarında bir yoğunlaşma gerektiren, vb. üretim dallarında da aynı şey geçerlidir. Kâğıtçılıkta, vb. de böyle.

Bu sürecin öteki yönü de, kiracı çiftçinin ortaya çıkışı ve tarımsal nüfusun özgür gündelikçiler haline gelişidir. Bu dönüşümün nihaî sonuçlarına ve en saf biçimlerine ulaştığı en son yer kır olsa bile, en önce orada başlar. Gerçek anlamda kentsel zanaatların ötesine hiç bir zaman geçemememiş olan klasik antikite, bu yüzden büyük sanayie hiç bir zaman ulaşamadı. Çünkü bunun ilk önkoşulu, kırın tamamının kullanım-değerlerinin değil, değişim-değerlerinin üretimi ile uğraşmasıdır. Camcılık, kâğıtçılık, demir işleri, vb., lonca ilkelerine dayanılarak yürütülemez. Bunlar yığınsal üretimi, satışın genel bir pazara yapılmasını, girişimcinin *parasal servete* sahip bulunmasını gerektirirler. Öznel ve nesnel koşulları yaratan girişimci değildir; ama eski mülkiyet ve üretim ilişkileri altında bu koşullar biraraya getirilemezler. (Serflik ilişkilerinin çözülmesi ve manüfaktürün doğuşu, bütün üretim dallarını yavaş yavaş sermaye ile işletilen dallar haline getirir.) Ama kentlerin kendileri de, gerçek ücretli emeğin oluşmasını sağlayan bir öğe içerirler — yani lonca sisteminin dışında kalan gündelikçileri, hünersiz işçileri, vb..

*Şu halde görüyoruz ki, paranın sermaye haline gelmesi, emeğin nesnel koşullarını ayıran ve bunları emeğin karşısında bağımsızlaştıran tarihsel bir süreci gerektirmektedir. Ne var ki, sermaye ve onun süreci bir kez varoldu mu, bunlar üretimin tamamını istilâ ederler ve emek ile mülkiyeti, emek ile emeğin nesnel koşullarını, her yerde, birbirlerinden ayırırlar ve hızlandırırlar. Sermayenin, emeğe karşıt görünmediği biçimler içersinde —*küçük sermaye,* ve eski üretim biçimleriyle (ya da sermaye temeli üzerinde bunların yenilenmesi ile) bizzat sermayenin klasik, buna uygun üretim biçimi arasında

kalan ara ya da melez türleri içersinde— zanaatçı emeğini, küçük toprak mülkiyetine dayanan emeği, vb., bizzat kendisiyle birlikte nasıl yokettiğini, daha sonraki gelişmeler gösterecektir.

*Sermayenin ortaya çıkması için gerekli olan tek birikim, *parasal servet* birikimidir, ki tek başına alındığında, hiç bir biçimde üretken değildir, yalnızca dolaşımdan doğar ve yalnızca dolaşıma aittir. Sermaye, bütün kırsal yan uğraşları yokederek, yani herkes için eğirerek ve dokuyarak, herkesi giydirerek, vb. kısacası, daha önce doğrudan kullanım-değerleri olarak üretilmiş bulunan metaları değişim-değerleri haline getirerek, kendisine derhal bir içpazar yaratır. Bu süreç, emekçilerin üretim koşulları içersinde topraktan ve (yalnızca saf mülkiyet de olsa) mülklerinden ayrılmalarının, kendiliğinden ortaya çıkan sonucudur.

*Kentsel zanaatların esas olarak değişime ve değişim-değerlerinin yaratılmasına dayanıyor olmasına karşın, üretimin dolaysız, temel amacı, *zenginleşme* ya da *değişim-değeri olarak değişim-değeri* değil, *zanaatçı olarak, zanaat ustası olarak varolmak,* dolayısıyla da kullanım-değeridir. Şu halde üretim, her yerde, belirli bir tüketime, arz talebe tâbidir ve genişlemesi yavaş olur.

**Demek ki, kapitalistlerin ve ücretli emekçilerin üretilmeleri, sermayenin gerçekleşme sürecinin başlıca ürünüdür.* Yalnızca üretilen nesneler üzerinde duran sıradan iktisat, bunu tamamıyla unutuyor. Mademki, bu süreç, nesnelleşmiş emeği, aynı zamanda, emekçinin *nesnelsizliği,* emekçiye karşıt bir öznelliğin nesnelliği, kendisine yabancı bir iradenin *mülkiyeti* olarak koymaktadır, öyleyse sermaye aynı zamanda zorunlu olarak bir *kapitalisttir.* Bazı sosyalistlerin, kapitalistlere değil, sermayeye gerek vardır yolundaki düşünceleri tamamıyla yanlıştır. Sermaye kavramı, emeğin nesnel koşullarının —ve

bunlar onun kendi ürünleridir— emek karşısında bir *kişilik* kazanmaları, ya da aynı şey demek olan, bunların emekçilerinkinden ayrı bir kişiliğin mülkü olarak bulunmaları demektir. Sermaye kavramı kapitalisti de içerir. Ne var ki, bu hata, örneğin klasik antikitede *sermayenin* varlığından, ve Roma ve Yunan kapitalistlerinden sözeden bütün dilbilimcilerininkinden hiç de daha büyük değildir. Bu, Roma'da ve Yunan'da, emeğin *özgür* olduğunu söylemenin bir başka yoludur ki, bu baylar, hiç de böyle bir iddiada bulunmuyorlar. Amerika'daki plantasyon sahiplerini şimdi artık kapitalistler diye adlandırıyorsak ve bunlar gerçekten de öyle *iseler,* bu, onların özgür emeğe dayanan bir dünya pazarı içersinde kural-dışı olarak varolmalarındandır. Antikitede raslanmayan sermaye sözcüğü alındığında* Orta Asya steplerinde sürüleriyle birlikte dolaşan göçebeler en büyük kapitalistler olurlardı, çünkü sermaye sözcüğünün özgün anlamı da vardır. Bu yüzden, Güney Fransa'da çok görülen *metaire*** anlaşmaları, sermaye kıtlığı yüzünden, hâlâ, istisnaî olarak "*bail de bestes à cheptel*"***[31] diye adlandırılır. Latinceyi kötü kullanacak olursak, bizim kapitalistler ya da *Capitales Homines,* "*qui debent censum de capite*"ler****[32] olurlardı.

*Paranın kavramsal tahlilinde ortaya çıkmayan güçlükler, sermayeninkinde çıkarlar. Sermaye esasında bir *kapitalisttir;* ama aynı zamanda, genel olarak üretim, kapitalistin varlığında ondan çok ayrı bir öğe olarak, *sermayedir.* Böylece, daha sonra göreceğiz ki, *sermaye* terimi, bu kavrama ait değil gibi görünen pek çok şeyi kapsamaktadır. Örneğin sermaye ödünç verilir. Biriktirilir,

* Yunanlılarda *αρχεια* sözcüğü, *principals summa reicreditae* karşılığı kullanılıyor olsa bile.[30] [*K. Marx'ın notu.*]

** Ortakçılık. —*ç.*

*** Davar kiralama anlaşması. —*ç.*

**** Davar vergisi ödemek zorunda olanlar. —*ç.*

vb.. Bütün bu ilişkilerde, sermayenin salt bir nesne olduğu ve içerdiği malzeme ile tamamıyla çakıştığı görülür. Ama daha sonraki gelişmeler bunu ve öteki sorunları açıklığa kavuşturacaktır. (Geçerken şu eğlenceli gözlemi belirtelim: Bütün mecazî sözlere mistik bir anlam veren sevgili Adam Müller, günlük yaşamda, ölü sermayeden ayrı olarak canlı sermaye olduğunu da duymuş ve buna teosofik bir anlam vermeye kalkışmıştır.[33] Kral Aethelstan bu konuda ona bir ders verebilirdi: *Reddam de meo proprio decimas Deo tam in V i v e n t e C a p i t a l e* (canlı davar), *quam in m o r t i s fructuis t e r r a e* (toprağın ölü meyveleri).)*[-34] Para aynı öz içersinde hep aynı biçimi korur, ve bu yüzden de onu bir nesne olarak kavramak daha kolaydır. Ama aynı şey, metayı, parayı, vb., sermayeyi ya da geliri, vb. temsil edebilir. Böylece iktisatçılar bile paranın ele tutulur bir şey olmadığını, aynı şeyin kâh sermaye kapsamına, kâh bir başka ve karşıt bir şeyin kapsamına girebileceğini, ve duruma göre sermaye *olacağı* gibi *olmayacağını* da teslim ederler. Bunun *bir ilişki* olduğu, *ve ancak bir üretim ilişkisi olabileceği* açıktır.

*Sermayenin gerçek niteliğinin, ancak *ikinci devrenin sonunda* ortaya çıktığını gördük. Şimdi incelemek zorunda olduğumuz şey, bu devrenin kendisi, ya da sermayenin dolaşımıdır. Başlangıçta üretimin dolaşımın ötesinde, ve dolaşımın üretimin ötesinde bulunduğu görüldü. Sermayelerin devresi —dolaşım, sermayelerin dolaşımı olarak ele alındığında— her iki uğrağı da kapsar. Burada üretim, devrenin son ve başlangıç noktası gibi görünür, ve bunun tersi. Dolaşımın bağımsızlığı burada, tıpkı üretimin dışında bulunuşu gibi, yalnızca bir görüntüdür.

* "Malımın onda-birini Tanrıya vereceğim, hem *canlı davar* olarak, hem de *toprağın ölü meyveleri* olarak." —ç.

İKİNCİ KISIM

KAPİTALİZM-ÖNCESİ TOPLUMLAR ÜZERİNE

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

ALMAN İDEOLOJİSİ

(BİRİNCİ KISIM)

I

En son çabalarında bile, Alman eleştirisi, felsefe alanını terketmedi. Kendi genel felsefî dayanaklarını incelemek şöyle dursun, Alman eleştirisinin ele aldığı istisnasız bütün sorunlar, tersine, belirli bir felsefî sistem toprağından, Hegel sisteminden fışkırmıştır. Sadece yanıtlarında değil, kendi sorularında bile bir aldatmaca (*mystification*) vardı. Her ne kadar herbiri Hegel'i aştığına yemin ediyorsa da, bu modern eleştirmenlerden bir tekinin bile, hegelci sistemin hiç değilse toplu bir eleştirisini yapmaya kalkışmış olduğunu görememememiz, Hegel'e bağımlılığın nedenidir. Onların Hegel'e karşı ve kendi aralarında yürüttükleri polemik, şundan ibarettir: herbi-

ri Hegel sisteminin bir yönünü ötekilerden ayırıyor, ve onu, hem sisteminin bütününe, hem de başkaları tarafından ayrılmış olan yönlerine karşı çeviriyor. Töz gibi, Kendinden Bilinç gibi, saf, bozulmamış hegelci kategorileri seçmekle işe başlandı; daha sonra, Cins (*Genre*), Birtek (*Unique*), İnsan (*Homme*) vb. gibi daha kalımsız terimlerle bu kategorilere saygısızlık edildi.

Strauss'tan Stirner'e kadar bütün Alman felsefî eleştirisi *dinsel* tasarımların eleştirisiyle sınırlı kalır.* Gerçek dinden ve tam deyimiyle tanrıbilimden yola çıkıldı. Dinsel bilinçle, dinsel tasarımlarla söylemek istenilen, daha sonra, çeşitli belirlenimler aldı. Kaydedilen ilerleme; metafizik, siyasal, hukukî, ahlâkî ve başka alanlardaki tasarımları da üstün geldikleri iddia olunan dinsel ya da tanrıbilimsel tasarımlar alanına bağlamaktan ibaretti; aynı şekilde siyasal, hukukî ve ahlâkî bilincin dinsel ya da teolojik bir bilinç olduğu, ve siyasal, hukukî ve ahlâkî insanın, son tahlilde, "insan"ın dinsel olduğu bildiriliyordu. Dinin egemenliği postulat olarak kondu. Ve yavaş yavaş her başat ilişkinin dinsel ilişki olduğu ortaya atıldı ve sonra, bu, bir din haline, hukuk dini, devlet dini vb. haline getirildi. Her yanda, artık sadece dogmalarla ve dogmalarda da inançla uğraşılıyordu. Dünya gittikçe daha büyük ölçüde kutsallaştırıldı, ta ki saygıdeğer Aziz Max** onu *en bloc**** kutsallaştırıncaya ve böylece büsbütün ortadan kaldırıncaya kadar.

Eski-hegelciler, her şeyi, o şeyi hegelci mantığın bir kategorisine soktukları andan itibaren *anlamışlar*dı. Genç-hegelciler, her şeyi, herbir şeyin yerine dinsel tasarımla-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] onun, dünyanın mutlak kurtarıcı olmak, dünyayı bütün kötülüklerden kurtarmak gibi bir iddiası vardı. Din, durmadan, en büyük düşman, bu filozofları tiksindiren her şeyin en sonuncu nedeni sayılmıştı ve buna göre ele alınmıştı.

** Max Stirner. —ç.

*** Tüm olarak. —ç.

rı koyarak ya da onun tanrıbilimsel olduğunu söyleyerek *eleştirdiler.* Genç ve eski-hegelciler, mevcut dünyada, dinin, kavramların ve evrenselin egemenliğine inanmakta uyuşmuşlardır. Tek fark, kiminin meşru olarak ululadığı bu egemenliği ötekilerin, bir gasp sayarak, onunla mücadele etmeleridir.

Genç-hegelciler, kendilerinin özerkliğe yükselttikleri tasarımları, fikirleri, kavramları, bir sözcükle bilinç ürünlerini, insanların gerçek zincirleri sayarlar; aynı anlamda, eski-hegelciler tarafından da insan toplumunun gerçek bağları olarak açıklanır ve savunulurlar. Öyleyse, pek doğaldır ki, genç-hegelciler, sadece bilincin bu yanılsamalarına karşı mücadele etmelidirler.* Genç-hegelcileri, imgelemlerinde, insanların ilişkileri, onların bütün işleri ve tavırları, onların zincirleri ve onların sınırları, onların bilincinin ürünleri oldukları için, kendi kendileriyle mantıklı olan genç-hegelciler, insanlara, şu ahlâkî postulatı önerirler: kendi mevcut bilinçlerini eleştirel ya da bencil insan bilinciyle değiş-tokuş etmek ve bunu yapmakla onun sınırlarını ortadan kaldırmak. Böylece bilincin dönüşümünü istemek, mevcut olanı farklı bir şekilde yorumlamak, yani onu farklı bir yorumlama yoluyla kabul etmek demektir. Sözde "dünyayı altüst eden"[35] tumturaklı sözlerine karşın, genç-hegelciler okulu ideologları, en büyük tutuculardır. Onlar arasından en gençleri, yalnızca "*tumturaklı laflara*" karşı mücadele ettiklerini söyledikleri zaman, kendi faaliyetlerini nitelendirecek doğru ifadeyi bulmuş oldular. Ancak, kendilerinin de, bu tumturaklı lafların karşısına, gene tumturaklı laflardan başka bir şey koymadıklarını ve yalnızca bu dünyanın tumturaklı laflarına karşı savaşırken, gerçekten mevcut dünyaya karşı daha az mücadele etmiş olmadık-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] ve egemen bilinçte bir değişme onların ulaşmaya çalıştıkları hedeftir.

larını unutuyorlar. Bu felsefe eleştirisinin ulaşabildiği sonuçlar, sadece, dinsel tarihe —ve gene de çok dar bir görüş açısından— hıristiyanlık hakkında bazı açıklamalar getirmek oldu; bütün öteki beyanları, onların, bu değersiz açıklamalar sayesinde tarihsel önemi olan buluşlar getirmiş olmak iddialarının yeni biçimlerle süslenip püslenmesinden başka bir şey değildir.

Bu filozoflardan hiç biri akıl edip de Alman felsefesi ile Alman gerçeği arasındaki bağın, kendi eleştirileri ile kendi öz maddî ortamları arasındaki bağın ne olduğunu kendi kendine sormamıştır.

*Bizim hareket ettiğimiz öncüller, keyfî temeller, dogmalar değillerdir; bunlar gerçek temellerdir, ancak imgelemde soyutlamaları yapılabilecek olan gerçek temellerdir. Bunlar, gerçek bireylerdir, onların eylemidir, onların maddî varlık koşullarıdır, hazır buldukları ve onların kendi eylemlerinden doğan koşullar gibi koşullardır. Bu temeller, demek ki, salt ampirik yolla tahkik edilebilirler.

Tüm insan tarihinin ilk koşulu, doğal olarak, canlı insan varlıklarının varlığıdır.** Gerçekte kaydedilecek ilk durum, demek ki, bu bireylerin bedensel yapılışı ve bu yapılışın doğurduğu bu bireylerin dünyanın geri kalanıyla olan ilişkileridir. Burada, doğaldır ki, ne bizzat insanın

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Biz, yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insanlar tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayrılmazlar; insanlar varoldukça, insanlar tarihi ve doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırlar. Doğa tarihi, yani doğa bilimi ile belirtilen şey, burada, bizi ilgilendirmez; buna karşılık insanların tarihi ile, ayrıntılı bir biçimde uğraşmamız gerekecek: gerçekte, hemen hemen her ideoloji ya bu tarihe deggin yanlış bir anlayışa indirgenir ya da bu anlayışı büsbütün bir yana bırakmak gibi bir tutuma varır. İdeolojinin kendisi de zaten bu tarihin görünümlerinden biridir ancak.

** [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Bu bireylerin ilk *tarihsel* işi, insanları hayvanlardan ayıran ilk iş, insanların düşünmeleri değildir, *kendi geçim araçlarını üretmeye* koyulmalarıdır.

fizikî yapısını, ne de insanların tamamen hazır oldukları doğal koşulları jeolojik, orografik, hidrografik, klimatik ve öteki koşulları derinliğine inceleyemeyiz.* Her tarih, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin onlar üzerinde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek zorundadır.

İnsanlar, hayvanlardan, bilinçle, dinle, istenecek herhangi bir şeyle ayırdedilebilir. İnsanların kendileri, kendi geçim araçlarını *üretmeye* başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırdetmeye başlıyorlar, bu, insanların kendi beden örgütlenişlerinin sonucu olan bir ileri adımdır. İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddî yaşamlarını da üretirler.

İnsanların kendi geçim araçlarını üretiş tarzları, ilkönce, doğaya, daha önce verilmiş ve yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarına bağlıdır.

Bu üretim tarzını, şu bir tek görüş açısından, yani bunun bireylerin fizik varlıklarının yeniden üretimi olduğu açısından ele almamalıdır. Bu üretim tarzı, tersine, daha o zaman bu bireylerin belirli bir eylem tarzını, onların belirli bir yaşamlarını ortaya koyuş tarzını, belirli *bir yaşam tarzını* temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş tarzı, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Onların ne oldukları, demek ki, onların üretimiyle, ne ürettiklerine uygun düştüğü kadar onu üretiş biçimlerine de uygun düşer. Demek ki, bireylerin ne oldukları, onların üretimlerinin maddî koşullarına bağlıdır.

Bu üretim, ancak *nüfusun çoğalmasıyla* ortaya çıkar. Üretimin kendisine gelince, bu da, o bireylerin kendi aralarındaki *ilişkileri* (*Verkehr*)[36] önceden varsayar. Bu

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Oysa, eşyanın bu durumu, yalnız kaynağını doğadan alan, düzenlenişi, insanların ilkel organizasyonunu, özellikle soy farklarını koşullandırmaz; aynı şekilde onların daha sonraki bugünkü çağa kadar gösterecekleri gelişmeyi ya da gelişmemeyi koşullandırır.

ilişkilerin kendileri de üretim tarafından koşullandırılırlar.

Başka başka ulusların aralarındaki ilişkiler, bu uluslardan herbirinin, üretici güçler, işbölümü ve iç ilişkiler bakımından içinde bulundukları gelişim evresine bağlıdır.

Bu ilke, evrensel olarak kabul edilen bir ilkedir. Bununla birlikte, yalnız bir ulusun öteki uluslarla ilişkileri değil, bu ulusun kendi iç yapısı da onun üretiminin gelişim düzeyine, ve iç ve dış ilişkilerine bağlıdır. Bir ulusun üretici güçlerinin ulaştıkları gelişme derecesi, en açık şekilde işbölümünün ulaştığı gelişme derecesiyle anlaşılır. Daha önceden de, bilinen üretici güçlerin basit bir nicel genişlemesi (örneğin yeni toprakların tarıma açılması) olmadığı takdirde, her yeni üretici güç, işbölümünde yeni bir gelişmeyle sonuçlanır.

Bir ulusun kendi içindeki işbölümü, ilkönce sınaî ve ticarî işin, bir yandan, tarım işinden ayrılmasına, öte yandan, ve bunun sonucu olarak, *kent* ile *kırın* ayrılmasına ve çıkarlarının karşıtlığına yolaçar. Daha sonraki gelişmesinde ise, ticarî işin, sınaî işten ayrılmasına varır. Aynı zamanda farklı kollar içindeki işbölümü olgusuyla, bu dallarda da belirli işlere katılan bireyler arasında farklı alt-bölünmelerin geliştiği görülür. Bu özel alt-bölümlerin birbirine göre durumları, tarımsal, sınaî ve ticarî işin işletme tarzıyla (ataerkillik, kölelik, katlar ve sınıflar) koşullandırılır. Çeşitli uluslar arasındaki ilişkilerde değişimler daha gelişmiş olduğu zaman, aynı ilişkiler kendini gösterir.

İşbölümünün gelişmesinin çeşitli evreleri, bir o kadar, farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder; bir başka deyişle, işbölümünün her yeni evresi, işin konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirler.

Mülkiyetin ilk biçimi, aşiret (*Stammeigentum*) mül-

kiyetidir.[37] Bu mülkiyet biçimi, bir halkın, av ve balıkçılıkla, hayvan yetiştirmeyle ya da, durum gerektirirse, tarımla beslendiği, üretimin gelişmesinin ilk evresine uygun düşer. Bu son durumda, büyük bir miktar işlenmemiş toprak gereklidir. Bu evrede, işbölümü, henüz pek az gelişmiştir, ve ailenin sunduğu biçimdeki doğal işbölümünün büyük ölçüde genişlemesiyle sınırlıdır. Toplumsal yapı da, bu nedenle, ailenin genişlemesiyle sınırlı kalır: ataerkil aşiretin reisleriyle, bunların altında aşiret üyeleri ve nihayet köleler. Aile içinde gizli kölelik, nüfusun ve gereksinmelerin artmasıyla ve dış ilişkilerin, savaşın genişlemesiyle olduğu kadar, trampanın genişlemesiyle de ancak yavaş yavaş gelişir.

Mülkiyetin ikinci biçimi, antikçağda raslanan ve özellikle birçok aşiretin sözleşme yoluyla ya da fetih yoluyla bir tek *kent* (*ville*) halinde birleşmesinden ileri gelen ve köleliğin varlığını sürdürdüğü komünal mülkiyet ve devlet mülkiyetidir. Komünal mülkiyet yanında menkul ve daha sonra gayrımenkul özel mülkiyet, daha o zamandan gelişir, ama olağan-dışı ve komünal mülkiyete bağımlı bir biçim olarak. Yurttaşlar, çalışan köleler üzerindeki iktidarlarını ancak kolektif olarak yürütürler, bu da zaten onları komünal mülkiyet biçimine bağlar. Bu biçim, kölelerin karşısında, bu doğal ortaklık biçimini muhafaza etmek zorunluluğunda olan aktif yurttaşların komünal topluluğa özgü özel mülkiyetleridir. Bunun içindir ki, mülkiyet biçimi üzerine kurulmuş olan bütün toplumsal yapı, onunla birlikte halkın gücü, bizzat gayrımenkul özel mülkiyetin gelişmesi ölçüsünde dağılır. İşbölümü daha o zamandan pek ilerlemiştir. Daha o zamandan kent ile kır arasında karşıtlık, ve daha sonra kentlerin çıkarlarını temsil eden devletlerle köylerin çıkarlarını temsil eden devletler arasında karşıtlık buluyoruz, ve kentlerin kendi içlerinde deniz ticareti ile sanayi arasında karşıtlık

buluyoruz. Yurttaşlar ile köleler arasındaki sınıf ilişkileri, tam gelişimlerine ulaşmışlardır.*

Alman İdeolojisi [Feuerbach],
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 38-44.
Seçme Yapıtlar, 1,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 17-22

II

Fetih olgusu, bütün bu tarih anlayışıyla çelişir görünmektedir. Şimdiye kadar zorbalık, savaş, yağma, cinayet ve soygunculuk, vb., tarihin itici gücü sayıldı. Biz burada, bellibaşlı noktalarla yetinmek zorundayız, bunun için de yalnızca en çarpıcı bir örneği, eski bir uygarlığın barbar bir halk tarafından yıkılması ve yeniden sıfırla başlayan yeni bir toplumsal yapının onun yanısıra oluşması örneğini alıyoruz. (Roma ve Barbarlar, feodalite ve Galya, [Bizans] Doğu İmparatorluğu ve Türkler.)

Fetihçi barbar halkta, daha yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu halk için geleneksel ve ilkel üretim tarzından başka bir tarz mümkün olmadığından, nüfusun çoğalması, zorunlu bir şekilde, yeni üretim araçları gereksinmesine yolaçtığından, savaşın kendisi, daha büyük bir şevkle başvurulan bir normal ilişki tarzıdır. İtalya'da, tersine (miras yoluyla, satınalma ve borçlandırma yoluyla gerçekleşen) toprak mülkiyetinin merkezileştiği görülmektedir; (çünkü, törelerin son derece bozulması ve evlenmelerin seyrekliği eski ailelerin gitgide sönmesine neden oluyordu) ve bu ailelerin servetleri birkaç kişinin eline geçiyordu (üstelik, bu toprak mülkler, otlaklar ha-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Roma pleblerinde, ilkönce küçük toprak sahipleri, sonra da, köle sahibi yurttaşlar ile köylüler arasındaki ara durumundan ötürü gelişmeyen bir proletaryanın ilk öğeleri ile karşılaşıyoruz.

line çevrilmişti, zamanımızda da hâlâ geçerli olan iktisadî nedenler dışında, çalınan, yağma edilen ya da haraç adı altında zorla alınan tahılların ithali ve bunun sonucu olarak da İtalyan buğdayı için tüketici bulunmayışı, bu toprakların otlak haline dönüşmesine neden oluyordu.) Bu koşullar yüzünden özgür halk hemen hemen tamamen kaybolmuştu, köleler ise daima sönüp gitmek tehlikesi ile karşı karşıyaydılar ve sürekli olarak yerlerine başkalarının konması gerekiyordu. Kölelik bütün üretimin temeli olarak kaldı. Özgür insanlarla köleler arasında yer alan plebyenler hiç bir zaman *Lumpenproletarya*'nın* üstünde bir duruma erişemediler. Ayrıca, Roma, hiç bir zaman kent aşamasını aşmamıştı; Roma, taşra eyaletlerine hemen hemen sadece siyasal bağlarla bağlıydı ki, elbette, siyasal olaylar da, sırasında bu bağları pekâlâ koparabiliyordu.

Alman İdeolojisi [*Feuerbach*], s. 120-121
Seçme Yapıtlar, 1, s. 85-86

III

Özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte, ilk kez olarak modern özel mülkiyette yeniden, ama daha geniş bir ölçüde karşılaşacağımız ilişkilerin: bir yandan, (Licinius'un yasasının[38] da tanıklık ettiği gibi) Roma'da çok erkenden başlayan, ve içsavaşlarla birlikte ve özellikle imparatorluk zamanında çabucak gelişen özel mülkiyetin belirli ellerde toplanması, öte yandan, bu olaylarla bağıntılı olarak, küçük köylü plebyenlerin, mülk sahibi yurttaşlarla köleler arasındaki aracı durumu yüzünden bağımsız bir gelişme gösteremeyen bir proletarya haline dönüşmesi şeklinde ilişkilerin ortaya çıktığı görülür.

* Sözcük anlamıyla: paçavralar içinde proletarya. Kent proletaryasının düşkün, sefil, örgütlü olmayan unsurları. —*Ed.*

Üçüncü mülkiyet biçimi, feodal mülkiyet ya da zümre mülkiyetidir.[39] Antikçağ, *kentten* ve onun küçük toprak alanından hareket ettiği halde, ortaçağ *kırdan* hareket ediyordu. Dağınık ve geniş bir alana yayılmış olan ve fetihlerle pek çoğalmamış bulunan mevcut nüfus, hareket noktasının bu değişikliğini koşullandırdı. Yunan ve Roma'nın tersine olarak, feodal gelişme, demek ki, tarımda, Roma fetihleriyle ve ilk defa bu fetihlerin neden olduğu yayılmayla hazırlanan çok daha geniş bir alan üzerinde başlıyor. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri, bir yığın üretici gücü tahrip etti: tarım gerilemişti, sanayi, pazar yokluğundan dolayı gerilemeye başlamıştı, ticaret uykudaydı ya da zor yoluyla kesintiye uğramıştı, kırın olduğu kadar kentin de nüfusu azalmıştı. Bu belirli durum ve bu durumdan ileri gelen fethin örgütleniş tarzı, Cermenlerin askerî örgütlenişlerinin etkisi altında, feodal mülkiyeti geliştirdi. Aşiret mülkiyeti ve komün mülkiyeti gibi, bu mülkiyet biçimi de bir ortaklığa dayanır ki, bu ortaklık karşısında artık, antik sistemde olduğu gibi doğrudan doğruya üreticiler sınıfını meydana getirenler, köleler değil, köleleştirilmiş küçük köylülerdir. Feodalizmin tam gelişmesine paralel olarak, ayrıca, kentlere karşı bir karşıtlık ortaya çıkar. Toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve onunla birlikte giden askerî metbuluk, soylulara, serfler üzerinde tam bir yetki vermiştir. Bu feodal yapı, tıpkı eski komünal mülkiyet gibi hükmedilen üretici sınıfa karşı bir ortaklıktı, şu farkla ki, ortaklık biçimi ve doğrudan doğruya üreticilerle olan ilişkiler değişikti, çünkü üretim koşulları değişikti.

Toprak mülkiyetinin bu feodal yapısına, *kentlerde*, lonca mülkiyeti, feodal meslek örgütü uygun düşüyordu. Burada, mülkiyet, esas olarak, her bireyin emeğinden meydana geliyordu: birleşmiş yağmacı soylulara karşı bir-

lik zorunluluğu, sanayicinin kendisine ikinci bir tacirlik niteliği kattığı bir zamanda kapalı ortak pazarlara olan gereksinme, yığın halinde, refah içindeki kentlere kaçan serflerin gittikçe artan rekabeti, bütün ülkenin feodal yapısı, *loncaları* doğurdu; ayrı ayrı zanaatçılar tarafından azar azar biriktirilen küçük sermayeler ve durmadan artmakta olan bir nüfus içinde bunların sayılarının değişmezliği, kentlerde de, köydekine benzer bir hiyerarşi doğuran kalfalık ve çıraklık koşulunu geliştirdi.

Başlıca mülkiyet, feodal çağ boyunca, demek ki, bir yandan serflerin emeğinin boyunduruk altına sokulduğu toprak mülkiyetine, öte yandan da küçük bir sermaye yardımıyla kalfaların emeğini yöneten kişisel emeğe dayanıyordu. Bu iki biçimden herbirinin yapısı sınırlı üretim ilişkileriyle, ilkel ve dar bir tarımla ve zanaatçı imalâtıyla koşullandırılmıştı. Feodalizmin doruğunda, işbölümü pek az ileri gitmişti. Her ülke, kent-kır karşıtlığını kendi içinde taşıyordu. Toplumun katlara ayrılışı, doğruyu söylemek gerekirse, çok belirgin bir şekildeydi, ama kırda egemen olan prens, soylular, din adamları ve köylü olarak ayrılması ile kentlerde usta, kalfa, çırak ve az sonra da gündelikçinin bir pleb olarak ayrılması bir yana, önemli bir işbölümü olmadı. Tarımda, köylülerin kendi ev sanayilerinin de yanında geliştiği parçalı işletme, işbölümünü daha da güçleştirmişti; sanayide, her meslek kolunun kendi içinde katiyen işbölümü yoktu ve değişik meslekler arasında da pek az işbölümü vardı. Ticaret ile sanayi arasındaki işbölümü, eski kentlerde daha önce de vardı, ama yeni kentlerde, ancak daha sonra, kentler birbirleriyle ilişki kurdukları zaman gelişti.

Belli bir genişlikteki ülkelerin feodal krallıklar halinde birleşmeleri, toprak soyluları için olduğu kadar, kentler için de bir gereksinmeydi. Bu bakımdan, egemen sınıf, yani soylular, her yerde, başında bir monark (hüküm-

dar) bulunmak üzere örgütlendi.

Demek ki, gerçek şudur: belirli bir tarza göre bir üretici faaliyette bulunan* belirli bireyler, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilere girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin** toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağı, ampirik olarak ve herhangi bir kurgu (*spéculation*) ve aldatmaca olmaksızın ortaya koyması gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, aralıksız olarak, belirli bireylerin yaşam sürecinden doğar; ama kendi öz tasarımlarında ya da başkalarının tasarımlarında ortaya çıkabildikleri gibi bireylerin hayatî sürecinden değil, gerçekte oldukları gibi, yani iş gören ve maddî olarak üretimde bulunan, dolayısıyla kendi iradelerinden bağımsız ve belirli maddî temeller ve koşullar ve sınırlar üzerinde hareket eden bireylerin hayatî sürecinin sonucu olarak meydana gelir.***

Fikirlerin, tasarımların ve bilincin üretimi, ilkin doğrudan ve dolaylı bir şekilde insanların maddî faaliyetine ve maddî alışverişine bağlıdır ve, gerçek hayatın dilidir. İnsanların tasarımları, düşüncesi ve zihinsel ilişkisi, burada, onların maddî davranışlarının dolaysız anlatışı olarak kendini gösterir. Bütün bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlâkının, dininin, metafiziğinin vb. di-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] belirli üretim ilişkileri içindeki

** [*Elyazmasında çizili pasaj:*] sadece gerçek verilerle yetinen

*** [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Bu bireylerin zihinlerindeki tasarımlar, gerek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkileri hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu tasarımlar, onların ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin, üretimlerinin, alışverişlerinin, siyasal ve toplumsal (organizasyonlarının) davranışlarının —gerçek ya da hayalî— bilinçli ifadeleridirler. Bunun tersi bir varsayımı ileri sürmek, ancak maddî olarak koşullandırılmış gerçek bireylerin tini dışında daha başka bir tini, özel bir tini varsaymakla mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek yaşam koşullarının bilinçli ifadesi hayal ürünü ise, eğer onlar tasarımlarında gerçeği başaşağı ediyorlarsa, bu olay da gene onların sınırlı eylem biçimlerinin ve bundan doğan daracık toplumsal ilişkilerinin bir sonucudur.

linde ifade edildiği gibi, aynı şey zihinsel üretim için de geçerlidir. Kendi tasarımlarının, kendi fikirlerinin vb. üreticileri, insanlardır,* ama gerçek, faal, kendi üretici güçlerinin ve bunlara tekabül eden ilişkilerin, alabilecekleri en geniş biçimleri de dahil olmak üzere, belirli bir gelişmesiyle koşullandırılan insanlardır. Bilinç hiç bir zaman bilinçli varlıktan (*das bewusste Sein*) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. Ve eğer, her ideolojide insanlar ve onların ilişkileri, bize, *camera obscura*'da** imişçesine başaşağı görünüyorsa, bu olay da, tıpkı nesnelerin, gözün ağtabakası üzerindeki tersliğinin onun doğrudan fiziksel yaşam sürecinden ileri gelmesi gibi, onların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir.

Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak üzere, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan hareket edilir; hayır, gerçek faaliyetleri içindeki insanlardan hareket edilir; bu hayatî sürecin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (*fantasmagories*) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddî temellere dayanan, insanların maddî yaşamlarının sürecinden zorunlu olarak doğan yüceltmelerdir. Bu bakımdan ahlâk, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalanı, aynı şekilde bunlara tekabül eden bilinç şekilleri, derhal bütün özerk görünüşünü yitirirler. Bunların tarihi yoktur, geliş-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] ve daha belirli olmak için, maddî yaşamlarının üretim tarzı ile, maddî alışverişleri ile ve toplumsal ve siyasal yapı içinde onun daha sonraki gelişmesi ile koşullandırılan insanlardır.

** Karanlık oda. —*ç.*

meleri yoktur; tersine, maddî üretimlerini ve maddî ilişkilerini geliştirerek, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değişikliğe uğratan insanların kendileridir. Yaşamı belirleyen bilinç değildir, ama bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci biçimde, şeylerin ele alınışında, canlı birey imiş gibi bilinçten hareket edilir, gerçek yaşama uygun düşen ikinci biçimde ise, bizzat gerçek ve canlı bireylerden hareket edilir ve bilinç, sadece, *onların bilinci* olarak dikkate alınır.*

Şeylerin bu ele alınış biçimi öncüllerden yoksun değildir. Bu biçim, önceden incelenmesi gereken gerçek öncüllerden yola çıkar ve bir an olsun onları bırakamaz. Bu öncüller insanlardır, ama imgelemle herhangi bir şekilde tek tek alınmış ve hareketsizleştirilmiş insanlar değil, belirli koşullar içinde, gerçek gelişme süreçleri içinde, deneysel olarak görülebilir gelişme süreçleri içinde kavranan insanlardır. Bu hayatî faaliyet süreci ortaya konur konmaz, tarih, ampiristlerde olduğu gibi kendileri de soyut olan cansız olayların bir dermesi olmaktan, ya da idealistlerde olduğu gibi hayalî öznelerin hayalî eylemi olmaktan çıkar.

Demek ki kurguculuğun bittiği yer burasıdır, pozitif bilimin başladığı yer, pratik faaliyetin, insanların pratik gelişme süreçlerinin tasarımının başladığı yer gerçek yaşamdır. Bilinç hakkındaki boş tümceler biter, onların yerine gerçek bir bilgi konulmalıdır. Gerçeğin kendini göstermesiyle, bağımsız felsefe varlık ortamını yitirir. Onun yerine, olsa olsa insanların tarihsel gelişmelerinin incelenmesinden soyutlanmaları mümkün en genel sonuçların bir sentezi konulabilecektir. Bu soyutlamalar, kendi başlarına, gerçek tarihten ayrı olarak alındıkların-

* [*Elyazmasında ilk biçim:*] pratik bir eylemleri olan bu bireylerin bilinci olarak dikkate alınır.

da kesinlikle hiç bir değer taşımazlar. Olsa olsa tarihsel malzemeyi daha rahatça sınıflamaya ve özel tabakalaşmaların ardarda gelişlerini göstermeye yarayabilirler. Ama hiç bir şekilde, felsefe gibi, tarihsel çağların düzenlenmesini sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler. Tersine, güçlük, ancak bu malzemeyi, ister tamamlanmış bir çağ sözkonusu olsun, ister içinde bulunulan zaman olsun, incelemeye,* sınıflandırmaya ve onu gerçek bir biçimde ortaya koymaya koyulunduğu zaman başlar. Bu güçlüklerin bir yana atılması, burada geliştirmemiz olanağı bulunmayan, önceden incelenmesi gereken verilere bağlıdır, çünkü bunlar, gerçek yaşam sürecinin ve her çağın bireylerinin eyleminin incelenmesinden ileri gelirler. Biz, burada, ideoloji karşısında kullandığımız bu soyutlamaların birkaçını alıp, onları tarihsel örneklerle açıklayacağız.

Alman İdeolojisi [*Feuerbach*], s. 44-50
Seçme Yapıtlar, 1, s. 22-27

IV
İDEOLOJİNİN GERÇEK TEMELİ
[1.] Değişim ve Üretici Güç

En büyük maddî ve zihinsel işbölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. Kent ile kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar, ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider. (Tahıl Yasalarına Karşı Birlik.[40]) — Kentin varlığı, yönetimin, polisin, vergilerin vb. zorunluluğunu, kısacası, belediye örgütünün, bu nedenle de genel olarak siyasetin zorunluluğu-

* [*Elyazmasında çizili pasaj:*] bu çeşitli tabakalaşmaların birbirleri arasında gerçek, pratik bağımlılığını araştırmaya..

nu içerir. İşte nüfusun ilk kez olarak iki büyük sınıf halinde bölünmesi, doğrudan doğruya işbölümüne ve üretim araçlarına dayanan bölünme, burada ortaya çıkmıştır. Zaten, kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, eğlencelerin, gereksinmelerin bir merkezde toplanması olayıdır, oysa kır [köy —ç.] tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar.

Alman İdeolojisi, s. 92
Seçme Yapıtlar, *1*, s. 65-66

V

Bir yerde kazanılmış üretici güçlerin, özellikle icatların daha sonraki gelişme için kaybolmuş olup olmamaları sadece değişimlerin genişlemesine bağlıdır. Yakın komşu çevreleri aşan ticarî ilişkiler henüz mevcut olmadığı sürece, aynı icadı, her yerde ayrı ayrı, yeni baştan yapmak gerekir, ve barbar halkların ani saldırıları, ve hatta olağan savaşlar gibi salt raslantılar, üretici güçleri ve gereksinmeleri gelişmiş olan bir ülkeyi* yeniden sıfırdan başlamak zorunda bırakmaya yeter. Tarihin başlarında, her gün her icadı yeniden yaratmak gerekiyordu ve onu her ayrı yerde bağımsız bir şekilde yapmak gerekiyordu. Fenikeliler** örneği, hem de göreli olarak oldukça yaygın bir ticaretle birlikte de olsa, gelişmiş üretici güçlerin tam bir yıkımdan ne kadar az korunabilmiş olduklarını bize gösterir, çünkü, Fenikelilerin buluşlarının büyük bir kısmı, İskender'in bu ulusu ticaretten uzaklaştırması ve ülkelerini ellerinden alması yüzünden, uzun bir süre ortadan kayboldu, bu ulusun gerilemesine ne-

* [*Elyazmasında ilk biçim:*] bir üretici güçler ve kazanılmış icatlar kitlesinin uzun zaman olduğu gibi kalmasını sağlamaya yeterler.
** [*Marx'ın kenar notu:*] ve ortaçağda renkli camlı pencere sanatı.

den olan da budur. Ortaçağdaki, örneğin, cam üzerine resim sanatı için de aynı şey söylenebilir. Kazanılmış üretici güçlerin sürekliliği, ancak temeli büyük sanayi olan bütün ulusların rekabet mücadelelerine sürüklendikleri ticaretin, dünya ticareti haline geldiği gün güven altına alınmış oldu.

Alman İdeolojisi, s. 96-97
Seçme Yapıtlar, *1*, s. 65-66

VI
DEVLETİN VE HUKUKUN MÜLKİYET İLE İLİŞKİLERİ

Antikçağda ve ortaçağda mülkiyetin ilk biçimi, başlıca, Romalılarda savaşla ve Cermenlerde hayvancılıkla koşullandırılmış olan aşiret mülkiyetidir. Birçok aşiretin aynı kentte birarada yaşadıkları antikçağ halklarında,* aşiret mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak ve bu mülkiyette bireyin hakkı aşiret mülkiyeti tarzında biricik mülkiyet olan toprak mülkiyetiyle sınırlanmış olmakla birlikte, basit *poscessio*** olarak görünür. Tam anlamında özel mülkiyet, modern halklarda olduğu gibi Eskilerde de taşınır mülkiyetle başlar — (Kölelik ve komünallik) (*dominium ex jure quiritum****). Ortaçağdan çıkan halklarda, aşiret mülkiyeti, demek ki, —feodal toprak mülkiyeti, taşınır lonca mülkiyeti, manüfaktür sermayesi gibi— başka başka evrelerden geçerek, büyük sanayi ve evrensel rekabetin koşullandırdığı katıksız özel mülkiyeti temsil eden, bütün ortaklık (*Gemeinwesen*) görünümlerinden sıyrılmış ve mülkiyetin gelişmesi üzerindeki devletin bütün etkisini bertaraf eden modern sermayeye kadar ev-

* [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] (Özellikle ve Isparta)
** Elde bulundurma, °zilyedlik. —ç.
*** Eski soydan bir Romalı yurttaşın mülkiyeti. —ç.

rim gösterir. İşte modern devlet, bu modern özel mülkiyete tekabül eder, özel mülk sahipleri vergiler yoluyla yavaş yavaş modern devleti ele geçirmişlerdir, ve devlet, devlet borçları sistemiyle bütün bütüne onların ellerine düşmüştür, ve devletin varlığı yalnız (münhasıran), borsada devlet değerlerinin yükselip alçalması oyunuyla, özel mülk sahiplerinin, yani burjuvaların kendisine verdikleri ticaret kredisine bağlıdır. Burjuvazi, artık bir *zümre* değil, bir *sınıf* olması bakımından, sadece bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulus planında örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır. Özel mülkiyetin, komünal mal birliğinden, ortaklıktan (*Gemeinwesen*) kurtulması sonucunda, devlet, sivil toplum yanında ve onun dışında özel bir varlık kazanmıştır; ama bu devlet, burjuvaların dışarda olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir. Bugün artık, sadece, zümrelerin gelişmelerine, henüz sınıf aşamasına tamamıyla varmamış oldukları ve safdışı edildikleri halde, hâlâ bir rol oynamakta bulundukları daha ileri bir evrime ulaşmış olan ülkelerde, demek ki, katışık bir durumun mevcut olduğu ülkelerde, o halde nüfusun hiç bir bölümünün ötekileri egemenliği altına alacak duruma ulaşamadığı ülkelerde, devletin bağımsızlığı mevcuttur. Bu, özellikle Almanya'daki durumdur. Modern devletin en tamamlanmış örneği, Kuzey Amerika'dır. Modern Fransız, İngiliz, Amerikan yazarlarının istisnasız hepsi, devletin, ancak özel mülkiyet yüzünden mevcut olduğunu açıkça iddia etmeye vardırmışlardır işi ve o kadar ki, bu inanç, artık kamunun bilincine işlemiştir.

Şu halde, devlet egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir bi-

çim, içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar. Bu yüzden, yasanın iradeye dayandığı, hatta daha iyisi, *serbest* iradeye dayandığı kuruntusu somut temelinden ayrılmıştır. Aynı şekilde hukuk da yasaya dayandırılmıştır.

Doğal ortaklığın [*Gemeinwesen*] dağılıp ayrılması, özel mülkiyet gibi, ikisi aynı zamanda birarada gelişen özel hukuku da doğurur. Romalılarda, özel mülkiyetin ve özel hukukun gelişmesinin hiç bir başka sınaî ve ticarî sonucu olmamıştı, çünkü onların bütün üretim tarzları aynı kalıyordu.* Sanayi ve ticaretin, feodal ortaklığı [*Gemeinwesen*] dağılmaya götürdüğü bütün modern halklarda özel mülkiyetin ve özel hukukun doğuşu, daha sonraki bir gelişmeye elverişli yeni bir evrenin başlangıcını işaret etmiştir. Ortaçağın, geniş bir deniz ticaretine sahip olmuş olan ilk kenti olan Amalfi,[41] aynı zamanda, deniz hukukunu hazırlayıp işlemekte de ilk oldu. İlkönce İtalya'da, sonra öteki ülkelerde, sanayi ve ticaret, özel mülkiyete daha önemli bir gelişme sağlar sağlamaz, Romalıların daha önce hazırlanmış olan özel hukuku yeniden ele alındı ve bir otorite katına yükseltildi. Daha sonra, burjuvazi, prenslerin, bu burjuvaziyi feodal sınıfı devirmek için bir alet gibi kullanarak onun çıkarlarını savunmayı üstlenmelerini sağlayacak kadar güçlendiği zaman, hukuk bütün ülkelerde —Fransa'da 16. yüzyılda— sözcüğün tam anlamında gelişmeye başladı ve İngiltere'den başka bütün ülkelerde bu gelişme Roma hukukunun temelleri üzerinde oldu. İngiltere'de bile, özel hukuku gittikçe daha çok yetkinleştirmek üzere Roma hukukunun

* [*Engels'in kenar notu:*] (Tefecilik!)
[*Elyazmasında karalanmış pasaj:*] ve bu evrime, sanayiin ve ticaretin gelişmesi neden olmuş değildir.

(özellikle taşınır mülkiyet konusundaki) ilkelerini almak zorunda kalındı. (Unutmayalım ki, hukukun da, dinden daha fazla, salt kendine özgü bir tarihi yoktur.)

Özel hukukta, mevcut olan mülkiyet ilişkileri genel bir iradenin sonucu gibi açıklanır, *Jus utendi et abutendi*'nin* kendisi, bir yandan, özel mülkiyetin ortaklıktan [*Gemeinwesen*] bütün bütüne bağımsız bir hale gelmesi gerçeğini, öte yandan da özel mülkiyetin kendisinin yalnız özel iradeye, eşyadan serbestçe yararlanılmasına dayandığı kuruntusunu ifade eder. Pratikte, *abuti*'nin** özel mülk sahibi için, eğer kendi mülkünü ve onunla birlikte *Jus abutendi*'sini*** başkalarının ellerine geçmiş görmek istemiyorsa, çok belirli iktisadî sınırları vardır; çünkü, kısaca, yalnız kendi iradesi ile ilişkileri içinde ele alınan şey hiç bir şey değildir, ama o şey, yalnız ticarette ve hukuktan bağımsız olarak bir şey haline, gerçek bir mülkiyet haline (bir *ilişki* haline, filozofların fikir**** dedikleri şey haline) gelir. Hukuku salt iradeye indirgeyen bu hukukî yanılsama, mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak, herhangi bir kimsenin bir şeyi gerçekten elinde bulundurmaksızın hukuken o şeyin sahiplik unvanına malik olması sonucuna varır. Sözgelimi, diyelim ki, bir toprağın rantı rekabet dolayısıyla kaldırılmış olsun, bu arazinin sahibi, pekâlâ hukukî unvanını olduğu gibi, onun *Jus utendi et abutendi*'sini de muhafaza eder. Ama onu hiç bir şey yapamaz, eğer toprağını muhafaza etmek için fazladan, yeter miktarda sermayeye sahip olamazsa, toprak sahibi olarak eline hiç bir şey geçmez. Hukukçuların bu aynı yanılsaması,

* Kullanma ve kötüye kullanma hakkı. —ç.

** Kötüye kullanma. —ç.

*** Kötüye kullanma hakkı. —ç.

**** [*Marx'ın kenar notu:*] *Filozoflar için ilişki = fikir.* Onlar yalnız İnsan'ın kendi kendisine olan ilişkisini tanıyorlar ve bu yüzden de onlar için bütün gerçek ilişkiler, fikir haline geliyor.

hukukçular için olduğu gibi bütün hukuk kuralları sistemi için de, bireylerin, örneğin, sözleşme ile, kendi aralarında ilişkilere girişmelerinin salt bir olumsallık gibi görülmesini, ve bu çeşitten ilişkilerin, onların gözünde, isteğe göre, girişile[bilir] ya da girişilmeye[bilir] ilişkiler olarak ve içeriği tamamıyla sözleşmeyi yapanların keyfî ve kişisel iradelerine dayanan ilişkiler olarak kabul edilmesini açıklar.

Ne zaman sanayi ve ticaretin gelişmesi, örneğin sigorta şirketleri ve benzerleri gibi yeni biçimler yaratmışsa, hukuk, her seferinde, bu biçimleri, şaşmaz bir şekilde, mülkiyetin elde ediliş tarzları içinde birleştirmek zorunluluğunda olmuştur.

Alman İdeolojisi, s. 128-132
Seçme Yapıtlar, 1, s. 92-95

VII

Daha sonraki çağda, daha öncekine karşıt olarak, hem de bu daha öncekinden tevarüs edilen unsurlar arasında olumsal gibi görünen şey, üretici güçlerin belli bir gelişimine karşılık olan bir ilişki tarzıdır. Üretici güç ile ilişki tarzı arasındaki bağ, ilişki tarzı ile* bireylerin etkinliği ya da eylemi arasındaki bağdır. (Bu eylemin** temel biçimi, doğal olarak, bütün öteki entelektüel, siyasal, dinsel vb. biçimlerin bağlı oldukları maddî biçimdir. Maddî yaşamın aldığı değişik biçimler her seferinde, daha önce gelişmiş bulunan gereksinmelere bağlıdır ve bu gereksinmelerin üretiminin kendisi, tıpkı onların tatmini gibi, hiç bir zaman bir koyunda ya da bir köpekte bulamayacağımız tarihsel bir süreçtir. [Stirner'in iflâh olmaz temel sa-

* [*Elyazmasında karalanmış sözcük:*] kendinin tezahürü (*manifestation de soi*)
** [*Elyazmasında ilk biçim:*] kendinin tezahürü.

vı,[42] *adversus hominem**] her ne kadar koyunlar ve köpekler, bugünkü biçimleriyle, tarihsel bir sürecin ürünleri, ama *malgré eux*** ürünleri iseler de.) Çelişki ortaya çıkmadıkça, bireyler hangi koşullar içinde birbirleriyle ilişkiye giriyorlarsa o koşullar onların bireyliklerinin içinde ondan ayrılmaz olan koşullardır; katiyen bireylerin dışında değillerdir ve, yalnız bu koşullar, bu belirli olan ve belirli koşullar içinde mevcut bulunan bireylere, maddî yaşamlarını ve maddî yaşamlarından ileri gelen her şeyi meydana getirmek olanağını sağlarlar; şu halde bu koşullar, bireylerin kendi kendilerini aktif olarak ifade etmelerini sağlayan koşullardır ve bunlar, bu kendi kendini ifade etmeyle meydana getirilirler.*** Bunun sonucu olarak, henüz çelişkinin müdahalesi olmadığı sürece, demek ki, bireylerin, içinde üretimde bulundukları belirli koşullar, bunların sayıca sınırlanmalarına, sınırlı karakteri ancak çelişkinin ortaya çıkmasıyla beliren ve bu bakımdan daha sonraki kuşak için de mevcut olan sınırlı varlıklarına tekabül eder. Ve o zaman bu koşul arızî bir engel gibi görünür ve o zaman, bir engel olduğu bilinci daha önceki çağa da atfedilir.

İlkönce, kendini ifade etmenin koşulları olarak, daha sonra da kendinin tezahürüne engel olarak ortaya çıkan bu değişik koşullar, bütün tarihsel evrim içinde birbirleriyle bağlantılı bir ilişki tarzı dizisi oluştururlar ki, bu tarzlar arasındaki bağ, daha gelişmiş üretici güçlere ve bundan dolayı da bireylerin daha yetkinleşmiş eylem tarzlarına karşılık olan yeni bir biçimin, bir engel haline gelen daha önceki ilişki tarzının yerini almasından ve bu yeni tarzın da *á son tour***** bir engel haline gelmesinden

* İnsana karşı. —*ç.*

** Kendilerine karşın. —*ç.*

*** [*Marx'ın kenar notu*:] bizzat değişim tarzının üretimi.

**** Sırası gelince. —*ç.*

ve yerini başka bir tarza bırakmasından ibarettir. Her evrede, bu koşullar, üretici güçlerin zamandaş olan gelişimlerine karşılık olduklarından, bu koşulların tarihi, aynı zamanda, gelişen ve her yeni kuşak tarafından benimsenen üretici güçlerin de tarihidir ve bu bakımdan da bizzat bireylerin kendi güçlerinin tarihidir.

Doğal bir şekilde meydana gelen, yani özgürce biraraya gelmiş bireyler tarafından kurulmuş genel bir plana bağımlı olmayan bu gelişme, çeşitli yörelerden, aşiretlerden, uluslardan, ve çeşitli işkollarından vb. hareket eder, bu çeşitli yörelerin herbiri başlangıçta ötekilerden bağımsız olarak gelişir ve ötekilerle ancak azar azar bağlantı kurar. Giderek, ancak çok yavaş ilerler; başka başk evreler ve çıkarlar hiç bir zaman tamamıyla aşılmış değildir, ama sadece üstün gelen çıkara tâbi olmuşlardır ve daha yüzyıllar boyunca onun yakınında sürüklenip giderler. Bundan şu sonuç çıkar ki, aynı ulusun içersinde bireylerin gelişimleri tamamıyla birbirinden ayrıdır, hatta onların servet koşulları hesaba katılmasa bile. Ve gene bundan çıkan sonuca göre, özel ilişki tarzı, daha sonraki bir çıkara karşılık olan başka bir tarza çoktan yerini bırakmış bulunan daha önceki bir çıkar, daha uzun bir zaman, görünürdeki toplum ilişkilerinde geleneksel ve bireyler karşısında özerk bir hale gelmiş bulunan (devlet, hukuk) gibi bir güce sahip olmakta devam eder; yalnız bir devrim, son tahlilde, bu gücü kırabilir. Bu da, aynı şekilde, daha genel bir senteze olanak veren tek tek hususlar sözkonusu olduğunda, bilincin neden bazan çağdaş ampirik ilişkilerden daha ilerilere gitmiş gibi göründüğünü, öyle ki, daha sonraki bir dönemin mücadelelerinde, niçin, daha önce yaşamış olan teorisyenlere bir otorite olarak dayanılabildiğini açıklar.

Buna karşılık, Kuzey Amerika gibi zaten gelişmiş bir tarihsel dönemle başlayan ülkelerde, gelişme, hızlı olur.

Bu gibi ülkelerde, terkettikleri ülkelerin gereksinmelerine uygun düşmeyen ilişki tarzları yüzünden göç eden ve buraya gelip yerleşen bireyler dışında önceden mevcut doğal koşullar yoktur. Dolayısıyla bu ülkeler, eski dünyanın en çok evrime uğramış bireyleriyle, ve bu yüzden de bu bireylere uygun düşen en gelişmiş ilişki tarzıyla işe başlarlar. Hatta bu, bu ilişki tarzı, eski ülkelerde kendini kabul ettirmeden önce olabilir. Bütün sömürgelerde, bunlar basit birer askerî ya da ticarî üs olmadıkları ölçüde, durum böyledir. Kartaca, Yunan kolonileri ve 11. ve 12. yüzyıllarda İzlanda, bunun örnekleridir. Fetih halinde de, başka bir toprakta gelişmiş olan ilişki tarzı, olduğu gigi istilâ edilen ülkeye getirildiği zaman buna benzer bir durum meydana gelir; eski ülkesinde bu tarz, daha önceki çağların çıkarlarının ve yaşayış koşullarının henüz izlerini taşımaktaydı, ama burada, fethedilen ülkede, tersine, tam olarak ve engelsiz kök salabilir; sadece, fetheden ülkeye sürekli olarak bir kuvvet sağlayabilmesi için bile olsa. (Normanların fethinden sonra feodal örgütlenmenin en kusursuz şeklini tanımış olan İngiltere ve Napoli.[43])

Alman İdeolojisi, s. 117-120
Seçme Yapıtlar, 1, s. 83-85

VIII

Tarihte, şimdiye değin, sadece *ele geçirmeler*'in sözkonusu olduğu fikrinden daha yaygın bir şey yoktur. Barbarlar Roma İmparatorluğu'nu *ele geçiriyorlar,* eski dünyanın feodaliteye geçişi bu ele geçirme ile açıklanıyor. Ama, bu barbarlar tarafından ele geçirilme işinde sözkonusu olan, toprakları ele geçirilen ulusun, modern halklarda olduğu gibi, sınaî üretici güçleri geliştirilip geliştirmedikleri ya da ulusun üretici güçlerinin, sadece bi-

raraya toplanmalarına* ve ortaklığa (*Gemeinwesen*) dayanıp dayanmadığıdır. Ele geçirme, ayrıca, ele geçirilen nesne tarafından da koşullandırılır. Alıcı, ele geçirilen ülkenin üretim ve dolaşım koşullarına tâbi olmadan, bir bankacının kâğıttan ibaret olan servetine hiç bir zaman elkonulamaz. Modern bir sanayi ülkesinin bütün sanayi sermayesi için de durum aynıdır. Ve, sonu sonuna, ele geçirme, her yerde çabucak son bulur, ve artık alacak bir şey olmadığı zaman elbette üretime koyulmak gerekir. Çok erkenden kendini gösteren bu üretim zorunluluğu, oraya yerleşen fatihlerin kabul ettikleri ortaklık (*Gemeinwesen)* biçiminin, bu fatihlerin orada buldukları üretici güçlerin gelişim evresine uygun düşmesi gereğini doğurmaktadır ve, eğer bu hemen meydana gelen bir durum değilse, topluluk biçimi, üretici güçlerdeki değişikliklere uygun olarak değişikliğe uğramalıdır. Büyük istilâları izleyen zamanlarda her yerde görüldüğüne inanılan olayın açıklaması bundadır: Gerçekten de uşak efendi idi ve fatihler, ele geçirilen ülkenin dilini, kültürünü ve törelerini çabucak kabul ettiler.

Feodalite, Almanya'dan hiç de hazır olarak getirilmemiştir, ama fetihçiler yönünden, fetih sırasında bile, ordunun askerî örgütlenişinde kökeni vardır, bu örgütlenme fetihten sonra, ele geçirilen ülkelerde bulunmuş olan üretici güçlerin etkisi altında gelişmiştir ve, ancak o zaman tam anlamıyla feodalite haline gelmiştir. Eski Roma'nın bilinçsiz anılarından doğma başka biçimleri kabul ettirmek için yapılan çabaların başarısızlığı (örneğin Charlemagne) feodal biçimin üretici güçler tarafından ne ölçüde koşullandırılmış olduğunu bize gösterir.

Alman İdeolojisi, s. 121-122
Seçme Yapıtlar, 1, s. 86-87

* [*Elyazmasında karalanmış pasaj:*] olabildiği kadarıyla elbirliği.

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS
1853 YILINDAKİ MAKALE VE MEKTUPLARI

I
KARL MARX
SUTHERLAND AİLESİNİN SERVETİNİN ÖYKÜSÜ*
(PARÇA)

Sutherland ailesinin servetinin öyküsü aynı zamanda Galya-İskoçya halkının iflâsa sürüklenmesi ve mülksüzleştirilmesinin de öyküsüdür. 10. yüzyılda Danimarkalılar İskoçya'da karaya çıkmışlardı. Caithness ovalarını zaptet-

* Bu metin, özel mülkiyetin yokluğuna dayanan bir toplumsal düzenin ilk somut tahlilini oluşturmaktadır (*Alman İdeolojisi,* bu konuda hiç bir somut tarihsel tahlil içermemektedir). Bu yazıda, şimdiden (Haziran 1953 mektuplarından ve Hindistan üzerine makalelerden birkaç ay önce), Rus köylü topluluğuna ve "Asya'nın eski aile topluluklarına" dolayısıyla değinilmektedir. Üstelik bu yazı, kırsal bölgeler halkının mülksüzleştirilmesiyle ilgili olarak Marx'ın *Kapital*'de yayınladığı ve alıntı yaptığı *New-York Daily Tribune*'de yayınlanmış birtek yazısıdır. (Bkz: *Kapital,* Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 769, not.) —*Ed.*

mişler ve yerlileri dağlara sürmüşlerdi. Mhoir-Fhear-Chattaibh (Gal dilinde "Sutherland'ın büyük adamı"na böyle denir), Danimarkalı ya da İskoçyalı olsun, yabancı ya da yerli olsun, düşmanlarına karşı kendisini savunmaya hazır silah arkadaşlarını her zaman bulabilmiştir.

Stuart'ları İngiltere'den kovan devrimden sonra, İskoçyalı şefler arasında özel kavgalar gittikçe seyrekleşti, ve bu uzak bölgelerde hiç değilse otoritelerinin görüntüsünü sürdürmek isteyen İngiliz kralları yerli kumandanların emri altında aşiret (aile) alaylarının kurulmasını teşvik ettiler. Bu sistem ile *lairds* diye adlandırılan bu toprak sahipleri, eski klanlar düzeni ile modern askerî örgütlenmeyi birleştirebildiler ve bu ikisini birbirini destekler duruma getirebildiler.

Sonradan gelen düzen ve zorbalıkları iyi kavrayabilmek için, klanların önem ve anlamını iyi bilmek gerekir. Klan, tarihsel evrimde, feodal düzenin bir derece altında olan toplumsal örgütlenmenin bir kesimini, yani toplumun ataerkil dönemini oluşturuyordu. Gal dilinde "*Klaen*" terimi, çocuklar anlamına gelir. İskoçya Gallerinin tüm âdetleri, tüm gelenekleri, klan üyelerinin bir tek ailenin bireyleri oldukları düşüncesine dayanır. "Büyük adam", klanın başı, aile reisinin mutlak otoritesine sahiptir, ama kan bağları ona aynı görevleri yükler. Üzerinde yaşadıkları toprak, tıpkı Rusya'da köylü topluluğunun üzerinde yaşadığı toprak, bireye değil topluluğa ait olduğu gibi, burada da klanın, ailenin mülküdür. Aynı biçimde bölge de ailenin ortak mülkiyeti idi. Demek ki, bu sistemde, sözcüğün modern anlamıyla, özel mülkiyet sözkonusu olamazdı, nasıl ki klan üyelerinin toplumsal durumu ile modern toplumda yaşayan kişilerin toplumsal durumu arasında paralel çizilemezse. Toprağın bölünmesi ve bölünen toprağın da ayrıca bölünmeye uğraması, ayrı ayrı klan üyelerinin askerî işlevlerine tekabül ediyordu. Şef, onların

askerî yeteneklerine göre kendilerine toprak veriyordu ve bu toprak ve ayrı ayrı komutanların tımarları, şefin isteğine göre genişletiliyor ya da daraltılıyordu. Ama tüm malikâne her zaman klanın mülkü olarak kalıyordu; şu ya da bu bireyin iddiaları artadursun, tımar (*fief*) aynı kalıyordu, ve savaşta da, barışta da, baş olan toprak sahibine ödenecek vergi hiç de ağır değildi. Kısaca, aynı aile aynı toprağı kuşaktan kuşağa işliyor ve aynı vergiyi ödüyordu. Bu vergi de pek düşüktü; bu daha çok "büyük adamın ve onun kurmayının üstünlüğünün tanındığını kanıtlayan bir vergiydi, ve sözcüğün modern anlamı ile bir icar bedeli olmadığı gibi, bu bir gelir kaynağı da değildi. Doğrudan doğruya büyük adamın emri altında bulunan görevlilere *taksmen* deniyordu, bunların malikânelerinin adı da *taks* idi. Bunların emri altında da, her köyün başında bulunan ve köylülere kumanda eden daha alt kademedeki memurlar vardı.

Görüldüğü gibi klan, askerî olarak örgütlenmiş olan bir aileden başka şey değildir. Klan, herhangi bir aile gibi, yasalarla tam ve kesin olarak kendini tanımlamıyor, o kendini geleneklere bağımlı kılmıştır. Ama toprak, ailenin mülkiyetidir, ve bu ailede, tıpkı Asya'nın eski aile topluluklarında olduğu gibi, kan bağlarına karşın, sınıf farkları vardır.

Düzen ve zorbalıkla ilk mülk edinme, Stuart'ların kovulmasından sonra aile (*familiaux* [aşiret]) alaylarının kurulmasıyla oldu. Bundan sonra bu, "büyük adam"ın gelirinin, ücretinin asıl kaynağı oldu. Londra'nın harvurup harman savurmasından etkilenerek o, emrindeki subaylardan mümkün olduğu kadar çok para çekmeye bakıyordu, ve bu subaylar da kendi astlarına karşı aynı sistemi uyguluyorlardı. İlkel vergi (haraç) hakikî bir para sözleşmesi oldu. Bu sözleşmeler, geleneksel vergi taksitleri saptandığına göre, bir yandan, ilerlemeydi. Ama, öte

yandan, "büyük adam" şimdi artık taksmenler karşısında toprak sahibi rolü oynadığına göre, ve bunlar da köylüler karşısında çiftlik sahibi durumuna geldiklerine göre, bu sözleşmeler, zorbalıkla mülk edinmekti. Ve "büyük adam"ın, taksmenlerle aynı nedenle parayı gereksindiğine göre, ilkönce doğrudan doğruya tüketim için, ve sonra da değişim ve ihracat için üretim yapmak gerekti. Ulusal üretim sistemini değiştirmek ve tüm fazla gelen güçlerden sistemi arındırmak gerekti. Bu bakımdan nüfusta azalma oldu. Bununla birlikte, yapıtı, Adam Smith'inkinden on yıl önce yayınlanmış olan İskoçyalı iktisatçı Steuart'ın bir pasajından anlıyoruz ki, 18. yüzyılda nüfus aşağı yukarı aynı düzeyde korunmuş ve insanlar net kâr uğruna henüz feda ediliyormuş. Steuart, kitabının birinci cildinin 16. bölümünde şöyle diyor:

"Toprakların genişliğine göre toprak rantı düşüktür; ama doyurulacak insan sayısını gözönünde tutarsak, dağlık bölgedeki bir toprağın, en zengin eyaletlerdeki aynı büyüklükte bir topraktan daha çok insanı besleyebildiğini görürüz."

Sutherland kontesinin topraklarında yapılan iyileştirmeyi görevli olarak yönetmiş olan M. Lack'ın kendisi, 1820'de yayınlanmış olan yapıtında bize, 19. yüzyılda toprak vergisinin henüz çok düşük olduğunu söylüyor. Örnek olarak Kintradawell mülkünden 1811 yılı için tahsil edilen vergiye işaret ediyor; ve görüyoruz ki, bu tarihe kadar her aile, yılda, para olarak en çok birkaç şilin, bir kaç kümes hayvanı veriyor ve bunun dışında birkaç gün de angarya çalışıyordu.

Hakikî zorbalıkla mülk edinme, klan mülkiyetinin mülksüzleştirme yoluyla, sözcüğün modern anlamıyla şefin özel mülkiyeti biçimine sokulması, ancak 1811'den sonra oldu. Ve bu iktisadî devrimin başında bulunan kişi (bu yeni Mehmet Ali), Malthus'un teorileri hakkında tam bil-

gisi olan, Stafford markizi, Sutherland kontesiydi.

İlkönce belirtelim ki, Stafford markizinin ataları Kuzey İskoçya'nın, Sutherlandshire'ın dörtte-üçüne varan bir alanın "büyük adam"larıydı. Bu kontluk toprakları birçok Fransız vilayetinden (*department*) ya da şu bu küçük Alman prensliğinden daha büyüktür. Bu topraklar, Sutherland kontesine miras kaldığı zaman (ki o, bu mülkü, sonradan Sutherland dükü olan Stafford markizine drahoma olarak vermiştir), burada nüfus artık yaklaşık 3.000 aileye dağılan 15.000 kişiye düşmüştü. Bayan kontes köklü bir çözümle tüm malikâneyi mera haline getirmeye karar verdi. 1814'ten 1820'ye kadar, 3.000 aileye dağılan bu 15.000 nüfus, sistemli biçimde bu topraklardan kovuldu, sınırdışı edildi. Köyleri yıkıldı, yakıldı, tarlaları otlak haline getirildi. Bu icra işini yerine getiren İngiliz askerleriydi ve bunlarla yerli halk arasında silahlı çatışmalar oldu. Kulübesinden çıkmayı redden bir ihtiyar kadın kulübesiyle birlikte yakıldı. Bu bayan, işte böyle yöntemlerle, çok eski zamanlardan beri klanın mülkiyetinde olan 794.000 akr toprağın mülkiyetini ele geçirmiş oldu. Aşırı ölçüde cömert davranarak, bir ara, yerli halka 6.000 akr verme lütfunda bulunmuştur.

Londra, 28 Ocak 1853
New-York Daily Tribune
n° 3687, 9 Şubat 1853

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, Editions Sociales, Paris 1973, s. 163-166

II

KARL MARX

ZORUNLU GÖÇ

(PARÇA)

Yunan'da ve Roma'da, antikçağın devletlerinde kolonilerin dönemsel olarak kurulması biçimini alan zorunlu

göç, toplumsal örgütlenme zincirinin değişmez bir halkasını oluşturuyordu. Bu devletlerin tüm sistemi, antikçağ uygarlığının varlığı tehlikeye atılmak istenmiyorsa, nüfusun aşılmaması gereken belirli bir sınırlaması üzerine kuruluydu. Bu niçin böyleydi? Çünkü doğal bilimlerin maddî üretime uygulanması bilinmiyordu. Uygar kalabilmek için pek kalabalık olmamak gerekti. Yoksa özgür vatandaşı köle durumuna getiren o ağır kol işlerine kurban gidilirdi. Üretici güç eksikliği, topluluğu belirli sayıda nüfusa bağımlı kılıyordu, ve bu sayının sağladığı denge bozulmamalıydı. Bunun için biricik etkin araç, zorunlu güçtü.

Nüfusun üretici güçler üzerindeki aynı baskısı, geçmişte Asya yaylaları barbarlarını eski dünyayı işgal etmeye sürüklemişti. Olaylar farklı olmakla birlikte, neden aynı idi. Barbar kalabilmek için az sayıda olmak gerekiyordu. Bunlar otlakların halklarıydı, avcıydılar, savaşçıydılar, bugün Kuzey Amerika'nın kızılderili kabilelerinde hâlâ olduğu gibi her birey, üretim tarzı için geniş alanlara muhtaç idi. İnsanların sayısı arttıkça, biri ötekinin üretim alanına tecavüz ediyordu. Onun için artan nüfus, eski ve yeni Avrupa'da halkların oluşmasının temellerini atan o serüvenli göçlere girişmek zorunda kalıyordu. Bugünün büyük zorunlu göçü artık hiç de aynı niteliği taşımıyor. Bugün fazla nüfusun nedeni, üretici güçler eksikliği değildir, nüfusun eksilmesini zorunlu kılan ve açlık ya da göç yoluyla bu fazla nüfustan kurtulan üretici güçlerin büyümesidir. Üretici güç üzerine yük olan nüfus değil, nüfus üzerine yük olan üretici güçtür.

Londra, 4 Mart 1853
New-York Daily Tribune
n° 3722, 22 Mart 1853

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 166-167

III
"KAPİTAL" ÜZERİNE MEKTUPLAR
MARX'TAN ENGELS'E

... İbraniler ve Araplar konusunda mektubun beni çok ilgilendirdi. Zaten: 1) tarih varolalı beri bütün Doğu kabilelerinde, bu kabilenin bir kesiminin *settlement*'i* ile, öteki kesiminde göçebe hayatının sürmesi arasında *genel* bir ilişki tanıtlanabilir; 2) Muhammed zamanında Avrupa'nın Asya ile olan ticaret yolu bir hayli değişmişti ve Hindistan vb. ile olan ticarette önemli bir yeri olan Arap kentleri, ticarî bakımdan gerileme halindeydi, bu da her durumda bu evrimi harekete getirmiştir; 3) dine gelince, sorun genel bir soruya indirgeniyor, bunu da yanıtlamak kolay: Doğunun tarihi, niçin bir dinler tarihi olarak görünmektedir? Doğu kentlerinin kurulması üzerine, (9 yıl Avrangzeb'in hekimliğini yapmış olan) ihtiyar Fransız Bernier'den daha parlak, daha somut ve daha çarpıcı bir şey okunamaz: *Voyages contenant la description des états du Grand Mogol,*** vb.. O, askerî örgütlenmeyi, bu büyük orduların besleniş tarzını vb. pek güzel açıklıyor. Bu iki konu üzerine, özetle şöyle yazıyor:

"Süvari başlıca kesimi oluşturuyor. Piyade istendiği kadar çok değil,*** elbette eğer orduyu izleyen bu bir sürü hizmet ve pazar adamları hakikî savaşçılarla birbirine karıştırılmazsa; çünkü, kralın uzun süre başkentte bulunmayacağı kesinlikle bilindiği zamanlarda olduğu gibi, o zaman, sanırım ki, sadece kralın yanında olan ordunun sayısı 200.000 ya da 300.000 kişi, bazan da bundan fazla olur; bu da çadırların, mutfakların, öteberinin, mobilyaların, hatta sık sık kadınların da, ve dolayısıyla bu orduların

* Yerleşmesi. —ç.
** "Moğol Devletlerinin Tasvirini İçeren Yolculuklar". —ç.
*** Alıntının bundan sonraki kısmı Fransızcadır. —ç.

peşinden sürüklediği fillerin, develerin, öküzlerin, atların, hamalların, ot biçicilerinin, yiyecek satıcılarının, her türlü tacirin oluşturduğu karmaşıklığı bilen kimse için bu şaşılacak bir şeydi; ama ülkenin özel yönetimi hakkında bilgi sahibi olan, kralın, krallığın tüm topraklarının tek ve biricik sahibi olduğunu bilen için, Delhi ya da Agra gibi koca bir başkentin hemen hemen sadece milisin sırtından geçimini sağladığına göre, bunlar, kral uzunca bir süre kentten ayrıldığında onun arkasından gitmek zorundadırlar, bu kentler bir Paris gibi olmayıp, aslında kırlık bölgeden daha iyi ve daha rahat yerleşmiş olan bir ordu karargâhından başka bir şey değillerdi."

Moğol hükümdarının 400.000'lik bir kuvvetle Keşmir üzerine yürüyüşü dolayısıyla şöyle diyor:

"Anlaması güç olan, bu kadar büyük bir seferî ordunun, bu kadar çok sayıda insan ve hayvanın nereden ve nasıl beslenebileceğidir. Bunun için Hintlilerin çok azla yetindiklerini ve yemeklerinin pek basit olduğunu, ve bu büyük sayıdaki atlılar içinde sefer sırasında et yiyenlerin onda-bir, hatta yirmide-bir bile tutmadığını, bunların önünde kişeris ya da piştikten sonra üzerine yanmış yağ döktükleri pirinç ve sebze karışımı bir yemek oldu mu, bununla yetindiklerini gözönünde tutmak gerek. Şunu da bilmek gerek ki, develer işe, açlığa ve susuzluğa son derece dayanıklıdır, az yerler, hemen her şey onların besisidir, ve ordu bir yere gelir gelmez, deveciler onları kıra otlamaya götürürler ve onlar ne bulurlarsa yerler; üstelik Delhi pazarı tacirleri bizzat bu develerin seferde bakımını sağlamakla yükümlüdürler, küçük tacirler vb. de öyle. Nihayet yem peşinde bu bir sürü zavallı, bir şeyler satın alıp kâr sağlamak için her yönde köyleri dolaşıyorlar, ve onlar için cankurtaran, ot biçmektir, bir cins aletle koca kırı biçiyorlar, biçtikleri bu kısacık otu dövüyor ya da yakıyor ve getirip orduya satıyorlar."

Bernier, Doğudaki —O Türkiye'den, İran'dan, Hindistan'dan sözediyor— bütün olayların temel biçimini, haklı olarak, özel toprak mülkiyetinin olmayışı olgusunda buluyor. İşte Doğu Göğünün gerçek anahtarı.

22 Haziran 1853
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 167-169

ENGELS'TEN MARX'A

... Gerçekten toprakta özel mülkiyetin yokluğu, tüm Doğunun anahtarı! Siyasal ve dinsel tarihin özü burada. Ama nasıl oluyor da Doğulular toprak mülkiyetine, bunun feodal biçimine bile, bir türlü varamıyorlar? Sanıyorum, bu, başlıca, toprağın koşulları ile birleşen iklimden ileri geliyor, özellikle Sahra'dan, Arabistan'dan, İran'dan, Hindistan'dan ve Tatar ülkesinden geçerek Asya'nın yüksek yaylalarına varan geniş çöl alanlarından. Yapay sulama burada tarımın ilk koşuludur, bu ise ya belediyelerin, eyaletlerin, ya da merkezî hükümetin işidir. Doğuda hükümetin her zaman ancak üç bakanlığı olmuştur: maliye (ülkenin talanı), harbiye (ülkenin ve yabancı ülkelerin talanı), ve yeniden-üretimi* gözetim altında tutmak için *bayındırlık*. Hindistan'da İngiliz hükümeti 1 ve 2 numarayı darkafalı burjuva tarzında çözümledi. 3 numarayı da geminin bordasından denize attı — ve Hint tarımı yıkıma gitmektedir. Serbest rekabet orada tam bir başarısızlığa uğramıştır. Su yolları zamanla hasara uğrayınca toprağın bu şekilde verimli hale getirilişinin sona ermesi, (Palmira, Petra, Yemen harabeleri, Mısır, İran ve Hindistan'da olduğu gibi) eskiden pek güzel tarım yapılan geniş bölgelerin bugün çölleşmiş olması gibi, şaşılası bir olgunun biricik açıklama-

* İnsanların varlığını koşullandıran iktisadî temellerin yeniden-üretimi. —ç.

sıdır; bu, aynı zamanda, tek bir yıkıcı savaşın bir ülkenin nüfusunu yüzyıllar boyunca nasıl kıyıma uğratabildiğini ve onu uygarlığından nasıl tüm koparabildiğini de açıklar. Öyle sanıyorum ki, Muhammed'den önce Arabistan'ın güney bölgelerinde ticaretin çökmesi de, senin haklı olarak Muhammed devriminin başlıca unsurlarından biri saydığın bu çöküş de, aynı nedenlere dayanır. Hıristiyanlık çağının ilk altıyüz yılı hakkında tam ve doğru bilgilere yeteri kadar sahip bulunmadığımdan İran'dan Karadenize giden, ve Basra Körfezinden Suriye ve Küçük-Asya'ya, Kızıl Denizden yararlanan yola giden ticaret yolunun yeğ sayılmasında genel maddî nedenlerin, dünya ölçüsünde ne kadar rol oynadıkları konusunda bir hüküm verecek durumda değilim. Bununla birlikte öyle bir şey var ki, bunun kuşkusuz önemli sonuçları olmuştur: bu da, Yemen 200 yılından 600 yılına kadar durmadan yenilgiye uğratılmasına, işgal ve talan edilmesine karşılık, Sasanilerin iyi yönettikleri İran İmparatorluğu'nda kervanların göreli güvenliğidir. Romalıların elindeyken hâlâ gelişmekte olan Güney Arabistan kentleri 7. yüzyılda çölleşmiş viran yerlerdi; 500 yılda çevredeki bedevîler kökenlerinden esinlenerek masalımsı ve salt mit niteliğinde gelenekler edinmişlerdi, (bkz: Kuran ve Novaïri Tarihi*); ve *başka bir alfabe okumadığı halde* yazmak için yararlandıkları harfler hemen hemen tüm unutulmuştu, öyle ki *yazı* fiilen unutulmuştu. Böyle şeyler, sadece genel ticarî koşulların neden oldukları bir *superseding*** ile değil, ama ancak bir Habeş istilâsının meydana getirebileceği doğrudan doğruya ve zorbaca bir yıkılış ile açıklanabilir. Habeşlerin ülkeden kovulması Muhammed'den 40 yıl kadar önce oldu ve besbelli ki, bu, Arap ulusal duygusunun uyanmasında ilk hareket oldu.

* Novaïri: 14. yüzyıl başlarından itibaren Arap tarihi. —ç.
** Geri itme. —ç.

Kuzeyden gelen ve nerdeyse Mekke'ye kadar uzanan Acem saldırıları da bu duyguyu körüklüyordu. Bu günlerde sadece Muhammed'in kendi tarihini ele alacağım; ama bu tarih, bana şimdiye kadar, yerleşik olmakla birlikte çöküş halinde olan, o dönemde dinde de gerileme durumunda bulunan, yozlaştırılmış bir doğa putperestliğini, aynı şekilde çöküş halinde olan bir yahudi ve hıristiyan diniyle birleştiren kent fellâhlarına karşı bir bedevî tepkisi karakterindeymiş gibi görünmektedir.

6 Haziran [1853]
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 169-171

IV
KARL MARX
HİNDİSTAN'DA İNGİLİZ EGEMENLİĞİ[44]

Alplere karşılık Himalayaları ile, Lombardiya ovalarına karşılık Bengal ovaları ile, Apeninlere karşılık Dekkanları ile, Sicilya adasına karşılık Seylan adacığı ile Hindistan, asyatik boyutlarda bir İtalya'dır. Toprakta aynı zengin ürün çeşitliliği, ve siyasal görünümde aynı parçalanmışlık. İtalya nasıl zaman zaman istilâcının kılıcı ile ayrı ulusal yığınlara ufalanmışsa, Hindistan'ın da, müslümanların, Moğolların,[45] ya da İngilizlerin baskısı altında olmadığı zamanlar, kent sayısı kadar hatta köy sayısı kadar çok bağımsız ve çatışan devletlere ayrışmış olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte, Hindistan toplumsal açıdan Doğunun İtalyası olmaktan çok, Doğunun İrlandasıdır. Ve İtalya ile İrlanda'nın sefahat dünyası ile elem dünyasının bu garip bileşimi, Hindistan dininin eski geleneklerinde öngörülmektedir. Bu din, her şeyden önce, bir şehvet coşkunluğu dini, ve nefse eziyet eden bir sofuluk dinidir; bir Linyam[46] ve Juggernaut[47] dinidir; Keşiş ve Bayedere dinidir.

Hindistan'ın bir altın çağı olduğuna inananların görüşlerini paylaşmıyorum, ama bu görüşümün doğrulanması için de, Sir Charles Wood gibi Kulikhan'ın otoritesine başvurmuyorum. Ama, örneğin, Avrangzeb zamanını alınız; ya da Kuzeyde Moğolların, ve Güneyde de Portekizlilerin ortaya çıktığı evreyi; ya da müslüman istilâsı ve Güney Hindistan'daki Heptarşi[48] çağını; ya da, isterseniz, daha da gerilere, antikçağa gidiniz; Hindistan sefaletinin başlangıcını, dünyanın hıristiyan yaradılışından bile çok daha gerilerdeki bir evreye dayanan brahmanın[49] kendi mitolojik kronolojisini alınız.

Ne var ki, İngilizlerin Hindistan'a getirdikleri sefaletin esas olarak farklı ve tüm Hindistan'ın daha önceleri çekmiş olduğundan sonsuz ölçüde daha yoğun türden olduğundan kuşkuya yer yoktur. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi[50] tarafından asyatik despotizmin üzerine oturtulmuş bulunan ve Salsette Tapınağındaki[51] bizi ürküten kutsal canavarların herbirinden daha canavarca bir bileşim oluşturan Avrupa despotizmini kastetmiyorum. Bu, İngiliz sömürge yönetiminin ayırdedici özelliği değil, yalnızca Hollanda'nınkinin bir taklididir ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin çalışmasını nitelendirmek için, Java'nın *İngiliz* valisi Sir Stamford Faffles'ın eski Hollanda Doğu Hindistan Şirketi konusunda söylediklerini sözcüğü sözcüğüne yinelemek yeterlidir:

"Salt kazanç anlayışıyla harekete geçmiş olan ve, bir Batı Hindistan plantasyoncusunun insan mülküne ödediği alım parasını ödememiş olduğundan, uyruklarına bir Batı Hindistan plantasyoncusununkinden daha az ilgi ya da anlayış gösteren Hollanda Şirketi, halkın katkılarını son zerresine, emeklerini en son damlasına kadar sızdırmak için mevcut despotizm mekanizmasının tümünü harekete geçirmiş ve böylece keyfî ve yarı-barbar hükümeti politikacıların tüm denenmiş dehaları ve

tüccarların tüm tekelci çıkarcılıkları ile çalıştırarak onun kötülüklerini artırmıştır."

Hindistan'daki tüm iç savaşlar, istilâlar, devrimler, fetihler, açlıklar, birbiri ardısıra gelen bu eylemler şaşılacak kadar karmaşık, hızlı ve yıkıcı görünürlerse de, yalnızca yüzeyde kalmışlardır. İngiltere, henüz herhangi bir onarım belirtisi göstermeksizin, Hindistan toplumunun tüm çerçevesini parçalamıştır. Yenisini kazanmaksızın kendi eski dünyasının böylece yitmiş olması, Hindunun mevcut sefaletine özel türden bir kasvet getirmekte ve İngiltere tarafından yönetilmekte olan Hindistan'ı bütün eski geleneklerinden ve tüm geçmiş tarihinden ayırmaktadır.

Çok eski zamanlardan beri Asya'da, genellikle üç hükümet bakanlığı olagelmiştir: Maliye, ya da iç yağma; Savaş (Harbiye) ya da dış yağma; ve nihayet Bayındırlık. İklim ve coğrafî koşullar, özellikle Büyük Sahra'dan başlayıp Arabistan'dan, İran'dan, Hindistan'dan ve Tartari'den* geçip Asya'nın en yüksek dağlık yerlerine kadar uzanan engin çöl alanları, kanallar ve su şebekeleri ile yapılan yapay sulamayı Doğu tarımının temeli yapmıştır. Mısır'da ve Hindistan'da olduğu gibi, sel suları, Mezopotamya, İran, vb. topraklarının bereketini artırmakta kullanılmıştır; sulama kanallarını beslemekte bunlardan büyük çapta yararlanılmıştır. Flanderler'de** ve İtalya'da olduğu gibi Batıda da özel girişimi gönüllü işbirliğine itmiş bulunan suyun bu biçimde ekonomik ve ortaklaşa kullanılması zorunluluğu, gönüllü işbirliğini harekete geçirmekte uygarlığın çok düşük düzeyde kaldığı ve coğrafik boyutların çok geniş olduğu Doğuda,

* Asya ve Avrupa'da, Japon Denizinden Dinyeper'e kadar uzanan, sınırları kesin olarak belli olmayan tarihsel bir bölge. —ç.

** Batı Belçika ve Kuzey Fransa'da Kuzey Denizine komşu bir bölge. —ç.

hükümetin merkezî gücünün müdahalesini zorunlu kılmıştır. Böylece bütün asyatik hükümetlere yerine getirmeleri gereken iktisadî bir işlev, bayındırlık hizmetleri sağlama işlevi düşmüştür. Bir merkezî hükümete dayanan ve sulamanın ve akaçlamanın ihmal edilmesiyle derhal bozulan toprağın bu yapay bereketlendirilmesi, bir zamanlar çok parlak bir biçimde işlenen Palmira, Petra, Yemen'deki kalıntılar gibi, Mısır'ın, İran'ın ve Hindistan'ın geniş bölgeleri gibi koskoca alanları, şimdi, tersi durumda çok garip görünen kıraç ve çöl halinde buluşumuzu açıklamaktadır; bu, ayrıca, bir tek yıkım savaşının bir ülkenin nüfusunu yüzyıllar boyu nasıl tükettiğini ve onu tüm kendi uygarlığından çekip kopardığını da açıklamaktadır.

Şimdi, Doğu Hindistan'daki İngilizler, ardıllarının maliye ve savaş bakanlıklarını benimsemişler, ama bayındırlık bakanlığını tümüyle ihmal etmişlerdir. İngilizlerin serbest rekabet, *laissez-faire* ve *laissez-aller** ilkelerine göre yürütülmesi olanaksız olan tarımdaki bozulma bundandır. Ama asyatik imparatorluklarda tarımın bir hükümet zamanında bozulduğunu, bir başka hükümet zamanında ise yeniden canlandığını görmeye çok alışığız. Avrupa'da hasadın iyi ya da kötü mevsime göre değişmesi gibi, buralarda da hasat iyi ya da kötü hükümetlere tekabül eder. Şu halde, tüm Asya dünyasının tarih kayıtlarında bir yenilik yaratan çok farklı önemde bir olay buna eşlik etmemiş olaydı, tarımın aşağılanması ve ihmali, kötü olsa bile, davetsiz gelen İngilizler tarafından Hindistan toplumuna indirilen son darbe olarak görülemezdi. Hindistan'ın geçmişinin siyasal yönü ne denli değişmiş görünürse görünsün, toplumsal koşulları, en eski

* "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (ekonomik ilişkiler alanında devletin müdahale etmemesi ve serbest ticaret üzerinde ısrar eden burjuva iktisatçıların, serbest ticaretçilerin sloganı). —*Ed.*

uygarlığından beri, 19. yüzyılın ilk on yılına dek, değişmeden kalmıştır. Her zaman olduğu gibi onbinlerce eğirici ve dokumacı yaratan eltezgâhı ve çıkrık, bu toplum yapısının mihveri oldular. Çok eski zamanlardan beri Avrupa, Hint emeğinin çok beğenilen dokumasını almış, buna karşılık kendi değerli madenlerinden göndermiş ve böylelikle kuyumcuya, süse olan aşkın, en aşağı sınıfın, nerdeyse çıplak dolaşanların bile çoğu kez kulaklarına bir çift altın küpe takacak ve boyunlarından da herhangi bir altın ziynet sallandıracak kadar büyük olduğu Hint toplumunun bu vazgeçilmez üyesine malzeme sağlamıştır. El ve ayak parmaklarına takılan yüzükler de çok yaygındı. Kadınlar kadar çocuklar da el ve ayak bileklerinde çoğu kez altın ya da gümüşten ağır bilezikler taşıyorlardı, ve evlerde altın ya da gümüşten tanrı heykellerine raslanıyordu. Hint eltezgâhını parçalayan ve çıkrığını yokeden, davetsiz gelen İngiliz olmuştur. İngiltere, Hint pamuklu kumaşlarını Avrupa pazarlarından yoksun bırakmakla başlamıştır işe; ardından Hindistan'a ipliği sokmuş ve sonunda da pamuklu kumaşın anavatanını pamuklu kumaşa boğmuştur. 1818'den 1836'ya kadar İngiltere'den Hindistan'a yapılan iplik ihracatı, 1'e 5.200 oranında artmıştır. 1824'te Hindistan'a yapılan İngiliz muslinleri ihracatı 1.000.000 yardı bulmazken, 1837'de 64.000.000 yardı aşmıştır. Ama aynı zamanda, Dakka'nın nüfusu, 150.000 kişiden 20.000'e düşmüştür. Dokumalarıyla ünlü Hint kentlerinin bu biçimde sönüşü, hiç de olabileceklerin en kötüsü değildi. İngiliz buharlı makinesi ve bilimi, Hindistan'ın her yerinde tarım ile imalât sanayii arasındaki birliği yıktı.

Bu iki durum —Hintlinin, bir yandan, bütün Doğu halkları gibi, tarımının ve ticaretinin temel koşulu olan büyük bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesini merkezî hükümete bırakmış olması, öte yanda, ülkenin her yerine ya-

yılmış ve tarımsal ve sınaî uğraşların yerel birliği ile küçük merkezlerde toplaşmış olması—, bu iki durum, en eski zamanlardan beri, belirli özelliklere sahip bir toplumsal sistem getirmiştir — bu küçük birliklerin herbirine kendi bağımsız örgütlenmelerini ve farklı yaşamlarını veren *köy sistemini*. Bu sistemin özgün niteliği, İngiliz Avam Kamarasının Hindistan işlerine ilişkin eski bir resmî raporunda yer alan şu aşağıdaki anlatımdan da görülebilir.

"Coğrafik olarak düşünüldüğünde, bir köy, birkaç yüz ya da bin arklık ekime elverişli ve elverişsiz toprakları kapsayan bir arazi parçasıdır; siyasal olarak bakıldığında ise, bir korporasyonu ya da kasaba yönetimini andırır. Memur ve hizmetlilerden oluşan kuruluşu şunları içerir: genel olarak köyün işlerine bakan, anlaşmazlıkları gideren, polise nezaret eden ve kendi köyünde hasılatı toplama işini yürüten ve bu iş dolayısıyla artan kişisel etkinliğinin, ve durum ile ve halkın işleri ile olan yakın ilgisinin, kendisini, bu görev için en uygun kişi haline getirdiği *potay,* ya da başmukim. *Kurnum,* tarımsal hesapları tutar ve buna ilişkin her şeyi kaydeder. *Taye* ve *toti,* ki bunlardan birincisinin görevi suç ve kabahatler konusunda bilgi edinmek ve bir köyden ötekine seyahat eden kimselere eşlik etmek ve onları korumaktır; ikincisinin görev alanı daha çok doğrudan köyle ilgili görünmektedir ve görevleri arasında ürünleri korumak ve ürünün ölçülmesine yardımcı olmak da vardır. Köyün sınırlarını koruyan, ya da anlaşmazlık durumunda bu konuda kanıtlar gösteren *sınır bekçisi.* Su depoları ve su yolları yöneticisi, tarımsal amaçla su dağıtımını düzenler. Köy ayinlerini yürüten brahman. Bir köydeki çocuklara kum üzerine yazı yazmayı ve okumayı öğreten öğretmen, takvimi izleyen bir başka brahman ya da müneccim, vb.. Bu memur ve hizmetliler, genel olarak, bir köy kuruluşunu

oluştururlar; ama ülkenin bazı kesimlerinde kuruluş bu kadar geniş değildir; yukarda tanımlanan bazı görev ve işlevler aynı kimsede birleşirler; öteki yerlerde ise, kuruluş, yukarda sayılan kişi sayısını aşar. Ülke sakinleri, bu basit beledî hükümet biçimi altında çok eski zamanlardan beri yaşayagelmişlerdir. Köy sınırları çok nadiren değişmiştir; bazan savaş, kıtlık ya da hastalık yüzünden köylerin kendileri zarar görmüşler ve hatta yok olmuşlarsa da, aynı ad, aynı sınırlar, aynı mülkler, ve hatta aynı aileler, yüzyıllar boyu süregelmiştir. Köy sakinleri, krallıkların yıkılması ya da parçalanması konusunu kendilerine hiç dert edinmemişlerdir; köy bütün olarak kaldığı sürece, köyün hangi güce devredildiği, ya da hangi hükümdarın eline geçtiği ile ilgilenmemişlerdir; iç ekonomisi değişmeden kalmıştır. *Potay* hâlâ başmukimdir, ve hâlâ köyün kadısı ya da sulh yargıcıdır; devlet ona vergi toplama işini ya doğrudan doğruya, ya da bedel karşılığında verir.

Bu küçük kalıplaşmış toplumsal örgütlenme biçimleri, İngiliz vergi tahsildarının ve İngiliz askerinin sert müdahalesinden çok, İngiliz buharlı makineleri ve İngiliz serbest ticareti ile büyük çapta çözülmüşler ve yokolmaktadırlar. Bu aile toplulukları, onlara kendi kendilerine yetme gücü veren el dokumacılığının, el eğirmeciliğinin ve el tarımcılığının o özgün bileşimi içinde, ev sanayiine dayandırılmıştı. Eğiriciyi Lancashire'a, dokumacıyı ise Bengal'e yerleştiren, ya da Hintli eğiricinin ve dokumacının her ikisini birden yokeden İngiliz müdahalesi, bu küçük yarı-barbar, yarı-uygar toplulukların iktisadî temellerini ortadan kaldırarak bunları dağıtmış ve, böylece, Asya'da o zamana dek görülmüş en büyük, ve doğruyu söylemek gerekirse, biricik *toplumsal* devrimi yaratmıştır.

Bu onbinlerce çalışkan ataerkil ve zararsız toplum-

sal örgütlenmenin dağıtılmasını ve paramparça edilmesini, yıkımlar içine düşmesini ve bunları oluşturan bireylerin aynı zamanda eski uygarlık biçimlerini ve kalıtsal yaşam araçlarını yitirmelerini görmek ne denli üzücü olursa olsun, saf ve sevimli köy topluluklarının, zararsız görünümlerine karşın, her zaman Doğu despotizminin temellerini oluşturmuş olduklarını, bunların insan zihnini olabilecek en dar çerçeve ile sınırlandırdığını, onu hurafenin karşı konmaz aleti haline getirdiğini, geleneksel kurallara köle ettiğini, onu her türlü büyüklükten ve tarihsel erkten yoksun bıraktığını unutmamalıyız. Bütün dikkatini sefil bir toprak parçası üzerinde yoğunlaştırarak imparatorlukların yıkılmaları, anlatılması olanaksız vahşetler, koskoca kentlerin nüfuslarının katledilmeleri karşısında, kendisini lütfedip farkeden herhangi bir saldırganın çaresiz kurbanı olan doğa olayları karşısında gösterdiği ilgiden fazlasını göstermeyerek seyirci kalmış bu barbarca bencilliği unutmamalıyız. Bu haysiyetsiz, hareketsiz ve bitkisel yaşamın, bu edilgin varoluş biçiminin, öte yanda, bunun tersine, vahşî, amaçsız, sınırsız bir yakıp yıkma gücü uyandırdığını ve Hindistan'da cinayetin kendisini bir dinsel ayin haline getirdiğini unutmamalıyız. Bu küçük toplulukların kast ayrılıkları ve kölelik yüzünden bozulmuş olduklarını, insanı çevresi üzerinde egemen duruma getirecekleri yerde onu dış koşullara bağımlı hale getirdiklerini, kendi kendine gelişmekte olan bir toplumsal durumu hiç değişmeyen doğal bir yazgı haline dönüştürdüklerini ve böylece, insanın aşağılamasını, doğa egemeni insanın maymun *Hanuman** inek *Sabbala*** önünde büyük bir aşkla diz çökmesiyle teşhir ederek, doğaya hayvanca bir tapınma getirmiş olduklarını unutmamalıyız.

* Maymun olan bir Hint tanrısı. —*Ed.*
** İneğin temsil ettiği bir Hint tanrısı. —*Ed.*

İngiltere'nin, Hindistan'da bir toplumsal devrimi yaratırken, ancak en iğrenç çıkarlara göre hareket ettiği ve bunları kabul ettirmede aptalca davrandığı doğrudur. Ama sorun bu değildir. Sorun, insanoğlunun, Asya'nın toplumsal durumunda köklü bir devrim olmaksızın yazgısını tamamlayıp tamamlayamayacağıdır. Eğer tamamlayamayacaksa suçu ne olursa olsun, bu devrimi getirmekle İngiltere, tarihinin bilinçsiz aleti olmuştur.

Öyleyse, eski bir dünyanın çöküşünün yarattığı korkunç manzara bize ne denli acı gelirse gelsin, tarih açısından Gœthe ile birlikte şöyle haykırmaya hakkımız vardır:

"Sollte diese Qual uns guälen,
Da sie unsere Lust vermehrt.
Hat nicht Myriaden Seelen
*Timur's Herrschaft aufgezehrt?"**

Londra, 10 Haziran 1853
New-York Daily Tribune,
n° 3804, 25 Haziran 1853
Seçme Yapıtlar, 1, s. 589-596

V

KARL MARX

HİNDİSTAN'DA İNGİLİZ EGEMENLİĞİNİN GELECEKTEKİ SONUÇLARI

(PARÇA)

Bu mektupta Hindistan konusundaki gözlemlerimi sonuçlandırmak niyetindeyim.

İngiliz üstünlüğü Hindistan'a nasıl oldu da yerleşti? Büyük Moğolların[52] yenilmez gücü Moğol valiler tarafından kırıldı. Valilerin gücü Mahrattalar[53] tarafından kı-

* "Daha büyük haz veriyor diye,
Bu acı bizi yiyip bitirmeli midir?
Timur yönetimi altında değil midir ki,
Ruhlar ölçüsüzce telef edilmiştir?"
(Gœthe'nin *Westöstlicher Divan, An Suleika*'sından.) —*Ed.*

rıldı. Mahrattaların gücü Afganlar tarafından kırıldı, ve bunların hepsi de birbirlerine savaşım verirken, İngiliz içeri daldı ve tümüne boyun eğdirebildi. Öyle bir ülke ki, yalnızca müslümanlar ve Hintliler arasında bölünmekle kalmamış, kabileler arasında da, kastlar arasında da bölünmüş: öyle bir toplum ki, çatısı, bütün bireyleri arasındaki genel bir benimsemeyişten ve yapısal dıştalayıştan ortaya çıkan bir dengeye dayandırılmış.

Böyle bir ülke ve böyle bir toplum, bunlar istilânın yazgısal kurbanı değiller miydi? Hindistan'ın geçmiş tarihi konusunda hiç bir şey bilmiyor olsaydık, Hindistan'ın, şu anda bile, masraflarını Hindistan'ın karşıladığı bir Hindistan ordusu tarafından İngiliz esareti altında tutulduğu gibi büyük ve kuşku duyulmaz bir olgu varolmayacak mıydı? Öyleyse Hindistan istilâ edilme yazgısından kaçamazdı, ve tüm geçmiş tarihi, eğer böyle bir tarih varsa, ardarda uğradığı istilâların tarihidir. Hindistan toplumunun bir tarihi, hiç değilse bilinen bir tarihi yoktur. Onun tarihi dediğimiz şey, imparatorluklarını bu direnmeyen ve değişmeyen toplumun edilgin temeli üzerine kurmuş bulunan ve peşpeşe gelen davetsiz yabancıların tarihinden başka bir şey değildir. Demek ki, sorun, İngilizlerin Hindistan'ı fethetmeye hakları olup olmadığı değil, Türkler, Persler, Ruslar tarafından fethedilmiş Hindistan'ı, İngilizler tarafından fethedilmiş Hindistan'a yeğleyip yeğlemeyeceğimizdir.

İngiltere'nin Hindistan'da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici — eski asyatik toplumun ortadan kaldırılması, ve Asya'da Batı toplumunun maddî temellerinin atılması.

Peşpeşe Hindistan'ı istilâ etmiş olan Araplar, Türkler, Tatarlar, Moğollar, tarihin ölümsüz yasası uyarınca uyruklarının üstün uygarlığı tarafından kendileri, fethedilen barbar fetihçiler olarak, kısa zamanda *hintlileş-*

mişlerdir. İngilizler üstün olan ilk fetihçilerdi, ve, dolayısıyla, Hint uygarlığı için erişilmezdi. İngilizler, yerli toplulukları parçalayarak, yerli sanayiin kökünü kazıyarak, ve yerli toplumda büyük ve yüce olan ne varsa yerlebir ederek bu uygarlığı yıktılar. Bunların Hindistan'daki egemenliklerinin tarih sayfaları, bu yıkım ötesinde pek başka bir şey kaydetmiyor. Yenileme işi bu yıkıntı yığını arasından zarzor seçilebiliyor. Ama gene de başlamıştır.

Londra, 22 Temmuz 1853
New-York Daily Tribune
n° 3840, 8 Ağustos 1853
Seçme Yapıtlar, 1, s. 597-598

KARL MARX

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ TASLAĞI*

I

... Bizim için çok daha önemli olan şey, yöntemimizin, hangi noktada tarihsel görüş açısını getirmek gerektiğini ve burjuva ekonomisinin, üretim sürecinin salt tarihsel biçimi olarak, daha önceki üretim tarzlarına nereden bağlandığını açıklığa kavuşturmasıdır.

* Aşağıdaki her iki alıntı, Marx'ın kapitalizm-öncesi şekillenmeler üzerine araştırmalarının onun bilimsel yapıtındaki yeri ve rolünü, ve bu alandaki araştırmalarının sınırlarını belirliyor. Marx'ın "üretim ilişkilerinin gerçek tarihi"nin bir "taslak"ını yazma niyetinde olduğunu bu alıntıdan öğreniyoruz. Bkz: Marx'ın Lassalle'a 22 Şubat 1858 tarihli mektubu.

İkinci alıntıda, Asya toplumlarında "tarım-dışı emekçilerin" durumu ve kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının kenarında ücretli emeğin ortaya çıkışı konularında ilginç tahliller var. —*Ed.*

Ama burjuva ekonomisinin yasalarını geliştirmek için *üretim ilişkilerinin gerçek tarihini* yazmak burada mutlaka gerekli değildir. Gerçekte, kendileri tarih boyunca ortaya çıkmış ilişkiler olarak bu yasaların doğru anlayışı ve tümdengelme zincirlenmesi, bu sistemden önceki geçmişi daima anımsatan kıyaslamalara götürür — tıpkı örneğin amprik verilerin doğa bilimlerinde yaptığı gibi. Bu anımsatmalar, aynı zamanda bugünün doğru anlayışıyla birlikte, geçmişi anlamamız için gerekli anahtarı bize verir: bu, bir gün ele almayı umduğumuz ayrı bir çalışmadır.

II

... Artı-emeğin başlıca kesiminin tarım emeği olarak göründüğü ve toprak sahibinin aynı zamanda hem artı-emeğin, hem artı-ürünün sahibi olduğu durumlarda, özgür emekçi için, tarım emekçisinin tersine manüfaktür (burada zanaat) işçisi için emek fonlarını, toprak sahibinin geliri oluşturur. Onlarla (özgür emekçilerle) değişim, kişisel hizmet yükümlülüğü, çok kez yalnızca hizmet yükümlülüğü görüntüsü karşılığı olarak gelirinin bir kesimini bir *Retainers** kitlesiyle doğrudan doğruya bölüştüren toprak sahibinin bir tüketim biçimidir. Hükümdarın tarım artı-ürününün tek sahibi olarak göründüğü Asya toplumlarında, onun gelirini, Stenart'ın deyişiyle, *free hands*** ile değiş-tokuş etmesi sayesinde koskoca kentler meydana gelir (ki bunlar, *au fond,**** yol boyunca konaklanan kamplardan başka bir şey değildir).

Kölelik ya da serflik ile çelişki durumunda *olabilse* bile (ama bu *kaçınılmaz* değildir) bu cins ilişkide ücret-

* Kâhya, uşak vb. gibi malikâne hizmetkârları. —ç.
** Serbest eller. —ç.
*** Aslında. —ç.

li emek asla sözkonusu değildir. Ücretli emeği çalışmanın tüm olarak örgütlenmesinin çeşitli biçimlerinde hiç değişikliğe uğramadan hep kendisini yeniden üretir halde bulabiliriz.

Bu cins değişimde para aracı rolü oynadığı sürece fiyatın saptanması iki taraf için de önemlidir, ama A için sadece emeğin *kullanım-değerini* fazla pahalıya satın almak istemediğinden, yoksa *emeğin değeri*yle ilgilendiğinden ötürü değil. Başlangıçta bu fiyat en çok yerleşmiş göreneğe uygun ve gelenekseldir; yavaş yavaş iktisadî olarak belirlenir, ilkönce arz ile talep arasındaki ilişkiye göre, ve sonunda böyle canlı hizmetleri satanların bizzat kendilerinin üretiminin maliyetince belirlenir. Fiyatın saptanması, değişim için önce olduğu gibi sonra da ancak bir biçimsel an olarak aldığına göre, bu, ilişkinin niteliğinde, yani bu özel değişim eyleminin arka planında yürürlükte olan üretim tarzını belirleyen genel yasalarda, hiç bir değişiklik meydana getirmez. Antik toplulukların bağrında bu tipte ücret ödemeleri ilkönce *orduda* ortaya çıkmıştır. Basit askerin maaşı asgariye indirilir; bu maaş bir asker sağlayabilmek için gerekli üretim maliyetiyle belirlenir. Ama o, hizmetlerini devlet geliri ile değiş-tokuş eder, *sermaye* ile değil.

Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie,
Dietz Verlag, Berlin 1974, s. 364-365 ve 371

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*
Editions Sociales, Paris 1973, s. 227-229

KARL MARX

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

I

Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, hegelci hukuk felsefesini* eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu. Bu çalışmanın girişi,** Paris'te 1844'te yayınlanan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de[54] çıkmıştır. Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukukî ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddî var-

* K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı.* —*Ed.*
** Ibid., *Giriş.* —*Ed.*

lık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. Ben ekonomi politiği incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddî üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadî yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukukî ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddî üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişilerine, ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadî temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadî üretim koşullarının maddî altüst oluşu ile —ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukukî, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefî biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hak-

kında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz, tam tersine, bu değerlendirmeleri maddî hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddî varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddî koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler*. Burjuva üretim ilişkileri toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddî koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,
"Önsöz", Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 25-26

II

Zenginliğin birinci doğal biçimi, fazlalık ya da artış biçimidir; ürünlerin derhal kullanım-değeri olarak ge-

rekli olmayan bölümüdür ya da kullanım-değerleri basit gereksinme çerçevesini aşan ürünlere sahip olunmasıdır. Metadan paraya geçişi incelediğimiz zaman, ürünlerin bu fazla ya da artan kısmının üretiminin az gelişmiş bir evresinde, tam anlamıyla değişim alanını teşkil ettiğini gördük. Fazla ürünler değişilebilir ürünler haline ya da meta haline gelirler. Bu fazlalığın tam varlık biçimi, altın ya da gümüştür, zenginliğin, soyut toplumsal zenginlik olarak sabit olduğu ilk biçimdir. Altın ya da gümüş biçiminde, yani paranın maddesi içinde muhafaza edilebilen şeyler, sadece metalar değildir, altın ve gümüş de muhafaza edilen zenginliktir. Bir kullanım-değeri, tüketilerek, yani onları yok ederektir ki, kullanım-değeri olarak kullanılır. Ama altının, para olarak kullanım-değeri, değişim-değerinin taşıyıcısı olmak demektir, şekilsiz madde olarak altının kullanım-değeri, genel emek-zamanının maddileşmesi demektir. Şekilsiz maden içinde değişim-değeri, yokolmaz bir şekle sahiptir. Bu şekilde para olarak hareketsiz hale getirilen altın ya da gümüş, *hazineyi* (*Schatz*) meydana getirirler. Eskilerde olduğu gibi, dolaşımın, özellikle madenî dolaşım olduğu halklarda, para yığmanın, özelinden kendi hazinesini koruyan devlete kadar yayılan evrensel bir süreç karakteri vardır. Çok eski zamanlarda, Asya'da ve Mısır'da, bu hazineler, daha çok kralların, rahiplerin muhafazası altında görünüyorlar ve onların gücüne tanıklık ediyorlar. Yunan'da ve Roma'da üretim fazlalığının her zaman güvenlik altında ve her zaman yararlanılabilir bir biçimi gibi kabul edilen genel hazineler teşkili siyaseti gelişir. Bu hazinelerin galipler tarafından hemen bir ülkeden bir başka ülkeye aktarılışı, galiplerin bu hazineleri birdenbire dolaşıma sokuşu, antikçağ ekonomisinin bir özelliğini teşkil eder.

s. 165-166

III

ÜRETİM VE DAĞITIM

Toplumları bütün olarak ele aldığımızda, dağıtım, bir başka bakımdan, üretimden önce geliyor ve onu belirliyor gibi görünmektedir; sanki ekonomi-öncesi bir olgu gibi görünmektedir. Fatih bir kavim, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir dağıtım ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir: bu kavim, böylelikle üretimi belirler. Ya da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini, üretimin temeli kılar. Ya da bir halk, devrim yoluyla, büyük mülkiyeti yıkar ve onu parçalar; böylelikle, bu yeni dağıtım yoluyla, üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da ve nihayet yasa, kimi ailelerin toprak mülkiyetini devamlı kılar ya da emeği verasete dayanan bir ayrıcalık haline getirerek ona bir kast niteliği kazandırır. Bütün bu hallerde, ki bunların hepsinin tarihte örnekleri vardır, dağıtım, üretim tarafından örgütlendirilen ve belirlenen bir şey olarak görünmüyor, tersine, dağıtım, üretimi belirler gibi görünüyor.

En basit anlayışla dağıtım, ürünlerin dağıtımı ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama dağıtım, ürünlerin dağıtımı olmaktan önce, şunlardır da: 1° üretim araçlarının dağıtımı, ve 2° aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan toplumun üyelerinin çeşitli üretim cinsleri arasında dağıtımıdır. (Bireylerin belirli üretim ilişkilerine tâbi tutulması.) Ürünlerin dağıtımı, besbelli ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu dağıtımın sonucundan başka bir şey değildir. İçinde saklı bulunan bu dağıtımı hesaba katmadan üretimi ele almak, besbelli ki boş soyutlamadır, oysa tam tersine, ürünlerin dağıtımı, kökende, üretimin bir etkeni olan bu da-

ğıtım tarafından ifade edilir. Modern üretimi belirli toplumsal yapısı içinde kavramaya önem veren ve üretim iktisatçılarının en kusursuzu olan Ricardo'nun, modern ekonomi politiğin asıl konusunun üretim değil dağıtım olduğunu söylemesi, bu yüzdendir. Üretimi ebedî bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak dağıtım alanına havale eden iktisatçıların saçmalıkları burada anlaşılmaktadır.

Dağıtım ile, onun belirlediği üretim arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunu, besbelli ki üretimle ilgili bir sorundur. Üretimin başlangıç noktasının, zorunlu olarak, üretim araçlarının belli bir dağıtımında olduğu iddia edilirse, ve dağıtımın hiç değilse bu anlamda üretimden önce geldiği, onun önkoşulunu teşkil ettiği söylenirse, buna karşılık olarak, üretimin fiilen kendi koşulları ve önkoşulları olduğu ve bunların da onun etkenlerini teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu etkenler, başlangıçta doğal veriler gibi görünebilirler. Üretim sürecinin kendisi, bu doğal verileri, tarihsel veriler biçimine sokar ve, bunlar, bir süre için üretimin doğal önkoşulları gibi görünürlerse de başka bir dönemde, onun tarihsel sonuçları haline gelmişlerdir. Bunlar, üretimin kendi çerçevesi içinde durmadan değişirler. Örneğin makine sanayii, üretim araçlarının dağıtımını olduğu kadar, ürünlerin dağıtımını da değiştirmiştir. Büyük toprak mülkiyetinin kendisi de, modern ticaretin ve sanayiin sonucu olduğu kadar, modern sanayiin tarıma uygulanmasıdır da.

Yukarda ileri sürülen sorunlar, son tahlilde, üretime genel tarihsel koşulların nasıl müdahale ettiği ve üretimle genel tarihsel hareket arasındaki ilişkinin ne olduğu sorununa varır. Besbelli ki, sorun, üretimin kendisinin de tartışılmasını ve tahlil edilmesini gerektirir.

Bununla birlikte, yukarda, ele alındıkları yüzeysel biçimde bile, bu sorunları bir sözcükle çözüme bağlayabiliriz. Bütün fetihlerde, üç olasılık vardır. Fatih kavim,

fethedilen kavme kendi üretim tarzını kabul ettirir (örneğin bu yüzyılda İngilizler, İrlanda'da, ve kısmen de Hindistan'da); ya da fatih kavim, eski üretim tarzının devamına izin verir ve bir vergi almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); ya da karşılıklı bir etkileme meydana gelir ve bu, yeni şeyin, bir sentezin doğmasını sağlar (kısmen Cermen fetihlerinde olduğu gibi). Bütün bu durumlarda, üretim tarzı, fatih halkınki olsun, fethe uğrayan halkınki olsun, ya da daha önceki iki tarzın kaynaşmasından meydana gelen olsun, yeni meydana gelen dağıtım için belirleyici niteliktedir. Bu dağıtım, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, sadece genel tarihsel üretimin değil, şu ya da bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür.

Örneğin, Moğollar, Rusya'da yakıp yıkarken, meskûn olmayan geniş alanların temel koşul olduğu çobanlık üzerine kurulu olan kendi üretim tarzlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Geleneksel üretim tarzına dayanan, serfler tarafından tarıma ve kırda tecrit edilmiş hayata sahip olan Cermen barbarları, toprak mülkiyetinin temerküzünün eski tarım düzenini altüst etmiş bulunduğu Roma eyaletlerini, bu koşullara kolayca tâbi kılabildiler.

Bazı dönemlerde insanların yalnız yağma ile yaşadıkları geleneksel sanısı yaygındır. Ama yağma edebilmek için, yağma edilecek bir şeyin olması gerekir, yani üretimin olması gerekir. Ve yağma tarzının kendisini de belirleyen şey, bu üretim tarzıdır. Bir *stock-jobbing nation,** örneğin hayvancılıkla uğraşan bir ulus gibi yağma edilemez.

Kölenin kişiliğinde, üretim aracı doğrudan doğruya gaspedilir. Ama bu üretim, aracı, hangi ülke için gaspedi-

* Borsa spekülâtörleri ulusu. —ç.

liyorsa, o ülkenin üretimi, köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlendirilmelidir, ya da (Amerika'nın güneyinde vb. olduğu gibi) burada köleliğe uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır.

"Giriş", s. 261-264

IV
[PARA VE TOPLUMSAL GELİŞME]

Öte yandan, örneğin kooperatif biçim gibi, gelişmiş bir işbölümü gibi, vb., paraya benzer herhangi bir şey olmaksızın, örneğin Peru, ekonominin en yüksek biçimlerinin bulunduğu çok gelişmiş olan, ama tarihsel bakımdan yeter olgunluğa erişmemiş bulunan toplum biçimlerinin bulunduğu da söylenebilir. Slavlarda da para, parayı koşullandıran değişim, her topluluğun içinde görülmemekte, ya da pek az görülmekte olmasına karşılık, onu sınırlarda, öteki topluluklarla alışverişte bulabilmekteyiz. Değişimi topluluğun merkezine koymak, değişimi toplulukları oluşturan öğe saymak zaten yanlıştır. Başlangıçta değişim, tam tersine, aynı topluluğun içinde üyeler arasındaki ilişkilerden çok, ayrı ayrı toplulukların aralarındaki ilişkilerde görünür. Üstelik antikçağda, pek erken ortaya çıkmasına ve çeşitli rol oynamasına karşın, para, tek-yanlı olarak belirlenmiş uluslara, tüccar uluslara özgü bir şeydir. En kültürlü antikçağda bile, Yunanlılarda ve Romalılarda para, modern burjuva toplumunun postulat olarak tam gelişmesine, ancak bu toplulukların dağılma dönemlerinde erişebilmiştir. Demek ki, bu kadar basit olan bu kategori, tarihsel bakımdan ancak toplumun en gelişmiş devletlerinde bütün gücüyle görünmektedir. Para, bütün iktisadî bağıntılar arasında hiç de kendisine yolaçmaya kalkmaz. Örneğin Roma

İmparatorluğu'nda, bu imparatorluğun en büyük gelişme döneminde, aynî vergi ve aynî ikrazlar temel tarzdı. Para sistemi, ancak orduda tam olarak gelişmiştir. Bu sistem, hiç bir zaman emeğin bütününü kapsamadı. Böylece, en basit kategori, tarihsel bakımdan en somut kategori ile birlikte varolabildiği halde —kapsam ve alan bakımından—, en basit kategori, tam gelişmesinde asıl karmaşık bir toplum biçimine ait olabilir, oysa en somut kategori, kendisi daha az somut olan bir toplum biçimi içinde daha tam bir gelişmeye ulaşıyordu.

"Giriş", s. 270-271

V

Burjuva toplumu, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihsel örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumunun kalıntıları ve öğeleriyle kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit işaretlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisinin anahtarıdır. Aşağı-hayvan cinslerinde, daha yüksek bir biçimin müjdeleyicisi olan işaretleri, ancak bu yüksek biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak mümkün olmuştur. Böylece burjuva ekonomisi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumunu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, öşürü anlamak mümkündür. Ama bunları

aynı şey saymamalı. Hem üstelik, burjuva toplumunun kendisi de, tarihsel gelişmenin antitez niteliğinde bir biçimi olduğuna göre, bu toplumda ancak solmuş, hatta kıyafet değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz. Örneğin komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonomisinin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa, bu gerçek, ancak *cum grano salis** alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman temel bir farkla. Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi öz gelişme derecesine vardıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek-yanlı bir açıdan değerlendirir, — hiç kuşku yok ki, kendisini çöküş çağları sayan tarihsel dönemler burada sözkonusu değildir. Hıristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, söz uygun düşerse, δυνάμει** bir dereceye kadar tamamlandıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politiği, ancak burjuva toplumunun özeleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğu toplumlarını anlayabilmiştir. Yeni bir mitoloji yaratan burjuva ekonomi politiği, kendisini geçmişte açık ve basit bir biçimde bildiremediği sürece daha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan doğruya mücadele halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleştirisi, paganlığın (putperestlik) hıristiyanlık tarafından eleştirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzedi.

* Bir tuz tanesiyle birlikte. —ç.
** Bilkuvvet. —ç.

Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin hareketinde özne, (burada burjuva toplumu sözkonusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da mevcuttur, bu yüzden de varlık biçimleri, belirli varoluş koşulları ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da,* ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak gerekir, çünkü bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tarıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sıra ve önemlerini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halklar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda yer yer belirli bir biçimde tarım ortaya çıkar. Bu, halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirler. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini muhafaza eder: örnek, Slavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde kökleşmiş tarıma sahip olan halklarda —bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı teşkil eder—, tıpkı antikçağ ve feodalite toplumlarında olduğu gibi,

sanayiin kendisi de, sanayiin örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte azçok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda sermayenin kendisi de —salt para biçiminde sermaye sözkonusu olmadığı ölçüde— geleneksel mesleğin alet-edevatı vb. biçiminde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumunda durum tam tersinedir. Tarım gittikçe sanayiin basit bir kolu durumuna girer ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliği vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda ise üstün olan tarihsel bir seyir içinde yaratılan toplumsal öğedir. Sermayenin ne olduğunu bilmeden toprak rantını anlamak mümkün değildir. Ama toprak rantı olmadan da, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumunun her şeye tahakküm eden iktisadî gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiği son nokta gibi, başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

Demek ki, iktisadî kategorileri, tarihsel bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlıştır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine, modern burjuva toplumda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihsel evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde, iktisadî bağıntılar arasında tarihsel olarak kurulan ilişki değildir, "Fikir olarak" birbirini izleme sıraları (Proudhon) hiç değildir. (Tarihsel hareketin

bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplumu çerçevesi içindeki hiyerarşisidir.

Antikçağda tüccar halkların —Fenikelilerin, Kartacalıların— saf bir durumda (soyut belirleme) ortaya çıkmış olmalarını belirleyen şey, tarımcı halkların egemen durumda bulunmalarıdır. Ticarî sermaye ya da para biçiminde sermaye olarak sermaye, sermayenin henüz toplumların egemen öğesi olmadığı yerlerde bu soyut biçimde belirir. Lombardiyalılar, Yahudiler, ortaçağın tarımla uğraşan toplumları karşısında aynı biçimde yer alırlar.

"Giriş", s. 273-276

VI
[PARA VE TOPLUMLAR]

Altın ve gümüş niteliğiyle, uluslararası değişim aracı olarak görev yapabilmesi için para, döküme geri gitmelidir, ya da, eğer madenî para biçiminde bulunuyorsa, onun bu biçiminin hiç bir önemi yoktur ve para kayıtsız şartsız kendi maden ağırlığına indirgenir. En gelişmiş uluslararası değişim sisteminde, altın ve gümüş, bir kez daha tastamam ilkel trampa ticaretindeki biçiminde görünür. Değişim aracı olarak altın ve gümüş (değişimin kendisi gibi) bir toplumsal topluluğun dar sınırları içinde değil, o topluluğun sınırlarında, topluluğun bittiği yerde, yabancı topluluklarla temasta bulunduğu ender noktalarda belirir. Böyle ele alındığında altın ve gümüş, kendiliğinden meta olarak, her yerde zenginlik niteliğine bürünebilen evrensel meta olarak görünür. Bu belirli biçim altın ve gümüşe her yerde aynı değeri kazandırır. Bu iki madenin, *genel* zenginliğin *maddî* temsilcileri olması bu yüzdendir. Onun için merkantilist sistemde, altın ve gü-

müş ayrı ayrı toplulukların gücünün ölçütü sayılır.

Contribution à la Critique de l'Économie Politique
Editions Sociales, 1968, s. 188-189

VII

Üstelik, besbelli ki, değişimde bulunanların değişim-değerleri ürettikleri yolundaki varsayım, yalnızca genel olarak işbölümünü değil, işbölümünün özgül olarak gelişmiş bir biçimini varsaymaktadır. Örneğin Peru'da da işbölümü vardı; kendi kendine yeten (*selfsupporting*) Hint topluluklarında da öyle. Ama oradaki, değişim-değeri üzerine kurulu bir üretimi değil, bunun tam tersini, azçok doğrudan doğruya komünal bir üretimi varsayan bir işbölümüydü.

s. 124

KARL MARX

KAPİTAL

BİRİNCİ CİLT

I

Ortak ya da doğrudan birleşmiş bir emeğe örnek vermek için, bütün uygar kavimlerin tarihlerinin eşiğinde gördüğümüz o kendiliğinden gelişen biçime kadar geri gitmemize gerek yoktur.* Kendi gereksinmesi için, hu-

* "Son zamanlarda, ilkel biçimiyle ortak mülkiyetin, Slavlara ya da hatta özellikle Ruslara özgü bir biçim olduğu konusunda gülünç bir önyargı yayıldı. Bu ilkel biçimin, Romalılar, Cermenler ve Keltler arasında varlığı tanıtlanabileceği gibi, bugün bile, kalıntı halinde de olsa Hindistan'da çeşitli örneklerini görüyoruz. Asya ve özellikle Hindistan'da, ortak mülkiyet biçimleri konusunda yapılacak geniş bir araştırma, çeşitli ilkel ortak mülkiyet biçimlerinden, bu ortak mülkiyetin ortadan kalkış biçimlerinin nasıl doğup geliştiğini gösterir. Böylece, örneğin Roma ve Cermenlerdeki çeşitli orijinal özel mülkiyet tipleri, Hintlilerin çeşitli ortak mülkiyet biçimlerinden çıkartılabilir." (Karl Marx, *Zur Kritik...*, s. 10 [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 54, not].)

bubat, hayvan, iplik, keten bezi ve giyecek üreten bir köylü ailesinin ataerkil sanayii hemen yakınımızdadır. Bu çeşit mallar, ailenin karşısına, [aile üyelerinin —ç.] emeklerinin çeşitli ürünleri olarak çıkarlar, ama kendi aralarında bunlar meta değildirler. Toprağın sürülmesi, hayvan yetiştirme, iplik eğirme, dokuma, elbise dikme gibi çeşitli ürünlerde yer alan farklı türde emekler, bizatihî ve o halleriyle dolaysız toplumsal işlevlerdir: çünkü ailenin işlevi de tıpkı meta üretimine dayanan toplumda olduğu gibi kendiliğinden doğup gelişmiş bir işbölümü düzeyine sahiptir. Aile içinde işin dağılımı, üyelerinin işzamanlarının düzenlenmesi mevsimlere göre değişen doğal koşullara bağlı olduğu kadar, yaş ve cinsiyet farkına da bağlıdır. Her bireyin emek-gücü, bu durumda, zaten ailenin tüm emek-gücünün yalnızca belirli bir bölümüdür, ve bu nedenle, bireysel emek-gücü harcanmasının süresine göre ölçülmesi, haliyle emeklerinin toplumsal niteliği olarak ortaya çıkar.

Şimdi de bir değişiklik olsun diye, kendi işlerini ortak üretim araçları ile gören ve bütün bireylerin kendi işgüçlerini bilinçli olarak o topluluğun birleşik emek-gücü olarak kullanan, özgür insanlardan kurulmuş bir topluluk tablosu çizelim. Robinson'un emeğindeki bütün ayırıcı özellikler burada da tekrarlanır, ama şu farkla ki, buradaki emek bireysel değil toplumsaldır. Robinson'un ürettiği her şey sadece kendi kişisel emeğinin sonucuydu ve bunun için de yalnızca kendisi için bir kullanım nesnesiydi. Bizim toplumumuzun toplam ürünü toplumsal bir üründür. Bunun bir kısmı yeni üretim araçları olarak iş görür ve toplumsallığı devam eder. Ama öteki kısmı, üyelerce yaşamı sürdürme aracı olarak tüketilir. Bu ikinci kısmın üyeler arasında dağılımı bu nedenle zorunludur. Bu dağılım biçimi, topluluğun üretken örgütlenmesi ile ve üreticilerin ulaştıkları tarihsel gelişimin de-

recesine bağlı olarak değişir. Sırf metaların üretimi ile bir paralellik kurmuş olmak için yaşamlarını sürdürme araçlarında her tek tek üreticinin payının onun işzamanı ile belirlendiğini varsayacağız. Bu durumda işzamanı ikili bir rol oynamaktadır. Belirli bir toplumsal plana uygun olarak bunun bölüşümü, yapılacak olan farklı iş türleri ile topluluğun çeşitli gereksinmeleri arasında uygun bir oran kurar. Öte yandan bu, aynı zamanda, her birey tarafından ortaya konan ortak emeğin payının vb. ve bireysel tüketim için ayrılan toplam üründeki payının ölçüsü olarak iş görür. Tek tek üreticilerin, hem kendi emekleri ve hem de emek ürünleri yönünden, toplumsal ilişkileri, bu örnekte, yalnız üretim bakımından değil, bölüşüm bakımından da gayet basit ve kolay anlaşılır durumdadır.

Din dünyası, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Üreticilerin, genel olarak, ürünlerini meta ve değer olarak ele alarak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece kendi bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği ölçütüne indirgedikleri meta üretimine dayanan bir toplum için —böyle bir toplum için— soyut insan *cultus*'u ile hıristiyanlık, ve hele onun burjuva gelişimleri olan protestanlık, deizm vb. en uygun din biçimiydi. Eski asyatik ve öteki eskiçağ üretim biçimlerinde, ürünlerin metalara dönüştürülmesi ve bu nedenle de insanların metalar üreticilerine dönüşmeleri ikincil bir yer tutar; ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüztuttukça bunun önemi de artar. Gerçek tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının küreler arasında ya da Yahudilerin Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, eski dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı. Bu eski toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğu içersinde

birlikte yaşadığı kimselerle göbekbağını henüz kesip atamamış olan insanın birey olarak henüz olgunluğa ulaşmamış gelişmesi üzerine, ya da doğrudan zorbalık ve kölelik ilişkileri üzerine kurulur. Ancak bunlar, emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi düşük bir aşamanın üstüne çıkmadığı ve bu nedenle de maddî yaşam alanında insanla insan ve insanla doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak sınırlı olduğu zamanlarda ortaya çıkabilir ve varolabilir. Bu sınırlılık, eskinin doğaya tapınmasında ve halk arasında yaygın dinlerin öteki unsurlarında yansır. Gerçek dünyanın, dinsel yansıması, kaçınılmaz olarak, günlük yaşamın pratik ilişkilerinin insana, onun öteki insanlar ve doğa ile ilişkilerini tam anlamıyla anlaşılır ve akla-uygun bir ilişki olmaktan öte bir şey sunmadığı zaman, ancak o zaman yitip gider.

Maddî üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci, kendisini saran mistik tülü, üretimin, serbestçe biraraya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesi sağlanmadıkça, soyulup atılamaz. Bu da toplum için, belli bir maddî temeli, ya da kendileri de uzun ve zahmetli bir gelişme sürecinin kendiliğinden oluşmuş ürünleri olan bir dizi varoluş koşulunun varlığını gerektirir.

Ekonomi politik ne denli eksik olursa olsun,* değer ve

* Değer büyüklüğü üzerine Ricardo'nun yaptığı tahlilin yetersizliği —bu konuda yapılanların en iyisi olmakla birlikte—, bu yapıtın 3. ve 4. kitaplarında görülecektir. Genel anlamda değerle ilgili olarak klasik ekonomi politik okulunun en zayıf noktası şudur: bir ürünün değerinde göründüğü biçimiyle emek ile aynı emeğin o ürünün kullanım-değeri olarak görüntüsü arasındaki farkı açık-seçik ve bilinçli bir biçimde ortaya koyamamasıdır. Bu okul, emeği, bir defasında nicel, başka bir defasında nitel yönüyle ele aldığına göre, bu ayrım, pratikte kuşkusuz yapılmıştır. Ama, çeşitli emek türleri arasındaki fark sırf miktar olarak ele alındığı zaman bunların nitel birlik ya da eşitliği, ve dolayısıyla soyut insan emeğine indirgenmesi hiç düşünülmemiştir. Örneğin, Ricardo şu önermede Destutt de Tracy ile aynı fikirde olduğunu söyler: "Bizim bedensel ve düşünsel yeteneklerimiz, kuşkusuz, bizim en aslî zenginliklerimiz olduklarına göre, bu yeteneklerimizin kullanılması, yani bir tür emek, bizim

değer büyüklüğünü gerçekten tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında yatan şeyi açığa çıkarmıştır. Ama bir kez olsun, emeğin, niçin onun ürün değeri ile ve işzamanının bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu sormamıştır.* Üretim sürecinin insan tarafından denetimi

tek ve aslî hazinemizdir, ve işte zenginlik dediğimiz her şey daima bu yetilerimizin kullanılmasıyla yaratılmıştır. ... Şurası da kesindir ki, bütün bu şeyler, yalnızca kendilerini yaratan emeği temsil ederler ve eğer bunların bir ya da hatta iki farklı değerleri varsa, bunları ancak doğdukları emeğin (değerinden) almış olabilirler." (Ricardo, *The Principles of Pol. Econ.*, 3. baskı, Lond., 1821, s. 334.) Şurasını da işaret edelim ki, Ricardo, burada, kendi çok daha derin yorumlarını Destutt'nün sözlerine katıyor. Aslında Destutt'nün söylediği, bir yandan serveti teşkil eden her şeyin, bunları yaratan emeği temsil etmeleri, ama öte yandan, bunlar "iki farklı değerlerini" (kullanım-değeri ve değişim-değeri) "emeğin değerinden" almalarıdır. O da böylece geriye kalanların değerlerini saptayabilmek için bir metaın (burada emeğin) değerinin belli olduğunu kabul eden vülger iktisatçıların düştükleri hataya düşüyor. Ricardo, emeğin (emeğin değerinin değil), hem kullanım-değerinde, hem de değişim-değerinde somutlaştığını sanki o söylemiş gibi dile getiriyor. Bununla birlikte Ricardo'nun kendisi de, emeğin iki yanlı somutlaşması olan ikili niteliğine o kadar az önem veriyor ki, "Değer ve Zenginlikler, Bunları Farklılaştıran Özellikler" başlıklı bir bölümünü, J. B. Say'in saçmalıklarının ciddî ciddî incelenmesine ayırıyor. Ve sonunda, Destutt'nün bir yandan, değerin kaynağının emek olduğu konusunda kendisiyle, öte yandan da değer kavramı üzerinde J. B. Say ile aynı fikirde olduğunu görerek hayrete düşüyor.

* Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de, metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, değerin, değişim-değeri halini aldığı biçimi ortaya çıkartmaması olmuştur. Bu okulun en iyi temsilcileri Adam Smith ile Ricardo bile, değer biçimini, önemsiz bir şey, metaların mahiyeti ile ilgisiz bir şey gibi ele almışlardır. Bunun nedeni, yalnızca, dikkatlerinin tamamıyla değerin büyüklüğünün tahliline yönelmiş olması değildir. Bunun daha derin nedenleri vardır. Emek ürününün değer-biçimi, burjuva üretiminde ürünün aldığı en soyut biçim değil, aynı zamanda en genel biçimdir, ve ürüne toplumsal üretimin özel bir türü damgasını vurur ve böylece ona özel tarihsel niteliğini verir. Bu durumda, eğer biz, bu üretim biçimine, toplumun her hali için doğa tarafından saptanılmış tek ve ebedî biçim gözüyle bakarsak, değer-biçiminin meta-biçiminin, onun daha sonraki gelişmeleri olan para-biçiminin, sermaye-biçiminin, vb. ayırdedici niteliğini zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz. İşte bunun için, değer büyüklüğünün ölçülmesinde işzamanının kabul edilmesini benimseyen iktisatçılarda, genel eşdeğerin en yetkin biçimi olan para konusunda çok garip ve çelişik düşüncelere raslıyoruz. Paranın bilinen tanımlarının artık geçerli olmadığı bankacılığı ele aldıkları zaman, bu durum en göze çarpıcı biçimde ortaya çıkar. Bu, değerde toplumsal biçimden ya da bu biçiminin maddî özden yoksun bir hayaletinden başka

yerine insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait bulundukları üzerlerine silinmez harflerle damgalanmış bulunan bu formüller, burjuva anlayışına, tıpkı üretken emek olarak, doğanın yüklediği apaçık zorunluluk olarak görünür. Bu nedenle, burjuva-öncesi toplumsal üretim biçimleri, burjuvalarca, kilise babalarının, hıristiyanlık-öncesi dinleri ele aldıkları gibi incelenir.*

Kapital, Birinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 99-103

bir şey görmeyen, restore edilmiş bir merkantil sistemin (Ganilh, vb.) doğmasına yolaçmıştır. İlk ve son defa burada belirtmek isterim ki, ben, klasik ekonomi politik deyince, yalnızca görünüşleri ele alan, bilimsel ekonominin uzun süre önce sağladığı malzemeyi durup dinlenmeden ağzında geveleyip duran ve burjuvazinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en akla-uygun açıklamalarını arayan, bunun dışında da tuzukuru burjuvazinin onlar için dünyaların en iyisi olan kendi dünyaları ile ilgili bayağı düşüncelerini bilgiççe sistemleştirmeye ve bunları ebedî gerçeklermiş gibi ilân etmeye kalkışan vülger ekonomiye karşılık, W. Petty'den beri, burjuva toplumundaki gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum.

* "İktisatçıların bir tek işlem biçimi vardır. Onlar için ancak iki tür kurum vardır: yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay kurumlar, burjuvazininkiler ise doğal kurumlardır. Bu durumlarıyla, kendileri gibi iki tür din kuran tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din, insan icadı, kendilerininki ise Tanrıdan çıkma. ... İşte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar varolan tarih bundan böyle yoktur." (Karl Marx, *Misère de la Philosophie, Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon,* 1847, s. 113 [*Felsefenin Sefaleti,* Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 126-127].) Eski Yunanlıların ve Romalıların yalnızca yağma ile geçindiklerini tasavvur etmekle M. Bastiat gerçekten gülünç oluyor. Ne var ki, insanoğlu yüzlerce yıl yağmacılık ettiğine göre, ortada daima yağma edilecek bir şeylerin bulunması gerekir; yağma edilecek şeylerin durmadan üretilmesi gerekir. Böyle olunca, Yunanlılar ile Romalıların bile bazı üretim süreçleri olduğu anlaşılıyor, dolayısıyla da, tıpkı bizim modern toplumumuzun maddî temelini burjuva ekonomisinin teşkil etmesi gibi, onların toplumlarının maddî temelini teşkil eden bir ekonomileri olması gerekir. Belki de Bastiat, köleliğe dayanan üretim biçiminin bir yağma sistemine dayandığını söylemek istiyor. Öyleyse tehlikeli bir yerde yürüyor demektir. Aristoteles gibi dev bir düşünür köle emeğini değerlendirmede yanıldıktan sonra Bastiat gibi cüce bir iktisatçı, ücretli emeği değerlendirmede niçin doğru düşünüyor olsun? Bu fırsattan yararlanarak, Amerika'da yayınlanan bir Alman gazetesinde, benim *Zur Kritik der Pol. Ökonomie,* 1859, yapıtıma yöneltilen bir itirazı kısaca yanıtlamak istiyorum. O gazetenin değerlendirmesine göre, her özel üretim biçimi ve ona tekabül eden toplumsal ilişkiler, kısacası toplumun ekonomik yapısı,

Metaların daha ilk dolaşımı ile birlikte, ilk başkalaşımının ürününü sıkı sıkıya elde tutma zorunluluğu ve ihtirası ortaya çıkmıştır. Bu ürün metaın dönüşmüş şekli ya da altın-krizalit biçimidir.* Artık metalar, başka metaları satınalmak için değil, bunların meta-biçimini, para-biçimi ile değiştirmek için satılmıştır. Metaların dolaşımını etkileyen salt amaçlar olmalarından, bu biçim değişikliği kendi başına bir amaç, bir hedef halini almıştır. Metaın bu değişmiş biçiminin, hiç bir kayda bağlı olmadan elden çıkarılabilir biçim olarak ya da yalnızca geçici para-biçimi olarak işlevini yerine getirmesi, böylece önlenmiş oluyordu. Yani para, bir küme halinde taşlaşır ve satıcı, para biriktiricisi halini alır.

Metaların dolaşımının ilk aşamalarında, yalnızca kullanım-değerleri fazlaları paraya çevrilirdi. Altın ile gümüş, böylece, fazlalığın ya da servetin toplumsal ifadeleri halini almışlardır. Para biriktiriciliğin bu ilkel biçimi, geleneksel üretim biçiminin sabit ve sınırlı bir aile çevresi gereksinmelerini karşılamak için sürdürüldüğü toplu-

yasal ve siyasal üstyapının gerçek temelidir, ve buna belirli toplumsal biçimler tekabül eder; üretim biçimi, toplumsal, siyasal ve genel olarak entelektüel yaşamın niteliğini belirler [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, s. 23] şeklindeki görüşlerimin, maddî çıkarların egemen olduğu zamanımız için çok doğru oldukları, ama hıristiyanlığın egemen olduğu ortaçağ için, politikanın egemen olduğu Atina ve Roma için geçerli olmadığı öne sürülüyor. Her şeyden önce, ortaçağ ile eski dünya konusundaki bu fersudeleşmiş lafları bir başkasının bilmediğini sanması insana garip geliyor. Bununla birlikte, şu kadarı besbellidir ki, ne ortaçağ katoliklik ile, ne de eski dünya politika ile karnını doyurabilirdi. Tam tersine, şurda katolikliğin, burda politikanın niçin başrolü oynadığını açıklayan şey, orda yaşayan insanların yaşamlarını kazanma biçimidir. Bundan başka, örneğin, onun gizemli tarihini, toprak mülkiyeti tarihinin meydana getirdiğini bilmek için Roma Cumhuriyetinin tarihi ile biraz tanışıklık yeter. Üstelik gezginci şövalyeliğin toplumun her türlü ekonomik biçimleri ile bağdaşabileceğini sanmakla yaptığı hatanın cezasını Don Kişot uzun zaman önce çekmiş bulunuyor.

* "Paraca zenginlik ... paraya çevrilmiş ürünce zenginlikten başka bir şey değildir." (Mercier de la Rivière, *l.c.*, 574) "Ürün şeklinde bir değer, sadece biçim değiştirmiş bir değerdir." (*Id.*, s. 486.)

luklarda devamlılık kazanmıştır. Asya halkında, özellikle Hintlilerde durum böyledir. Bir ülkedeki meta fiyatlarının, orda bulunan altın ve gümüş miktarı ile belirlendiği sanısına kapılan Vanderlint, Hint mallarının niçin bu kadar ucuz olduğunu kendi kendine sorar. Yanıt şudur: Hintliler paralarını gömerler de ondan. 1602 ilâ 1734 yılları arasında, aslında Amerika'dan Avrupa'ya gelmiş olan 150 milyon gümüş sterlini gömdüklerini belirtir.* 1856 ilâ 1866 yılları arasındaki 10 yılda İngiltere, Hindistan'a ve Çin'e, aldığı Avustralya altınına karşılık 120.000.000 gümüş sterlin ihraç etmiştir. Çin'e ihraç edilen gümüşün büyük kısmı, sonradan Hindistan'a akıyor.

s. 151-152

III

Meta üretimi kendisini yeterince yaygınlaştırınca, para, metaların dolaşım alanı ötesinde ödeme aracı olarak hizmet etmeye başlar. Bütün mukavelelerin evrensel konusu olan meta halini alır.** Rantlar, vergiler ve benzeri ödemeler, aynî ödemeler halinden çıkıp nakdî ödemelere dönüşürler. Bu dönüşümün, üretimin genel koşullarına ne ölçüde dayandığını, örneğin, Roma İmparatorluğu'nun, devlete yapılan bütün ödemeleri para olarak yaptırtmak için giriştiği teşebbüsün iki kez başarısızlıkla sonuçlanması çok iyi gösterir. Fransız tarım nüfusunun Louis XIV zamanındaki korkunç sefaleti, Boisguillebert, Mareşal Vauban ve başkalarının açık bir dille yerdikleri bu sefalet, yalnız vergilerin yüksekliği yüzünden değil, aynî ver-

* "İşte bu önlemle, ellerindeki bütün malların fiyatlarını, bu kadar düşük düzeyde tutarlar." (Vanderlint, *l.c.*, s. 95, 96.)

** "Ticaret işlemleri öylesine bir değişikliğe uğramıştır ki, malın malla değişimi, ya da mal teslimi ve kabulü şimdi yerini satışa ve ödemeye bırakmış bulunuyor ve bütün alışverişler şimdi para olarak bir fiyat üzerinde belirleniyor." (*An Essay upon Publick Credit,* 3. ed., London 1710, s. 8.)

gilerin nakdî vergilere çevrilmesi yüzünden de ileri gelmişti.* Öte yandan Asya'da devlet vergilerinin esasta aynî olarak ödenen rantlardan ibaret oluşu, doğal olay düzenliliği ile yeniden ortaya çıkan üretim koşullarına bağlıdır. Ve bu ödeme biçimi de eski üretim biçiminin devamını sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasının sırlarından birisi de budur. Avrupa'nın Japonya'ya zorla kabul ettirdiği dış ticaret, aynî rant yerine nakdî rantın geçmesine yolaçarsa, bu, ülkenin örnek tarımının sonu olacaktır. Bu tarımın sürdürüldüğü dar ekonomik koşullar yokolup gidecektir.

s. 160-162

IV

Sermaye, artı-emeği icat etmemiştir. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli işzamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de** fazladan bir işzamanı eklemek zorunda kalmıştır; üretim araçlarının tekelini elinde bulunduran bir kimse, ister Atinalı καλος καγαθος*** Etrüsklü teokrat, Romalı vatandaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun,

* "Para ... her şeyin celladı haline geldi." Maliye, "bu belgin uğursuzu elde etmek için, şeylerin ve malların korkunç bir yığınının buharlaştığı bir imbik"tir. "Para, bütün insanlığa karşı savaş açmış bulunuyor." (Boisguillebert, *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs,* Edit, Daire, "Economistes financiers", Paris 1943, c. 1, s. 413, 419, 417.)

** "Çalışanlar ... aslında [zengin denilen] emeklileri de, kendilerini de ... beslerler." (Edmund Burke, *Thoughts and Details on Scarvity,* London 1800, s. 2, 3.)

*** Soylu. —ç.

bu, hep böyledir.* Bununla birlikte, şurası da açıktır ki, ürünlerin değişim-değerinin değil, kullanım-değerinin egemen olduğu toplumun herhangi bir belli ekonomik oluşumunda, artı-emek, az ya da çok olabilen belirli gereksinmeler grubu ile sınırlı olur, ve üretimin mahiyeti gereği, artı-emeğe karşı sınırsız bir açlık duyulmaz. Bu nedenle, antikçağda, ancak özgül bağımsız para biçiminde değişim-değeri elde etmek amacıyla, altın ve gümüş üretiminde aşırı-çalışma korkunç bir hal almıştır. Ölesiye zorla çalışma, burada, kabul edilmiş aşırı-çalışma şekli idi. Bu konuda yalnız Diodorus Siculus'u okumak yeter.** Gene de bunlar, antikçağda istisnalardır. Ama, üretimleri, henüz köle emeği ve angarya vb. gibi aşağı şekiller içinde dönüp duran halk, kapitalist üretim biçiminin ağır bastığı uluslararası piyasanın girdabına kapılıp da, ürünlerinin satışının ihracata yönelmesi başlıca kaygıları haline gelince, kölelik, serflik vb. gibi barbarca aşırı-çalışma dehşetine, bir de uygar aşırı-çalışma dehşeti eklendi.

V

Basit elbirliğinin yarattığı muazzam etkiler, eski Asyalıların, Mısırlıların, Etrüsklerin vb. dev yapılarında görülebilir. "Geçmiş zamanlarda bu Doğulu devletlerin elinde, sivil ve askerî kuruluşların giderlerini karşıladıktan sonra, görkemli ya da yararlı yapılara harcayabilecekle-

* Niebhur *Roma Tarihi*'nde çok safça şöyle der: "Kalıntıları bizleri şaşkınlığa uğratan Etrüsk yapıtları gibi yapıtların, küçük (!) devletlerde efendiler ile kölelerin varlığını gerektirdiği apaçıktır." Sorunu daha yakından kavrayan Sismondi, "Brüksel dantelasının" ücret ödeyen efendiler ile ücret alan köleleri gerektirdiğini söyler.

** "Vücutlarını bile temizleyemeyen ya da çıplaklıklarını örtemeyen (Mısır, Etiopya ve Arabistan arasındaki altın madenlerinde çalışan) bu talihsiz kimselere, bu zavallı kaderlerine, insan acı duymadan bakamaz. Hastalara, zayıflara, yaşlılara, kadınların güçsüzlüğüne karşı en küçük bir gözyumma ve acıma yoktur. Ölüm, ıstırap ve kederlerine bir son verinceye kadar, herkes kırbaç altında çalışma zorundadır." (Diod. Sic., *Bibl. Hist.*, 2. kitap, bölüm 13.)

ri bir fazlalık bulunabiliyordu, ve bunların yapımında, nerdeyse tarım-dışı bütün nüfusun elleri ve kolları üzerindeki egemenlikleri, bunların güçlerine hâlâ tanıklık eden heybetli anıtların yapımını sağlıyordu. Bereketli Nil vadisi ... karınca gibi kaynaşan tarım-dışı nüfusun besinini üretiyor ve kral ve rahiplere ait bu yiyecekler, bütün ülkeyi dolduran büyük anıtların yükselmesinin gerekli araçlarını sağlıyordu. ... Taşınmaları insanı hayrete düşüren dev heykellerin ve büyük kütlelerin hareketinde hemen hemen sadece insan emeği hovardaca harcanıyordu. ... İşçi sayısı ile bunların çabalarının birleştirilmesi yetiyordu. Herbir parçası küçük, dayanıksız ve önemsiz olmasına karşın, okyanusun derinliklerinden yükselen mercan resiflerinin oluşturduğu büyük adalar, dayanıklı karalar görüyoruz. Bir Asya hükümdarlığının tarım-dışı işçilerinin, bedenî çabaları dışında işe yarar bir şeyleri yok gibiydi, ama bunların güçleri sayılarındaydı, ve bu kitleleri bir amaca yöneltme gücü, bugün kalıntıları bizi şaşkınlıktan ağzı açık bırakan sarayların, tapınakların, piramitlerin ve dev gibi anıtların yükselmesini sağlamıştı. İşçilerin beslenmelerini sağlayan gelirlerin bir ya da birkaç elde toplanması, bu gibi girişimleri mümkün kılmıştı."* Asya ve Mısır kralları ile Etrüsk teokratlarının vb. bu gücü, modern toplumda kapitaliste aktarılmıştır ve bu, tek bir kapitalist olabileceği gibi, anonim ortaklıklarda olduğu gibi, bir kolektif kapitalist de olabilir.

İnsanlığın gelişiminin şafağında, avcılıkla** ya da örneğin Hint topluluklarındaki gibi tarımla geçinen soylar arasında rasladığımız bu tür elbirliği, bir yandan üre-

* R. Jones, *Textbook of Lectures,* &c., s. 77, 78. Londra ile diğer Avrupa başkentlerindeki eski Asur, Mısır ve başka koleksiyonlar, bize, bu tür ortaklaşa emeğin yürütülme biçimlerini göstermiş oluyorlar.

** Linguet, *Théorie des Lois Civiles* adlı yapıtında, avcılığın, elbirliğinin ilk şekli, insan avcılığının (savaşın) ise, avcılığın, en eski şekillerinden birisi olduğunu söylemekte belki de haklıdır.

tim araçları üzerindeki ortak sahipliğe, öte yandan bu gibi hallerde bireylerin tıpkı arının kovanıyla olan bağından kendisini kurtaramaması gibi, hâlâ, kendisini kabilesine ya da topluluğuna bağlayan göbek bağından kopartamaması gerçeğine dayanıyordu. Bu elbirliği, kapitalist elbirliğinden yukardaki her iki özelliği ile ayrılır. Eski zamanlarda, ortaçağlarda ve modern sömürgelerde, yer yer büyük ölçüde uygulanan elbirliği, boyunduruk ve kulluk ilişkilerine ve esas olarak, köleliğe dayanır. Kapitalist biçim ise, tersine, başından sonuna kadar, emek-gücünü sermayeye satan özgür ücretli işçinin varlığını öngörür. Bununla birlikte tarihsel bakımdan bu biçim, köylü tarımına ve, loncalar halinde olsun olmasın, bağımsız olarak yürütülen elzanaatlarına karşı olarak gelişmiştir.* Bu bakımdan kapitalist elbirliği, kendisini elbirliğinin özel tarihsel bir biçimi olarak ortaya koymaz ama, bu tür elbirliğinin kendisi, kapitalist üretim sürecine özgü ve onun ayırdedici bir niteliği olarak görülür.

s. 361-362

VI

Manüfaktür, aslında, toplumda hazır bulduğu, kendiliğinden gelişmiş meslekî farklılaşmayı işyerinde yeniden oluşturmak ve sistemli bir şekilde ilerletmek yoluyla, parça-işçinin hünerini de geliştirir. Öte yandan, bölünmüş işin, bir insanın yaşamı boyunca süreceği bir uğraş haline getirilmesi, daha önceki toplumlarda görülen, uğraşın kalıtsal hale getirilmesi eğilimine tekabül eder; bu, kastlar halinde taşlaşmış olabileceği gibi, belirli tarihsel koşulların

* Beraberce feodal üretim biçiminin temelini teşkil etmiş olan ve bu sistemin çözülüp dağılmasından sonra da kapitalist üretim biçimi ile yanyana devam eden küçük çapta köylü tarımı ve bağımsız elzanaatları işletmesi, ilkel ortaklaşa toprak mülkiyeti ortadan kalktıktan sonra ve köleliğin üretimde iyice yer etmesinden önce de, klasik toplulukların en iyi çağlarında bunların ekonomik temelini teşkil etmişlerdir.

bireyde kast düzeni ile çatışan bir eğilim yarattığı durumlarda, loncalar halinde katılaşmış da olabilir. Kastlar ile loncalar, bitkiler ile hayvanların türler ve çeşitler içersinde farklılaşmasını düzenleyen aynı doğal yasaların işlemesiyle oluşurlar; ancak, belirli bir gelişme derecesine ulaştıktan sonra kastların kalıtsallığı ve loncaya dahil olmanın tekel haline gelişi, toplumsal bir yasa olarak belirir.* "Dakka muslinleri zerafetleri, Coromandel patiskaları ile diğer mallarının parlak ve dayanıklı renkleri, hiç bir zaman aşılamamıştır. Böyle olmakla birlikte, bunlar, sermaye, makine, işbölümü ya da Avrupa manüfaktürünün yararlandığı araçların hiç biri olmadan üretilmişlerdir. Dokumacı, müşterinin siparişi üzerine, zaten birkaç çubuğun ya da çıtanın kabaca biraraya getirilmesinden yapılmış basit bir tezgâhla bez dokuyan tek başına bir insandı. Kumaşın sarılması için bir araç bulunmadığından, tezgâhın boylu boyunca uzatılması gerekir ve bu öylesine uzardı ki, dokumacının kulübesine sığmaz olur, adamcağız işini, elverişsiz havaların sık sık kestiği açık havada yapmak zorunda kalırdı."** Kuşaktan kuşağa biriken ve babadan oğula geçen özel hüner, tıpkı örümcekte olduğu gibi Hintlilere bu yeteneği ve beceriyi ka-

* "Sanatlar da ... Mısır'da gerekli yetkinlik derecesine ulaşmıştır. Çünkü burası, zanaatçıların herhangi bir şekilde diğer sınıftan yurttaşların işlerine karışmayıp, sadece yasayla kendi klanlarına kalıtım yoluyla geçmiş bulunan mesleği izlemek zorunda oldukları tek ülkedir. ... Öteki ülkelerde zanaatçıların dikkatlerini pek çok konu arasında dağıttıkları görülür. Bunlar bir süre tarımı denerler, ardından ticarete geçerler ve bir başka zaman da, iki-üç işle birlikte uğraşırlar. Özgür ülkelerde bunlar sık sık halk meclislerine katılırlar. ... Mısır'da ise aksine, bir zanaatçı eğer devlet işlerine karışırsa ya da birkaç işi aynı zamanda yürütürse şiddetle cezalandırılır. Böylece, işleriyle uğraşmalarını engelleyecek hiç bir şey yoktur. ... Üstelik bunlar, atalarından birçok kuralı devraldıkları için, yeni avantajlar bulmak için didinirler." (Diodorus Siculus, *Bibl. Hist.*, I, bölüm LXXIV.)

** *Historical and descriptive Account of Brit. India,* &c., by Hugh Murray and James Wilson, &c., Edinburgh 1832, c. II, s. 449. Hint dokuma tezgâhı dik vaziyettedir, yani çözgüler diklemesine gerilmiştir.

zandırmıştır. Üstelik böyle bir Hintli dokumacının yaptığı iş, manüfaktür işçisininkine göre çok daha karmaşıktır.

s. 367-368

VII

Toplumdaki işbölümü ve buna uygun olarak bireylerin belli işlere bağlanması, tıpkı manüfaktürdeki işbölümü gibi, karşıt çıkış noktalarından hareketle gelişirler. Bir aile içersinde* ve daha sonraki gelişmelerle bir kabile içersindeki işbölümü, cins ve yaş farklarına, sırf fizyolojik temele dayanan doğal bir işbölümü meydana gelir; bu işbölümü, alanını, topluluğun yayılması, nüfusun artması, ve özellikle, çeşitli kabileler arasındaki çatışmalar sonucu bir kabilenin diğerinin boyunduruğu altına girmesiyle genişletir. Öte yandan, daha önce de işaret ettiğim gibi, ürünlerin değişimi, çeşitli ailelerin, kabilelerin, toplulukların birbirleriyle temasa geldikleri noktalarda başlar; çünkü uygarlığın başlangıcında, birbirlerinin karşısına bağımsız olarak çıkan, bireyler değil, aileler, kabileler ve benzeri topluluklardır. Çeşitli topluluklar, kendi doğal çevrelerinde, farklı üretim araçları ve farklı yaşama araçları bulurlar. Böylece, üretim biçimleri, yaşayışları ve ürünleri farklı olur. İşte bu kendiliğinden gelişen farklılıklar, çeşitli toplulukların temasa gelmesiyle ürünlerin karşılıklı olarak değişimine, ve dolayısıyla bu ürünlerin giderek metalara dönüşmesine yolaçar. Değişim, üretim alanları arasında farklılıklar yaratmaz, sadece bu çeşitli şeyler arasında ilişki kurarak, bunları, genişlemiş

* *Üçüncü Almanca baskıya not.* — İnsanlığın ilkel durumları üzerinde daha sonra derinlemesine yaptığı incelemeler, yazarı, başlangıçta ailenin gelişerek kabile halini almadığı, tersine, kabilenin kan ve hısımlığına dayanan insan topluluğunun ilk ve kendiliğinden gelişmiş şekli olduğu ve kabile bağının gevşemeye başlaması ile birlikte, daha sonraları, ailenin pek çok ve çeşitli şekillerinin geliştiği sonucuna götürmüştür. —*F.E.*

bir toplumun ortak üretiminin azçok birbirine bağlı dalları haline getirir. Burada toplumsal işbölümü, aslında birbirinden farklı ve bağımsız üretim alanları arasındaki değişimden doğar. Fizyolojik işbölümünün çıkış noktası olduğu halde ise, birbirine kenetli bir bütünün özel organları, her şeyden önce, yabancı topluluklar ile meta alışverişi nedeniyle gevşeyerek koparlar, ve öylesine bağımsız hale gelirler ki, çeşitli çalışma alanlarını birbirine bağlayan tek bağ, ürünlerin meta olarak birbiriyle değişilmesi olur. Bu durumda, daha önce bağımsız olanın bağımlı hale gelmesi, diğer durumda ise, daha önce bağımlı olanın bağımsızlaşmasıdır.

s. 379

VIII

Kapitalist üretim biçimine dayanan bir toplumda, toplumsal işbölümünde anarşi, işyerindekinde ise zorbalık, birbirlerinin karşılıklı koşulları ise, işkollarının kendi gelişmeleri sonucu birbirlerinden ayrıldığı, billurlaştığı ve nihayet yasayla devamlı bir hal aldığı çok eski toplum biçimlerinde, tam tersine, bir yandan toplumsal işin bir plan ve zorunlu bir düzen içersinde yürütüldüğü bir örgütlenme örneğini, öte yandan, işyeri içersinde, işbölümünün ya hiç bulunmadığı ya da olsa olsa, güdük, dağınık ve raslansal bir gelişme düzeyinde bulunduğunu görüyoruz.*

* *"On peut ... établir en régle générale que moins l'autorité presidé à la division du travail dans l'intérieur de la société, plus la division du travail se développe dans l'intérieur de l'atelier et plus elle y est soumise à l'autorité d'un seul. Ainsi l'autorité dans l'atelier et celle dans la société, par rapport à la division du travail, sont en raison inverse l'une de l'autre."* ["Hatta genel kural olarak denilebilir ki, toplum içindeki işbölümü ne denli az otoriteyle yapılırsa, atelye içindeki işbölümü de o denli gelişir ve o denli tek kişinin otoritesi altına girer. Demek ki, atelyedeki otorite ile toplumdaki otorite, işbölümü bakımından, birbiriyle *ters orantılıdırlar.*"] (Karl Marx, *Misére de la philosophie,* s. 130, 131 [Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti,* Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 141.].)

Bazıları bugüne kadar gelen küçük ve son derece eski Hint toplulukları, ortaklaşa toprak sahipliğine, tarım ile elzanaatlarının birbirine karışımına, yeni bir topluluğun kuruluşunda hazır ve katılaşmış bir plan ve program hizmetini gören değişmeyen bir işbölümüne dayanır. 100 ilâ birkaç bin *acre*'lık bölge üzerinde herbirisi kapalı bir bütün teşkil ederler ve kendileri için gerekli bütün şeyleri üretirler. Ürünlerin esas kısmı topluluğun doğrudan kullanımı içindir, ve meta biçimini almaz. Bu nedenle, buradaki üretim, bütünüyle Hint toplumunda, meta değişimi ile oluşan işbölümünden bağımsızdır. Ancak ürün fazlası meta halini alabilir ve hatta bunun bir kısmı, bilinemeyecek kadar eski zamanlar'dan beri belli bir miktarda aynî rant biçiminde devletin eline geçtikten sonra ancak meta halini alır. Bu toplulukların yapısı, Hindistan'ın çeşitli bölgelerine göre değişir. Bunların en basit biçiminde, toprak ortaklaşa işlenir ve ürün, üyeler arasında bölüşülür. Aynı zamanda, iplik eğirme ile dokuma, her ailede yardımcı zanaatlar olarak yapılır. Tek ve aynı işle uğraşan yığınların yanısıra, hem yargıç, hem polis ve vergi toplayıcı görevlerini yerine getiren "mukimbaşı", toprağın ekimi ve bununla ilgili her şeyi kaydeden bir sayman; suçluları kovuşturan ve gezgin yabancıları koruyarak bitişik köye kadar bunlara yoldaşlık eden bir görevli memur; sınırları komşu topluluklara karşı koruyan bir sınır koruyucusu; sulama işleri için ortak depolardan su dağıtan bir su-gözcüsü; dinsel hizmetleri yürüten bir budist rahip; kum üzerinde çocuklara okuma-yazma öğreten bir öğretmen; tohum ekme ile hasat ve her türlü tarımsal işler için uğurlu ve uğursuz günleri ilân eden bir takvim rahibi ya da müneccim; tarım araçlarını yapan ve tamir eden bir demirci ile marangoz; köyün bütün toprak kaplarını yapan bir çömlekçi; bir berber ile giyecekleri yıkayan bir çamaşırcı; bir kuyumcu

ile, bazı topluluklarda kuyumcunun, bazılarında öğretmenin yerini alan bir ozan bulunur. Bu bir düzine insanın bakımı, bütün toplum tarafından yapılır. Nüfus artınca, boş bir toprak üzerinde aynı modele uygun yeni bir topluluk kurulur. Bütün işleyiş, sistemli bir işbölümü gösterir, ama manüfaktürde olduğu gibi bir işbölümü olanaksızdır, çünkü demirci ile marangoz vb. ancak değişmeyen bir piyasa bulabilir, ve olsa olsa köyün büyüklüğüne göre, bu zanaatçılardan bir yerine iki-üç kişi olabilir.* Toplulukta işbölümünü düzenleyen yasa, bir doğa yasasının karşı konulmaz otoritesi ile işler, aynı zamanda, her zanaatçı, demirci, marangoz ve diğerleri, işyerlerini, zanaatçılarının bütün işlerini, zorlayıcı, geleneksel olarak ama bağımsız ve üstlerinde herhangi bir otorite olmaksızın yürütürler. Durmadan kendisini aynı biçim içersinde üreten ve raslansal olarak yokedildiği zaman da aynı yerde ve aynı adla** yeniden türeyen bu kendi kendine yeterli topluluklardaki üretim için örgütlenme sadeliği — bu sadelik, asyatik toplumların değişmezliğinin sırrının anahtarını verir; bu değişmezlik, asyatik devletin sürüp giden dağılmaları, yeniden kurulmaları ve bitip tükenmez hanedan değişiklikleri ile çarpıcı bir karşıtlık teşkil eder. Toplumun ekonomik unsurları-

* Lieut.-Col. Mark Wilks, *Historical Sketches of the South of India*, Lond. 1810-17, c. I., s. 118-20. Hint topluluklarının çeşitli şekillerinin iyi bir betimlemesi George Campbell'in *Modern India*, Lond. 1852, adlı yapıtında bulunabilir.

** "Bu ülkenin yerlileri bu basit biçim altında ... çok eski zamanlardan beri yaşamışlardır. Köylerin sınırları ancak pek az hallerde değişmiştir; köyler, zaman zaman, savaş, kıtlık ve hastalık nedeniyle hasar görmüş ve hatta yanıp yıkılmışsa da, aynı ad, aynı sınırlar, aynı ilişkiler ve hatta aynı aileler yüzyillarca sürüp gitmiştir. Krallıkların parçalanması ve bölünmesi köy halkını hiç ilgilendirmez; köy bütünüyle kaldığı sürece köyün hangi iktidara bırakıldığı ya da hangi hükümdarın eline geçtiği hiç umurlarında değildir; iş ekonomisi aynen devam eder." (Th. Stamford Raffles, Cava valisi müteveffa yardımcısı, *The History of Java*, London 1817, c. I, s. 285.)

nın yapısı, politik gökyüzündeki fırtına bulutlarının etkisi dışındadır.

s. 384-386

IX

Bu nicelik ve değişim-değeri üzerinde durmanın en çarpıcı çelişkisi, klasik antikçağın yazarlarının nitelik ve kullanım-değerine özel bir ağırlık vermiş olmalarıdır.* Toplumsal üretim kollarının ayrılması sonucu, metalar daha iyi yapılır, insanın çeşitli eğilim ve yetenekleri daha uygun alanları seçer,** ve bazı sınırlamalar olmaksızın hiç bir yerde önemli sonuçlar alınamaz.*** Demek oluyor

* İşbölümü konusunda nerdeyse eskilerin izinden giden Beccaria ve James Harris gibi birkaç 18. yüzyıl yazarı, modern yazarlar arasında belki de istisna sayılabilirler. Beccaria şöyle diyor: "*Ciascuno prova coll'esperienza, che applicando la mano e l'ingegno sempro allo stesso genere di opere e di produtte, egli più facili, più abbondanti e migliori ne traca risultati, di quello che se ciascuno isolatamente le cose tutte a se necessaire soltanto facesse. ... Dividendosi in tal maniera per la comune e privata utilità gli vomini in varie classi e condizioni.*" ["Herkes kendi denemesiyle bilir ki, el ve kafa daima aynı tür işler ve ürünler için kullanılırsa, bu iş ve ürünler, herkesin gereksindiği şeyi kendisinin yapmasından daha kolay, daha bol ve daha iyi yapılır ve elde edilir. ... Böylece insanlar, herkesin ve kendilerinin yararlarına, çeşitli sınıf ve katlara bölünürler."] (Cesare Beccaria, *Elementi di Econ. Pubblica,* ed. Custodi, Parte Moderna. c. XI, s. 29.) St. Peterburg elçiliği "Anıları" ile ünlü ve daha sonraları Malmesbury kontu olan James Harris, *Dialogue Concerning Happiness,* Lond. 1841, adlı yapıtında (bu yapıt, daha sonra *Three Treatises,* &c., 3 Ed., Lond. 1772, adıyla basılmıştır) yazdığı bir notta, der ki: "Toplumun doğal olduğunu, (yani, işbölümüyle oluştuğunu) tanıtlamak için öne sürülen savlar ... Platon'un *Cumhuriyet*'inin [*Devlet*] ikinci kitabından alınmıştır."

** *Odyssey,* XIV, 228'de [Homeros, *Odysseia,* Sander Yayınları, İstanbul 1970] şöyle denir: "αλλος γαρ τ αλλουσιν ανηρ επιτερπεται εργος" ("Her insanın hoşlandığı şeyler başka başka.") ve Sextus Empiricus'ta [Adversus Mathematicos, XI, Ed. Bekker, s. 555, I, 5] Arşilokus şöyle der: "Αλλος αλλω επ εργω καρδιην ιαινεται" ("Herkes kendi işinde ve tüm insanlar memnun.")

*** "Πολλ' ηπιστατο εργα, κακως δ' ηπιστατο παντα." ("İki karpuz bir koltuğa sığmaz.") Her Atinalı kendisini, meta üretiminde bir İspartalıdan

ki, işbölümü ile hem ürün hem de üretici daha iyi hale gelmiştir. Üretilen miktardaki büyüme eğer yer yer sözkonusu edilmişse, bu, sadece, daha bol kullanım-değerleri üretilmesi bakımından yapılmıştır. Değişim-değeri ya da metaların ucuzlatılması konusunda tek sözcük söylenmemiştir. Yalnız kullanım-değeri açısından konunun bu yönü, işbölümünü, toplumun sınıflara bölünmesinin temeli olara kalan Platon ile,* karakteristik bir burjuva önsezisi ile işyerindeki işbölümüne daha fazla yaklaşan Ksene-

üstün görüyordu; çünkü, bir savaş sırasında İspartalı, elinin altında yeteri kadar adam bulunduruyordu ama paraya kumanda edemezdi; tıpkı, Atinalıları, Pelapones savaşına kışkırtmak için Thucydides'in Perikles'e söylediği söylev gibi: "Σωμασι τε ετοιμοτεροι οι αυτουργοι των ανθρωπων η χρημασι πολεμειν" ("Ve elleriyle çalışan insanlar, savaşı, mallarından çok bedenleriyle yapmaya yatkındırlar.") (Thuc., 1, *l.c.*, CXLI.) Bununla birlikte, maddî üretim yönünden bile, işbölümünün karşısında yer alan "l'ανταρκεια" ("öz yeterliği") Atinalıların ideali olarak kaldı, "παρ ων γαρ το εν, παρα τουτων και το αυταρκες" ("Onlar kendi kendilerine yetebilme nimetine sahipler."). Burada şunu da söylemek gerekir ki, 30 Tiranın yıkıldığı tarihte, toprak mülkiyeti sahibi olmayan 5.000 Atinalı bile yoktu.

* Platon'a göre, toplum içindeki işbölümü, gereksinmelerin çeşitliliğinden ve bireylerin yeteneklerinin sınırlılığından doğar ve gelişir. Onun için önemli olan son nokta, işçinin kendisini işe uydurmasıdır, yoksa işin işçiye uydurulması değil; eğer işçi birkaç zanaatı birden yürütür ve bunlardan birisini ikinci plana atarsa, bu son durum kaçınılmaz olur. "Çünkü iş, işçinin boş vaktini beklemez; tam tersine, işçi işe ayak uydurmak zorundadır. ... Böylece herkes, başka işleri bırakıp yeteneğine uygun tek bir işle uğraşırsa, bunu da zamanında yaparsa, hem daha çok, hem daha iyi, hem de daha kolay iş çıkarır." (*Rep.*, 2. Ed. Baiter, Orelli, &c., [Platon, *Devlet*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 76.] Thucydides'te şöyle der (*l.c.*, ch. CXLII): "Denizcilik de diğerleri gibi bir zanaattır ve durum gereği, ikinci bir uğraş olarak yürütülemez; ayrıca, başka ikinci uğraşlar da bunun yanısıra yürütülemez. "... bir işin zamanı geçirildi mi, diyor Platon o iş yapılmamış olur." (εργου καιρον διολλυται). [*Devlet*, s. 76.] Aynı platoncu fikir, İngiliz ağartmacı patronlarının, fabrika yasasının, bütün işçilere belirli yemek paydosları verilmesini öngören maddesine karşı giriştikleri protestoda gene karşımıza çıkar. Bunların işleri, işçinin uygun zamanını bekleyemez, çünkü, "ütüleme, yıkama, ağartma, silindirden geçirme, ve boyama gibi çeşitli işlemlerin hiç birisi, işin bozulması tehlikesi göze alınmaksızın aynı anda durdurulamaz ... bütün işçilere aynı yemek saatinin tanınması, yarım kalan işlemler yüzünden sık sık değerli malların tehlikeye atılması demektir. "*Le platonisme où y a-t-il se nicher*! ["Platonculuk nereye yuva yapacak!].

fon* tarafından ele alınmıştır. Platon'un Cumhuriyeti, işbölümü devletin biçimleniş ilkesi olarak ele alındığı ölçüde, Mısırlıların kast sistemlerinin, Atina tarafından idealleştirilmesinden başka bir şey değildir. Mısır, bir sanayi ülkesinin modeli olarak, Platon'un pek çok çağdaşına ve bu arada İsokrate'a** hizmet ettiği gibi, Roma İmparatorluğu'ndaki Yunanlılar için de bu önemini korumaya devam etmiştir.***

s. 392-394

X

... Sermaye, beraberinde getirdiği ilişkilerle birlikte,

* Ksenefon, Pers kralının sofrasında yemek yemenin sadece bir şeref olmayıp bu yemeklerin diğerlerinden çok daha lezzetli olduğunu da söylüyor, "Ve bunda da olağanüstü bir yan yoktur, çünkü, öteki sanatların büyük kentlerde özel bir yetkinliğe ulaştırılması gibi, kralın yemekleri de özel bir biçimde hazırlanıyordu. Çünkü küçük kentlerde aynı adam hem kerevet yapar, hem de kapı, saban ve masa: çoğu kez üstelik ev bile yapar ve geçimini sağlayacak kadar müşteri bulursa hayatından memnundur. Bu kadar çok şey yapan bir insanın hepsini de iyi yapması elbette olanaksızdır. Ama büyük kentlerde, her eşyanın pek çok alıcısı olduğu için, tek bir zanaat bir insanı geçindirmeye yeter. Üstelik, çoğu kez bir insanın işin tamamını yapması da gerekmez, bir kişi erkek ayakkabısı yapar, bir başkası kadın. Şurada birisi deriyi keserek, burada bir diğeri dikerek hayatını kazanır; birisi yalnızca kumaş keser, bir diğeri bu parçaları biraraya getirip diker. Bundan da zorunlu olarak şu sonuç çıkar ki, en basitinden bir iş yapan insan, kuşkusuz bunu başkalarından daha iyi yapar. İşte aşçılık sanatı için de böyle." (Xénophon, *Cyrop*, I. VIII ch. II.) İşbölümünün gelişmesinin pazarın büyüklüğüne bağlı bulunduğunu pekâlâ bildiği halde, Ksenefon, burada, sadece kullanım-değerinde ulaşılacak yetkinlik üzerinde duruyor.

** "O [Busiris] hepsini özel kastlara ayırdı ... aynı kimselerin daima aynı işleri yapmalarını emretti, çünkü o, uğraşını değiştiren insanların bunların hiç birinde hüner kazanamayacağını biliyordu; oysa, tek bir işe sürekli olarak sarılanlar onu en üst yetkinliğe ulaştırırlardı. Gerçekten de, sanat ve zanaat yönünden bunların rakiplerini, bir ustanın acemi bir çırağı geçmesinden daha da geride bıraktıklarını görüyoruz; krallık ile devletin diğer kurumlarını ayakta tutmak için uyguladıkları düzen o kadar hayranlık verici ki, bu konuyu inceleyen en ünlü filozoflar, Mısır devletinin anayasasını diğer bütün devletlerinkinden üstün buluyorlar. (Isocrate, *Busiris,* ch. VIII.)

*** Karş: Diodorus Siculus.

uzun bir gelişme sürecinin ürünü olan ekonomik bir topraktan doğar. Sermayenin temeli ve çıkış noktası hizmetini gören emeğin üretkenliği, doğanın değil, binlerce yılı kucaklayan bir tarihin armağanıdır.

Toplumsal üretimin az ya da çok gelişmiş şekli bir yana, emeğin üretkenliği fizik koşullarla da engellenir. Bütün bunlar, insanının kendi yapısı (ırk vb.) ile doğal çevresine bağlanabilir. Dış fizik koşullar iki büyük ekonomik sınıfa ayrılırlar, (1) yaşama araçlarındaki doğal zenginlik, yani verimli topraklar, balık dolu sular vb.; ve (2) çağlayanlar, ulaşıma elverişli nehirler, kereste, maden, kömür vb. gibi iş araçları şeklinde doğal zenginlik. Uygarlığın şafağında ağır basan birinci sınıf doğa zenginliğidir, daha yüksek gelişme aşamasında ise ikinci sınıf. Örneğin, İngiltere ile Hindistan, ya da eski çağlarda, Atina ve Korent ile Karadeniz kıyıları karşılaştırılabilir.

Karşılanmaları zorunlu doğal gereksinmelerin sayısı ne kadar az, toprağın verimliliği ile iklimin elverişliliği ne kadar fazla olursa, üreticinin yaşaması ve devamı için gerekli-emek süresi de o kadar kısa olur. Bu yüzden de, emeğinin, başkaları için harcayabileceği kısmı, kendisi için harcadığı kısımdan o kadar büyük olabilir. Diodorus, çok önceleri, eski Mısırlılar ile ilgili olarak buna işaret etmişti: "Çocuklarını yetiştirmek için katlandıkları zahmet ve masraf inanılmayacak kadar az. Onlar, çocuklar için el altındaki en basit şeyleri pişiriyorlar; bunlara ayrıca papirus sapının ateşte kızartılabilecek alt kısımlarını veriyorlar; bataklık bitkilerinin kök ve saplarını, çiğ, haşlanmış ya da kızartılmış olarak yediriyorlar. Hava o kadar yumuşak ki, çocukların çoğu ayakkabısız ve çıplak dolaşıyorlar. Böylece çocuklar büyüyünceye kadar, babalarına yirmi drahmiden fazlaya malolmuyor. Mısır nüfusunun bu kadar fazla olmasının başlıca nedeni bu olduğu gibi, bu denli büyük yapıtların yaratılmasının da

nedeni budur."* Ne var ki, eski Mısır'ın dev yapıları, nüfusun çokluğundan çok, bunun serbestçe kullanılabilecek kısmının büyüklüğü sayesinde gerçekleştirilmiştir. Tıpkı tek başına bir işçinin, gerekli-emek süresi ne kadar kısa olursa, o derece fazla artı-emek sağlayabilmesi gibi, çalışan nüfus için de aynı şey söylenebilir. Bu nüfusun, zorunlu tüketim maddelerinin üretilmesi için gerekli olan kısmı ne kadar az olursa, başka işlere ayrılabilecek kısmı da o kadar fazla olur.

Kapitalist üretim bir defa varsayılınca, diğer koşullar aynı kalmak üzere ve işgününün uzunluğu belli olduğuna göre artı-emek miktarı, emeğin fizik koşullarına, özellikle de toprağın verimliliğine bağlı olarak değişir. Ama bu, hiç bir zaman, en verimli toprağın, kapitalist üretim biçiminin gelişmesi için en uygun ortam olduğu anlamına gelmez. Bu üretim biçimi, insanın doğa üzerindeki egemenliğine dayanır. Doğa, çok cömert olduğu yerlerde, "yürüme dönemindeki çocuk gibi insanı elinden tutar". Doğa, insana, kendisini geliştirmesi için herhangi bir zorunluluk yüklemez.** Sermayenin anayurdu, bol bitki örtüsü ile örtülü tropik bölgeler değil, ılımlı bölgelerdir. Toprağın sadece verimliliği değil, özelliklerindeki farklılık, doğal ürünlerindeki çeşitlilik, mevsimlerdeki

* Diodorus, *l.c.*, L. I., ch. 80.

** "İlk [doğal servet] son derece soylu ve kârlı olduğu için, insanları, umursamaz, mağrur yapar ve her türlü aşırılıklara götürür; oysa ikincisi, dikkatli olmaya, bilgiye, sanata ve politikaya zorlar." (*England's Treasure by Foreign Trade is the Rule of our Treasure, Written by Thomas Mun, of London, Merchant, and now published for the common good by his son John Mun*, London 1669, s. 181, 182.) "Bir halk topluluğu için, üzerinde beslenme ve giyinme gereksinmelerinin büyük ölçüde kendiliğinden karşılandığı ve iklimin giyinme ve barınma için pek az şey yapılmasına gerek gösterdiği ya da izin verdiği bir toprak parçasına bırakılmış olmaktan daha büyük bir lânet düşünemiyorum ... bunun karşıtı olan aşırı bir durum da olabilir. Emek harcanmasıyla üzerinde herhangi bir şey üretilemeyen bir toprak, emek harcanmaksızın bol ürün veren toprak kadar kötüdür." (*An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions*, Lond. 1767, s. 10.)

değişiklik, toplumsal işbölümünün fiziksel temelini teşkil eder ve, doğal çevresindeki bu değişiklikler, insanı, gereksinmelerini, yeteneklerini, iş araçlarını, çalışma biçimlerini çeşitlendirip çoğaltmaya iter. İnsan eliyle doğal bir kuvveti toplumun denetimi altına alma ve onu tutumlu bir şekilde kullanma, geniş ölçüde bu güce sahip ya da egemen olma zorunluluğudur ki, sanayi tarihinde ilk, en kesin rolü oynamıştır. Mısır, Lombardiya, Hollanda veya Hindistan ve İran'daki sulama işleri bunun örnekleridir;* buralarda insan eliyle açılan kanallarla yapılan sulama, sadece toprak için vazgeçilmez suyu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, yamaçlardan sürükleyip getirdiği yararlı mineralleri de ona katar. İspanya ile Sicilya'da, Arap egemenliği sırasında, sanayi alanında gelişmenin sırrı, onların kurmuş oldukları sulama tesisleridir.**

Uygun doğal koşullar, bize sadece bir olanak sağlar; yoksa, ne artı-emeği ne de dolayısıyla artı-değeri ve artı-ürünü hazır durumda bize vermez. Emeğin doğal koşullarındaki farkın sonucu, aynı miktarda emeğin farklı ülkelerde farklı büyüklükteki gereksinme kitlesini*** karşı-

* Nil'in yükselip alçalmasını önceden hesaplama zorunluluğu, Mısır astronomisini yarattı ve bununla birlikte rahipler, tarımın yöneticisi olarak egemen oldular. *"Le solstice est le moment de l'année où commence la crue du Nil, et celui que les Egyptiens ont dû observer avec le plus d'attention. ... C'était cette année tropique qu'il leur importait de marquer pour se diriger dans leurs opérations agricoles. Ils durent donc chercher dans le ciel un signe apparent de son retour."* ["Gündönümü, yılın, Nil'in kabarmasının başladığı ve Mısırlıların çok büyük bir dikkatle gözlemleme zorunda kaldıkları anıdır. ... Tarım işlerinde kendilerini yönetmek için belirlenmesi önemli olan, işte bu tropik yıldı. Bu nedenle, gökte, onun dönüşünü gösteren bir işaret arama zorunda kaldılar."] (Cuvier, *Discours sur les révolutions du globe*, ed. Hœfer, Paris 1863, s. 141.)

** Hindistan'da devletin, küçük ve birbiriyle ilişkisiz üretim birimleri üzerindeki kudretinin maddî temellerinden birisi, suların kullanılmasının düzenlenmesi idi. Hindistan'ın müslüman yöneticileri, bunu, kendilerinin yerine geçen İngilizlerden daha iyi anlamışlardı. Bengal eyaletinin Orissa bölgesinde bir milyondan fazla Hintlinin hayatına malolan 1866 kıtlığını anımsamak bu konuda yeterlidir.

lamasında ve dolayısıyla, diğer bakımlardan benzer olan koşullar altında gerekli-emek süresinin farklı olmasında görülür. Bu koşullar artı-emeği sadece doğal sınırlar olarak etkiler, yani emeğin başkaları için harcanmaya başlanabileceği noktanın belirlenmesinde rol oynarlar. Sanayideki ilerlemelerle orantılı olarak, bu doğal sınırlar geriler. İşçinin kendi hayatını kazanması için çalışma hakkını, karşılığında artı-emek ödeyerek satınaldığı bizim Batı Avrupa toplumumuzda, artı-ürün sağlamanın insan emeğinin özünde bulunan bir nitelik olduğu fikri kolayca kök salabilir.**** Ama, örneğin, ormanlarında sago ağacının kendiliğinden yetiştiği Asya Takımadalarının doğusundaki adalarda yaşayan bir yerliyi düşünelim. "Ağaç üzerinde bir delik açarak özsuyun olgunlaştığını anlayan yerliler, ağacı gövdesinden keserek birkaç parçaya ayırırlar; özsu çıkartılır, suyla karıştırılır ve süzülür: artık nişasta olarak kullanılmaya hazır demektir. Bir ağaç, genel olarak, 300 libre ve bazan da 500-600 libre nişasta verir. Orada insanlar ormana gidip, yiyecekleri ekmeklerini tıpkı bizim yakacak odunumuzu kestiğimiz gibi kesip alırlar."***** Şimdi, diyelim böyle bir doğulu ekmek kesicisi-

*** Yeryüzünde, aynı emek miktarıyla, aynı sayıdaki zorunlu tüketim maddelerini aynı bollukta sağlayan iki ülke yoktur. İnsanların gereksinmeleri, yaşadıkları ülke ikliminin sertliği ya da sıcaklığı ile artar ya da eksilir; bu nedenle, çeşitli ülkelerde yaşayan insanların zorunlu olarak yürütmek durumunda oldukları ticaret ve iktisadın oranı aynı olmadığı gibi, aralarındaki farkın derecesi, sıcaklığın ya da soğukluğun derecesinden ayrı hesaplanamaz; buradan şu genel sonuca ulaşılabilir ki, belli sayıda insan için gerekli-emek miktarı soğuk iklimlerde en fazla, sıcak iklimlerde en azdır; çünkü, bunların ilkinde insanların yalnız giyecek gereksinmeleri daha fazla olmakla kalmaz, toprak da ikincisine göre daha fazla işlenmeye gerek gösterir." (*An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest*, Lond. 1750, s. 59.) Bu çığır açıcı imzasız yapıtın yazarı J. Massie'dir. Hume, faiz teorisini buradan almıştır.

**** "*Chaque travail doit*" ["Her iş"] (bu aynı zamanda, vatandaşların hak ve görevlerinin bir kısmı gibi de görünür) "*laisser un excédant*" ["bir fazlalık bırakmak durumundadır"]. Proudhon.

***** F. Schouw, *Die Erde Pflanzen und der Mensch*, 2. baskı, Leipz. 1854, s. 148.

nin, bütün gereksinmelerinin karşılanması için haftada 12 saat çalışılması gereksin. Doğa ona bol bol boş zaman armağan etmiştir. Bu boş zamanı kendisi için üretken bir biçimde kullanabilmesi bir dizi tarihsel olaydan sonradır; bunu, yabancılar için artı-emek şeklinde harcaması ise, bir dış zorlamayı gerektirir. Kapitalist üretim buraya girince, saf adam, belki de, tek bir işgününün ürününü kendisine ayırabilmek için haftada altı gün çalışmak zorunda kalacaktır. Doğanın cömertliği onun şimdi niçin haftada altı gün çalışmak zorunda kaldığını, ya da niçin beş günlük artı-emek sağlamak durumuna düştüğünü açıklamaz. O, sadece, onun gerekli-emek süresinin haftada niçin bir gün olarak sınırlandığını açıklar. Ama onun artı-ürünü, hiç bir zaman insan emeğinin özünde bulunan gizli bir nitelikten doğmamaktadır.

Böylece, yalnız, emeğin tarih boyunca gelişen toplumsal üretkenliği değil, aynı zamanda, doğal üretkenliği de, kendisiyle birleştiği sermayenin üretkenliği gibi görünüyor.

s. 541-545

XI

Ne kadar farklı olurlarsa olsunlar toplumların ekonomik biçimlerinde, sadece basit yeniden-üretim değil, çeşitli derecelerde ve gitgide artan boyutlarda yeniden-üretim görülür. Ne kadar çok üretilirse o kadar çok tüketilir ve dolayısıyla o kadar fazla ürün, üretim araçlarına çevrilir. Bununla birlikte, bu süreç, işçinin üretim araçları ve onunla birlikte kendi ürünü ve yaşama araçları, onun karşısına sermaye biçiminde çıkmadığı sürece, kendisini sermaye birikimi ya da kapitalistin bir işlevi olarak ortaya koymaz.* Haileybury Kolejinde, ekonomi

politik kürsüsünde Malthus'tan sonra bulunan ve birkaç yıl önce ölen Richard Jones, bu noktayı, iki önemli olgunun ışığı altında etraflıca incelemiştir. Hint halkının büyük çoğunluğu kendi topraklarını işleyen köylüler oldukları için, bunların ürünleri, iş araçları ve yaşama araçları hiç bir zaman "gelirden tasarruf edilen ve bu nedenle de daha önce bir birikim sürecinden geçmiş bulunan bir fon şeklini almaz".** Öte yandan da, İngiliz yönetiminin eski sistemi en azından bozduğu eyaletlerdeki tarım-dışı alanlarda çalışan işçiler, doğrudan doğruya tarımsal artı-ürünün bir kısmı haraç ya da rant şeklinde ellerine geçen büyük varlık sahipleri tarafından çalıştırılırlar. Bu ürünün bir kısmını, bu kodamanlar aynî olarak tüketirler, bir kısmını da, işçiler, gene bunların kullanması için lüks eşyalara ve benzeri şeylere çevirirler; geriye kalan kısım, iş araçları kendilerinin olan işçilerin ücretlerini teşkil eder. Burada, üretim ile yeniden üretim gittikçe artan boyutlarda, yolunun üzerine, o garip evliya, o hüzün verici şövalye, yani "perhizci" kapitalist çıkmadan devam eder gider.

s. 636-637

XII

İngiltere'de serflik, 14. yüzyılın sonuna doğru hemen tamamen ortadan kalkmıştı. Nüfusun büyük bir çoğunlu-

* "Ulusal sermayenin ilerlemesine en fazla katkıda bulunan belirli gelir sınıfları, ilerlemelerinin farklı aşamalarında değişirler ve bu nedenle, bu gelişmede farklı yerlerde bulunan uluslarda tamamen farklı olurlar. ... Kârlar ... toplumun ilk aşamalarında, ücret ve rantlara oranla önemsiz bir birikim kaynağıdır. ... Ulusal sanayi gücünde oldukça büyük bir ilerleme olduğu zaman, kârlar, birikim kaynağı olarak daha önemli bir yer tutarlar." (Richard Jones, *Textbook*, &c., s. 16, 21).

** *l.c.*, s. 36, vd..

ğu* o zaman ve daha büyük ölçüde olmak üzere, 15. yüzyılda, mülkiyet hakları hangi feodal ad altında gizlenirse gizlensin, kendi topraklarını işleyen özgür köylülerden oluşuyordu. Büyük malikânelerde, kendisi de serf olan çiftlik kâhyalarının yerini, serbest çiftçiler almıştı. Ücretli tarım işçileri kısmen boş zamanlarda büyük malikânelerde çalışan köylülerden, kısmen de meydana gelen nispî ve mutlak olarak az sayıdaki, özel bağımsız ücretli işçiler sınıfından oluşuyordu. Bu sınıf, aynı zamanda, ücretlerinin yanısıra, kendilerine kulübeleri ile birlikte 4 ya da daha fazla *acre* ekilebilir toprak tahsis edilmiş köylü çiftçilerdi. Bunlar bir de, diğer köylüler ile birlikte, hayvanlarını otlattıkları, kereste, odun, turba vb. sağladıkları ortamalı araziden de yararlanırlardı.** Bütün Avrupa ülkelerinde feodal üretimin özelliği, toprağın mümkün olduğu kadar çok sayıda alt-feodaller*** arasında bö-

* "Kendi tarlalarını kendi elleriyle ekip biçen ve geçinip giden küçük mülk sahipleri ... o zaman şimdikine göre ulusun daha önemli bir kısmını teşkil ediyordu. O çağın en iyi istatistik yazarlarına güvenmemiz gerekirse, aileleri ile birlikte 160 binden fazla küçük mülk sahibi, bütün nüfusun yedide-birini teşkil ediyordu ve geçimlerini kendilerine ait küçük serbest topraklardan sağlıyorlardı. Bu küçük toprak sahiplerinin yıllık ortalama geliri, 60 ile 70 sterlin arasında tahmin ediliyor. Kendi topraklarını sürüp eken kimselerin sayılarının, başkalarının toprakları üzerinde çiftçilik yapanlardan daha fazla olduğu hesap ediliyor." Macaulay, *History of England,* 10. baskı, 1854, I, s. 333, 334. 17. yüzyılın son üçte-birinde bile, İngiliz halkının ⅘'ü tarımla uğraşıyordu. (*l.c.*, s. 413.) Macaulay'den alıntı yapmamın nedeni, sistemli bir tarih tahrifçisi olarak, bu tür gerçekleri elden geldiğince kırparak verdiği içindir.

** Şurasını da unutmamamız gerekir ki, serf bile, haraç veren bir mülk sahibi olmakla birlikte, yalnız evine ait bulunan toprak parçasının değil, kamuya ait toprakların da ortak maliklerindendi. "Köylü (Frederick II zamanında Silezya'da) serftir". Bununla birlikte, bu serfler, kamu topraklarına sahiptirler. *"On n'a pas pu encore engager les Silésiens au partage des communes, tandis que dans la Nouvelle Marche, il n'y a guére de village ou ce partage ne soit exécuté avec le plus grand succès."* ["Kamuya ait toprakları bölüp paylaşmak, Silezyalılar için henüz mümkün olmadı; oysa Nouvelle Marche'da bu paylaşmanın büyük başarıyla gerçekleşmediği köy kalmamış gibidir."] (Mirabeau, *De la Monarchie Prussienne*, Londres 1788, c. II, s. 125, 126.)

*** İngilizce metinde "*sub-feudatories*"; Fransızca metinde "*d'hommes-liges*". —*ç.*

lünmesiydi. Feodal beyin kudreti, diğer bütün hükümdarlar gibi, mülklerinin çokluğuna değil, uyruklarının sayısına ve bu da kendi toprakları üzerinde çalışan köylülerin sayısına dayanıyordu.* Bu nedenle İngiltere toprakları, Norman istilâsından sonra, herbiri çoğu zaman 900 kadar eski Anglo-Sakson beyliğini içine alan büyük baronluklara bölünmüş olmakla birlikte, ülke, küçük köylü toprakları ile kaplı bulunuyor büyük senyör malikâneleri ancak şurada burada dağınık halde görülüyordu. Bu koşullar kentlerdeki 15. yüzyıla özgü refahla birlikte, halkın, Şansölye Fortescue'nun *Laudes Legum Anglia* adlı yapıtında pek güzel bir şekilde anlattığı bir zenginliğe ulaşmasını sağlamıştı; ama bu durum, kapitalist nitelikte servet olanağını da dıştalamıştı.

s. 755-756

* Katıksız feodal toprak mülkiyeti düzeni ve gelişmiş *küçük tarımı* ile Japonya, bize, Avrupa ortaçağının çoğu burjuva önyargıları ile dolu tüm tarih kitaplarımızdan çok daha doğru bir görünüşünü verir. Ortaçağın sırtından "liberal" olmak çok rahat bir iştir.

KARL MARX

KAPİTAL

İKİNCİ CİLT

I

[...] Kapitalist üretimin temel koşulunu doğuran aynı koşullar, bir ücretli işçiler sınıfının varlığı, her türlü meta üretiminin, kapitalist meta üretimine geçişini kolaylaştırır. Kapitalist üretim geliştikçe, çoğunluğu üreticilerin gereksinmelerini karşılamak için kurulmuş bulunan ve ancak ürün fazlasını metaya dönüştüren diğer bütün eski üretim biçimleri üzerinde ayırıcı, bölücü bir etki yapar. Kapitalist üretim, başlangıçta, görünüşte üretim biçimini etkilemeksizin, ürünlerin satışını ana amaç haline getirir. Örneğin, kapitalist dünya ticaretinin, Çin, Hindistan, Arap, vb. gibi uluslar üzerindeki ilk etkisi böyle olmuştu. Ama, sonraları, kök saldığı her yerde ka-

pitalist üretim, ya üreticilerin kendi çalışmaları ya da sadece ürün fazlasının meta olarak satılması üzerine dayanan her çeşitten meta üretimini yokeder. Kapitalist üretim önce meta üretimini genelleştirir sonra da yavaş yavaş bütün meta üretimini, kapitalist meta üretimine dönüştürür.

Kapital, İkinci Cilt,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 51

II

İlerlemiş kapitalist üretim, ve dolayısıyla ücret sisteminin egemen oluşu varsayıldığında, para-sermaye, açıkça başta gelen bir rol oynar, çünkü bu, değişen sermayenin yatırıldığı biçimdir. Ücret sisteminin gelişmesiyle birlikte bütün ürünler metalara dönüşmüşlerdir ve bu yüzden —birkaç önemli istisna dışında— hareketlerinin bir aşaması olarak dönüşüm yoluyla bütünüyle paraya çevrilmek zorundadırlar. Dolaşımdaki para miktarının, metaların böylece paraya çevrilmesi için yeterli olması gerekir ve bu kitlenin büyük bir kısmı, sanayi kapitalistleri tarafından, emek-gücünün ödenmesinde değişen sermayenin para-biçimi olarak yatırılan ve işçilerin elinde, genel bir deyişle sadece dolaşım aracı (satınalma aracı) şeklinde işgören ücretler biçiminde sağlanır. Bütün bağımlılık sistemleri (serflik dahil) altında egemen olan doğal ekonomide ve bağımlılık ya da kölelik koşulları olsun veya olmasın, azçok ilkel olan topluluklarda daha da çok olmak üzere, durum bunun tam tersidir.

Kölelik sisteminde, emek-gücünün satın alınmasına yatırılan para-sermaye, kölenin yaşamının faal dönemi boyunca, ancak yavaş yavaş yerine konan sabit sermayenin para-biçimi rolünü oynar. Bu nedenle Atinalılar arasın-

da, köle sahibinin, kölesini sınaî işlerde çalıştırmak suretiyle doğrudan doğruya ya da onu, öteki sanayi işverenlerine (örneğin madencilikte olduğu gibi) kiralamak yoluyla dolaylı olarak elde ettiği kazanç, yatırılan para-sermaye üzerinden (aşınma payı ile birlikte) faizden ibaret olarak görünürdü; tıpkı kapitalist üretimde sanayi kapitalistinin, artı-değerinin ve sabit sermayesinin aşınma payının bir kısmını, faiz ve sabit sermayesinin yerine konması hesabına dahil etmesi gibi. Sabit sermayesini (evler, makineler, vb.) kiraya veren kapitalistlerde de kural budur. İster gerekli hizmetleri yerine getirsinler, ister gösteriş için lüks olarak bulundurulsunlar, salt ev işi yapan köleler burada dikkate alınmamıştır. Bunlar, modern hizmetliler sınıfına tekabül ederler. Ama bu köle sistemi de —Yunan ve Roma'nın ileri devletlerinde olduğu gibi, tarımda, manüfaktürde, denizcilikte, vb., üretken emeğin egemen bir şekli olduğu sürece— doğal ekonominin bir öğesini muhafaza eder. Köle piyasası, emek-gücü metaı ikmalini, savaş, korsanlık, vb., ile sürdürür ve bu yağınayı teşvik eden şey, dolaşım süreci değil, başkalarına ait emek-gücünü, doğrudan doğruya zor kullanarak fiilen ele geçirmektir. Birleşik Devletler'de bile, Kuzeydeki ücretli emek eyaletleri ile, Güneydeki köle eyaletleri arasındaki tampon bölgenin, Güney için köle üreten bir kesim haline getirilerek, piyasaya sürülen kölenin, bizzat, yıllık üretimin bir öğesi haline gelmesinden sonra, bu uzun süre için yeterli olmamış ve Afrika köle ticareti, piyasayı doyurmak için elden geldiğince devam etmiştir.

s. 536-537

I

Tüccar sermayesi, gelişmemiş topluluklar arasında ürünlerin değişimini teşvik ettiği sürece, ticarî kâr yalnız bir dolandırıcılık ve aldatma olarak görünmekle kalmaz, aynı zamanda büyük ölçüde bundan doğar. Bu sermayenin, çeşitli ülkelere ait ürünlerin fiyatları arasındaki farkı sömürmesi olgusu bir yana (ve bu bakımdan o, metaların değerlerini eşitleme ve saptama yönünde bir etki yapar), kısmen, hâlâ geniş ölçüde kullanım-değeri üreten ve ürünlerinin dolaşıma giren kısmının ve dolayısıyla ürünlerinin değerleri üzerinden satışı, ekonomik örgütlenmedeki işin ikinci derecede önem taşıyan topluluklar arasında aracılık ederek ve kısmen de, o eski üre-

tim biçimlerinde tüccarın kudretiyle iş gördüğü bellibaşlı artı-ürün sahiplerinin, yani köle sahiplerinin, feodal toprakbeylerinin ve devletin (örneğin, Doğulu despotun), Adam Smith'in daha önce aktarılan feodal zamanlarla ilgili pasajlarında doğru olarak sezinlediği gibi, tüccarın ele geçirmek istediği tüketim zenginliğini ve lüksü temsil etmeleri nedeniyle, o üretim biçimleri, tüccar sermayesinin, artı-ürünün pek büyük bir kısmına elkoymasına yolaçar. Egemen bir duruma ulaştığında tüccar sermayesi her yerde bir yağma düzeninden yanadır,* ve bu nedenle, eski ve yeni zamanlarda tüccar uluslar arasında gösterdiği gelişme, daima, yağmayla, korsanlıkla, köle hırsızlığı ile ve sömürgelerin ele geçirilmesi ile doğru-

* "Şimdi tüccarlar arasında, soylular ya da eşkiyalar konusunda çok şikâyetler var, çünkü bunlar, büyük tehlikeler altında ticaret yapmak zorundalar ve kaçırılmak, dövülmek, şantaj yapılmak ve soyulmak tehlikesi ile yüzyüzedirler. Eğer bunlar, bu ıstıraplara adalet hatırına katlanmış olsalardı, tacirler kutsal kişiler olurlardı. ... Ne var ki, böylesine büyük hazırlıklar ve hıristiyanlığa yakışmayan hırsızlıklar ve soygunlar, bütün dünyada ve hatta kendi aralarında tacirler tarafından yapıldığına göre, Tanrının haksız kazanıları böyle büyük bir serveti tekrar kaybettirmesi ya da çaldırması ve kendilerinin de kellelerinden olması ya da tutsak edilmelerinde şaşılacak ne var? ... Ve prensler, böylesine haksız alışverişleri gereken şiddetle cezalandırmalı ve uyruklarının tacirler tarafından böylesine feci bir biçimde kandırılmamaları için dikkatli olmalıdırlar. Onlar bunu yapmadıkları için Tanrı, şövalyeler ile eşkiyaları kullanıyor ve yaptıkları haksızlıklar onları bunlar aracılığı ile cezalandırıyor ve gene onları tacirlerin şeytanları gibi kullanıyor; tıpkı Mısır ile bütün dünyanın başına şeytanları belâ etmesi ya da düşmanlar aracılığı ile onları yoketmeleri gibi. Böylece o, bunları birbirlerine kırdırıp ve tacirlerin dünyayı hergün soymalarına karşın, şövalyelerin yılda bir-iki kez soymaları bir yana, şövalyelerin tacirlerden daha az eşkiya olduklarını kabul etmemiş oluyor." "İşaya'nın dediği gibi hareket ediniz: Prensleriniz eşkiyaların yoldaşları oldular. Çünkü onlar, bir ya da yarım gulden çalan hırsızı astırırlar ama bütün dünyayı soyan ve büyük bir rahatlıkla hırsızlık yapanlar ile dost olurlar, böylece özdeyiş doğru çıktı: Büyük hırsızlar küçük hırsızları asarlar; Romalı senatör Cato'nun dediği gibi: Ufak hırsızlar zindanda, posugaları içinde, ama resmî hırsızlar, altın ve ipeklilere bürünmüşler. Ama Tanrının sonsözü ne olacak? Ezekiel'e dediği gibi yapacak: Prenslerle tacirleri, bir hırsızla bir diğer hırsızı, kurşun ve demir gibi kaynaştıracak ve kent yanıp kül olduğunda ne prensler kalacak ne de tacirler." (Martin Luther, *Von Kauffshandlung und Wucher*, 1524, s. 296-97.)

dan doğruya elele gitmiştir; Kartaca'da, Roma'da ve daha sonraları; Venedikliler, Portekizliler, Hollandalılar, vb. arasında olduğu gibi.

Ticaretin ve tüccar sermayesinin gelişmesi, her yerde, değişim-değerleri üretimine doğru bir eğilim yaratmış, hacmini artırmış, çeşitlendirmiş, kozmopolitleştirmiş ve parayı, dünya-parası haline getirmiştir. Ticaret, bu nedenle hazır bulduğu ve farklı biçimleri, geniş ölçüde, kullanım-değeri gözönünde bulundurularak yürütülen üretim örgütleri üzerinde azçok çözücü bir etkide bulunmuştur. Bunun, eski üretim biçiminde meydana getireceği çözülmenin genişliği, kendi sağlamlığına ve iç yapısına bağlıdır. Ve, bu çözülme sürecinin nereye varacağı, başka bir deyişle, eski üretim biçiminin yerini hangi yeni üretim biçiminin alacağı, ticarete bağlı olmayıp, eski üretim biçiminin kendisinin niteliğine bağlıdır. Antik dünyada, ticaretin etkisi ve tüccar sermayesinin gelişmesi, daima bir köle ekonomisi ile sonuçlanır; çıkış noktasına bağlı olarak, ancak, doğrudan geçim araçlarının üretimiyle uğraşan ataerkil bir köle sisteminin, artı-değer üretimiyle uğraşan bir köle sistemine dönüşmesiyle sonuçlanır. Ne var ki, modern dünyada bu, kapitalist üretim biçimiyle sonuçlanır. Bütün bunlardan şu sonuca varılır ki, bu sonuçların kendileri, tüccar sermayesinin gelişmesinden daha başka koşullardan ileri gelirler.

Kent sanayi, kent sanayii olarak, tarımsal sanayiden ayrılır ayrılmaz, ürettiği ürünlerin de daha işin başında meta olmaları ve bu yüzden de, satışları için ticaretin aracılığını gerektirmeleri eşyanın tabiatı gereğidir. Ticaretin, kentlerin gelişmesine dayanması ve buna karşılık da kentlerin ticarete bağlı bulunması doğal bir şeydir. Ne var ki, sanayideki gelişmenin, ne ölçüde bu gelişmeyle elele gideceği, büsbütün başka koşullara bağlı bulunur. Eski Roma, daha sonraki cumhuriyetçi günlerinde,

zanaat alanında herhangi bir gelişme göstermeksizin, tüccar sermayesini, eski dünyada hiç görülmemiş bir düzeyde yükseltmişti, oysa Korent ile, Avrupa ve Küçük Asya'daki öteki Yunan kentlerinde ticaretteki gelişme, yüksek derecede gelişmiş bir zanaatla birlikte olmuştur. Buna karşılık, kentlerdeki büyüme ve bununla ilgili koşullardaki gelişmenin tam tersine, ticaret ruhu ve tüccar sermayesindeki gelişme, çoğu kez, yerleşik olmayan göçebe halklar arasında da görülen bir şeydir.

Hiç kuşkusuz —ve, baştanaşağı yanlış sonuçlara yolaçan da işte bu olgudur— 16 ve 17. yüzyıllarda, coğrafî buluşlar ile ticarette görülen ve tüccar sermayesinin gelişmesini hızlandıran büyük devrimler, feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçişi kolaylaştıran bellibaşlı öğelerden birisini oluşturur. Dünya pazarındaki ani genişleme, dolaşımdaki metaların çoğalması, Asya'nın ürünleriyle Amerika'nın hazinelerine sahip çıkmak için Avrupa uluslarının gösterdikleri hırs ve rekabet, sömürgecilik sistemi — bütün bunlar, üretim üzerindeki feodal zincirlerin parçalanmasında maddî katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, ilk dönemde —manüfaktür döneminde— modern üretim biçimi, ancak, kendisi için gerekli koşulların, ortaçağlarda oluştuğu yerlerde gelişmişti. Örneğin, Hollanda ile Portekiz'i karşılaştırınız.* Ve, eğer 16. ve kısmen de 17. yüzyılda, ticaretteki ani genişleme ve yeni dünya pazarlarının doğuşu, eski

* Diğer koşulları bir yana, Hollanda'nın gelişmesinde balıkçılığın, manüfaktürün ve tarımın nasıl önde gelen bir temel olduğu, Massie gibi 18. yüzyıl yazarlarınca zaten açıklanmış bulunuyor. Asya'da, antikçağda ve ortaçağlarda, ticaretin hacmini ve önemini küçümseyen eski görüşlere karşılık şimdi, bunun önemini abartmak âdet halini aldı. Bu anlayışa karşı en iyi çare, İngiltere'nin 18. yüzyılın başındaki ithalât ve ihracatını incelemek ve bunu modern ithalât ve ihracat ile karşılaştırmaktır. Ve gene de bunlar, daha önceki herhangi bir tacir ulusunkinden, karşılaştırılamayacak derecede büyük idiler. (Bkz: Anderson, *An Historical and Chronologisal Deduction of the Origin of Commerce.* [Vol. II, London 1764, s. 261 vd.. —*Ed.*])

üretim biçiminin yıkılmasına ve kapitalist üretimin doğuşuna büyük bir katkıda bulunmuş ise, bu, tersine, zaten varolan kapitalist üretim biçimi temeli üzerinde oluşmuştur. Bizzat dünya pazarı, bu üretim biçimi için temel teşkil eder. Öte yandan, bu üretim biçiminin, gitgide büyüyen bir ölçekte üretimde bulunma yolunda kendi özünde bulunan zorunluluk, sürekli olarak dünya pazarını genişletme eğilimini yaratır ve bu durumda, sanayide devrimlere yolaçan şey, ticaret olmaz, ticareti sürekli biçimde kökünden değiştiren sanayi olur. Ticarî üstünlüğün kendisi, şimdi büyük sanayi için koşulların şu ya da bu derecede bir ağırlıkta olmasıyla bağlı durumdadır. Örneğin, İngiltere ile Hollanda'yı karşılaştırınız. Hollanda'nın egemen bir tüccar ulus olarak gösterdiği gerilemenin tarihi, tüccar sermayesinin, sanayi sermayesinin boyunduruğu altına girmesinin tarihidir. Kapitalizm-öncesi ulusal üretim biçimlerinin iç sağlamlığı ile örgütlenmesinin, ticaretin çözücü ve bozucu etkilerine karşı koyduğu engeller, İngiltere'nin Hindistan ve Çin ile ilişkilerinde çarpıcı bir biçimde görülür. Üretim biçiminin geniş temeli, bu ülkelerde küçük ölçekli tarım ve ev sanayiinin birliği ile oluşturulmuştur ve Hindistan'da, buna, ortak toprak mülkiyeti üzerinde kurulan köy topluluklarını eklemek gerekir ki, Çin'de de bu ilkel biçimi ile vardı. İngilizler, Hindistan'da ülkenin egemenleri ve sahipleri olarak bu küçük ekonomik toplulukları bozup parçalamak için, doğrudan doğruya kendi politik ve ekonomik güçlerini kullanma konusunda hiç vakit kaybetmemişlerdir.* İngiliz

* Herhangi bir ulusun tarihi eğer, bir ekonomik deneyler tarihi ise, İngiltere'nin Hindistan'daki tarihi, ardarda diziler, yararsız ve gerçekten saçma (uygulamada rezilce) bir ekonomi deneyler tarihidir. Bengal'de, geniş İngiliz malikânelerinin bir karikatürünü yarattılar; güney-doğu Hindistan'da, küçük parçalara bölünmüş mülkiyetin bir karikatürünü; kuzey-batıda, ortak toprak mülkiyetine dayanan Hint ekonomik topluluğunu, kendi karikatürüne dönüştürmek için ellerinden geleni geri koymadılar.

ticareti, bu topluluklar üzerinde, köklü değişiklikler getirici bir etki yapmış ve düşük fiyatlı mallarıyla, bu sınaî ve tarımsal üretim birliğinin çok eski zamanlardan beri tamamlayıcı bir öğesi olan iplik ve dokuma sanayilerini yıkması ölçüsünde, bu birlikleri parçalayıp dağıtmıştır. Ve böyle bile olsa, bu parçaların işi çok yavaş ilerlemektedir. Hele, doğrudan doğruya politik güçle desteklenmedikleri Çin'de, bu parçalama daha da ağır gitmektedir. Tarım ile manüfaktürün birarada bulunmalarından doğan önemli tasarruf ve zamandan yararlanma, her yerde egemen olan dolaşım sürecinin *faux frais*'sini* de içeren fiyatlarıyla büyük sanayiin ürünlerine karşı inatçı bir direnç göstermektedir. Öte yandan, İngilizlerin aksine, Rus ticareti, Asya tipi üretimin ekonomik temelini dokunmadan olduğu gibi bırakmaktadır.**

Capital, vol III,
Progress Publishers,
Moscow 1972, s. 330-334.

II

Denetim ve yönetim emeği, doğaldır ki, doğrudan üretim sürecinin bileşik toplumsal süreci biçiminde büründüğü yerlerde gerekli duruma gelir, ve bağımsız üreticilerin yalıtılmış emeği biçiminde buna gerek olmaz.*** Ancak bunun ikili niteliği vardır.

Bir yandan, içinde birçok bireyin işbirliği yaptığı her türlü emek, zorunlu olarak süreci düzenlemek ve birleştirmek için işliğin kısmî işlemlerini değil de bütün faa-

* Üretken olmadığı halde zorunlu olan ikinci maliyetler. —ç.

** Rusya, tamamen kendi iç ve komşusu Asya pazarına dayanan, kendi kapitalist üretimini geliştirmek için, ateşli bir çaba içersine gireli beri, bu da değişmeye başlamış bulunuyor.

*** "Yöneticilik burda (çiftlik sahibi olma durumunda) tümüyle terkedilmiştir." (J. E. Coirnes, *The Slave Power*, London 1962, s. 48.)

liyetini bir orkestra yöneticisi gibi düzenleyecek biçimde işlev yapan, kumanda eden bir iradeye gereksinme duyar. Bu, her türlü bileşmiş üretim tarzında yeralması gereken üretken bir meslektir.

Öte yandan —herhangi bir ticarî bölümden oldukça ayrı olarak— bu denetleme işi, zorunlu olarak, doğrudan üretici olarak emekçi ile üretim araçları sahibi arasındaki karşıtlığa dayanan bütün üretim tarzlarında ortaya çıkar. Bu karşıtlık ne denli büyük olursa, denetimin oynadığı rol de o denli büyük olur. Demek oluyor ki, bu, köleci sistemde doruğuna ulaşır.* Ama kapitalist sistemde üretim süreci, aynı anda kapitalistin emek-gücü kullandığı bir süreç olduğuna göre, kapitalist üretim tarzı içinde de bu elzemdir. Tıpkı despotik devletlerde olduğu gibi, hükümetin denetimi ve her türlü müdahalesi, hem bütün toplulukların niteliğinden ortaya çıkan ortak faaliyetlerinin yerine getirilmesini, hem de hükümet ile halk yığınları arasındaki karşıtlıktan ortaya çıkan özgün işlevleri kapsar.

Köleci sistemle yüzyüze bulunan eski yazarların yapıtlarında denetimin her iki yanı da, pratikte olduğu kadar teoride de birbirlerinden ayrılmaz bir biçimde bileştirilmiştir. Kapitalist üretim tarzını mutlak olarak gören modern iktisatçıların yapıtlarında da aynı şey yapılmaktadır. Öte yandan, hemen bir örnekle de göstereceğim gibi, modern köleci sistemin savunucuları, denetim işini tıpkı öteki iktisatçıların ücret sistemini haklı çıkarmak için yaptıkları gibi, köleliğin haklı çıkarılması için kullanmaktadırlar.

Cato zamanındaki *villicus:* "Köle ekonomisinde (*fa-*

* "Eğer işin niteliği emekçilerin (yani kölelerin) geniş bir alanda dağılmalarını gerekli kılıyorsa, gözeticilerin sayısı, ve bu yüzden de bu denetimin gerekli kıldığı, emeğin maliyeti o ölçüde artacaktır." (Coirnes, *l.c.*, s. 44.)

milia rustica) malikânenin başında, devşiren ve harcayan, satın alan ve satan, efendisinden emirler alan, yokluğunda emir veren ve ceza kesen yönetici (*villa*'dan gelen *villicus*) bulunur. ... Doğal olarak yöneticinin öteki kölelerden daha çok hareket özgürlüğü vardı; Magon kitapları bunların evlenmelerini, çocuk yetiştirmelerini ve mal sahibi olmalarını öğütlemekte, Cato da bunların kadın yöneticilerle evlenmelerini salık vermektedir; bir tek onun iyi davranışları karşılığı efendisinden özgürlüğünü sağlama umudu vardı. Geri kalanların hepsi ortak bir aile oluşturuyorlardı. ... Her kölenin, yönetici de dahil, geçim gereksinmeleri belirli aralıklarla ve sabit oranda efendileri tarafından karşılanıyordu, ve bunlarla geçinmek zorunda idiler. ... Bu miktar, emeğe göre değişiyordu, ve örneğin işi öteki kölelerden daha hafif olan yöneticinin, onlardan daha az bir pay alması bu yüzdendi." (Mommsen, *Römische Geschichte,* 2. baskı, 1856, I, s. 809-10.)

Aristoteles: "Ο γαρ δεσποτης ουκ εν τω κτασθαι τσυς δσυλους, αλλ' εν τω χρησθαι δουλσις." ("Efendi" —kapitalist— "efendiliğini köle elde ederek değil" —ona emek-gücü satınalma gücünü veren sermaye sahipliğini üretim sürecinde emekçi, şimdi ücretli emekçi kullanarak— "köle kullanarak tanıtlar") "Εστι δ'αυτη η επιστημη ουδεν μεγα εχουσα ουδε σεμνον." ("Ama bu bilimde büyük ya da yüce hiç bir şey yok.") "α γαρ του δουλον επιστασθαι δει ποιειν, εκεινον τσυτα επιστασθαι επιταττειν" ("Ama kölenin yapabilme zorunda olduğu her şeyi efendi emredebilmelidir." "Διο οσοις εξουσια μη αυτους κακοπαθειν, επιτροπος λαμβανει ταυτην την τιμην, αυτοι δε πολιτευονται η φιλοσοφουσιν." ("Efendilerin denetleme sıkıntısıyla karşı karşıya kalmadığı zaman efendi devlet işleri ya da felsefe çalışmaları ile uğraşırken yönetici de *bu şerefi* üstlenir.") (Aristoteles, *De republica,* Bekker basımı, Kitap I, 7.)

Aristoteles, bir sürü söz içinde, siyasal ve ekonomik alanlardaki üstünlüğün hükümet işlevlerini egemen güçlerin üzerine yıktığını ve böylece de, ekonomik alanda emek-gücünü kullanma sanatını bilmek zorunda olduklarını söylemektedir. Ve, bu denetleme işinin bir büyük anın sorunu olmadığını ve bu nedenle efendinin fırsatını bulur bulmaz bu sıkıntılı işin "şerefini" bir kalfaya terkettiğini de ekliyor.

Capital, vol. III, 384-385

III

Faiz getiren sermaye, ya da, antik biçimi içinde de adlandırabildiğimiz gibi tefeci sermaye, ikiz kardeşi tüccar sermayesi ile birlikte, kapitalist üretim tarzından çok daha önce gelen ve toplumun en farklı ekonomik biçimlenişlerinde bulunabilecek olan sermayenin tufan-öncesi biçimlerine aittir.

Tefeci sermayenin varlığı için gerekli olan tek şey, en azından ürünün bir bölümünün metaya dönüşmesi ve paranın çeşitli işlevleri içersinde meta ticareti ile birlikte gelişmesidir.

Tefeci sermayenin gelişmesi, tüccar sermayesinin gelişmesi ile ve özellikle de parayla uğraşan sermayenin gelişmesi ile bağlantılıdır. Eski Roma'da Cumhuriyetin son yıllarında başlayarak, eski dünyada manüfaktür, ortalama gelişme düzeyinin çok altında bulunduğu sırada, tüccar sermayesi, parayla uğraşan sermaye, ve tefeci sermaye, eski biçimi içinde en yüksek noktasına ulaşmıştı.

Gördük ki,* para yığına zorunlu olarak para ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Ama para yığınayı meslek edinen

* ***Kapital*****, Birinci Cilt, s. 151-155. —*****Ed.***

kimse, bir tefeci haline dönüşmeden, önemli hale gelmez.

Tüccar onunla bir kâr sağlamak için, onu sermaye olarak kullanmak, yani onu harcamak için borç para alır. Demek oluyor ki, toplumun ilk biçimleri içinde, borca para veren, onun karşısında, modern kapitalist karşısında bulunduğu ilişkiler gibi bir ilişki içindedir. Bu özgün ilişki, katolik üniversiteleri tarafından da denenmiştir: "Alcalá, Salamanca, İngolstadt, Breisgau'daki Freiburg, Mayence, Köln, Trèves üniversiteleri, birbiri ardından ticarî borçlanma yoluyla faizin meşruluğunu tanıdılar. Bu onayların ilk beşi Lyon kentinin resmî arşivlerinde saklanıyordu ve Bruyset-Ponthus'un *Traité de l'usure et des intérêts,* Lyons, adlı yapıtının eklerinde yayınlanmıştı." (M. Augier, *Du Crédit public,* etc. Paris 1842, s. 206.) Köle ekonomisinin (ataerkil türü değil de, daha sonraki Grek ve Roma zamanındaki türden) zenginleşme aracı olarak iş gördüğü bütün biçimlerde, bu nedenle de paranın, köle, toprak vb. satın alma yoluyla başkalarının emeğine elkoyma aracı olduğu yerlerde, para, salt bunun için yatırılabildiğinden ötürü, sermaye olarak genişleyebilir, yani faiz getirebilir.

Ancak, kapitalist üretimin bulunduğu dönemlerde tefeci sermayenin var olduğu karakteristik biçimler iki türdür. Kasten karakteristik biçimler diyorum. Aynı biçimler kapitalist üretim temeli üzerinde de kendilerini gösterirler, ama salt ikincil biçimlerde. Bu sırada artık bunlar faiz getiren sermaye niteliğini belirleyen biçimler değildir. Bu iki biçim şudur: *birincisi,* üst sınıfların müsrif mensuplarına, özellikle de toprak sahiplerine borç para vererek tefecilik; *ikincisi,* kendi çalışma koşullarına sahip olan küçük üreticilere —bu, zanaatçıları da kapsar, ama esas olarak köylüleri kapsar, çünkü özellikle kapitalizm-öncesi koşullarda, bu koşullar bağımsız bireysel küçük üreticilere olanak verdiği ölçüde köylü sınıfı zorunlu ola-

rak bunların büyük bir çoğunluğunu oluşturur— borç para vererek tefecilik.

Hem zengin toprak sahiplerinin tefecilik yoluyla yıkımı, hem de küçük üreticilerin yoksullaşması, geniş miktarda para-sermayenin oluşmasına ve yoğunlaşmasına yolaçar. Ama, modern Avrupa'da olduğu gibi, bu süreç eski üretim tarzını ne ölçüde ortadan kaldırır, ve onun yerine kapitalist üretim tarzını koyar mı koyamaz mı, bu, tümüyle tarihsel gelişme aşamasına ve bu aşamaya eşlik eden koşullara bağlıdır.

Capital, vol. III, 593-594

IV

Tefecilik, para servetini, üretim araçlarının dağınık olduğu yerlerde merkezileştirir. Üretim tarzını değişikliğe uğratmaz, ama ona asalak gibi sıkıca yapışır ve onu bitkin hale sokar. Kanını emer, halsiz düşürür ve yeniden-üretimi, giderek daha acınacak koşullar altında ilerlemek zorunda bırakır. Böylece üretim araçlarının sahipliğinin üreticinin bizzat kendi elinde bulunmasının aynı zamanda onun siyasal konumunun ve yurttaş olarak bağımsızlığının da temeli olduğu eski dünyada, en çok dile getirilen şey, tefecilere karşı yaygın bir nefret oluyordu.

Köleliğin egemenliği ölçüsünde, ya da artı-ürün, feodal bey ve onun maiyeti tarafından tüketildiğine göre, öte yandan da hem köle sahibi, hem de feodal bey, tefecinin kollarına düştüklerine göre, üretim tarzı hâlâ aynı kalır; yalnızca emekçinin durumu daha da zorlaşır. Borçlu durumundaki köle sahibi ya da feodal bey, bizzat kendisi de daha çok ezildiği için, daha ezici olur. Ya da sonunda, eski Roma'daki şövalyeler gibi, kendisi de bir toprak sahibi ya da köle sahibi haline gelen tefecinin yakasını bı-

rakır. Büyük ölçüde siyasal gücün bir aracı olmasından ötürü, sömürüsü hemen hemen ataerkil olan eski sömürücünün yerini, kaba, para delisi hacıağa alır. Ama onunla birlikte üretim tarzının kendisinde bir değişiklik olmaz.

Tefecilik, ancak üzerinde kurulan sağlam temelin ve sürekli yeniden-üretimin mülkiyet biçimlerinin siyasal örgütlenmenin temellendiği biçimlerle aynı olduğu biçimleri yıkıp dağıttığı ölçüde, devrimci bir etkiye sahiptir. Asya biçimlerinde, ekonomik çöküş ve siyasal bozulmadan başka bir şey getirmeden tefecilik uzun süre devam edebilir. Ancak kapitalist üretimin öteki önkoşullarının bulunduğu yerde ve zamanda tefecilik, bir yandan feodal beyleri ve küçük üreticileri yokederek, ve bir yandan da emek koşullarını sermayede merkezileştirerek, yeni üretim tarzının kurulmasına yardım eden bir araç haline gelebilir.

Capital, vol. III, s. 596-597

V

Toprak mülkiyeti, bazı kişilerin, yeryüzünün belli bölgelerini, başkalarını yoksun bırakarak, tamamen kendi özel istem alanları şeklinde tekelleri altına almalarına dayanır.* Bunu aklımızda tutarsak, sorun, kapitalist üre-

* Hiç bir şey, Hegel'in geliştirdiği özel toprak mülkiyetinden daha komik olamaz. Buna göre, insan bir birey olarak, iradesini, dışsal doğanın ruhu olarak gerçekliğe vermelidir, ve bu yüzden bu doğaya sahip olmalı ve onu kendi özel mülkü yapmalıdır. Eğer bu, "*birey*"in, bir birey olarak insanın yazgısıysa, bundan, her insanın, gerçek bir birey olmak için, bir toprak sahibi olması gerektiği çıkacaktır. Çok yeni bir ürün olan toprağın özgür özel mülkiyeti, Hegel'e göre belirli bir toplumsal ilişki değil, bir birey olarak insanın "doğa"yla bir ilişkisi, insanın, her şeyi mülk edinmekte mutlak bir hakkıdır. (Hegel, *Philosophie des Rechts*, Berlin 1840, s. 79.) En azından şu kadarı açıktır: birey, aynı toprak parçasına dayanarak, aynı biçimde gerçek bir birey haline gelmek isteyen bir başka bireyin iradesine karşı, salt kendi "irade"si ile bir toprak sahibi

tim temeli üzerinde, bu tekelin gerçekleştirilmesini, yani iktisadî değerini, araştırmaktır. Bu kişilerin, yeryüzünün bazı bölgelerini kullanmada ya da kötüye kullanmada, yasal güce sahip olmalarıyla, hiç bir şey çözümlenmiyor. Bu gücün kullanılması, tümüyle, onların istemlerinden bağımsız olan, iktisadî koşullara dayanır. Yasal görüş, tek başına, yalnızca, bütün diğer mal sahipleri, mallarıyla ne yapabiliyorlarsa, toprak sahibinin de toprakla aynı şeyi yapabileceği anlamına gelir. Ve bu görüş, bu toprağın serbest özel mülkiyeti konusundaki yasal görüş, eski dünyada, ancak toplumun organik düzeninin dağılmasıyla ve modern dünyada, ancak kapitalist üretimin gelişmesiyle ortaya çıkar. Bu, Asya'ya, Avrupalılar tarafından ancak bazı bölgelerde sokulabilmiştir. İlkel birikimi incelediğimiz bölümde (Buch I, cap. XXIV),* bu üretim biçiminin, bir yandan, doğrudan üreticilerin toprağın (vasal-

olarak varlığını koruyamaz. Bu, kesinlikle, iyi niyetten başka bir şey de gerektirir. Üstelik, "birey"in iradesini gerçekleştirmek için nereyi sınırladığını — bu iradenin gerçekleşmesi için bütün bir ülke mi, yoksa, mal edinilmeleriyle, "irademin, eşya üzerinde üstünlüğünün kendini gösterebileceği" [s. 80] bütün bir ülkeler grubunu mu gerektirdiğini saptamak, kesinlikle olanaksızdır. Burada Hegel tam bir çıkınaza giriyor. "Mal edinme, çok özel bir türden bedenimle değebileceğimden fazlasına sahip olmam; ama öte yandan açıktır ki, dışsal şeyler, tutabileceğimden daha yaygındır. Böyle bir şeye böylece sahip olmakla, bir başkası, dolayısıyla ona bağlanmaktadır. Mal edinme eylemini elimle uygularım, ama bunun kapsamı genişletilebilir." (s. 90.) Ama bu başka şey de tekrar gene bir başka şeye bağlıdır ve böylece, ruh olarak irademin toprağa dökülebileceği sınır ortadan kalkar. "Ben bir şeye sahip olunca, zihnim, hemen, yalnızca bu benim şimdi sahip olduğum mülkün değil, onunla bağlantılı olanın da benim olduğu fikrine atlar. Burada söz, müspet hukukun olmalıdır, çünkü kavramdan daha fazla bir şey çıkarılamaz." (s. 91.) Bu, "kavram"ın olağanüstü bir saflıkla kabul edilmesidir, ve ta başlangıçta, —burjuva toplumuna ait— çok belirli bir hukukî toprak mülkiyeti görüşünü mutlak olarak kabul eden bu kavramın, bu toprak mülkiyetinin gerçek yapısını "hiç" anlamadığını tanıtlar. Bu, aynı zamanda, toplumsal, yani iktisadî gelişme gerekleri değiştikçe, "müspet hukukun" belirlemelerinin de değişebileceği ve değişmesi gerektiğinin kabulünü de içerir.

* *Kapital,* Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, Sekizinci Kısım. —*Ed.*

lar, serfler, köleler vb. şeklinde) yalnızca bir eki olma durumundan çıkmalarını, öte yandan da, insan yığınlarının topraktan kopartılmalarını şart koştuğunu görmüştük. Bu ölçüde, toprak mülkiyetinin tekeli, tarihsel bir öncüldür ve yığınların şu ya da bu biçimde sömürülmesine dayanan bütün önceki üretim biçimlerinde olduğu gibi, kapitalist üretim biçiminin de temeli olmaya devam etmektedir. Ama, başlangıç halindeki kapitalist üretim biçiminin karşısında bulduğu toprak mülkiyeti biçimi ona uymaz. O, önce, tarımı, sermayeye bağlı kılarak, kendisi için, gerekli olan biçimi yaratır. Böylece —hukukî biçimleri ne kadar farklı olursa olsun— feodal toprak mülkiyetini, klan mülkiyetini, mark komünlerindeki küçük köylü mülkiyetini, bu üretim biçiminin gereklerini karşılayan iktisadî biçimlere dönüştürür.

Kapitalist Rant Üzerine,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 9-11

VI

Toprak rantını incelerken bu çözümlemeyi karanlık hale getiren ve kaçınılması gereken üç temel hata vardır.

1° Toplumsal üretim sürecinin farklı gelişme aşamalarına ait olan çeşitli rant biçimlerinin birbirine karıştırılması.

Rantın özgül biçimi ne olursa olsun, bütün tipler şu ortak niteliğe sahiptir: Rantın mal edinilmesi, toprak mülkiyetinin gerçekleştirildiği biçimdir ve toprak rantı da, buna karşılık, toprak mülkiyetinin varlığını, gezegenimizin belirli parçalarına, belirli kişilerin sahip olmasını öngörür. Sahip, Asya'da, Mısır'da vb. olduğu gibi, topluluğu temsil eden bir kişi olabilir veya, bu toprak mülkiyeti

kölelikte veya serflikte olduğu gibi, yalnızca, herhangi bir kişinin, dolaysız üreticilerin kendilerine sahip olmasının raslansal bir sonucu olabilir; ya da, üretici olmayanların, doğanın salt özel mülkiyetine sahip olması, toprak üzerinde yalnızca bir hak olabilir; nihayet, ya da, kolonlarda ve toprak sahibi küçük köylülerde olduğu gibi, doğrudan doğruya —ayrı ve toplumsal olarak gelişmemiş emeğin— belirli toprak parçalarının ürünlerinin, dolaysız üreticiler tarafından üretilmesi ve maledilmesinin kapsamına giriyor görünen, toprakla olan bir ilişki de olabilir.

Çeşitli rant biçimlerindeki bu *ortak unsur,* —yani rantın toprak mülkiyetinin, iktisaden gerçekleştirilmesi oluşu, bazı kişilerin, gezegenimizin bazı bölümlerinde özel hakka sahip olmalarına olanak sağlayan hukukî masal— farklılıkların gözden kaçmasını mümkün kılmaktadır.

Kapitalist Rant Üzerine, s. 32-33

VII

Tarımsal ürünün hiç bir parçasının dolaşım sürecine girmediği ya da çok önemsiz bir bölümünün girdiği, ve o zaman da toprakbeyinin gelirini temsil eden ürün parçasının ancak nispeten küçük bir bölümünün dolaşıma girdiği asıl doğal ekonomide, örneğin, birçok Rorna latifundiasında ya da Charlemagne villalarında ve aşağı yukarı tüm ortaçağ boyunca olduğu gibi (bkz: Vinçard, *Histoire du travail*) büyük malikânelerin ürünü ve artı-ürünü hiç de salt tarımsal emeğin ürünlerinden ibaret değildir. Bu, sınaî emeğin ürünlerini de, pekâlâ aynı ölçüde içerir. Temeli oluşturan tarımın ikincil uğraşları olarak ev elsanatları ve manüfaktür emeği —Avrupa antikçağında ve ortaçağlarda olduğu gibi, geleneksel örgütün henüz yıkılmamış olduğu günümüz Hint topluluğunda da— doğal eko-

nominin dayandığı üretim biçiminin önkoşuludur. Kapitalist üretim biçimi, bu ilişkiyi tümüyle ortadan kaldırır; bu, özellikle İngiltere'de, 18. yüzyılın son üçte-birinde geniş çapta incelenebilecek olan bir süreçtir. Aşağı yukarı yarı-feodal toplumlarda büyümüş olan Herrenschwand gibi düşünürler, örneğin 18. yüzyılın sonları gibi geç bir dönemde bile, manüfaktürün tarımdan bu ayrılmasını, çılgınca bir toplumsal serüven, akıl almaz ölçüde riskli bir varolma biçimi sayarlar. Ve, kapitalist tarımla en büyük analojiye sahip antikçağın tarımsal ekonomilerinde, yani Kartaca ve Roma'da bile, bir plantasyon ekonomisine benzerlik, gerçekten kapitalist sömürü biçimine tekabül eden bir biçime benzerlikten daha büyüktür.* Ama aynı zamanda da, kapitalist üretim biçimini tanıyan, Herr Mommsen** gibi her parasal ekonomide bir kapitalist üretim biçimi keşfetmeyen bir kişi için bütün esas noktalarda tümüyle hayalci olan bir biçimsel analoji, hiç de antikçağ sırasındaki Kıta İtalyası'nda değil, olsa olsa ancak Sicilya'da bulunacaktır, çünkü bu ada, Roma için haraca bağlı tarımsal bir yer görevi yapıyordu, öyle ki tarımı esas olarak ihracatı amaçlamaktaydı. Modern anlamda çiftçiler, burada vardı.

Kapitalist Rant Üzerine, s. 230-231

* Adam Smith, onun zamanında (bu, günümüzde, tropikal ve subtropikal ülkelerdeki plantasyonlar için de geçerlidir) toprakbeyi, örneğin Cato'nun kendi malikânelerinde olduğu gibi aynı zamanda bir kapitalist olduğu için, rant ve kârın, nasıl henüz birbirinden ayrılmadığını vurguluyor. [Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Aberdeen, London, s. 44. —*Ed.*] Ama bu ayrılma tam da kapitalist üretim biçiminin önkoşuludur, üstelik köleciliğin temeli, kapitalist üretim biçimi kavramıyla tam bir çelişki içindedir.

** Herr Mommsen, "Roma Tarihi"nde, kapitalist terimini hiç de modern ekonominin ve modern toplumun kullandığı anlamda değil, İngiltere ya da Amerika'da olmasa bile, Avrupa kıtasında geçmiş koşulları yansıtan eski bir gelenek olarak yaşamaya devam eden, popüler bir kavram olarak kullanıyor.

Eğer toprak rantını, en basit biçimiyle, doğrudan üreticinin, gerçekte ya da hukuken kendisine ait olan iş aletlerini (saban, sığır, vb.) kullanarak, haftanın bir kısmında gerçekten kendisinin sahip olduğu toprağı ektiği ve geri kalan günlerde, feodal beyden hiç bir karşılık almaksızın feodal beyin malikânesinde çalıştığı *emek-rant* biçimini ele alırsak, burada, durum hâlâ çok açıktır, çünkü bu durumda rant ve artı-değer özdeştir. Burada ödenmemiş artı-emeğin kendisini ifade ettiği biçim kâr değil ranttır. Emekçinin (*self-sustaining serf**) bu durumda, ne ölçüde vazgeçilmez yaşam gereksinmelerinin üstünde bir artı, yani kapitalist üretim biçimi altında ücretler diye adlandıracağımızın üstünde bir artı elde edebileceği, öteki koşullar değişmeden kaldığında, emek-zamanının, kendisi için emek-zaman ile, feodal beyi için zorunlu emek-zaman olarak bölündüğü orana bağlıdır. Bu nedenle, yaşamın vazgeçilmez gereksinmelerinin üstündeki bu artı, kapitalist üretim biçimi altında kâr olarak çıkan şeyin tohumu, tümüyle, bu durumda yalnızca doğrudan doğruya ödenmemiş artı-emek olmakla kalmayıp ayrıca da bu sıfatla ortaya çıkan toprak rantının miktarıyla belirlenir. Bu, burada toprakla çakışan ve topraktan farklı iseler, onun salt eklentileri olan üretim araçlarının "sahibi" için ödenmemiş artı-emektir. Burada serfin ürününün, geçimine ek olarak, onun emek koşullarının yeniden üretimine de yetmesi gerektiği koşulu, bütün üretim biçimleri altında aynı kalan bir koşuldur. Çünkü bu, bunların özel biçiminin sonucu değil, genel olarak tüm sürekli ve üretken emeğin, daima aynı zamanda da yeniden-üretim olan, yani kendi işleme koşullarının yeni-

* Kendi geçimini kendi sağlayan. —ç.

den üretimini de içeren her sürekli üretimin, doğal bir önkoşuludur. Ayrıca açıktır ki, doğrudan emekçinin, kendi yaşam araçlarının üretimi için zorunlu olan üretim araçlarının ve emek koşullarının "zilyedi" olarak kaldığı tüm biçimlerde, mülkiyet ilişkileri, aynı zamanda, doğrudan bir beylik ve kölelik ilişkisi olarak ortaya çıkmalıdır, öyle ki, doğrudan üretici özgür değildir; zorunlu emeğin bulunduğu serflikten, salt bir haraca bağlılık ilişkisine indirilebilecek olan bir özgürlük noksanlığı. Varsayımımıza göre, burada, doğrudan üreticinin kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için gerekli olan zorunlu maddî emek koşullarına sahip olduğu görülecektir. O, tarımsal faaliyetini ve onunla bağlantılı olan kırsal ev sanayilerini bağımsız olarak yürütür. Küçük köylülerin kendi aralarında, Hindistan'da yaptıkları gibi, azçok doğal bir üretim topluluğu oluşturmaları durumu bu bağımsızlığı baltalamaz, çünkü burada sözkonusu olan, yalnızca malikânenin ismî beyinden bağımsızlıktır. Böyle koşullar altında, toprağın ismî sahibi için artı-emek, bürünülen biçim ne olursa olsun, onlardan ancak iktisadî baskı dışında baskı ile alınabilir.* Bu, köle ya da plantasyon ekonomisinden, kölenin yabancı üretim koşulları altında ve bağımsız olmadan çalışmasıyla ayrılır. O halde, kişisel bağımlılık koşulları gereklidir, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlük eksikliği ve toprağın bir eklentisi olarak toprağa bağlı olmak, sözcüğün gerçek anlamıyla bağımlılık. Eğer doğrudan üreticiler özel bir toprak sahibi ile karşılaşmayıp, Asya'da olduğu gibi, toprakbeyleri ve aynı zamanda hükümdarları olarak başlarında duran bir devletin doğru-

* Bir ülkenin fethinden sonra, fatihin yakın amacı, oranın halkını da kendi istediği gibi kullanmak oluyordu. Karş: Linguet [*Théroie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société*, Tomes I-II, Londres 1767. —*Ed.*]. Bkz: ayrıca Möser [*Osnabrükische Geschichte*, 1. Teil, Berlin und Stettin, s. 178. —*Ed.*]

dan emri altında iseler, o zaman, rant ve vergiler çakışır ya da daha doğrusu, burada, toprak rantının bu biçiminden farklı olan hiç bir vergi bulunmaz. Böyle koşullar altında, bu devlete bağlı herkes için geçerli olandan daha güçlü bir siyasal ya da iktisadî baskının varlığına gerek yoktur. Devlet, bu durumda en yüksek beydir. Burada, egemenlik, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Ama öte yandan, toprağın gerek özel, gerekse ortaklaşa zilyedliği ve kullanımı olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur.

Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadî biçimi, doğrudan doğruya üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öğe olarak onu etkileyen, yönetenlerle yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadî topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanların doğrudan üreticilerle olan ilişkisidir — bu her zaman doğal olarak emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir aşamaya ve böylece de onun toplumsal üretkenliğine uygun düşen bir ilişkidir. Bu, aynı iktisadî temelin —esas koşulları açısından aynı— sayısız farklı deneysel durumlar, doğal çevre, ırksal ilişkiler, dışsal tarihsel etkiler, vb. yüzünden, yalnızca deneysel olarak verilen koşulların tahlili ile anlaşılabilen görünüşteki sonsuz değişmeler ve nüanslar göstermesini engellemez.

Kapitalist Rant Üzerine, s. 230-231

Doğrudan üretici mal sahibi değil, yalnızca bir zilyed olduğuna göre ve artı-emeğinin tümü aslında *de jure** toprakbeyine ait olduğuna göre, bazı tarihçiler, bu koşullar altında, yükümlü emeğe tâbi olanların ya da serflerin herhangi bir bağımsız mülkiyet, ya da göreli konuşursak, servet edinmelerinin biraz olsun mümkün olacağı hususunda şaşkınlıklarını belirtmişlerdir. Ancak, geleneğin, bu toplumsal üretim ilişkilerinin ve buna uygun düşen üretim biçiminin dayandığı ilkel ve gelişmemiş koşullarda egemen rol oynaması gerektiği ortadadır. Ayrıca açıktır ki, her zaman olduğu gibi, burada da, mevcut düzeni yasa olarak onaylamak ve onun, kullanım ve gelenek ile gelen sınırlarını yasal olarak yerleştirmek, toplumun yönetici kesiminin çıkarınadır. Bu arada şunu belirtelim, her şey bir yana, bu, mevcut düzenin temelini ve esas ilişkilerinin sürekli yeniden-üretimi, zaman içinde, ayarlı ve düzenli bir biçime bürünür bürünmez, kendiliğinden olur. Ve böyle bir ayar ve düzenin kendisi, toplumsal istikrara ve salt raslantı ve keyfilikten bağımsızlığa kavuşacak olan her üretim biçiminin vazgeçilmez öğeleridir. Bunlar, tam da onun toplumsal istikrarının ve bu yüzden de salt keyfilik ve salt raslantıdan nispî özgürlüğünün biçimidir. Geri üretim süreci koşulları altında olduğu gibi, buna tekabül eden toplumsal koşullarda da, bu biçime, bunların yeniden üretiminin salt tekrarı ile kavuşur. Eğer bu, bir süre devam etmişse, gelenek ve görenek olarak yerleşir ve nihayet açık bir yasa olarak onaylanır. Ama, bu artı-emek biçimi, yükümlü emek, tüm toplumsal üretken güçlerin eksik gelişimine ve emek yöntemlerinin kendilerinin hamlığına dayandığına göre, doğal olarak, doğrudan üretici-

* Meşru. —ç.

nin toplam emeğinin, gelişmiş üretim biçimleri özellikle kapitalist üretim biçimi altında olduğundan, nispeten çok daha küçük bir bölümünü emecektir. Örneğin, toprakbeyi için yükümlü emeğin, başlangıçta haftada iki gün olduğunu kabul edelim. Bu haftada iki günlük yükümlü emek böylece saptanmıştır, töresel ya da yazılı yasa ile hukuken düzenlenen sabit bir büyüklüktür. Ama doğrudan üreticinin kendisinin kullanımında olan haftanın geri kalan günlerinin üretkenliği, onun deneyi sırasında gelişmesi gereken değişken bir büyüklüktür, tıpkı edindiği yeni istekler gibi ve tıpkı ürününün piyasasının genişlemesinin ve emek-gücünün bu bölümünü kullanırken gösterdiği artan güvenin onu, emek-gücünü daha büyük ölçüde kullanmaya özendireceği gibi; burada unutulmamalıdır ki, onun emek-gücünün istihdamı hiç de tarımla sınırlı değildir, kırsal ev sanayiini de içerir. Kuşkusuz burada elverişli koşullara, doğuştan gelen ırksal özelliklere vb. bağlı olarak belli bir iktisadî gelişmenin yer alması olasılığı ortaya çıkar.

Kapitalist Rant Üzerine, s. 238-240

X

Saf biçimiyle bu aynî rant, daha yüksek ölçüde gelişmiş üretim biçimlerine ve üretim ilişkilerine de küçük parçalar halinde sürüklense de, varlığı için bir doğal ekonomiyi öngörür, yani ekonominin koşulları ya bütünüyle, ya da büyük bölümüyle ekonominin kendisi tarafından üretilir, onun gayri-safi ürününden doğrudan doğruya yerine konur ve yeniden üretilir. Dahası, bu, kırsal ev sanayii ile tarımın birleşmesini öngörür. Rantı oluşturan artı-ürün, bu birleşik tarımsal ve sınaî aile emeğinin ürünüdür, aynî rant, ister ortaçağlarda çoğu kez olduğu gibi

azçok sınaî ürünü içersin, ister yalnızca gerçek toprak ürünleri olarak ödensin, farketmez. Bu rant biçiminde, artı-emeği temsil eden aynî rantın, kırsal ailenin tüm artı-emeğini, tamamen tüketmesi hiç de gerekli değildir. Emek-ranta kıyasla, üretici, vazgeçilmez gereksinmelerini karşılayan emeğinin ürünü için olduğu gibi, ürünü kendisine ait olacak olan artı-emek için de zaman kazanmak üzere daha fazla hareket alanına sahiptir. Gene bunun gibi, bu biçim, tek tek doğrudan üreticilerin iktisadî durumlarında daha büyük farklılıklara yolaçacaktır. En azından böyle bir farklılaşma olanağı ve doğrudan üretici için, sırası gelince, öteki emekçileri doğrudan doğruya sömürme araçlarını elde etme olanağı mevcuttur. Ancak, saf biçimi ile aynî rant üzerinde durduğumuzdan, burada, bu bizi ilgilendirmemektedir; tıpkı genel olarak çeşitli rant biçimlerinin birleşebileceği, saflığını kaybedeceği ve karışabileceği sayısız kombinasyon çeşitlerine giremeyeceğimiz gibi. Aynî rant biçimi, belli bir ürün tipine ve üretimin kendisine bağlı olmakla ve tarım ile ev sanayiinin vazgeçilmez birleşmesi aracılığıyla, köylü ailesinin pazardan ve üretimin hareketinden ve kendi alanı dışında kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız olarak kendi kendini geçindirdiği hemen tam kendisine-yeterliliği aracılığıyla, kısacası genel olarak doğal ekonominin niteliği sayesinde, bu biçim, örneğin Asya'da gördüğümüz gibi, durağan toplumsal koşullara temel sağlamaya çok uygundur. Burada da daha önceki emek-rant biçiminde olduğu gibi, toprak rantı, artı-değerin ve bunun için de artı-emeğin, yani doğrudan üreticinin bedavaya, dolayısıyla da, bu zorlama onun karşısına eskisi kadar sert bir biçimde çıkmasa da, aslında gene zorlama altında —temel emek koşulunun, toprağın sahibinin yararına sunduğu— tüm artı-emeğin normal biçimidir. Eğer hatalı bir biçimde önceden davranıp, doğrudan üreticinin gerekli emeğinin

üstünde olan emek fazlasının kendisi için tuttuğu bölümüne bu adı verebilirsek, kârın, aynî rantın belirlenmesiyle pek az ilgisi vardır, bu kâr, tersine, rantın sırtından büyür ve doğal sınırını aynî rantın büyüklüğünde bulur. Bu sonuncusu, emek koşullarının, bizzat üretim araçlarının yeniden üretimini ciddî bir biçimde tehlikeye koyan boyutlara ulaşabilir, üretimin yayılmasını azçok olanaksız kılabilir ve doğrudan üreticileri geçim araçlarının fizikî asgarî düzeyine indirebilir. Fetihçi bir ticarî ulus, örneğin Hindistan'daki İngilizler gibi, bu biçimle karşılaştığı ve bundan yararlandığı zaman durum özellikle böyledir.

Kapitalist Rant Üzerine, s. 241-243

XI

Ortak görüşe göre bu dağıtım ilişkileri, doğal ilişkiler olarak, bütün toplumsal üretimin niteliğinden, genel olarak insan üretimi yasalarından doğrudan ortaya çıkan ilişkiler olarak görünürler. Gerçekten de kapitalizm-öncesi toplumların öteki dağıtım tarzlarını çözdüğü, ama bu sonuncunun gelişmemiş, yetkinleşmemiş ve gizlenmiş en arı ifadelerine ve en yüksek biçimlerine ve doğal dağıtım ilişkilerinin farklı tonlara ayrılmış tarzlarına indirgenmemiş olarak yorumlandığı yadsınamaz.

Bu kavramın biricik doğru yönü şudur: Toplumsal üretimin bazı biçimlerinin varolduğunu kabul ederek (örneğin ilkel Hint toplulukları, ya da Peruluların daha ustalıkla gelişmiş komünizmleri), ürününün doğrudan doğruya üreticileri ve bunların aileleri tarafından bireysel olarak tüketilen emek ile —üretken olarak harcanan bölümü bir yana— bu artı-ürün nasıl bölüşülmüş olursa olsun, ve bu toplumsal gereksinmelerin temsilcisi olarak

işlev gören kim olursa olsun, ürünü sürekli olarak genel toplumsal gereksinmeleri karşılamaya yarayan emeğin değişmez bir biçimde artı-emek olan bölümü arasında bir ayrım her zaman yapılabilir. Böylelikle çeşitli dağıtım tarzlarının özdeşliği salt şuna varır: eğer kendi aralarındaki farklılıklardan ve özgün biçimlerinden soyutlar ve benzer olmayışlarından ayrı olarak yalnızca onların birliğini akılda tutacak olursak, bunlar özdeştirler.

Capital, vol. III, s. 877-878

KARL MARX

ARTI-DEĞER ÜZERİNE TEORİLER

BÖLÜM XXIV. — RİCHARD JONES

SAYGIDEĞER Richard Jones: *An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation,** London 1831, Birinci Kısım: "Rant".

(*Toprak rantının tarihsel anlayışı için elementler. Toprak rantı teorisi ile ilgili bazı sorunlarda Jones'un Ricardo'ya üstünlüğü ve onun bu alandaki yanılgıları.*)

*On Rent*** gibi bir konuyu ele alan bu ilk yazı, Sir James Steuart'tan beri tüm İngiliz iktisatçılarının eksik olan şeyi üretim tarzları arasında *tarihsel* farkların anlamı eksikliğini taşımakla dikkati çekmektedir. (Bütü-

* Servetin Dağıtımı ve Vergi Kaynakları Üzerine Bir Deneme. —ç.
** Rant üzerine. —ç.

nüyle doğru olan bu tarihsel biçimler arasındaki *distinction** arkeoloji, filoloji ve tarih bakımlarından çok vahim *blunders*'a** engel olmamaktadır. Örneğin bkz: *Edinburg Review*; vol. LIV, art. IV.***)

Ricardo'dan sonra iktisatçılarda o, rantı *fazla kâr* tanımlamasıyla buldu, çiftçinin bir kapitalist olduğu (ya da toprağın bir *farming capitalist***** tarafından işletildiği) varsayımından hareket eden bir tanımlama; öyle bir kapitalist ki, sermayenin bu özel kullanılışından bir *average profit****** beklemektedir, ve tarımın kendisi de kapitalist üretim tarzı kategorisine girmektedir. Kısaca, toprak mülkiyeti burada sermayeden almış olduğu biçim değiştirmiş görünüşüyle, toplumda egemen üretim ilişkisi olarak, başka bir deyişle modern burjuva biçimiyle anlaşılmaktadır. Jones, sermayenin, dünyanın başlangıcından beri varolduğu hayalini hiç de paylaşmamaktadır.

Onun rant üzerine görüşleri aşağıdaki paragraflarda özetlenmiştir:

"Toprağın, en ilkel insan emeği karşılığında bile, çiftçinin geçimi için gerekli olandan fazla ürün verme yeteneği, çiftçiye bir vergi ödeme olanağı sağlar: işte rantın kökeni budur." (s. 4.)

"Rantın kökeni, genellikle,****** halkın kitlesinin ya her ne pahaya olursa olsun toprağı işlemek ya da açlıktan ölmek zorunda bulunduğu; araç, tohum vb. olarak yetersiz sermayesinin ona tarım dışında bir geçim sağlayamadığı, bu yüzden de dayanılmaz bir yoksulluğun bu

* Yüksek. —ç.

** Yanılgılar. —ç.

*** Marx, *Edinburgh Review*'un Ağustos-Eylül 1831 sayısında yayınlanan yeni çıkmış olan Jones'un kitabının eleştirisine atıfta bulunmaktadır. —*Ed.*

**** Tarımla uğraşan bir kapitalist, kapitalist çiftçi. —ç.

***** Ortalama kâr. —ç.

****** Jones'un metninde "*usually*". Marx "*also*" ("demek ki") diye çevirmiştir. —*Ed.*

kitleyi toprağa zincirlediği bir dönemde *toprak mülkiyetine* dayanır." (s. 11.)

Jones, rantı, en ilkel biçimi olan angaryadan, modern *farmer's rent*'a* kadar tüm biçim değiştirmelerinde izliyor. O, her yerde, emeğin belirli bir biçimine ve koşullarına karşılık belirli bir rant biçimi, yani toprak mülkiyeti biçimi olduğunu saptıyor. Böylece bir *Labour Rents or Serf Rents, Change from Labour Rents to Produce Rents, Metayers Rents, Ryots Rents, etc.*** birbiri ardından inceliyor — ki bu evrim, bizi ayrıntılı olarak burada ilgilendirmemektedir. Daha önceki bütün biçimlerde, başkasının *surplus labour*'unu*** doğrudan doğruya elde eden kapitalist değil, toprak sahibidir. (Fizyokratlarda bilinç-dışı anı olarak düşünüldüğü haliyle) *rant tarihsel olarak surplus labour*'un, bedava sarfedilecek olan *labour*'un genel biçimi olarak görünür (ve Asyalı halklarda bu, daha geniş ölçüde böyledir). Burada *surplus labour*'un elde edilmesi değişim aracılığıyla olur, ama bu elde edişin temelinde toplumun bir kesiminin öteki kesimi üzerinde zora dayanan tahakkümü yatar. (Doğrudan doğruya kölelik, serflik ya da siyasal bağımlılık ilişkisi buradan gelmektedir.)

Burada toprak mülkiyetini ancak bu mülkiyet kavramının sermaye mülkiyeti kavramını koşullandırdığı ölçüde incelemek zorunda olduğumuza göre, Jones'un bu alandaki gelişmeler üzerine yazdıklarını geçerek, onu kendisinden önce gelenlerden çok üstün duruma getirmiş olan vardığı sonuçları hemen ele alacağız.

* Çiftçi rantı. —ç.

** Emek rant ya da serf rantı, emek olarak rantlardan ürün olarak rantlara geçiş, ortakçı rantı, *ryot*'ların**** rantı. —ç.

*** Artı-emek. —ç.

**** *Ryot*: Hintli köylü. Jones, Hindistan'ın ve başka Asya ülkelerinin bu terimi, toprakların sonsuzluktan sonsuzluğa dek sahibi olan hükümdara rant ödeyen Hindistan'ın ve öteki Asya ülkelerinin köylüleri için kullanılır. Jones, o.c., s. 109 vd., 395. —*Ed.*

Ama ilkönce birkaç *incidental remarks.**

Angarya için —ve onun azçok karşılığı olan serfliğinin (kölelik düzeninin de) biçimleri— [1122]** Jones, *farkında olmadan, surplusvalue*'nun*** (*surplus labour*) içinde çözüldüğü iki biçimi belirtiyor. Sonuç olarak saptanması karakteristiktir ki, asıl angarya *en zorbaca biçimiyle ücretli emeğin öz unsurunu en açık biçimde göstermektedir.*

"(Angaryanın olduğu yerde) *rant* ancak şu koşullarda artırılabilir: Ya kesenekçinin emeğinin daha ustaca, daha verimli olarak kullanılmasıyla (*relative surplus labour*****), ama toprak sahiplerinin tarım bilimini ilerletmede gösterdikleri yeteneksizlik burada bir engel olarak belirmektedir, ya da serften istenen işin artırılmasıyla, ki bunun sonucu olarak toprak sahibinin toprakları daha iyi işlenmiş olduğu halde emeğine elkonulan serfinkiler aynı oranda daha kötü işlenmiş olur." (o. c., Bölüm II, s. 61)*****

Jones'un, *Rent* üzerine kitabını, *aşağıda* sözünü edeceğimiz "*Syllabus*"dan****** ayırdeden şey şudur: birinci yazıda o, değişik toprak mülkiyeti biçimlerinden, bunları birer veri sayarak hareket ediyor; ikinci yazıda bu toprak mülkiyetlerinin karşıtı oldukları değişik emek biçimlerini hareket noktası olarak ele alıyor.

Jones aynı zamanda bu değişik üretim ilişkilerine emeğin toplumsal üretici gücü evriminin ayrı ayrı derece-

* Gerekten söylenmesi gereken birkaç söz. —ç.

** Köşeli parantez içindeki sayılar, orijinal yayındaki sayfaların sayılarıdır. —*Ed.*

*** Artı-değer. —ç.

**** Göreli artı-emek. —ç.

***** Burada, Marx, Jones'un pasajını sözcüğü sözcüğüne aktarmıyor, bu pasajı serbestçe yeniden yazıyor. —ç.

****** *Syllabus*: Burada sözkonusu olan, Marx'ın, bu bölümün bir sonraki paragrafta ele aldığı, Jones'un "*An introductory Lecture on Political Economy*" adlı bir başka yapıtında "*Syllabus of Course of Lectures on Wages of Labour*" başlık ekidir. —*Ed.*

lerinin tekabül ettiğini de gösteriyor.

Angaryanın (tıpkı köle emeğinde olduğu gibi) ücretli emek ile ortak yanı berikinin *emekle* ödenmesidir, *ürün* ile değil, *para* ile hiç değil.

"Ortakçı rant için toprak sahibi tarafından *işletme araçlarının* avans olarak verilmesi ve *toprağın işlenmesi işinin hakikî emekçiye bırakılması* kapitalistlerden oluşan bir ara sınıfın sürekli olarak bulunmadığını gösterir." (s. 74.)

"*Ryot*'ların ödediği rantlar, *kendi kazancını topraktan sağlayan bir emekçi tarafından toprağın sahibi olarak hükümdara verilen ödenmiş ürünler halindeki rantlardır.*" (Böl. I, s. 109.) (Özellikle Asya'da.) "*Ryot*'ların rantları, bazan emek halinde rantlarla ve ortakçı rantlarıyla karışır." (s. 136 ve devamı.) Bu sistemde hükümdar başlıca toprak ağasıdır. "Refah, ya da daha doğrusu Asya'da kentlerin bulunuşu, tamamen hükümetin yerel harcamalarından ötürüdür." (s. 138.)

*"Cottier'lerin rantları,** geçimlerini topraktan sağlayan köylülerin bir anlaşma gereğince nakit olarak ödemeleri gereken rantlardır." (s. 143.) (*İrlanda.*) "Yeryüzünün en büyük kesiminde nakit para halinde rant yoktur." (*loc. cit.*)

"Bütün bu biçimler (serf, *ryot*, ortakçı, *cottier*, kısaca, *peasant rents***) toprağın üretici güçlerinin tüm gelişmesine engel olurlar." (157.)

"Bununla sanayideki üretkenlik arasındaki fark, ilkönce sanayide kol emeğini istihdam edebilmek için kullanılan aygıt miktarındadır ve *ikincisi geçmişte biriktirilmiş emek sonuçlarının salt fizik faaliyete katkılarının bü-*

* Jones'un "cottier" ile kastettiği belirli bir icar karşılığı toprak sahibinden sağladığı toprak parçasında çiftçilik yapan topraksız İrlanda köylüsüdür. —ç.

** Köylü rantları. —ç.

yük ölçüde oluşundadır, başka bir deyişle üretici görevlerde kullanılan ustalık, bilgi ve sermayenin farklı oluşundadır." (s. 157-158.)

"*Tarımla uğraşmayan sınıfların sayıca azlığı.* Besbelli ki, kendileri tarımsal faaliyette bulunmadan geçimleri sağlanabilecek göreli insan sayısı, *tamamen tarımcıların üretici güçleriyle ölçülmelidir.*" (Böl. VI, s. 159-160.)

"İngiltere'de serflerin emeği artık yararlanılamayacak kadar verimsizleştiği zaman, toprak sahiplerinin topraklarını işleyebilecek çiftçiler kırsal bölgelerde bulunabildi. Bunlar *özgür köylülerdi.*" (s. 166.)

. . . .

(*b*) *Kapitalist üretimin üretici güçlerin evrimi üzerine etkisi konusunda; ek sabit sermayenin kullanılışının koşulları konusunda Jones'un görüşü.*

[1146]: Şimdi de, kapitalist üretim tarzı sayesinde *üretici güçlerin evrimine* geliyoruz.

(Jones diyor ki:)

"Bu olgunun (*of the wages being advanced by capital**) çalışanların *üretici güçlerini* ya da işin yapılması için gerekli *sürekliliği, bilgiyi, kuvveti* nasıl etkilediğini burada belirtmek belki yeridir. İşçiye ödemede bulunan kapitalist *çalışmanın sürekliliğine* yardımcı olabilir. İlkönce *böyle bir sürekliliğe olanak sağlayarak.* Ve sonra bu sürekliliği *gözetim altında tutarak,* bunu *zorunlu kılarak.* Dünyada birçok emekçi tabakaları var ki, bunlar müşteri bulmak için yolları teperler ve bunların kazançları hemen anında hizmetlerini talep eden ve yaptıkları şeylere gereksinme duyan insanların *rasgele* gereksinmelerine bağımlıdır. İlk misyonerler Çin'de bu durumla karşılaştılar. Zanaatçılar orada müşteri bulmak için sabahtan akşama

* Ücretlerin sermaye tarafından önceden ödenmesi. —ç.

kadar kasabaları dolaşırlar. Çin emekçilerinin büyük çoğunluğu özel evlerinde çalışırlar. Diyelim ki, bir giysiye gereksinmeniz var, terzi sabahtan evinize gelir ve akşama evine döner. Öteki esnaf için de durum aynıdır. Bunlar iş bulmak için sürekli olarak sokakları dolaşırlar, hatta sıradan işler için çekiçlerini ve ocaklarını yanlarında taşıyan demirciler bile. Berberler de sırtlarında koltukları ve ellerinde su ısıtacak kapları, sokak sokak dolaşırlar.* Doğuda *durum genellikle böyledir*; Batı dünyasında da kısmen böyle.

"Bu emekçiler sürekli olarak çalışamazlar. Kiralık bir arabanın arabacısı gibi durmadan yer değiştirmek, ve müşteri olmadığı zaman da aylak oturmak zorundadırlar. Zamanla iktisadî durumlarında bir değişiklik olunca, *kendilerine ücret ödeyen bir kapitalistin işçileri olurlarsa*, iki şey olur. Birincisi, şimdi artık sürekli olarak *çalışabilirler*, ikincisi şimdi artık *görevi ve çıkarı onların sürekli olarak çalışmalarına nezaret etmek* olan hazır bir güç bulunmaktadır ... kapitalist, müşteri beklemesine olanak veren kaynaklara sahiptir. *Böylelikle bu sınıftan insanların daha sürekli olarak çalışmaları sağlanmaktadır. Sabahtan akşama dek her gün çalışırlar* ve yaptıkları malı sonunda tüketecek olan müşteriyi beklemek ya da aramak için *işi durdurmamaktadırlar.*

"Böylelikle olanaklı hale gelen *çalışmanın sürekliliği,* üstelik, *kapitalistin nezaretiyle* güvence altına alınmakta, iyileştirilmektedir. *O, ücreti ödemiştir, emeğin ürününü alacaktır. İşçilerin işi kesintiye uğratmamaları ve aylak durmamaları için onları gözetim altında tutmak, onun çıkarı gereğidir ve ayrıcalığıdır.*

"Çalışmanın sürekliliği bu yoldan sağlanınca da, sadece bu değişikliğin bile emeğin üretici gücü üzerinde et-

* Jones, fizyokratların aylık dergisinden alıntı yapıyor: *Ephémérides du Cotiyen*, 1767, 3. kesim, s. 56. —*Ed.*

kisi pek büyüktür. ... *Bu güç iki katına çıkar. Sabahtan akşama* kadar kesintisiz çalışan iki işçi, bir yıl boyunca yöntemsiz çalışan ve müşteri peşinde koşarak vakit kaybeden, çalışmalarını kesintiye uğratan dört işçiden belki de daha çok üreteceklerdir." (s. 37-38.)

Birincisi: *Landowner*'ın* evinde ceket pantolon dikerek *casual services*** yapan *labourers*'un*** sermayenin istihdam ettiği işçi durumuna geçişi, bkz: Turgot'un pek güzel tanımlaması.

İkincisi: Bu *continuity***** kapitalist *labour*'u***** Jones'un tanımladığı biçimden kuşkusuz ayırdeder, ama toptan köleci üretimden ayırdetmez.

Üçüncüsü: Uzun sürmesinden ve *non-interruptedness*'inden* ötürü *emeğin* kendisinin *artmasına, labour*'un üretici gücünün ya da *power*'nın** artması demek doğru değildir. Üretici gücün bu artışı, ancak *so far as the continuity augments the personnal skill of the labourers**** (sözkonusu olur). *Power*'dan istihdam edilen *a given quantity of labour*'un daha büyük üretici gücünü anlıyoruz *not any change in the quantity employed..***** Bu daha çok emeği sermaye kategorisi içine sokmaktan ibaret olan biçimsel işlemin bir parçasıdır. Bunun tamamı ancak sabit sermayenin geliştirilmesiyle birlikte geliştirilecektir. (Pek yakında bu noktaya geleceğiz.)

Jones, kapitalistin, emeği hiç bir parçası yitirilmemesi gereken mülkiyeti saydığını belirtirken haklıdır. *Revenue*'ya***** doğrudan doğruya bağımlı olan *labour* için

* Toprak sahibi. —ç.
** Rasgele hizmetler. —ç.
*** Emekçiler. —ç.
**** Süreklilik. —ç.
***** Emek. —ç.
* Kesintisizlik. —ç.
** Güç. —ç.
*** Sürekliliğin emekçinin kişisel becerisini artırdığı ölçüde. —ç.
**** Belli bir emek miktarı ... istihdam edilen miktarda bir değişikliği değil. —ç.
***** Gelir. —ç.

sözkonusu olan emeğin kullanım-değeridir.

[1147] Bundan başka Jones *non-agricultural labourers*'un* sabahtan akşama kadar süren *sedentary*** emeği kendiliğinden-gelme bir şey değil, iktisadî gelişmenin ürünü olduğunu haklı olarak belirtiyor. Asya biçiminin (eskiden olduğu gibi şimdi de kısmen görülen) Batının köy biçiminin karşıtı olarak ortaçağda kent çalışması daha o zaman büyük bir ilerleme ve kapitalist üretim tarzı *continuity and steadiness of labour*'a*** bir hazırlık oluşturmaktadır.

Bu *continuity of labour*:

"Kapitalist, aynı zamanda deyiş uygun düşerse, bir *emeğe iş bulma bürosunu* yönetir; emek pazarı üzerinde hüküm süren güvensizliğe *karşı*, o, *bir sigortadır*; eğer o olmasaydı, bu güvensizlik birçok işlere girişilmesine engel olabilirdi. Onun aracılığı sayesinde bir alıcı bulmak için ve pazara gitmek için katlanılan zahmet nispeten önemsiz bir orana düşer." (*An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, etc.* London 1821, s. 102.)

Aynı yerde:

"Sermayenin geniş ölçüde *sabit*, yani olduğu yerde hareketsiz sermaye olduğu durumda, tüccar, sabit sermayesinin sabit olan kesiminden kâr almaya devam edebilmek için (sanki daha az sabit sermaye yatırmış gibi) devamlı olarak eskiden olduğu kadar döner sermaye kullanmak *zorundadır*." (s. 73.)

[Jones şöyle de diyor:]

"Çin'de meydana gelen emekçilerin müşterinin gelirine bağımlılığı durumuna gelince, Londra'da Amerikalı sahibi tarafından bunca zaman gösterilen Çin sergisi

* Tarımda çalışmayan emekçiler. —ç.
** Oturduğu yerde sarfedilen. —ç.
*** Emeğin sürekliliği ve aynı yoğunlukta sarfı. —ç.

hiç kuşkusuz bunun en göze çarpan örneğini vermektedir. Burada müşteri arayarak yollarda dolaşan ve bunlar olmadığı zaman boş oturan avadanlık çıkınlarıyla zanaatçıları temsil eden büyük sayıda figürler vardı. Bunlar açık bir biçimde üretkenliklerinin üç unsurundan biri olan o *çalışmada sürekliliğin* kendi durumlarında *yokluğunu* göstermekte ve durum hakkında yeter bilgiye sahip gözlemciye de bol üretimin önemli unsurları olan *sabit sermaye* ve *makine üretiminin* mevcut olmadığını da yeteri kadar göstermektedir." (Jones [*Text-Book of Lectures...*, Herford 1852], s. 73.)

"Avrupalıların gelişiyle dekorun değişmediği Hindistan'da, kentlerde aynı görünümle karşılaşılır. Bununla birlikte, kırsal bölgelerdeki zanaatçıların geçimi özel bir biçimde sağlanmaktadır. ... Köy için gerekli olan zanaatçıların ve tarımda çalışmayan öteki unsurların geçimi şöyle sağlanmaktadır: Onlara köylülerin ortak gelirinin bir kesimi ayrılır. Mesleklerini veraset yoluyla kuşaktan kuşağa devreden ve çalışmalarıyla da çiftçilerin kendi emeğiyle karşılayamadıkları gereksinmeleri ve istekleri karşılayan çok sayıdaki emekçi grupları bütün ülkelerde bu fonlarla yaşıyordu. Bu tarımsal bölge zanaatçılarının durumu ve hakları, doğudaki bütün haklar gibi veraset yoluyla kuşaktan kuşağa geçer. Zanaatçılar grubu müşterilerini öteki köylüler içinde bulur. Köylüler toprağa bağlı olarak bir yerde yaşıyorlardı ve onların zanaatçıları için de aynı şey söylenebilir. ...

"*Kent zanaatçıları* çok değişik durumdaydılar ve halen de öyledirler. Onlar ücretlerini özünde aynı olan bir fondan —toprağın ek gelirinden— ama *sürekli olarak bir yerde oturmalarına* olanak vermemek ve genellikle felâketle sonuçlanan göçlere zorlamak için dağıtım tarzı ve dağıtıcıları bakımından değişik olan bir fondan almaktaydılar. ... Böyle zanaatçılar *sabit sermaye kitlesine ba-*

ğımlı olarak belli bir yere bağlı değillerdir.

(Örneğin Avrupa'da *cotton** manüfaktürlerinin ve diğerlerinin, "hidrolik enerjinin ve buharı üreten yakıtın yaygın olduğu ve büyük miktarda servetin bina ve makine vb. haline sokulduğu bölgelere bağlı olduğu" gibi)...

"Emekçiler üretilen metaları tüketen insanların gelirlerinin bir kesimini *doğrudan doğruya* almak zorunda bırakıldıkları zaman durum değişiktir. ... Bunlar *sabit sermayenin yöresine bağlı değillerdir.* Eğer müşterileri uzunca bir süre için, *hatta kısa* bir süre için bile oturdukları yeri değiştirirlerse, tarımla uğraşmayan emekçiler, ya onların peşinden gitmek ya da açlıktan ölmek zorundadırlar." (s. 73-74.)

Asya'da: "Zanaatçılara ödenecek olan bu fonun en büyük kesimi, devlet tarafından memurlarına dağıtılır. Başkent zorunlu olarak, bu dağıtımın yer aldığı başlıca merkezdir." (s. 75.)

"Semerkant'tan güneye doğru Beejapoor ve Seringapatam'a dek, *krallık gelirlerinin,* yani toprağın fazla gelirinin tamamının *yeni dağıtım merkezleri kurulur kurulmaz ansızın sakinler tarafından terkedildiğinden* yokolan başkentlerin" (bu öteki ülkelerdeki gibi bir *decay*** değildir) "harabelerini izleyebiliriz." (s. 76.)

Hint kentlerini askerî karargâhlara benzeten *doktor Bernier*'ye bakınız.*** Bu, Asya'da toprak mülkiyetinin biçimine de dayanır.

Theorion über den Mehrwert,
Dietz Verlag, Berlin 1965-1966-1967-1968.
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 266-295

* Pamuk. —ç.

** Giderek yokolmak. —ç.

*** Marx, burada Fransız seyyah ve hekimi François Bernier'nin, *Moğol imparatorunun devletlerinin tasvirini içeren. ... Geziler* adlı yapıtından sözetmektedir. Marx'ın, bu yapıttan uzun pasajlar, özellikle Bernier'nin Hint kentlerini askerî karargâhlara benzettiği pasajlarını aldığı Engels'e 2 Haziran 1853 tarihli mektubuna bakınız. —*Ed.*

FRİEDRİCH ENGELS

ANTİ-DÜHRİNG

I

Ekonomi politik, en geniş anlamda, insan toplumunda maddî yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir. Üretim ile değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, —tanım gereği ürünlerin değişiminden başka bir şey olmamasından ötürü—, üretimsiz olamaz. Bu iki toplumsal işlevden herbiri, büyük ölçüde kendine özgü dış etkilerin etkisi altında, ve dolayısıyla büyük ölçüde kendi öz ve özgül yasalarına sahip bulunur. Ama öte yandan, bu işlevler birbirlerini her an koşullandırır ve birbirleri üzerinde öylesine bir etkide bulunurlar ki, bunlar, ekonomik eğrinin apsis ve ordinatı olarak adlandırılabilirler.

İnsanların üretim ve değişim koşulları ülkeden ülkeye, ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değişir. Öyleyse ekonomi politik de bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı olamaz. Yabanılın ok ve yayından, çakmaktaşı bıçağı ile ancak istisnaî olarak işe karışan değişim ilişkilerinden bin beygirlik buhar makinesine, mekanik dokuma tezgâhına, demiryolları ve İngiltere Bankasına kadar, çok büyük bir mesafe var. Ateş Topraklılar (*Fuégien*'ler — Macellan takımadalılar), yığınsal üretim ve dünya ticaretine kadar varamadıkları gibi, hatır bonolarına ve bir borsa çöküntüsüne de varamadılar. Ateş Toprağının ekonomi politiği ile bugünkü İngiltere'nin ekonomi politiğini aynı yasalara indirgemek isteyen biri, ortaya en bayağı beylik düşüncelerden başka bir şey koyamaz. Öyleyse ekonomi politik, esas olarak *tarihsel* bir bilimdir. Tarihsel, yani durmadan değişen bir konu ile uğraşır; önce üretim ve değişimdeki evrimin her derecesine özgü yasaları ayrı ayrı irdeler, ve ancak bu irdeleme sonundadır ki, üretim ve değişim için her zaman geçerli bazı genel yasalar saptayabilir. Belirli üretim tarzları ve değişim biçimleri için geçerli yasaların, tarihin bu üretim tarzları ve değişim biçimlerine ortaklaşa sahip bulunan bütün dönemleri için geçerliliklerini koruduklari kendiliğinden anlaşılır. Böylece, örneğin, maden paranın kullanılmaya başlanması, maden paranın değişim aracı görevini gördüğü bütün ülkeler ve bütün tarih aşamaları için geçerlikte kalan bir dizi yasayı yürürlüğe sokar.

Belirli bir tarihsel toplumun üretim ve değişim biçimi ile bu toplumun tarihsel koşulları, aynı zamanda, ürünlerin bölüşüm biçimini de içerirler. Tarihe girişleri sırasında bütün uygar halklarda, kendisi ya da çok belirgin kalıntıları görülen toprağın ortaklaşa mülkiyetinin hüküm sürdüğü aşiret (*tribu*) ya da köy topluluklarında,

ürünlerin, iyiden iyiye eşit bir bölüşümü tamamen doğaldır; üyeler arasındaki bölüşümün daha büyük bir eşitsizliğinin başladığı yerde, bu durum, topluluğun (*communauté*) dağılmasının başlangıcını da gösterir. Büyük ve küçük tarım, içinde geliştikleri tarihsel koşullara göre, çok farklı bölüşüm biçimleri kabul ederler. Ama büyük tarımın her zaman küçük tarımdan çok daha başka bir bölüşümü koşullandırdığı; büyük tarımın, köle sahipleri ile köleler, toprakbeyleri ile angaryacı köylüler, kapitalistler ile ücretliler arasında bir sınıf karşıtlığına dayandığı ya da böyle bir karşıtlık meydana getirdiği, oysa küçük tarımın tarımsal üretimde çalışan bireyler arasında hiç bir zaman bir sınıf ayrımı sonucu vermediği, tersine, böyle bir ayrımın sadece varlığının bile parçasal (*parcellaire*) ekonominin sonunun başlangıcını gösterdiği de açıktır. — O zamana kadar doğal ekonominin tek başına ya da egemen bir biçimde hüküm sürdüğü bir ülkede maden paranın kullanılmaya başlanması ve yayılması, her zaman eski bölüşümün, hem de bireyler arasındaki bölüşümün eşitsizliği, yani zengin ile yoksul arasındaki karşıtlık gitgide daha da artacak bir biçimde, azçok hızlı bir altüst oluşuna bağlıdır. Ortaçağın lonca ve yerel zanaatçılığı, büyük kapitalistler ile ömürboyu ücretlileri, bunlar modern sanayi, kredinin bugünkü gelişmesi, ve her ikisinin de evrimine uygun düşen biçimi olan özgür rekabet tarafından ne kadar zorunlu bir biçimde meydana getirilmiş bulunuyorlarsa, o kadar olanaksız kılıyordu.

Ama bölüşümdeki farklılıklar ile birlikte *sınıf farklılıkları* da ortaya çıkar. Toplum, ayrıcalıklı sınıflar ile yoksunlaşmış sınıflar, sömürücüler ile sömürülenler, egemenler ile yönetilenler biçiminde bölünür, ve aynı bir aşiretin doğal topluluk gruplarının, evrimleri içinde başlangıçta sadece ortak çıkarlarına (örneğin Doğudaki sula-

ma) gözkulak olmak ve dışa karşı savunmalarını sağlamak için ulaşmış bulundukları devlet, bundan böyle egemen sınıfın yaşama ve egemenlik koşullarının yönetilen sınıfa karşı zorla sürdürülmesi gibi bir ereğe sahip olur.

Bununla birlikte bölüşüm, üretim ve değişimin salt edilgin bir sonucu da değildir; o da, diğerleri üzerinde etkili olur. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçimi, başlangıçta sadece eski biçimler ile bunlara uygun düşen siyasal kurumlar tarafından değil, ama eski bölüşüm biçimi tarafından da engellenir. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçiminin, önce uzun bir savaşın içinde, kendine uygun düşen bölüşümü kendine bağlaması gerekir. Ama belli bir üretim ve değişim biçimi ne kadar hareketli, gelişime ve evrime ne kadar yatkın olursa, bölüşüm de, içinden çıkmış bulunduğu koşulların etkisinden kurtulduğu ve daha önceki üretim ve değişim biçimi ile çatışma içine girdiği bir düzeye o kadar çabuk ulaşır. Yukarda sözkonusu edilmiş bulunan eski ilkel topluluklar, dış dünya ile ticaret, içlerinde dağılmaları sonucunu veren servet farklılıkları meydana getirmeden önce, bugün bile Hintliler ve Slavlarda olduğu gibi, varlıklarını binlerce yıl sürdürebilirler. Buna karşılık, topu topu üçyüz yıllık bir geçmişi bulunan ve ancak büyük sanayiin ortaya çıkmasından sonra egemen duruma geçen modern kapitalist üretim, bu kısa zaman parçası içinde, bölüşümde onu zorunlu olarak sonuna götürecek olan çelişkiler —bir yanda sermayelerin birkaç elde, öte yanda da varlıksız yığınların büyük kentlerde toplanması— yarattı.

Bölüşüm ile bir toplumun maddî varlık koşulları arasındaki bağ, her durumda yansıması halk içgüdüsünde düzenli olarak bulunacak kadar doğaldır. Bir üretim biçimi, evriminin yükselme çizgisi üzerinde bulunduğu sürece, kendisine uygun düşen bölüşüm biçimi tarafın-

dan yoksunlaştırılmış durumda bulunan kimseler tarafından bile yeğ tutulur. Büyük sanayiin ortaya çıkması zamanındaki İngiliz işçileri gibi. Hatta bu üretim biçimi toplum için normal olarak kaldığı sürece, bölüşümden genellikle herkes hoşnuttur, ve o anda egemen sınıfın kendisi içinden yükselen protestolar (Saint-Simon, Fourier, Owen), ilkin sömürülen yığın içinde hiç bir yankı bulmaz. Ancak sözkonusu üretim biçimi, iniş çizgisinin büyücek bir kısmını tamamladığı, ömrünün yarısını doldurduğu, varlık koşulları büyük ölçüde ortadan kalktığı, ve ardılı (halefi) gelip kapıya dayandığı zamandır ki, — işte ancak o zamandır ki, gitgide daha eşitsiz bir biçime gelen bölüşüm haksız görünür; işte ancak o zamandır ki, yaşam tarafından aşılmış olgular, ölümsüz denilen adalet önüne çağrılır. Ahlâka ve hukuka bu başvuruş, bizi bilimsel bakımdan bir parmak bile ilerletmez; iktisat bilimi, ne kadar haklı olursa olsun, ahlâksal öfke içinde herhangi bir kanıt değil, ama sadece bir belirti görebilir. İktisat biliminin görevi, daha çok, ortaya çıkan toplumsal bozuklukların (*anomalies*) bir yandan varolan üretim biçiminin zorunlu sonuçları ama bir yandan da, başlayan bozulmasının belirtileri olduklarını göstermek, ve bozulan iktisadî hareket biçimi içinde, üretim ve değişimin, gelecekteki bu bozuklukları ortadan kaldıracak yeni örgütlenme öğelerini bulup çıkarmaktır. Ozanı yaratan öfke, bu bozuklukların betimlenmesinde, ya da bu bozuklukları yadsıyan veya süsleyip-püsleyen egemen sınıfın hizmetindeki şarkıcılara karşı saldırıda tastamam yerindedir; ama her durumda ne kadar az *tanıtlayıcı* olduğu, tüm geçmiş tarihin *her* döneminde, bu öfkeyi besleyecek yeteri kadar şey bulunması gerçeğinden de anlaşılabilir.

Bununla birlikte, çeşitli insan toplumlarının içinde üretim ve değişimde bulundukları, ve sonuç olarak, ürünlerin her kez içinde bölüşüldükleri koşulların ve biçimle-

rin bilimi olarak ekonomi politik, henüz yaratılacak bir şey olarak kalır. Şimdiye değin iktisat bilimi olarak elimizde bulunan şey, hemen tamamen kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve gelişmesi ile sınırlanır: Bu da üretim ve değişimin feodal biçimlerinden arta kalanların eleştirisiyle başlar, bunların kapitalist biçimlerle değişmesi zorunluluğunu gösterir, daha sonra bu üretim tarzını ve ona uygun düşen değişim biçimlerini olumlu anlamda, yani toplumun son ereklerini kolaylaştırmaları anlamında açındırır, ve kapitalist üretim biçiminin sosyalist eleştirisi ile, yani kapitalist üretim biçiminin yasalarının olumsuz anlamda açıklanması, bu üretim biçiminin, kendi öz evrimi tarafından, kendi kendini olanaksız kılan noktaya doğru yöneldiğinin tanıtlanması ile bitirir. Bu eleştiri, kapitalist üretim ve değişim biçimlerinin, bizzat üretim için gitgide katlanılmaz bir engel durumuna geldiklerini; bu biçimler tarafından zorunlu olarak koşullandırılan bölüşüm tarzının gün günden daha çekilmez bir sınıf durumu, gitgide daha az ama gitgide daha zengin kapitalistler ile, sayısı durmadan artan ve durumu genellikle kötünün kötüsüne giden varlıksız emekçi işçiler arasında her gün daha da şiddetlenen bir karşıtlık doğurduğunu; ve son olarak, kapitalist üretim biçimi çerçevesinde yaratılmış, ama bu üretim biçiminin artık egemenlik altına alamadığı yoğun üretim güçlerinin, toplumun bütün üyelerine, hem de durmadan artan bir ölçüde, yaşama araçları ve yeteneklerinin özgür bir gelişmesini sağlamak için, planlı bir işbirliği bakımından örgütlenmiş bir toplum tarafından el altına alınmaktan başka bir şey beklemediklerini tanıtlar.

Burjuva ekonomisinin bu eleştirisini sonuna kadar götürebilmek için, üretim, değişim ve bölüşümün kapitalist biçimini bilmek yetmiyordu. Ona öngelen, ya da daha az gelişmiş ülkelerde onun yanında hâlâ varlıklarını sür-

düren biçimler de, hiç değilse ana çizgileri içinde, irdelenmeli ve karşılaştırma konuları hizmeti görmeliydiler. Bu türlü bir irdeleme ve karşılaştırma şimdiye değin genel olarak sadece Marx tarafından yapılmıştır, ve bunun sonucu burjuva dönem-öncesi teorik iktisat üzerine şimdiye değin saptanmış ne varsa, hemen hepsini onun araştırmalarına borçlu bulunuyoruz.

Anti-Dühring,
Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 249-255

II

Bir köle herkesin harcı değildir. Bir köle kullanabilmek için, iki şeye sahip olmak gerek: ilkin kölenin çalışması için zorunlu alet ve nesnelere, ikinci olarak da, onu dardarına besleme araçlarına. Öyleyse, köleciliğin olanaklı olmasından önce, üretimde belirli bir düzeye ulaşılmış ve bölüşümde belirli bir eşitsizlik derecesinin ortaya çıkmış olması gerek. Ve köle çalışmasının bütün bir toplumun egemen üretim biçimi durumuna gelmesi için, üretim, ticaret ve servet birikiminde daha da büyük bir artışa gereksinme vardır. Toprak üzerinde ortaklaşa mülkiyetin bulunduğu eski doğal topluluklarda, kölelik ya kendini göstermez, ya da çok ikincil bir rol oynar. Köylü kenti olan ilkel Roma'da bu böyledir; buna karşılık, Roma "evrensel kent" durumuna geldiği ve eski İtalya toprak mülkiyeti gitgide sayısı az, son derece zengin bir toprak sahipleri sınıfının eline geçtiği zaman, köylü nüfusun yeri, bir köleler nüfusu tarafından alındı. Eğer Pers savaşları çağında, kölelerin sayısı Korent'te 460.000 ve Egine'de 470.000'e çıkıyor, ve her özgür kişi başına on köle düşüyordu ise,* bunun için "zor"dan daha çok bir şey, yani

* W. Wachsmuth, *Hellenische Altertumskunde aus dem Gesichtspunkte*

bir ustalık sanayii ve çok gelişmiş bir zanaatkârlık ile geniş bir ticaret gerekiyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kölelik, zordan çok, İngiliz pamuklu sanayiine dayanıyordu; pamuğun yetişmediği, ya da, sınır eyaletlerde olduğu gibi, pamukçu eyaletler için köle yetiştirilmediği bölgelerde, kölelik, sadece masrafını kurtarmadığı için, hiç bir zor kullanma zorunda kalınmaksızın, kendi kendine ortadan kalktı.

Demek ki, eğer Bay Dühring, bugünkü mülkiyeti zor üzerine kurulu bir mülkiyet diye adlandırıyor ve onu "*temel olarak* belki sadece öbür insanların doğal varlık araçları kullanımından dıştalanınasını değil, ama bundan daha çok bir şey anlamına gelmek üzere, insanın bir köle hizmetine bağlanmasını alan egemenlik biçimi" diye nitelendiriyorsa, bütün ilişkiyi tepe aşağı çeviriyor demektir. İnsanın bir köle hizmetine bağlanması, bütün biçimleri altında, köleleştiren kimsede, onlar olmadıkça köleleştirilen insanı kullanamayacağı iş araçlarının sahipliğini, ve ayrıca kölecilikte de, onlar olmadıkça köleyi yaşamda tutamayacağı yaşama araçlarının sahipliğini şart koşar. Öyleyse, daha şimdiden, her durumda ortalamayı aşan belirli bir servet sahipliği şart. Bu servet nasıl doğdu? Varsayım olarak, bunun çalınmış, yani *zor* üzerine dayanmış olabileceği, ama bunun hiç de zorunlu olmadığı açık. Bu servet, çalışma, hırsızlık, ticaret, dolandırıcılık ile kazanılmış olabilir. Ama, çalınabilmeden önce, çalışma ile kazanılmış olması gerekir.

Genel olarak, özel mülkiyet tarihte hiç bir biçimde hırsızlık ve zor sonucu olarak ortaya çıkmaz. Tersine. O daha, bazı nesnelerle sınırlı da olsa, bütün uygar halkların eski doğal topluluklarında vardır. Daha bu topluluğun içinde, meta biçimini alana değin, önce yabancılar ile de-

des Staates, 2. Bölüm, 1. Kesim, Halle 1829, s. 44. Wachsmuth'un kaynağı, Athénée. *Banquet des sophistes*, kitap VI'dır. —*Ed.*

ğişim içinde gelişir. Topluluk ürünleri ne kadar meta biçimini alır, yani ne kadar az üreticinin öz kullanımı ve ne kadar çok bir değişim ereğiyle üretilirlerse, değişim, hatta topluluk içinde bile, ne kadar ilkel doğal işbölümünün yerini alırsa, çeşitli topluluk üyelerinin servet durumu o kadar eşitsiz bir duruma gelir, eski toprak mülkiyeti ortaklığı o kadar derin bir biçimde aşınır, topluluk bir küçük toprak sahibi köylüler (*paysans parcellaires*) köyü olarak dağılmaya o kadar çabuk gider. Doğu despotizmi ve fatih göçebe halkların değişken egemenliği, bu eski topluluklara binlerce yıl boyunca dokunamadı; onların gitgide dağılmalarına neden olan şey, büyük sanayi ürünlerinin rekabeti ile doğal ev sanayilerinin zamanla yıkılmasıdır. Burada, Moselle ve Hochwald kıyılarındaki "tarımsal topluluklar"ın ortaklaşa tarımsal mülkiyetinin henüz gerçekleşmekte bulunan pay edilmesinde olduğundan daha çok, zor (*violence*) sözkonusu değildir;* ortaklaşa mülkiyet yerine tarlaların özel mülkiyetinin geçmesini kendi çıkarlarına bulanlar, köylülerdir. Hatta, Keltlerde, Cermenlerde, ve Pencap'ta olduğu gibi, toprağın ortaklaşa mülkiyeti temeli üzerinde ilkel bir soyluluğun oluşması bile, ilkin hiç bir zaman zor üzerine değil, ama özgür onay ve alışkıya dayanır. Özel mülkiyetin kurulduğu her yerde, bu, değişmiş üretim ve değişim ilişkilerinin sonucudur, ve üretimin artması ve ticaretin gelişmesine yarar, — öyleyse özel mülkiyetin kuruluşu, iktisadî nedenlere dayanır. Zor, bu işte hiç bir rol oynamaz. Hırsızın, başkasının malını *kendine mal* edebilmesinden önce, özel mülkiyet kurumunun varolması gerektiği, yani zorun, eldeciliğe (*possession*) gerçi yer değiştirtebildiği, ama özel mülkiyeti özel mülkiyet olarak meydana getiremediği açıktır!

* Bkz: G. Hanssen, *Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier*, Berlin 1863. —*Ed.*

Ama "insanın köle hizmetine koşulması"nı, hatta en yeni biçimi, ücretli emek biçimi altında açıklamak için bile, işin içine ne zoru sokabiliriz, ne de zor üzerine kurulu mülkiyeti. Eski topluluğun (*communauté antique*) dağılmasında, yani özel mülkiyetin dolaysız ya da dolaylı genelleşmesinde, emek ürünlerinin meta durumuna dönüşümünün, bunların kişisel tüketim için değil, ama değişim için üretilmelerinin oynadığı rol üzerinde daha önce durmuştuk.

s. 268-271

III

Eğer toprak mülkiyetinin büyük alanlar üzerinde değerlendirilmesi ile yetinirsek, o zaman önemli olan, bu toprak mülkiyetinin kime ait olduğunu bilmektir. Ve bütün uygar halklar tarihinin başında, Bay Dühring'in bize burada kendisi tarafından "doğal diyalektik"* olarak adlandırılan alışılmış hokkabazlıklarından biri ile kaçak olarak sokuşturuverdiği "büyük toprak sahibi"ni değil — toprağın ortaklaşa mülkiyeti ile aşiret ya da köy topluluklarını (*communauté*) buluruz. Hindistan'dan İrlanda'ya kadar, büyük alanlar üzerindeki toprak mülkiyetinin işletilmesi, ister toprağın topluluk hesabına ortaklaşa ekilmesi biçimi altında olsun, ister topluluk tarafından, orman ve otlakların sürekli ortaklaşa kullanımı ile birlikte, ailelere bir zaman için verilmiş bireysel tarımsal toprak parçaları biçimi altında olsun, başlangıçta bu aşiret ya da köy toplulukları tarafından yapılmıştır. Bay Düh-

* Dühring, "Alman felsefesinin yolunu şaşırmış bölümünün karmakarışık belirtileri ile her türlü ortaklığı açıkça yadsımak için", hegelci diyalektiğe karşıt olarak, kendi diyalektiğini "doğal" diye nitelendiriyordu. —*Ed.*

ring'in bütün bu şeyler üzerine hiç bir şey bilmemesi; yapıtlarının hepsinin devir yapan çalışmalardan, Maurer'in tüm Alman hukukunun temeli olan Cermen Markının ilkel kuruluşu üzerindeki çalışmalarından olduğu kadar, esas olarak Maurer'den esinlenen ve Avrupa ve Asya'nın bütün uygar halklarında toprak mülkiyetinin ilkel ortaklığını tanıtlamaya ve çeşitli varlık ve bozulma biçimlerini göstermeye yönelik, hacmi her gün daha da artan koca bir yazından (*littérature*) da tam bir bilgisizlikle dolu olması, "siyaset ve hukuk alanında"ki "en derine giden teknik irdeleme"leri bakımından bir kez daha özellik göstericidir. Fransız ve İngiliz hukuku alanında, Bay Dühring, ne kadar büyük olursa olsun, "tüm bilisizliğini kendi başına" edinmişti: bu bilisizliğin daha da büyük olduğu Alman hukuku alanında başka türlü davranmaz. Üniversite profesörlerinin sınırlı ufkuna karşı öylesine öfke duyan adam, bugün, Alman hukuku alanında, olsa olsa, profesörlerin bundan yirmi yıl önce bulundukları yerde bulunmaktadır.

Eğer Bay Dühring toprak mülkiyetini büyük alanlar üzerinde işletmek için, toprak sahipleri ve kölelerin zorunlu olduklarını ileri sürüyorsa, bu onun "özgür yaratı ve kuruntu"sundan başka bir şey değildir. Devlet ya da komünün, toprağın sahibi olduğu tüm Doğuda, ailelerde toprak sahibi terimi bile yoktur. Bu gerçek üzerine, Bay Dühring, Hindistan'da, toprak sahibi kim? sorusunu çözmek için kafalarını patlatmış, ve vaktiyle kendi kendine: gece bekçisi kim? sorusunu sorduğu zaman, Reuss—Greiz—Schleitz—Lobenstein—Eberswalde prensi Henri LXXII'nin kazandığı başarıdan daha çoğunu kazanamamış bulunan İngiliz hukukçularından öğüt almaya gidebilir. Türkler Doğuya, fethetmiş bulundukları ülkelere, bir tür tarımsal feodalizm sokanların ilki oldu. Daha kahramanlık çağından başlayarak, Yunanistan, tarihe uzun bir bilin-

meyen tarih-öncesinin apaçık ürününden başka bir şey olmayan zümreler halinde (*en ordres*) bir bölünüş ile girer; ama orada da, toprak, esas olarak bağımsız köylüler tarafından işletilir; hanedan soylu ve prenslerinin büyük yurtlukları (*domain*) istisnayı oluşturur ve zaten hemen az sonra da görünmez olurlar. İtalya, tarıma, herkesten önce köylüler tarafından açıldı; ve Roma Cumhuriyetinin son zamanlarında büyük yurtluklar, *latifundia*'lar küçük toprak sahibi köylülerin (*paysans parcellaires*) ayaklarını kaydırdığı ve onları kölelerle değiştirdiği zaman, aynı zamanda tarımın yerine de hayvancılığı geçirdi, ve Pline'in daha o zamandan bildiği gibi, İtalya'yı yıkıma götürdü (*latifundia Italiam perdidere*).* Ortaçağda, tüm Avrupa'da egemen olan ekim, köylü ekimidir (özellikle işlenmemiş toprakların tarıma açılması sırasında); uğraştığımız sorun bakımından köylülerin feodal beylerden bazılarına, ve hangilerine vergi ödeme zorunda olup olmadıklarını bilmenin pek bir önemi yok. Elbe'nin doğusundaki Slavlardan alınan toprağı eken, Frise'den, Aşağı-Saksonya'dan, Flandre'lardan ve Aşağı-Ren'den gelme kolonlar, bu işi hiç bir zaman "bir angarya biçimi" altında değil, ama çok elverişli kira oranları ile ve özgür köylüler olarak yaptılar. — Kuzey Amerika'da, ülkenin çok büyük bir bölümü ekime özgür köylülerin çalışması ile açıldı, oysa Güneyin büyük toprak sahipleri köleleri ve dizginsiz sömürüleri ile birlikte, toprağın gücünü, artık çamdan başka bir şey çıkarmayana kadar tükettiler; öyle ki, pamuk ekimi, gitgide Batıya göç etme zorunda kaldı. Avustralya ve Yeni Zelanda'da, İngiliz hükümetinin yapay olarak bir toprak soyluluğu yaratmak için giriştiği bütün girişimler başarısızlığa uğradı. Kısacası, toprağın Avrupa'da olduğu gibi işlenmesini iklimin engellediği tro-

* Pline l'ancien, *Histoire naturelle*, kitap XVIII, 35. —*Ed.*

pikal ve yarı-tropikal koloniler dışında, doğayı egemenliği altına almak ve toprağı ekime açmak için kölelerini ya da toprak kölelerini kullanan büyük toprak sahibi, ortaya, imgeleme yetisinin saf bir yaratısı olarak çıkar. Tersine, ilkçağda ortaya gerçekten çıktığı yerde, İtalya'da olduğu gibi, işlenmemiş toprakları ekime açmaz, ama köylüler tarafından açılmış işlenir toprakları otlak haline dönüştürür, koca koca ülkeleri insansız bırakır, yıkar. Ancak yeniçağda, ancak nüfus yoğunluğunun artması toprak değerini yükselttikten, ve özellikle, tarım biliminin (*agronomie*) gelişmesi kötü toprakların bile daha iyi bir kullanımını sağladıktan sonra, — ancak o zamandan sonradır ki, büyük toprak mülkiyeti, işlenmemiş toprakların ve otlakların ekime açılmasına büyük ölçüde katılmaya başladı, ve o da, İngiltere'de olduğu kadar Almanya'da da, daha çok köylülerin ortak mülklerini çalarak. Ayrıca bu iş karşılıksız da olmadı. Büyük toprak sahipleri İngiltere'de ekime açtıkları her *acre** komün toprağı için, İskoçya'da en azından üç *acre* işlenmeye elverişli toprağı koyun otlağı, hatta sonunda, düpedüz av alanı haline dönüştürdüler.

Bizi, burada, sadece Bay Dühring'in, büyük toprak alanlarının, yani, eninde sonunda, aşağı yukarı bütün uygarlaştırılmış toprakların ekime açılmasının, "hiç bir zaman ve hiç bir yerde" büyük toprak sahipleri ile köleler olmadan gerçekleşmediği yolundaki savı, — ilk koşulunun tarih üzerine gerçekten olağanüstü bir bilgisizlik olduğunu görmüş bulunduğumuz bu sav ilgilendiriyor. Öyleyse, burada, ne çeşitli dönemlerde tamamen ya da çok büyük bir bölümü bakımından ekime açılmış bulunan toprak alanlarının, ne ölçüde köleler (Yunanistan'ın en yüksek gelişme aşamasında olduğu gibi) ya da toprak köle-

* *Acre.* — Elliiki ar (1 ar = 100 metrekare) kadar olan eski bir yer ölçü birimi. —ç.

leri (ortaçağdan sonra derebeyi çiftlikleri —*manses*— gibi) tarafından işlenmiş oldukları, ne de büyük toprak sahiplerinin çeşitli çağlardaki toplumsal görevinin ne olduğunu öğrenme ile uğraşacak değiliz.

Ve Bay Dühring, bize, bu en çok neye —tümdengelimdeki hokkabazlıklara mı, yoksa tarihin değşirilmesine mi— hayran olunması gerektiği bilinmeyen tabloyu sunduktan sonra, utkun bir davranış ile haykırır: "Doğal olarak, bütün öbür bölüşüm zenginliği türleri de *tarihsel olarak benzer bir biçimde açıklanır*!" Anlaşılan onu, örneğin sermayenin doğuşu üzerine ağzından tek bir söz kaçırma zahmetinden kurtaran da bu.

Eğer Bay Dühring, doğanın insan tarafından egemenliğinin ilk koşulu olan o insanın insan tarafından egemenliği düşüncesi ile, sadece genel olarak tüm bugünkü iktisadî durumumuzun, bugün tarım ve sanayi tarafından erişilmiş bulunan gelişme düzeyinin, sınıf karşıtlıkları biçiminde, egemenlik ve kölelik ilişkileri biçiminde oluşan bir toplumsal tarihin sonucu olduğunu söylemek istiyorsa, çok zaman önce, *Komünist Manifesto*'dan beri beylik bir düşünce haline gelmiş bir şey söylüyor. Asıl sorun, sınıfların ve egemenlik ilişkilerinin doğuşunu açıklamaktır, ve eğer Bay Dühring'in bu iş için hiç bir zaman "zor"dan başka bir sözcüğü yoksa, o zaman hep baştaki noktada kalıyoruz demektir. Sadece, her zaman, egemenlik altına alınanlar ve sömürülenlerin, egemenlik altına alanlar ve sömürenlerden çok daha kalabalık oldukları, öyleyse gerçek zorun bu sonuncularda bulunduğu olgusu bile, tüm zor teorisinin fasaryalığını ortaya koymak için tek başına yeter. Öyleyse asıl sorun hep egemenlik ve kölelik ilişkilerini açıklamaktır.

Bunlar iki farklı yoldan doğmuşlardır.

İnsanlar ilk olarak hayvanlar âleminden nasıl çıkarlarsa —dar anlamda—, tarihe öyle girerler: henüz yarı-

hayvan, kaba, daha doğa güçleri karşısında güçsüz, henüz kendi öz güçlerinin cahili; sonuç olarak, hayvanlar kadar yoksul ve ancak onlar kadar üretken. O zaman varoluş koşullarında belli bir eşitlik, ve aile başkanları için bile, toplumsal konumda bir türlü eşitlik, — hiç değilse, daha sonraki uygarlaşmış halkların doğal tarımsal topluluklarında da devam eden bir toplumsal sınıflar yokluğu egemen olur. Bu toplulukların herbirinde, baştan beri, korunması, topluluğun denetimi altında da olsa, bireylere düşen bazı ortak çıkarlar vardır: anlaşmazlıkların yargılanması; bazı bireylerin yetkileri dışına çıkmalarının önlenmesi; özellikle sıcak ülkelerde suların gözetimi; son olarak, koşulların ilkel ve yabanıl niteliği sonucu, dinsel görevler. En eski Cermen Markında ve bugün Hindistan'da hâlâ olduğu gibi, bu türlü görevlendirmeler, ilkel topluluklarda her zaman bulunur. Bu bireylerin, belli bir erklik ile donatılmış bulundukları ve devlet erkliğinin öncüllerini temsil ettikleri kolay anlaşılır. Yavaş yavaş üretim güçleri artar; daha yoğun bir nüfus, daha büyük topluluklar biçiminde kümelenmesi bir kez daha yeni bir işbölümüne, ortak çıkarları korumak ve karşıt çıkarlara karşı savunmak üzere organlar kurulmasına neden olan çeşitli topluluklar arasında, şurada ortak, burada karşıt çıkarlar yaratır. Daha o zamandan tüm grubun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak ayrı ayrı her topluluk karşısında, hatta bazan onunla karşıtlık içinde, özel bir duruma sahip bulunan bu organlar, ya her şeyin doğaya göre olup bittiği bir dünyada hemen hemen kendi başına kurulan bir görev kalıtımı, ya da öbür gruplarla çatışmaların artması ölçüsünde bunlardan vazgeçmenin artan olanaksızlığı sonucu, az zamanda daha da büyük bir özerklilik kazanırlar. Toplum karşısında bu özerkliliğe geçişle, toplumsal görevin zamanla toplum üzerinde egemenliğe nasıl yükselebildiği; durumun elverişli oldu-

ğu yerde, ilkel hizmetkârın yavaş yavaş nasıl efendi haline dönüştüğü; bu efendinin, koşullara göre, nasıl olup da Doğu despot ya da satrapı, Yunanlılardaki hanedan, Kelt klan başkanı vb. görünümünü aldığı; bu dönüşüm sırasında, ne ölçüde zor da kullandığı; sonunda, egemen bireylerin, egemen bir sınıf oluşturmak üzere nasıl birleştikleri, bütün bunlar, burada inceleme gereksinmesini duymadığımız sorunlardır. Burada önemli olan, sadece, siyasal egemenliğin temelinde toplumsal bir görev bulunduğunun, ve siyasal egemenliğin ancak kendisine verilen bu toplumsal görevi yerine getirdiği sürece varlığını sürdüreceğinin saptanmasıdır. İran ya da Hindistan'da ortaya çıkan ya da batan despotik iktidarların sayısı ne olursa olsun, bunların herbiri, her şeyden önce, o bölgede her türlü ekimin kendisine bağlı bulunduğu vadilerin sulanması işinin genel girişimcisi olduğunu çok iyi biliyordu. Hindistan'da bunu görmemek, aydın İngilizlere nasip oldu; sulama kanallarının ve alavere havuzlarının yıkılmasına seyirci kaldılar, ve ensonu şimdi, üstüste yinelenen açlıklarla, Hindistan'daki egemenliklerine hiç olmazsa öncellerinin egemenliğine eşit bir törellik vermeye yetenekli tek işi savsaklamış bulunduklarını keşfediyorlar.

Ama bu sınıflar oluşmasının yanısıra, bir başka sınıf oluşması daha meydana geliyordu. Tarımsal aile içindeki doğal işbölümü, belirli bir gönenç düzeyinde, aileye bir ya da birçok yabancı emek-gücü sokulmasına olanak verdi. Bu durum, özellikle, toprağın eski ortaklaşa mülkiyetinin hanidir yıkılmış, ya da en azından eski ortaklaşa ekimin yerini toprak parçalarının aileler tarafından, sırayla, bireysel ekiminin almış bulunduğu ülkelerde görüldü. Üretim, insan emek-gücünün artık kendi yalın bakımı için zorunlu olandan çoğunu üretebileceği derecede gelişmişti; daha çok emek-gücü geçindirme aracı, daha çok bu güçleri çalıştırma aracı vardı: emek-gücü bir *değer*

kazandı. Ama ilişkin bulunulan topluluk ve içinde yaşanılan birlik, kullanmaya hazır, artı (fazla) emek-gücü sağlamıyordu. Buna karşılık, bu emek-güçlerini savaş sağlıyordu, ve savaş, yanyana birçok topluluk gruplarının zamandaş varlığı kadar eski bir şeydi. O zamana kadar, savaş tutsaklarının ne yapılacağı bilinmiyor, bunun sonucu, onlar düpedüz öldürülüyorlardı; daha da eski bir tarihte, onları yiyorlardı. Ama, artık erişilmiş bulunan "iktisadî durum" düzeyinde, bu savaş tutsakları bir değer kazanıyorlardı; bunun sonucu yaşamları bağışlandı ve emeklerinden yararlanıldı. Zor, işte böylece, iktisadî durumu egemenlik altına alacak yerde, tersine, zorla iktisadî durumun hizmetine koşuldu. *Kölelik* bulunmuştu. Kölelik, kısa zamanda, gelişmesi eski topluluğu aşan bütün halklarda egemen üretim biçimi, ama aynı zamanda, bu halkların başlıca çöküş nedenlerinden de biri durumuna geldi. Tarım ile sanayi arasında oldukça geniş ölçüdeki bir işbölümünü, ve sonradan, eski dünyanın doruğunu *hellénisme*'i olanaklı kılan tek şey, kölelik oldu. Kölelik olmasaydı, Yunan devleti, Yunan sanat ve bilimi olmazdı; kölelik olmasaydı, Roma İmparatorluğu olmazdı. Ne var ki, *hellénisme* ve Roma İmparatorluğu temeli olmasaydı, modern Avrupa da olmazdı. Bizim tüm iktisadî, siyasal ve entelektüel evrimimizin, köleliğin genel olarak kabul edilmiş bulunduğu ölçüde zorunlu da olduğu bir durumu önkoşul olarak koştuğunu hiç bir zaman unutmamalıyız. Bu anlamda, şöyle diyebiliriz: eski kölelik olmasaydı, modern sosyalizm olmazdı.

Kölelik ve ona benzer başka şeylere karşı genel formüller ile savaşa girişmek, ve böylesine bir alçaklık üzerine yüksek bir ahlâk öfkesi yağdırmak, pek para etmez. Ne yazık ki, böyle yapmakla, herkesin bildiği bir şeyden, yani bu eski kurumların artık bizim bugünkü koşullarımıza ve bu koşulların bizde belirlediği duygulara uygun

düşmediğinden başka hiç bir şey anlatılmış olmaz. Ama bu da bize, bu kurumların doğuş biçimi, varlık nedenleri ve tarihte oynadıkları rol üzerine hiç bir şey öğretmez. Ve eğer bu sorun üzerine eğilirsek, o zaman ne kadar çelişik ve ne kadar aykırı görünürse görünsün, o zamanki koşullar içinde köleliğin ortaya çıkışının büyük bir ilerleme olduğunu söylemek zorunda kalırız. İnsanlığın hayvandan başladığı, ve barbarlıktan kurtulmak için, barbar, hemen hemen hayvansal araçlara gereksinme duyduğu saptanmış bir gerçektir. Eski topluluklar (*communautés*), varlıklarını sürdürdükleri her yerde, Hindistan'dan Rusya'ya kadar, binlerce yıldan beri en kaba devlet biçiminin, Doğu despotluğunun temellerini oluştururlar. Ancak bu toplulukların dağıldığı yerlerdedir ki, halklar kendilerini geçmişlerdir, ve ilk iktisadî ilerlemeleri de, üretimin köle çalışması aracıyla artması ve gelişmesi olmuştur. Sorun açıktır: insan çalışması henüz zorunlu yaşama araçları ötesinde ancak çok az bir artı sağlayacak kadar üretken olduğu sürece, üretici güçlerin artışı, alışverişin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişmesi, sanat ve bilimin kuruluşu, ancak ve ancak, ister istemez yalın kol emeği sağlayan yığınlar ile, kendini, çalışmanın, ticaretin, devlet işlerinin yönetimine, daha sonra da sanat ve bilim uğraşlarına vermiş az sayıdaki ayrıcalıklı arasındaki büyük işbölümü temeline dayanacak, güçlendirilmiş bir işbölümü sayesinde olanaklıydı. Bu işbölümünün en yalın, en doğal biçimi de, köleliğin ta kendisi idi. Eski dünyanın, özellikle Yunan dünyasının önertileri (*antécédents*) nedeniyle, sınıf karşıtlıkları üzerine kurulu bir toplumun ileriye doğru gidişi ancak kölelik biçimi altında gerçekleşebilirdi. Hatta köleler için bile, bu bir ilerleme oldu; köleler yığının içinden çıktığı savaş tutsakları hiç değilse şimdi yaşamlarını kurtarıyorlardı, oysa eskiden onları öldürüyorlar, ve daha da eskiden kebap ediyorlardı.

Bu vesile ile şunu da ekleyelim ki, bugüne kadar, sömüren ve sömürülen, egemen ve ezilen sınıflar arasındaki bütün tarihsel çelişkiler, açıklanmalarını, insan emeğinin bu nispeten az gelişmiş üretkenliğinde bulurlar. Fiilen çalışan nüfus, gerekli-emeği ile, kendisine, artık toplumun ortak işlerine —emeğin yönetilmesi, devlet işleri, hukuksal sorunlar, sanat, bilim vb.— bakmak için zaman kalmayacak kadar çok uğraşma zorunda kaldığı sürece, her zaman, bu işlere bakabilecek, fiilî çalışmadan kurtulmuş özel bir sınıf gerekti; ama bu durum, o sınıfı, kendi yararına, emekçi yığınlara gitgide daha ağır bir çalışma yükü yüklemekten de alıkoymadı. Sadece, üretici güçlerin büyük sanayi tarafından ulaşılan son derece büyük artışı, emeğin toplumun istisnasız bütün üyeleri üzerinde dağıtılmasını, ve böylece, herkesin çalışma zamanının, herkese toplumun genel işlerine —pratik olduğu kadar teorik tüm işlere— katılmak için yeteri kadar zaman kalacak biçimde sınırlandırılmasını sağlar. Demek ki, her türlü egemen ve sömürücü sınıf, ancak şimdi gereksiz, hatta toplumsal gelişme için engel durumuna gelmiştir, ve "dolaysız zor" kullanmakta ne kadar usta olursa olsun, ancak şimdi acımasızca ortadan kaldırılacaktır.

Buna göre, eğer Bay Dühring, *hellénisme*'e, kölelik üzerine kurulu olduğu için burun kıvırırsa, Yunanlıları buhar makineleri ve elektrikli telgrafları olmamakla eleştirmek kadar haklı olur. Ve eğer bizim modern ücretlilik kulluğumuzun, köleliğin biraz değişmiş ve yumuşamış bir kalıntısından başka bir şey olmadığını ve kendi başına (yani modern toplumun iktisadî yasaları tarafından) açıklanmadığını ileri sürerse, bu, ya ücretliliğin kölelik olarak kulluk ve sınıf egemenliği biçimlerinden biri olduğu anlamına gelir, ki bunu bilmeyen çocuk yoktur, ya da yanlıştır. Çünkü biz, ücretliliğin ilkel biçimi olan yamyamlığın, şimdi her yerde saptanan yumuşamış bir biçimi

olarak açıklandığını söylemekle de bir o kadar doğru söylemiş oluruz.

Öyleyse zorun tarihte iktisadî evrim karşısında oynadığı rol açıktır. İlkin, her siyasal zor, önce toplumsal nitelikte iktisadî bir göreve dayanır ve ilkel toplulukların dağılmasının toplum üyelerini özel üreticiler durumuna dönüştürdüğü, yani onları ortak toplumsal görevlerin yöneticilerine daha da yabancı kıldığı ölçüde artar. İkinci olarak, toplumdan bağımsız kılındıktan, hizmetkâr durumundan efendi durumuna geldikten sonra, siyasal zor, iki yönde etkili olabilir. Ya normal iktisadî evrim yönünde; bu durumda, ikisi arasında bir çatışma yoktur, iktisadî evrim hızlanır. Ya da, zor, iktisadî evrime karşı çıkar, ve bu durumda, birkaç istisna dışında, iktisadî evrim karşısında her zaman yenik düşer. Bu birkaç istisna, en barbar fatihlerin bir ülke halkının kökünü kazıdıkları ya da kovdukları, ve ne yapacaklarını bilemedikleri üretici güçleri kırıp geçirdikleri ya da berbat ettikleri yalıtık fetih olaylarıdır. Hıristiyanlar, Mağriplilerin yüksek derecede gelişmiş tarım ve bahçıvanlıklarının dayandığı sulama yapıtlarının büyük kısmı bakımından Mağrip İspanyası'nda böyle yaptılar. Daha kaba bir halk tarafından her fetih, açıkça iktisadî gelişmeyi sarsar ve birçok üretici gücü ortadan kaldırır. Ama sürekli fetih olaylarının büyük bir çoğunluğunda, daha kaba olan fatih, fetihten çıktığı biçimiyle, daha yüksek "iktisadî durum"a uymaya zorlanır; fethedilen halk tarafından özümlenir ve çoğu kez, onun dilini bile benimseme zorunda kalır. Ama bir ülkede —fetih olayları bir yana bırakılırsa— devletin iç zorunun, şimdiye değin hemen her siyasal iktidar bakımından belirli bir aşamada olduğu gibi, ülkenin iktisadî evrimi ile çatışma durumuna girdiği her yerde, savaşım her zaman siyasal iktidarın yıkılması ile sonuçlanır. İktisadî evrim, istisnasız ve acımasız kendi

yolunu açar, — daha önce bunun en çarpıcılarından son örneğini vermiştik: büyük Fransız Devrimi. Eğer, Bay Dühring'in öğretisine göre, belirli bir ülkenin iktisadî durumu ve onunla birlikte iktisadî düzeni sadece siyasal zora bağlı olsaydı, 1848'den sonra, Friedrich Wilhelm IV'ün, "görkemli ordu"suna* karşın, ülkesinde ortaçağ loncalarını ve öbür romantik düşkünlüklerini, o sıralarda gelişmekte bulunan demiryolları, buhar makineleri ve büyük sanayi üzerine aşılamayı neden başaramadığı; ya da, daha da güçlü olan Rusya imparatorunun, Batı Avrupa "iktisadî durum"undan durmadan ödünç almaksızın, sadece borçlarını ödemekte değil, ama kendi "zor"unu ayakta tutmakta bile neden yeteneksiz kaldığı hiç mi hiç anlaşılamazdı.

s. 290-301

IV

Hindu-Avrupalılar, Avrupa'yı istilâ ettikleri zaman, orada oturanları zorla geri attılar ve toprağı ortaklaşa mülkiyet ile işlediler. Bu ortaklaşa mülkiyetin tarihsel varoluşu Keltlerde, Cermenler ve Slavlarda hâlâ tanıtlanabilir ve bu, Slavlarda, Cermenlerde ve hatta Keltlerde (*rundole*), hatta dolaysız (Rusya) ya da dolaylı (İrlanda) feodal kölelik biçimi altında, hâlâ vardır. Laponlar ve Basklar kovulur kovulmaz, zor kesildi. İçerde eşitlik ya da isteyerek verilmiş ayrıcalık egemendi. Toprağın bireysel köylüler tarafından özel mülkiyetinin ortaklaşa mülkiyetten çıkmış bulunduğu yerlerde, bu paylaşım, 16. yüzyıla değin ortaklık üyeleri arasında salt kendiliğinden bir biçimde yapıldı, çoğu zaman bu iş yavaş yavaş oldu ve

* Friedrich Wilhelm IV tarafından, 1 Ocak 1849 günü Prusya ordusuna gönderdiği kutlama mesajında kullanılan deyim. —*Ed.*

ortaklaşa mülkiyet kalıntıları çok geçerlikte kaldılar. *Zor*, sözkonusu değil, zor, sadece kalıntılara karşı yöneltilmiştir (İngiltere'de 18. ve 19. yüzyıllarda, Almanya'da başlıca 19. yüzyılda). İrlanda özel bir durumdur. Hindistan ve Rusya'da, bu ortaklaşa mülkiyet, zorlu fetihler ve en çeşitli zorbalıklar altında dinginlikle varlığını sürdürdü ve onların temelini oluşturdu. Rusya, siyasal zor ilişkilerini belirleyen şeyin nasıl üretim ilişkileri olduklarını tanıtlar. 17. yüzyıl sonuna kadar, Rus köylüsü çok ezilmemişti, gitme-gelme özgürlüğü vardı, olsa olsa bir angaryacı idi. İlk Romanov, köylüleri toprağa bağladı. Petro ile, tarımsal ürünlerden başka ihraç edecek bir şeyi olmayan Rusya'nın dış ticareti başlar. *Bu ticaret ile birlikte*, Katerina'nın bu baskıyı doruğuna çıkardığı ve onu yasalaştırdığı güne değin, köylülerin, *baskının nedeni olan ihracattan* ötürü artan ezilmesi. Bu yasa, toprak sahiplerine köylüleri gitgide daha çok sömürme olanağı sağlıyordu, öyle ki baskı gitgide daha çok arttı.

s. 510-511

V

Kölelik, üretimin başlıca biçimi olduğu yerlerde, çalışmayı, kölece, dolayısıyla özgür insanlar için onur kırıcı bir faaliyet durumuna getirdi. Bunun sonucu, böyle bir üretim biçiminden çıkış yolu kapalıdır; oysa öte yandan, kölelikte, daha gelişmiş üretim, sınırına varır ve onu ortadan kaldırmaya götürmüştür. Bu çelişki, kölelik üzerine kurulu her türlü üretim ile onun üzerine kurulu toplulukların yıkımına neden olur. Çözüm, çoğu durumda, yıkılmaya yüztutan toplulukların, daha güçlü başkaları tarafından, zorla köleleştirilmelerindedir. (Yunanistan'ın önce Makedonya, ve daha sonra da Roma tarafından

köleleştirilmesi.) Bu daha güçlü toplulukların kendileri de köleliğe dayandıkları sürece, sadece merkezin yerdeğiştirmesi vardır ve süreç, ensonu köleliği bir başka üretim biçimi ile değiştiren bir halkın fatih olarak işe karışmasına değin (Roma), daha yüksek bir düzeyde yinelenir. Ya da, kölelik zorla ya da özgürce kaldırılmıştır, ve o zaman *daha önceki üretim biçimi yokolur:* Amerika'daki gibi, *Squatter*lerin* parçalı ekimi büyük ekim yerine geçer. Bu ölçü içinde, Aristoteles, hâlâ kölelerin sık sık kullanılması yurttaşların ahlâkını bozar dediğine göre, Yunanistan kölelik yüzünden de yıkılmıştır — köleliğin yurttaşa alışmayı olanaksız kıldığı bir yana bırakılırsa. (Doğudaki gibi evcil kölelik bir başka şeydir: burada kölelik üretimin temelini doğrudan doğruya değil, ama ailenin öğesi olarak dolaylı bir biçimde oluşturur ve azar azar aileye yönelir [haremlerin köle kadınları].)

s. 532-533

VI

Şimdi, devlet ve zor, geçmişin bütün toplumsal biçimlerinin *ortak öğesi*dirler, ve eğer ben, örneğin, Doğu despotluklarını, ilkçağ cumhuriyetlerini, Makedonya krallıklarını, Roma İmparatorluğu'nu, ortaçağ feodalizmini, hepsini, *zora* dayandıkları olgusu ile açıklarsam, hiç bir şey açıklamamış olurum. Öyleyse çeşitli toplumsal ve siyasal biçimlerin hep aynı kalan zor aracıyla değil, ama *zorun kendisine uygulandığı* şey aracıyla, çalınmış bulunan şey aracıyla —her çağın ürünleri ve üretici güçleri ile, o çağın bu ürünler ve bu üretici güçlere öngelen yapısı ile— açıklanmaları gerekir. Ve o zaman, Doğu despotluğunun

* Boş topraklara yerleşen göçmenler. —ç.

ortak mülkiyete, ilkçağ cumhuriyetlerinin tarım yapan kentlere, Roma İmparatorluğu'nun *latifundialara,* feodalizmin kırın kent üzerindeki —kendi maddî nedenleri olan— egemenliğine dayandığı bulunurdu.

s. 547

KARL MARX

ENGELS'E İKİ MEKTUP

(1868)

I

14 Mart 1868

... Museum'da —*by the by**— Yunan naipleri gibi bir rolü olan ve Urquhart'tan çok önce Rusları ilk suçlayanlardan biri olan *old*** Maurer'in *Alman köylerinin tarım komünlerinin* kuruluşu vb. konusundaki son yapıtları üzerinde kıyasıya çalıştım. O, toprağın özel mülkiyetinin ancak çok sonraları ortaya çıktığını ayrıntılı olarak tanıtlıyor vb.. Vestfalya'lı bir derebeyin (Möser, vb.) Almanların herbiri kendi hesabına toprağa yerleştikleri ve sonradan köyler, eyaletler (*Gaue*) vb. oluşturdukları yolundaki görüş tümüyle çürütülmüş bulunuyor. Toprakla-

* Sırası gelmişken. —ç.
** İhtiyar. —ç.

rın belli bir zaman süresi sonunda (Almanya'da başlangıçta yılda bir) yeniden paylaşılması yolundaki *Rus* tarzının Almanya'da 18. hatta 19. yüzyıla kadar korunmuş olması ilginçtir. İşte (M[aurer]'in bundan haberi olmasa da) Asya ve Hint mülkiyet biçimlerinin Avrupa'da başlangıçta her yere damgasını vurduğu yolunda ileri sürmüş olduğum görüşü destekleyen yeni kanıtlar. Ruslara gelince, onlar, *in this line** bile *originality*** iddialarının son izlerinin kaybolduğunu görüyorlar. Onlara kalan şey, komşularının çoktan attıkları biçimlerin bugün hâlâ esiri olmalarıdır. *Old* Maurer'in kitapları (1854 ve 1856 vb. yıllarınınki) tipik olarak Almanlara özgü biçimde derin kitap bilgisine dayanılarak yazılmış, ama bunları aynı zamanda güney Almanlarını Kuzeylilerden ayırdeden içten ve hoş bir tarzda kaleme alınmış (Maurer, Heidelberg'lidir, benim bu sözüm Fallmerayer, Fraas vb. gibi Bavyeralılar, Tirollular için daha geçerlidir). *Old* Grimın de (*Hukuksal Antikalar,**** vb.) kendisini arka plana itilmiş buluyor, yani *re, non verbis.***** Ayrıca ben, Fraas'ın vb. tarım üzerine yapıtlarını inceledim.

By the by, Dühring'i ve benim kitabının tashihlerini bana geri göndermen gerek. Carey'in büyük keşfinin ne olduğunu Dühring'de gördüm: Tarımda, insanlık, daha az iyi topraklardan durmadan daha iyi topraklara geçiyor. Bu, kısmen tarımın kuru tepelerden vb. nemli alçak topraklara geçmesinden ötürüdür. Ama özellikle Bay Carey'in verimli topraktan *insan elinin ilkönce toprak haline getirmesi gereken* bataklıkları anladığından ötürü. Ve nihayet, Amerika'da İngiliz iskânının, Carey için örnek ülke olan New-England'dan, tek eyalet olarak da

* Bu alanda. —ç.
** Orijinallik. —ç.
*** Jacob Grimm, 1828'de, *Deutsche Rechtsaltertümer* ("Hukuksal Antikalar") adlı bir kitap yayınlamıştı. —*Ed.*
**** Sözle değilse bile, fiilen öyle. —ç.

Massachusetts'ten başlamış olduğu için.

Şu Allahın belâsı kitapçık* için katlandığın zahmetlerden ötürü *thanks.***

Maurer'den öğrendiğime göre, "Cermen" vb. mülkiyeti tarihi ve evrimi konularındaki görüşlerinde tümden değişikliğin kaynağı, bütün alanlarda arkeolojiyle anlaşıldığına göre genel bir tarzda uğraşan *Danimarkalılar*dır. Ama ilk sarsılışı onlar yapmış olmalarına karşın, gene de onlardan *somewhere or else**** takılan bir şey var. Onlarda eksik olan doğru eleştirici içgüdü ve özellikle ölçüdür. Benim en çok dikkatimi çeken şey, Maurer'in örneğin Afrika'ya, Meksika'ya vb. sık sık atıflarda bulunurken, Keltler konusunda kesin olarak hiç bir şey bilmemesi, ve Fransa'da ortak mülkiyetin evrimini tümüyle Cermen fatihlerin hesabına kaydetmesidir. Bay Bruno'nun diyebileceği gibi "sanki" 11. yüzyıldan kalma tümüyle komünist bir Kelt kanunnamesine (Gal Ülkesi) sahip değilmişiz gibi, "sanki" Fransızlar, şu son yıllarda şurda burda keltik biçimde ilkel komünleri kazılarda gömütten çıkartmış değillermiş gibi! Sanki! Sorun basit. *Old* Maurer, Almanya ve eski Roma'daki durumdan gayrı, sadece Doğuyu (Yunanistan ve Türkiye'yi) incelemiş.

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 311-315.

II

25 Mart 1868

... *Maurer*'e *ad vocem:***** kitapları özel bir önem taşıyor. Yalnızca tarih-öncesi değil, özgür imparatorluk kentlerinin, toprak sahiplerinin dokunulmazlığının, kamu yet-

* Engels'in *Kapital*'i tanıtmak için yazdığı tanıtma kitapçığına anıştırma. —*Ed.*
** Teşekkür. —ç.
*** Şurada ya da burada. —ç.
**** Gelince. —ç.

kisinin ve özgür köylülük ile serflik arasındaki savaşın sonraki gelişmesinin tümüne tamamen yeni bir biçim verilmekte.

İnsan tarihi, taşılbilim (*paléontologie*) gibi. *A certain judicial blindness*'den* ötürü, en parlak zekâlar bile, burunlarının ucunda duran şeyleri kesin olarak göremiyorlar. Sonra, sırası gelince göremediğimiz şeyin izleriyle her yanda karşılaşınca şaşırıyoruz. Fransız Devrimine ve ona bağlı olan aydınlanma dönemine karşı ilk tepki, her şeyi doğal olarak ortaçağ açısından ve romantik açıdan görmekti, Griının gibileri bile kendilerini bundan kurtaramadı. İkinci tepki, ortaçağların ötesine her ulusun ilkel çağına bakmak oldu, ve bu da, her ne kadar bu okumuş kişiler, ikisi arasındaki bağıntının farkında değillerse de, sosyalist eğilime tekabül ediyor. Onun için en eskinin içinde en yeniyi bulmalarına şaşıyorlar — Proudhon'u titretecek *Egalitarians to a degree*** ile de karşılaşıyorlar.

Bu *Judicial blindness*'in, bizi, ne ölçüde kapsamına aldığını göstermek için: *benim* kendi bölgemde, *Hunsrücken*'de, eski Cermen sistemi bu *son* yıllara kadar kalıntılar halinde vardı. Babamın bana, *avukatlığı yönünden*, bunun sözünü ettiğini şimdi anımsıyorum. Bir başka kanıt: tıpkı Cuvier gibi en iyi jeologların bile bazı *facts*'ı*** tamamen yanlış bir biçimde sunmuş olmaları gibi, Griının kadar *force***** filologlar bile, Möser'in vb. etkisi altında en basit Latince tümceleri *yanlış çevirmişlerdir*, (Möser'in "özgürlük"ün Cermenler arasında hiç bir zaman olmadığını, tersine, "*Luft macht eigen*"den***** büyük

* Bir çeşit adlî körlük. —*ç*.

** Belli bir ölçüye kadar eşitlikçiler. —*ç*.

*** Gerçekleri. —*ç*.

**** Güçlü. —*ç*.

***** Serfi hava yaratır. (Bir ortaçağ Alman deyimi. İnsanın hayatta olmasının, belirli bir yerde durup nefes almasının bile, toprağa bağlı köle, serf sayılması için yettiğini ifade eder.) —*ç*.

mutluluk duyduğunu anımsıyorum) vb.. Örneğin Tacitus'taki şu ünlü pasaj: "*arva per annos mutant et superest ager*" —anlamı: "bunlar tarlaları (*arva*) birbirleriyle değişirler" (dolayısıyla barbarların daha sonraki bütün hukuk yasalarına göre de, *sortes** ile) "ve geriye ortak toprak kalır" (*arva*'nın karşıtı olan *ager*, kamu toprağı)— Grimm, vb. tarafından şöyle çevrilmiştir: "bunlar her yıl yeni tarlaları işlerler ve geriye gene de her zaman (işlenmemiş) toprak kalır!"

Şu pasaj da öyle: "*Colunt discreti ac diversi*"** sözleri, Cermenlerin her zaman, Vestfalyalı yunkerler gibi çiftliklerde tarım yaptıklarını tanıtlarmış. Ama aynı pasaj şöyle devam ediyor: "*Vicos locant non in nostrum morem connexis et cohœrentibus œdificiis: suum quisque locum spatio circumdat*";*** ve bu anlatılan biçimde ilkel Cermen köyleri hâlâ Danimarka'da yer yer vardır. Besbelli ki, İskandinavya'nın Cermen mitolojisi için olduğu kadar, Cermen hukuku ve iktisadı için de önemli olması gerek. Ve ancak oradan başlarsak, geçmişimizi bir kere daha çözümleyebileceğiz. Geri kalanında Grimm vb. bile Sezar'ın metinlerinde Cermenlerin her zaman bireyler olarak değil, *Geschlechts-genossenschaften***** olarak yerleştiklerini buluyor: "*gentibus* cognationibusque, *qui uno coiereants*."*

Eğer *old* Hegel, öbür dünyada, Almanca ve kuzey dillerinde *Allgemeine*'nin** *Gemeinland*'dan,*** ve *Sundre*'nin, *Besondre*'nin**** de ortak mallardan ayrılmış

* Kura. —ç.
** "Toprağı ayrı ayrı ve dağınık işlerler". —ç.
*** "Köylerini, bizim gibi, yapıları birbirine bitişik kurmuyorlar: herkesin evinin çevresinde bir miktar toprak var. —ç.
**** Gens *ya da* ataerkil aile. —ç.
* Birlikte yerleşen *gens*'lere ya da ailelere göre. —ç.
** Genel. —ç.
*** Ortaklaşa (komün) mallardan. —ç.
**** Özel. —ç.

tikel parçadan başka bir anlama gelmediğini öğrenseydi, acaba ne derdi? Demek ki, mantıksal kategoriler, "insanî ilişkilerimiz"in sonucudurlar.

Fraas'ın: *İklim ve Bitkiler, Ortak Tarihleri** adlı yapıtı (1847) çok ilginçtir: bu yapıt, gerçekte, *tarihsel* çağa göre, bir bölgedeki iklim ve bitkilerin değiştiklerini gösterir. Fraas, Darwin'den önce darvincidir ve türlerin kendilerini tarihsel çağ içinde ortaya çıkartır. Ama, aynı zamanda, o, tarım uzmanıdır da. Toprağın işlenmesi ile birlikte ve derecesine göre, köylülerin büyük değer verdikleri "nesnellik"in yokolduğunu (bitkilerin güneyden kuzeye doğru göç nedeni ona göre budur) ve sonunda bozkırların oluştuklarını ileri sürer. Toprağın işlenmesinin ilk etkisi yararlı, ama sonunda yıkıcı, ormansızlaştırıcı, vb. olacaktır. Bu adam, bir kimyacı, bir tarım uzmanı, vb. olduğu kadar, tamamen bilgin bir filologdur da (*Yunanca* kitaplar yazmıştır). Bilanço şudur ki, eğer toprağın işlenmesi, bilinçli olarak egemenlik altına alınmaksızın (yurttaş olarak, elbette oraya kadar gitmez), doğal olarak gelişirse, ardında çöller bırakır: İran, Mezopotamya, vb. Yunanistan. Ve işte gene, bilinçsiz olarak, sosyalist eğilim!...

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 315-317

* *Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, eine Geschichte beider.* —Ed.

KARL MARX

VERA ZASULİÇ'E MEKTUP*

(1881)

BİRİNCİ TASLAK

1° Kapitalist üretimin doğuşunu incelerken, bunun temelinde "üreticinin üretim araçlarından kökten ayrılışının" yattığını (işin sırrının bu olduğunu) söyledim, (*Kapital*'in Fransızca çevirisi, s. 315, sütun I.**) ve ayrı-

* Vera Zasuliç, 1851'de doğmuş, "Emeğin Kurtuluşu" adlı marksist grubu kurmuş, Lenin'in 1900'de yayınlamaya başladığı *İskra*'ya yazı yazmış, 1903'te menşeviklere katılmıştır. Zasuliç, 16 Şubat 1881'de Marx'a yazdığı mektubunda, Rusya'nın tarihsel evriminin ve özellikle Rus tarım komünlerinin geleceğine ait görüşleri konusunda açıklama istemiştir. Marx'ın Zasuliç'e yazdığı mektup, dört ayrı taslak içermektedir. Dördüncü taslak, mektubun son biçimine çok yakın olduğundan buraya alınmamıştır. Fransızca olarak kaleme alınan ve, birçok yinelemeler olmasına karşın, Marx'ın hazırlık çalışmasının, duraksamalarının vb. neler olduğunu kavrayabilmemize olanak sağlayacak olan ilk üç taslağı ve mektubun son biçimini tam metin olarak sunuyoruz. —*Ed.*

ca, "Bütün bu evrimin temeli, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir.* Bu da şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere'de oldu. ... Ama *Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." dedim. (*l.* c., sütun I.***)

Demek ki, ben, *Batı Avrupa* ülkelerinde bu hareketin "tarihsel yazgı" olma yanını *özellikle* sınırladım. Niçin? Lütfen XXXII. bölümü karşılaştırınız, orada şunlar yazılıdır:

"Bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının, toplumsal ve yoğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, ... halk yığınlarının bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirme işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcını teşkil eder. ... Başkalarının ... emeklerinin sömürülmesine dayanan *kapitalist özel mülkiyet...*" (s. 340, sütün II.****)

Böylece, son tahlilde, *bir mülkiyet biçimi, başka bir özel mülkiyet biçimine sokulmuş* olmaktadır (Batı hareketi). Rus köylüsünün elindeki toprak hiç bir zaman *özel mülkiyet* olmadığına göre, bu gelişme nasıl uygulanacaktır?

** *Kapital,* Birinci Cilt, s. 753. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasajın yer aldığı tümce "kapitalist sistem, işçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmaları önkoşulunu gerektirir." şeklindedir. Bu farklılık, Marx'ın Fransızca metinde yaptığı değişiklikten doğmaktadır. Taslaklar Fransızca yazıldığı ve Marx da alıntıları *Kapital*'in Fransızca baskısından yaptığı için, bu pasajları, Fransızcaya uygun olarak muhafaza ediyoruz. —*Sol Yayınları.*)

*** Aynı yapıt, s. 754. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasaj şöyledir: "Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, çeşitli ülkelerde, farklı şekiller alır ve çeşitli evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere'de klasik biçimde görülür." — Taslaklara ve mektuba *Kapital*'in Fransızca baskısından yapılan alıntılardaki italikler, daha sonra Marx tarafından yapılmıştır.) —*Ed.*

**** *Kapital,* Birinci Cilt, s. 803.

2° Tarihsel bakımdan, Rus köy komününün *kaçınılmaz dağılışı* lehinde biricik sav şudur:

Çok gerilere gidildiğinde, Batı Avrupa'da, her yerde azçok eski (arkaik) tipte komün mülkiyeti bulunur; toplumsal ilerleme ile bu, her yerde yokolmuştur. Niçin yalnızca Rusya'da aynı yazgıya uğramasın?

Yanıtlıyorum: Çünkü Rusya'da, bu ülkeye özgü koşulların biraraya gelmesi yüzünden, ulusal ölçüde kurulmuş olan tarım komünü, ilkel niteliklerinden adım adım kopabilir ve doğrudan doğruya, ulusal ölçüde kolektif üretimin unsuru olarak gelişebilir. Kapitalist üretimin çağdaşlığından ötürüdür ki, Rus tarım komünü, kapitalizmin (korkunç) iğrenç serüvenlerinden geçmeden, bu üretimin tüm olumlu yanlarını benimseyebilir. Rusya, modern dünyadan tecrit edilmiş değildir; Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı da olmamıştır.

Kapitalist sistemin Rus heveslileri böyle bir çözümün *teorik* olanağını yadsımaya karkarlarsa, kendilerine soracağım soru şudur: makineleri, buharla işleyen gemileri, demiryollarını vb. işletebilmek için Rusya, Batı gibi, makine sanayiinin o uzun kuluçka döneminden geçmek zorunda kaldı mı? Şunu da açıklasınlar, nasıl oldu da (bankalar, kredi kurumları vb. gibi) Batıda yaratılması yüzyıllar sürmüş olan değişim mekanizmasını gözaçıp kapayana dek ülkelerine sokabildiler?

Eğer kurtuluş anında tarım komünleri ilk önlem olarak normal refah koşullarına kavuşturulsaydı, eğer, bundan sonra, büyük kesimi köylülerin sırtından olmak üzere ödenen o muazzam borçlar, kapitalist biçimine bürünmüş olan "toplumun yeni temel direkleri"ne devlet eliyle verilen (ve gene köylünün sırtından çıkan) öteki büyük paralarla birlikte — eğer bütün bu masraflar komünün *gelişmesine* harcansaydı, bugün kimse, komünün yıkılışının "tarihsel kaçınılmazlığı"nın rüyasını görmez-

di; herkes bunun Rus toplumunun yeniden doğuşunun unsuru olduğunu ve hâlâ kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere kıyasla bir üstünlük olduğunu teslim ederdi. (Rus komününe gelişme unsurları katabilen sadece kapitalist üretimin çağdaşlığı değildir.)

(Gelişme yoluyla) Rus komününün korunması için elverişli bir başka koşul da, bu komünün sadece (Batı ülkelerinde) kapitalist üretimin çağdaşı olmaması, ama bu toplumsal düzen henüz olduğu gibi dururken, kapitalist üretimi, Batı Avrupa'da olsun Amerika Birleşik Devletleri'nde olsun, bilimle, halk yığınlarıyla ve kendi doğurduğu üretici güçlerle çatışır durumda (bir sözcükle, bu üretim biçiminin göze batan çelişkilerin, dönem dönem gelen felâketlerin alanı haline geldiği ve en körüne bile top[lumun] [...]a dönmesiyle yokolması kaçınılmaz olan geçici bir üretim sistemi olarak göründüğü durumda) bulmasıdır.

Bir sözcükle, Rus komünü, kapitalist üretim biçimini, modern toplumun "eski" (arkaik) tipteki ortak mülkiyete dönüşerek —devrimci eğilimler taşımaktan uzak olan ve çalışmalarında Washington hükümetince desteklenen bir Amerikalı yazarın* dediği gibi— modern toplumun yöneldiği "yeni sistem"in "arkaik toplumsal tipte daha yüksek bir biçimde (*in a superior form*) bir yeniden doğuş (*a revival*) olacağı","yeni sistem"e ("üst plan") dönüşerek yokolmasıyla son bulacağı bir bunalım içinde bulmaktadır.

O halde, hiç değilse birbirini izleyen bu değişik durumları tanımak gerekir. Bunlar hakkında bir bilgimiz yok.** Bu komün, şu ya da bu biçimde sonu gelmeyen dış

* L. Morgan'dan sözediliyor: *Ancient Society* ("Eski Toplum"), London 1877, s. 552.

** *Bu pasaja şu gelişmeler bağlanabilir:* "İlkel toplulukların çöküşü henüz yazılmış değildir. (Jeolojik şekillenmelerde olduğu gibi, bunların

ve iç savaşlar ortasında yokoldu gitti. Ola ki bunlar, Cermen kabilelerin İtalya'yı, İspanya'yı, Galya'yı vb. fethetmeye geldiklerinde zor altında yokolmuşlardır. Arkaik tipte komün artık yoktu. Bununla birlikte onun *doğal canlılığını* iki olgu kanıtlar. Ortaçağın bütün felâketlerine karşın hâlâ yaşayan, örneğin benim doğduğum yer olan Trier bölgesinde olduğu gibi, bugüne dek varlığını koruyabilen dağınık örnekler var. Ama bu eski biçim kendisini izleyen komün üzerinde —ekilip-biçilen toprağın özel mülkiyet olduğu, ormanların, otlakların ve köylerin bitişiğindeki boş toprakların vb. hâlâ komün toprağı olarak kaldığı komün üzerinde— öylesine derin izler bırakmıştır ki, Maurer, (geçmişi daha yakın zamanlara giden) bu ikincil şekillenmedeki komünü çözerek arkaik prototipi yeniden kurabilmiştir. Bu eski biçimden alınma karakteristik nitelikler yüzünden Cermenlerin fethettikleri bütün ülkelere soktukları bu yeni komün bütün ortaçağ boyunca biricik özgürlük ve halkçı yaşam ocağı olabiliyordu.

Tacitus'un döneminden sonra (Cermen), (tarımsal),

tümünü aynı kategoriye koymak yanlış olur, tarihsel şekillenmede, ilkel, ikincil, üçüncül vb. bir dizi tipler vardır.) Ama her hal ve durumda bu alanda incelemeler, şudur dememize olanak verecek kadar ilerlemiştir: 1. ilkel toplulukların yaşama gücünün Semit, Yunan, Roma vb. toplumlarınınkinden ve hele modern kapitalist toplumun yaşama gücünden kıyaslanamayacak ölçüde daha büyük olduğu; 2. bunların çöküş nedenlerinin belli bir gelişme derecesini aşmalarına engel olan, bugün Rus komününün içinde bulunduğu tarihsel ortamdan çok farklı olan bir tarihsel ortamdan ileri geldiği.

(Bazı burjuva yazarlar, daha çok İngiliz kökenli olanlar, örneğin Sir Henry Maine gibi, her şeyden önce kapitalist sistemin üstünlüğünü göstermeyi, bu sistemi övmeyi amaçlamaktadırlar. Bu sisteme vurulmuş olanlar, anlayamazlar [...].

Burjuvaların yazdığı ilkel topluluklar tarihlerini okurken tetikte bulunmak gerekir. Bunlar her yönteme başvururlar, sahtecilik bile yaparlar. Örneğin, Hint topluluklarının yıkılmasında İngiliz hükümetinin ateşli yardımcılarından olan Sir Henry Maine, ikiyüzlülükle, bu komünleri ayakta tutabilmek için hükümetin sarfettiği soylu gayretlerin, ekonomik yasaların kendiliğinden-gelme gücü karşısında başarısızlığa uğradığını söyleyebilmektedir!

(arkaik) komün hayatı hakkında ya da bunların ne zaman yokoldukları konusunda hiç bir şey bilmiyorsak da, Jül Sezar'ın yazıları yüzünden hiç değilse bunların hareket noktası hakkında bir bilgimiz var. Onun zamanında tarıma elverişli topraklar her yıl bölüşülüyor. Ama *gentes* (*Geschlechter*) ve (*ayrı ayrı*) Cermen konfederasyonlarının kabileleri arasında, henüz komünün birey olarak üyeleri arasında değil. Demek ki *kırsal* (tarımsal) *komün*, Cermen ülkesinde daha eski bir tipten gelmedir, ve bu tip Asya'dan hazır olarak ithal edilmedi, olduğu yerde kendiliğinden-gelme bir gelişmenin ürünü oldu. Bu tipe orada —Doğu Hindistan'da— da, her zaman arkaik şekillenmenin *son aşaması*, ya da son dönemi olarak raslıyoruz.

Salt teorik bakımdan, yani hep normal yaşam koşullarının bulunduğunu varsayarak ("kırsal komün"ün) olanaklı yazgıları hakkında (şimdi) bir hüküm verebilmek için, onu daha eski tiplerdeki "tarım komün"ünden ayırdeden bazı ayırdedici niteliklerini burada belirtmem gerekiyor.

İlkönce, daha önceki ilkel toplulukların tümü, üyelerinin doğal yakınlığı (aynı aileden oluşu) üzerine dayanıyorlar; bu güçlü, ama dar bağı koparmakla tarım komünü yabancılarla temasa kendini uydurmada, genişlemede ve bu temasa göğüs germede daha yetenekli duruma gelir.

Üstelik bu komünde ev ve onun tamamlayıcısı evin avlusu şimdiden çiftçinin özel mülkiyetidir, oysa tarımın başlamasından önce uzun süre ortaklaşa ev, daha önceki toplulukların maddî temellerinden biri olmuştu.

Ve nihayet, her ne kadar tarıma elverişli toprak, komün mülkiyetiyse de, tarım komününün üyeleri arasında belli zaman süreleri için bölüşülmektedir, öyle ki, her tarım üreticisi kendisine ayrılan toprağı kendi hesabına

işler ve ürünü de birey olarak kendisi alır, daha eski topluluklarda ise, üretim ortaklaşa yapılmaktaydı ve yalnızca ürün bölüşülmekteydi. Kolektif, ya da kooperatif üretimin bu ilkel tipi, besbelli ki üretim araçlarının toplumsallaşmasının değil, bireyin güçsüzlüğünün sonucuydu.

"Tarımsal komün"ün özünde taşıdığı bu ikili niteliğin ona güç ve canlılık kattığı kolayca anlaşılır, çünkü bir yandan ortak mülkiyet ve bundan doğan tüm toplumsal ilişkiler ona güçlü bir dayanak sağlamakta ve aynı zamanda özel ev, tarıma elverişli toprakların tarlalar halinde işlenmesi ve ürünün özel mülkiyet olarak edinilmesi, daha ilkel toplulukların koşullarında mümkün olmayan bireyselliğin gelişmesine olanak vermektedir. Ama şu da besbelli ki, aynı ikili nitelik zamanla bir dağılma nedeni haline gelebilir. Karşıt (ters düşen) ortamların tüm etkileri bir yana, hayvan mülkiyeti olarak taşınabilir servetin birikimi (toprak kölesi biçimde zenginliğin varlığını kabul etsek bile), bu birikimden ayrı tutulamayan, ama açıklaması bizi çok uzaklara götürecek olan taşınabilir unsurun bizzat tarımda daha önemli bir rol oynaması, ekonomik ve toplumsal eşitliğin bozucusu gibi etki yapacak ve bizzat komünün bağrında önce tarıma elverişli toprağın özel mülkiyete dönüşmesine, ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki toprakların vb. de özel mülkiyetin *komünal* ekleri haline gelmesine götürecek olan çıkar çatışmalarının doğmasına neden olacaktır.* "Ta-

* *Bu düşünce pek az değişik bir ifadeyle yineleniyor*: "Ortamın ters düşen etkisi dışında, komüne değil de onun özel kişi olarak üyelerine ait olan taşınabilir malların adım adım gelişmesi, artması, örneğin hayvanlar gibi, ve özel şahısların elindeki taşınabilir malları unutmamak gerekir, örneğin davar biçimindeki zenginlik ve bazan da toprak kölesi ya da düpedüz köle biçiminde... Taşınabilir unsurun tarımsal ekonomide oynadığı gittikçe daha belirgin rol, sadece bu birikimi eritip, dağıtıcı etkisi yapabilir... Bütün öteki zararlı unsurların tepkisinden başka, düşman ortam, özel ailelerin elindeki taşınabilir malların gittikçe artması gibi, örneğin bu ailelerin davar hatta bazan köle ya da serf zenginlikleri, bu özel birikim uzun vadede, ilkel iktisadî ve toplumsal eşitliği boz-

rım komünü"nün her yerde toplumların arkaik şekillenmesinin *en yeni tipi* olarak ortaya çıkması ve eski ve modern Batı Avrupa'nın tarihsel hareketinde tarım komünü döneminin, komünal mülkiyetten özel mülkiyete geçiş dönemi olarak, ilkel şekillenmeden ikincil şekillenmeye geçiş dönemi olarak gözükmesi bu yüzdendir. Ama bu, bütün hal ve koşullarda (bütün tarihsel ortamlarda) "tarım komünü"nün gelişmesi bu yolu izleyecek demek midir? Hiç de öyle değil. Tarım komününün yapı biçimi şu seçeneği olanaklı kılmaktadır: Ya içerdiği özel mülkiyet unsuru ağır basacaktır, ya da kolektif unsur üstün gelecektir. Her şey onun yerleşmiş bulunduğu tarihsel ortama bağlıdır... Bu iki çözüm *a priori* olanaklıdır, ama besbelli bunlardan herbiri için tamamen değişik tarihsel ortam gereklidir.

3° (Şimdi, Rusya'daki "tarım komünü"ne gelerek, bir an için bu komünü ezen tüm yoksullukları konu dışında tutuyorum. Burada sadece bu komünün, kolektif biçiminin ve tarihsel ortamının sağladığı bundan sonraki gelişme yetenekleri üzerinde duruyorum.)

"Tarım komünü"nün bugüne kadar ulusal ölçüde varlığını sürdürebildiği biricik Avrupa ülkesi Rusya'dır. Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı değildir. Modern dünyadan tecrit edilmiş olarak da yaşamını sürdürmüyor. Toprağın ortaklaşa mülkiyeti, bir yandan bölgü bölgü ve bireysel tarımı doğrudan doğruya ve adım adım (aynı zamanda maddî ve entelektüel ilişkiler içinde bulunduğu Batıda kapitalist üretim çağdaşlığı...) Rus köylülerinin şimdiden bölünmemiş otlaklarda uygulamakta oldukları kolektif tarıma çevirme olanağını sağlıyor; top-

maya ve komünün bağrında ilkönce tarıma elverişli toprakların ortaklaşa mülkiyetini baltalamaya ve sonunda ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş alanların vb. ortaklaşa mülkiyetini, daha önce bunları özel mülkiyetin komünal ekleri haline getirdikten sonra, aynı kaçınılmaz sonuca sürüklemeye yetmektedir."

rağının fizik dış görünüşü onu geniş ölçüde makineli işletmeye davet etmektedir; Rus köylüsünün *artel* sözleşleşmesine alışkanlığı, onun, parsellere bölünmüş çalışmadan kolektif çalışmaya geçmesini kolaylaştırmaktadır, ve nihayet bunca zaman köylünün sırtından geçinmiş olan Rus toplumu, bu geçiş için gerekli avansları ona borçludur. (Kuşkusuz ilk iş olarak komünü *bugünkü temeli üzerinde* normal haline getirmek gerekir, çünkü köylü her yerde ani değişmelere karşıdır.) Öte yandan, dünya pazarına hükmeden Batı (kapitalist) üretimin *çağdaşlığı,* Rusya'ya kapitalist sistemin aşağılayıcı etkilerine uğramadan, bu sistemin sağlamış olduğu tüm olumlu katkıları komüne kazandırma olanağını vermektedir.

Eğer "toplumun yeni temel direkleri"nin sözcüleri, modern tarımsal komünün bu gösterilen evriminin *teorik* bakımdan olanağını yadsırlarsa, kendilerine, Rusya'nın, makinelere, buharla çalışan gemilere, demiryollarına vb. varmak için Batı gibi makine sanayiinin uzun kuluçka döneminden geçip geçmediğini sormak gerekir. Kendilerine (bankaları anonim şirketleri vb. gibi) geliştirilmesi (başka yerlerde) Batıya yüzyıllara malolmuş olan bütün o değişim mekanizmasını gözaçıp kapayıncaya dek Rusya'ya nasıl soktuklarını sormak gerekir.

Rusya'da "tarım komünü"nün öyle bir niteliği var ki, bu, her bakımdan onun zayıf yanını oluşturur: tecrit edilmiş durumu, bir komünün yaşantısı ile öteki komünün yaşantısı arasında bağıntı bulunmaması, bu *bulunduğu yerle sınırlı küçük dünya*ya bu tipin içkin niteliği olarak her yerde raslanmamaktadır, ama bulunduğu her yerde komünlerin üstünde az ya da çok merkezî bir despotluğun kurulmasına neden olmuştur. Kuzey Rus Cumhuriyetleri Federasyonu, ilkten toprakların genişliği yüzünden zorunlu kılınmış gibi gözüken bu tecrit durumunun Moğol istilâsından beri Rusya'nın siyasal yazgısınca ge-

niş ölçüde perçinlendiğini kanıtlar. Bugün bu, ortadan kaldırılması en kolay olan bir engeldir. *Volost* denen hükümet kurumları yerine, bizzat komünler tarafından seçilen ve onların çıkarlarının savunucusu iktisadî ve idarî organlar olarak görev yapan köylü meclislerinin konması yeter.

Bundan sonraki gelişmesi yoluyla "tarım komünü"-nün korunması için, tarihsel bakımdan, çok elverişli bir durum ve koşul da, sadece Batı kapitalist üretiminin çağdaşı olması ve böylelikle bu üretimin ürünlerini, onun *modus operandi*'sine* bağımlı duruma gelmeksizin elde edebilmesi değildir, kapitalizmin henüz eldeğmemiş gözüktüğü çağı aşmış bulunması ve "tarım komünü"nün kapitalizmin tam tersine, Batı Avrupa'da olsun Birleşik Devletler'de olsun emekçi yığınlarla ve bilimle ve kendisinin yaratmış olduğu üretici güçlerle çatışma halinde karşılaşması — bir sözcükle bu sistemin ortadan kalkmasıyla, modern toplumların kolektif mülkiyet ve üretimin "arkaik" tipinin daha yüksek bir biçimine dönmeleriyle son bulacak olan bir bunalım içindeyken onunla karşılaşmasıdır.

Besbelli ki komünün evriminin adım adım gerçekleşmesi gerekir ve bu yolda ilk adım, onu, *bugünkü temeli* üzerinde normal koşullara kavuşturmaktır.

(Ve Rus "tarım komünü"nün tarihsel durumunun benzeri yoktur. Yalnız o, Avrupa'da, yakın geçmişte Batıda hâlâ raslanan arkaik tip halinde seyrek ve merak uyandırıcı minyatürler gibi dağınık kalıntılar olarak değil, tersine, koskoca bir imparatorluğa yayılmış halk yaşamının hemen hemen egemen biçimi olarak kendini koruyabilmiştir. Rus komününün, toprağın ortaklaşa mülkiyetinde kolektif mülk edinmenin (doğal) temelini özünde ta-

* **Çalışma tarzı. —ç.**

şımasına karşılık, onun tarihsel ortamı, kapitalist üretimle çağdaş oluşu, kendisine geniş ölçüde ortaklaşa çalışmanın maddî koşullarını hazır olarak sağlamaktadır. Demek ki kapitalist sistemin hazırladığı olumlu katkıları, bu sistemin aşağılayıcı etkilerinden geçmeden edinebilecek durumdadır. Rus toprağının fizik dış görünüşünün elverişli kıldığı makineli büyük tarımı, küçük tarımsal üretimin yerine adım adım yerleştirebilir. Demek ki, o, modern toplumun yöneldiği ekonomik sistemin doğrudan doğruya başlangıç noktası olabilir ve kendi kendini yok etmekle işe başlamadan deri değiştirebilir. Tam tersine, işe onu normal duruma getirmekle başlanmalı.) (Ama "tarım komünü"nün içinde, sadece, bertaraf edilmesi gereken ikilik durumu yoktur...)

Ama bunun önünde, devletin malikânelerinin sözünü etmesek de, toprağın hemen hemen yarısını hem de en iyi kesimini elinde tutan toprak mülkiyeti dikiliyor. İlerideki evrimi yoluyla "kırsal komün"ün korunmasının yeniden doğuşu bu pahaya olan Rus toplumunun genel hareketiyle içiçe hale gelmesi işte bu yöndedir.

(Bakımdan bile.) Rusya, iktisadî bakımdan bile kırsal komünün evrimiyle tarımsal [...?...]*ından kurtulabilir; oysa Rusya, bu durumundan, ülkenin kırsal koşullarının (tümünün) tiksintiyle reddettiği İngiliz biçimi kapitalistleşmiş çiftçiliğin (benimsenmesiyle) çıkmaya çabalaması boşuna olur.

(Böylece "kırsal komün"ün tecridinin, bir komünün yaşantısının ötekilerle bağıntısızlığının, bir sözcükle, komüne (her türlü) tarihsel girişkenliği yasaklayan onun *yöresel küçük dünyas*ının kırılması, ancak bir genel ayaklanma içinde olabilir.)

* Marx'ın metninde bu sözcük okunamıyor; belki de *çıkmaz* demektedir. Mektubun üçüncü taslağında bu anlama gelen *impasse* sözcüğü kullanılmaktadır. —*Ed.*

(Demek ki, teorik olarak, Rus "kırsal komünü" — temeli olan toprağın ortaklaşa mülkiyetini geliştirerek ve gene, özünde taşıdığı özel mülkiyet ilkesini tasfiye ederek direnebilir; bu komün, modern toplumun yöneldiği iktisadî sistemin bir *hareket noktası* olabilir; kendi kendini yok etmeye kalkmadan deri değiştirebilir; kapitalist düzenden, sadece olabilecek *süresi* bakımından toplumun tüm yaşamı içinde hesaba katılmayacak kadar kısa ömürlü olan kapitalist düzenden geçmeden kapitalist üretimin insanlığa sağladığı ürünleri ele geçirebilir. Ama saf teoriden inerek Rus gerçekliğinin toprağına ayak basmak gerekir.)

Bugün Rus komününü ezen tüm yoksulluklar bir yana, onun sadece kuruluş biçimi ve tarihsel ortamı gözönünde tutulursa, besbelli ki komünün temel karakterlerinden biri olan toprağın ortaklaşa mülkiyeti, kolektif üretimin ve mülk edinmenin doğal temelini oluşturur. Üstelik Rus köylüsünün *artel* sözleşmesine alışkanlığı, bireysel çalışmadan, daha bölünmemiş otlaklarda, bataklıkları kurutma çalışmalarında ve genel çıkarın gerektirdiği başka işlerde şimdiden uyguladığı kolektif çalışmaya geçişi kolaylaştıracaktır. Ama kolektif çalışmanın asıl tarımda —özel mülkiyet biçimindeki— bireysel çalışmanın yerini alabilmesi için iki şey gereklidir: böyle bir biçim değiştirme için iktisadî gereksinme ve bu değiştirmeyi gerçekleştirebilmek için maddî koşullar.

İktisadî gereksinmeyi "kırsal komün", normal koşullara girer girmez duyacaktır, yani üzerindeki yükün kalkmasıyla ve elindeki tarıma elverişli toprağın normal bir alanı kaplamasıyla. Rus tarımının yalnızca toprak ve azçok ilkel araçlarıyla bireysel çiftçiden başka şey istemediği zamanlar artık geçmiştir (toprağın verimliliği)... Çiftçinin ezilmesinin onun tarlasını olumsuz biçimde etkileyip kısırlaştırdığı o zamanlar artık iyice gerilerde kal-

mıştır. Ona şimdi gereken geniş ölçülerde örgütlendirilmiş kooperatif çalışmasıdır. Üstelik üç desiyatinlik toprağını işlemek için gerekli şeylerden yoksun olan köylü, desiyatin sayısı on katına çıktığı zaman daha iyi durumda mı olacaktır?

Ama aletleri, gübreyi, tarımsal yöntemleri vb. kolektif çalışma için vazgeçilmez olan tüm araçları nerede bulmalı? İşte Rus "kırsal komünü"nün aynı tipteki arkaik komünlere üstünlüğü burada. Yalnız o, Avrupa'da geniş, ulusal bir ölçüde varlığını sürdürebilmiştir. Böylece o, kapitalist üretimin çağdaşlığının kendisine kolektif çalışmanın tüm koşullarını sağladığı bir tarihsel ortam içine yerleşmiş bulunmaktadır. Kapitalist sistemin boyunduruğundan geçmeden bu sistemin sağlamış olduğu olumlu kazançları benimseyebilir. Rus toprağının fiziksel dış görünüşü kooperatif emekle işletilen (kooperatif emeğin elinde) geniş ölçüde örgütlendirilmiş makineli tarım işletmeciliğini gerekli kılmaktadır. İlk kuruluş masraflarına —entelektüel ve maddî masraflar— gelince, Rus, toplumu, sırtından bunca zaman yaşamış olduğu ve yeniden canlandırıcı unsurunu onda bulmak zorunda olduğu "kırsal komün"e bunları borçludur.

"Kırsal komün"ün bu gelişmesinin çağımızın tarihsel akımına uyduğunun en iyi kanıtı, kapitalist üretimin en büyük atılım gösterdiği Avrupa ve Amerika ülkelerinde uğradığı ölümcül bunalımlardır, o bunalımlar ki, kapitalist üretimin yokolmasıyla ve modern toplumun en arkaik biçimin daha yüksek bir biçimine —kolektif üretim ve mülkiyete— dönmesiyle son bulacaktır.

4° (Teoriden gerçeğe inilirse, Rus komününün bugün güçlü kuvvetlerin bir komplosuyla karşı karşıya bulunduğunu kimse gizleyemez. Devletçe durmadan sömürülmesinden başka, bu komün, —borsa, banka, demiryolu, ticareti gibi— kapitalist sistemin belli bir kesiminin köy-

lülerin sırtından ülkeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır.)

Gelişebilmek için ilkönce sağ kalmak gerek, ve "kırsal komün" hayatının şu anda tehlikede olduğunu kimse yadsıyamaz.

(Bugün Rus komününün bizzat hayatının güçlü çıkarların komplosuyla tehlikeye sokulduğunu pek iyi bilirsiniz. Devlet yükümlülükleriyle ezilmekte, tüccar vb. gibi kapitalist müdahaleciler ve büyük toprak "sahipleri" tarafından hileyle sömürülmekte ve bunlar yetmiyormuş gibi, köy tefecilerince, içine atıldıkları durumdan ötürü kendi bağrında kışkırtılan çıkar çelişkileriyle baltalanmaktadır.)

Çiftçiyi mülksüzleştirmek için, İngiltere'de olduğu gibi, köylüleri topraklarından kovmanın gereği yok; bir ukaz* ile ortaklaşa mülkiyeti ortadan kaldırmanın da gereği yok. Gidin köylünün emeğinin ürününü, belli bir ölçünün üstünde onun elinden koparıp alın, ve jandarmanıza ve ordunuza karşın onu tarlasına bağlı halde tutamazsınız. Roma eyaletlerinde kasaba meclisleri zamanında, köylüler değil, bizzat toprak sahipleri, kendilerini amansız biçimde ezmek için resmî bir bahaneden başka şey olmayan bir mülkten kurtulmak için evlerinden kaçtılar, topraklarını terkettiler, kendi kendilerini köleliğe sattılar.

Köylülerin kölelikten sözde kurtarılmasından bu yana, Rus komünü, devlet tarafından normal olmayan iktisadî koşullar içine itildi, ve o zamandan beri bu devlet, elinde tuttuğu toplumsal kuvvetlerden yararlanarak, Rus komününü durmadan ağır yükler altında ezdi. Ağır vergilerle takatı tüketilen Rus komünü, vurgunculuk, büyük toprak mülkiyeti ve tefecilik için kolayca sömürülebilen hareketsiz bir alan haline geldi. Bu dıştan gelen baskı, komünün içinde zaten mevcut olan çıkar çelişkilerini de-

* Emirname. —ç.

rinleştirdi ve onun dağılıp yokolması yolundaki nedenleri hızla geliştirdi. Ama hepsi bu kadar değil. Müteşebbislerinin zararlarını ve kârlarını kendisinin ödediği borsa, spekülasyon, bankalar, anonim şirketler, demiryolları gibi kapitalist sistemin en kolay büyüyen yumrularını, sıcak serde yetiştirir gibi köylülerin sırtından geliştirdi.) Devlet, köylülerin sırtından, sıcak serde olduğu gibi, tarımın üretken önkoşullarını hiç bir surette geliştirmemekle birlikte, bu tarımın ürünlerinin üretici olmayan aracılar tarafından çalınmasını kolaylaştırmaya pek elverişli olan Batı kapitalist sisteminin dallarını sıcak serde olduğu gibi büyütmek için (yardımlarını esirgemedi). Böylelikle devlet, zaten zayıf düşmüş olan "kırsal komün"ün kanını emen bir yeni kapitalist sülüğün zenginleşmesine yardımcı oldu.

... Bir sözcükle devlet, tarım emekçisinin, yani Rusya'nın en büyük üretici gücünün sömürülmesine ve "toplumun yeni temel direklerinin" zengin edilmesine en elverişli olan teknik ve ekonomik araçların gelişmesine yardımcı oldu (aracılık etti).

5° (Rusya'da en büyük üretici güç olan, tarım emekçisinin sömürüsüne elverişli ortamı yaratan ve bu sömürüyü hızlandıran bu düşmanca etkilerin ne olduğu ilk bakışta anlaşılır.)

(Güçlü bir karşı-tepki olmadıkça, bu düşmanca etkilerin yardımının yalnızca eşyanın sürüklemesiyle komünün yıkılmasına varacağı ilk bakışta anlaşılır.)

Bu yıkıcı etkilerin yardımı, güçlü bir karşı-tepkiyle kırılmadıkça, doğal olarak kırsal komünün yokolmasına varacaktır.

Ama şu soru sorulabilir: Bu çıkarlar (devlet vesayeti altındaki büyük sanayii de bunlara katıyorum) niçin kırsal komünün bugünkü durumunu böylesine kolayca sömürebiliyorlar, niçin bunlar altın yumurta yumurt-

layan tavuğu bile bile öldürmeye kalksınlar? Çünkü hissediyorlar ki, "bugünkü durum" uzunboylu sürdürülemez, bu yüzden de, komünü bugünkü sömürü tarzı da uzun süreli değildir, modaya uygun değildir. Daha şimdiden tarımı emekçisinin yoksulluğu, kısırlaşmakta olan toprağa yansımıştır. (Kimi yıllar iyi havaların sağladığı) iyi mahsuller, açlık yıllarını telâfi ediyor. Rusya tahıl ihraç edeceğine, ithal ediyor. Son on yılın ortalaması, sadece durgun değil, ama gerileyen bir tarımsal üretim göstermiştir. Nihayet Rusya, ilk kez, tahıl ihraç etmek yerine bu tahılı ithal etmek zorundadır. Demek ki, kaybedecek zaman yoktur. Demek ki, bu işi bitirmek gerekiyor. Köylülerin azçok varlıklı azınlığını ortak bir sınıf durumuna getirmeli ve çoğunluğu da düpedüz proleter (ücretli) yapmalıdır. — Bu amaçla "toplumun yeni temel direkleri"nin sözcüleri, komüne kendi açtıkları yaraları, onun kocamışlığının son evresinin doğal belirtileri diye gösteriyorlar.

Birçok çıkar gibi, ve özellikle Aleksandır II hayırhah imparatorluğu zamanında dikilmiş olan "toplumun yeni temel direkleri"nin çıkarları da "kırsal komün"ün *bugünkü durumundan* yararlandıklarına göre, bunlar niçin bile bile ona karşı suikaste girişsinler? Bunların sözcüleri, Rus komününde açılan yaralara, komünün doğal olarak ömrünü tükettiğinin yadsınmaz kanıtları olarak niçin işaret edip duruyorlar? Niçin altın yumurta yumurtlayan tavuklarını öldürmeye kalkıyorlar? Sadece, tahlili burada uzun sürecek olan iktisadî olguların *komünün bugünkü durumunu sürdürmenin artık olanağı kalmadığı* sırrını açıkladıkları ve eşyanın zorunlu kılması yüzünden, halk yığınlarını bugünkü sömürme tarzının artık modası geçtiği için. Demek ki, yenilik gerek, ve çeşitli biçimde ileri sürülen yenilikler hep şuna varır: ortaklaşa mülkiyeti kaldırmak, köylülerin azçok varlık-

lı azınlığının ortak sınıf olarak oluşmasına izin vermek ve köylülerin büyük çoğunluğunu düpedüz proleter durumuna getirmek.

(Şu gerçek gözden gizlenemez): Bir yandan "kırsal komün" çaresizliğin hemen hemen en ucuna itilmekte, ve öte yandan ona öldürücü darbeyi indirmek için güçlü bir komplo pusuda beklemektedir. Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerek. Zaten siyasal ve toplumsal iktidarı elinde tutanlar, yığınları böyle bir felâkete hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bir yandan komünün kanı sülüklere emdirilir, ona işkence edilirken, toprağı kısırlaştırılır, kıraçlaştırılırken, "toplumun yeni temel direkleri"nin eli kalem tutan uşakları, acı bir alayla açılan yaralara işaretle, bunların, komünün kendiliğinden-gelme kocamışlığının son evresine vardığının belirtileri olduğunu ve komünün eceliyle öldüğünü, ve onun cançekişmesini kısaltmanın iyi bir şey olacağını iddia ediyorlar. Burada sözkonusu olan, artık çözülmesi gereken bir sorun değil; sözkonusu olan yenilmesi gereken bir düşmandır. Demek bu, artık, teorik bir sorun değil: (bu, çözülmesi gereken bir sorun, bu, sadece yenilmesi gereken bir düşman). Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerekli. Zaten Rus hükümeti ve "toplumun yeni temel direkleri", yığınları böyle bir altüst oluşa hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Eğer devrim uygun zamanda yapılırsa, eğer devrim tüm kuvvetlerini bir merkezde toplarsa, tarımsal komünün atılımını sağlamak için (eğer Rus toplumunun akıllı kesimi) (eğer Rus zekâsı, ülkenin tüm canlı kuvvetlerini merkezileştirebilirse), Rus komünü, Rus toplumunun yeniden doğuşunu sağlayan bir unsur olarak, kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere bir üstünlük unsuru olarak kısa zamanda gelişecektir.

I. *Kapital*'de *feodal üretimin kapitalist üretim* olarak başkalaşımının (dönüşümünün) hareket noktasının *üreticinin mülksüzleştirilmesi,* ve özellikle *bu evrimin bütün temelinin tarımsal emekçilerin mülksüzleştirilmesi* olduğunu gösterdim (s. 315, Fransızca baskı*). Devam ediyorum:

"Şimdiye kadar bu (tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesi) köklü bir biçimde yalnızca İngiltere'de oldu. ... *Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." (*l. c.***)

Demek ki, (bu satırları yazarken) (sözkonusu gelişmeyi) bu "tarihsel yazgıyı" kesinlikle *Batı Avrupa ülkeleri* sınırları içinde tuttum. Düşüncemle ilgili herhangi bir kuşkuya meydan vermemek için, 341'inci sayfada*** şöyle diyorum:

"Kolektif mülkiyetin antitezi olarak *özel mülkiyet,* ancak *emeğin dış koşullarının özel kişilere* ait olduğu yerde mevcuttur. Ama bu özel kişilerin emekçi olup olmamalarına göre, özel mülkiyet biçim değiştirir."

Böylece tahlil ettiğim (tanımladığım) süreç, emekçilerin özel ve parçalanmış bir mülkiyet biçimi yerine: çok küçük bir azınlığın kapitalist mülkiyetini**** koymuştur (*l.* c., s. 342*****), *bir cins mülkiyet yerine, bir başka cins*

* *Kapital,* Birinci Cilt, s. 753. —*Ed.*

** Aynı yapıt, s. 754. —*Ed.*

*** Aynı yapıt, s. 803. (İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasaj şöyledir: "Tek ve bağımsız emekçinin, deyim yerindeyse, kendi iş koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olan özel mülkiyetin yerini, başkalarının, yani ücretli işçilerin, sözde serbest emeklerinin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alıyordu.") —*Ed.*

**** *Bu tümce çok düzeltilmiştir. İlkten şöyleydi:* "Böylece sözünü ettiğim süreç, özel ve parçalanmış mülkiyetin kapitalist mülkiyet biçimine sokulmasına, bir cins mülkiyetin bir başka cins mülkiyet biçimine girmesine varır." —*ç.*

***** *Kapital,* Birinci Cilt, s. 804. —*Ed.*

mülkiyet koymuştur. Bu, toprağın hiç bir zaman çiftçinin "özel mülkiyeti" olmadığı Rusya'ya nasıl uygulanabilir (açıklanabilir)? Rusya'da komün mülkiyetinin yokolmasının tarihsel bir zorunluluk olduğuna inananlar, benim, olayların Batı Avrupa'daki kaçınılmaz seyri üzerine açıklamamla bu zorunluluğu hiç bir şekilde tanıtlayamazlar. Böyleleri benim sunduğum gelişmeden iyice bağımsız yepyeni kanıtlar ileri sürmek zorundadırlar. Benden öğrenebilecekleri biricik şey şudur: Demek ki Batıda olayların seyrinden çıkarabilecekleri biricik sonuç şudur: Rusya'da kapitalist üretimi yerleştirebilmek için, işe komünal mülkiyeti ortadan kaldırmakla, köylüyü, yani halkın büyük kitlesini mülksüzleştirmekle başlamak gerek. Bu zaten, (kapitalist üretimi kendi ülkeleri uyrukluğuna geçirmek isteyen ve kendi kendileriyle tutarlı olarak büyük köylü kitlesini basit ücretliler durumuna sokmak isteyen) Rus liberallerinin özlemidir, ama onların bu *özlemi,* Katerina II'nin Rus toprağına Batının ortaçağ zanaatları düzenini getirip dikme (aşılama) özleminden daha gerçekçi midir? (Rus çiftçilerinin elindeki toprak, onların ortak mülkiyeti olduğuna ve hiç bir zaman onların özel mülkiyeti olmadığına göre [...].)

(Toprağın hiç bir zaman çiftçinin "özel mülkiyeti" olmadığı Rusya'da, (bu toprağın) böyle bir özel mülkiyetin, kapitalist mülkiyet olarak başkalaşımı (dönüşümü) (hiç bir anlam taşımaz) (mümkün değildir), demek ki konu-dışıdır. (Bundan çıkarılabilecek biricik sonuç [...].) (Batı verilerinden ancak şu sonuç çıkarılabilir [...].) (Eğer Batı verilerinden bir ders (bilgi) çıkarmak isteniyorsa...)

(En saflar bile bu ikisinin birbirinden tamamen ayrı iki ayrı olay olduğunu yadsımazlar. Her hal ve durumda Batı süreci.)

Böylece (tahlil ettiğim süreç) Batıda çiftçilerin mülk-

süzleştirilmesi "emekçilerin özel ve bölük bölük mülkiyetinin" kapitalistlerin özel ve yoğunlaşmış mülkiyetine "dönüştürülmesine" yaradı. Ama bu, daima bir özel mülkiyet biçiminin yerine, bir başka özel mülkiyet biçiminin konmasıdır. (Aynı süreç (Rus toprağına) toprağı olmayan hiç bir zaman olmamış olan...) toprak mülkiyeti her zaman "komünal" olarak kalmış bulunan ve hiç bir zaman "özel" olmamış olan Rus çiftçisine nasıl uygulanabilir? ((Tahlil etmiş olduğum) Batıda gerçekleştirildiği gibi aynı tarihsel süreç...) Rusya'da sözkonusu olacak olan tam tersine (toprağı işleyenlerin) komünist mülkiyeti yerine kapitalist mülkiyetin konmasıdır (bu da besbelli ki tamamen bir süreç olacaktır...).

Elbette ki, eğer kapitalist üretim Rusya'da egemen olacaksa, köylülerin, yani Rus halkının büyük çoğunluğu ücretliler durumuna getirilmelidir ve bu yüzden de daha önce komünist mülkiyetin kaldırılmasıyla mülksüzleştirilmelidir. Ama bütün bu durumlarda Batı örneği (bu sürecin "tarihsel kaçınılmazlığı" yolunda) hiç bir şeyi tanıtlamaz.

II. Bana sözünü ettiğiniz Rus "marksistleri"ni hiç tanımıyorum. Kişisel ilişkiler sürdürdüğüm Ruslar ise, bildiğim kadarıyla, benim görüşlerimin tamamen tersi olan görüşler taşımaktadırlar.

III. Tarihsel bakımdan Rusya'da komünal mülkiyetin *kaçınılmaz çözülüp yokolması* lehinde (ileri sürülebilecek) tek ciddî kanıt şudur: komünal mülkiyet Batı Avrupa'da her yerde vardı, toplumsal ilerlemeyle her yerde yokoldu; (onun yazgısı Rusya'da niçin başka türlü olsun?) Rusya'da aynı yazgıdan nasıl kaçınabilir?*

* *Aynı pasaj taslakta daha aşağıda şu biçimde yineleniyor:* "Tarihsel bakımdan Rus komünist mülkiyetinin kaçınılmaz *çözülüp yokolması* lehinde sadece bir tek ciddî kanıt var. İşte şu: Komünist mülkiyet Avrupa'da her yerde vardı, toplumsal ilerleme ile her yerde yokoldu. Yalnızca Rusya'da niçin aynı yazgıdan kaçabilsin?"

İlkönce Batı Avrupa'da komünal mülkiyetin ölümü ile kapitalist mülkiyetin doğuşu (ortaya çıkışı) arasında (yüzyıllarla ölçülen) kapitalist üretimin en yenisi (sonuncusu) olduğu birbirini izleyen bir dizi devrimler ve iktisadî evrimleri kucaklayan koskoca bir zaman arasıyla birbirinden ayrılır (orada komünal mülkiyetin ölümü, kapitalist üretimi doğurmadı). Kapitalist üretim burada bir yandan toplumsal üretici güçleri olağanüstü geliştirilmiş, ama öte yandan (geçici niteliğini) kendi doğurduğu güçlerle bizzat bağdaşamadığını açığa vurmuştur. Onun tarihi bundan böyle uzlaşmaz çelişkiler, bunalımlar, çatışmalar, felâketler tarihinden başka şey değildir. Son olarak, çıkarlarının kör ettiği kişiler dışında herkese, düpedüz geçici niteliğini açığa vurmuştur. Avrupa'da ve Amerika'da (Birleşik Devletler) en büyük gelişmeyi gösterdiği ülkelerde, halklar, ancak kapitalist üretimin yerine kooperatif üretimi ve kapitalist mülkiyetin yerine de arkaik mülkiyetin *daha yüksek bir biçimini,* yani (kolektif) komünist mülkiyeti koyarak bu kapitalist üretimin zincirlerini koparmanın özlemi içindedirler. Eğer Rusya dünyadan soyutlanmış olsaydı, bu ülke Batı Avrupa'nın ilkel komünal topluluklarının var olduğu zamandan bugünkü durumuna dek uzun bir dizi devrimlerden geçerek edinmiş olduğu iktisadî kazanımları kendisi gerçekleştirmek zorunda kalırdı. O zaman, bence, hiç kuşkusuz bu topluluklar Rus toplumunun gelişmesiyle kaçınılmaz olarak yokolmaya mahkûm edilmiş olurlardı. Ancak, Rus komünlerinin durumu, Batının (Batı Avrupa'nın) ilkel komünal topluluklarından kesin olarak farklıdır. Rusya (Avrupa'da) komünal mülkiyetin geniş ölçüde, ülke ölçüsünde varlığını sürdürdüğü biricik ülkedir, ama Rusya, aynı zamanda, modern bir tarihsel ortamda bulunmaktadır, daha yüksek bir kültürle çağdaştır, kapitalist üretimin egemen bulunduğu bir dünya pazarına bağlı bulunmaktadır.

(Demek ki, onun ...'lerinden geçmesine gerek kalmadan kapitalist üretim kendisine sonuçlarını sunmaktadır.)

Demek ki, Rusya, bu üretim tarzının olumlu sonuçlarını benimseyerek tarım komününü yok edeceğine onun hâlâ arkaik biçimini geliştirip değiştirebilir. (Gerçekten belirteyim ki, Rusya'daki komünist mülkiyet biçimi, birçok evrimlerden geçmiş olan arkaik tipin en modern biçimidir.)

Eğer Rusya'daki kapitalist sistem meraklıları böyle bir bağdaşımın olasılığını reddederlerse, gelsinler Rusya'nın makineleri işletebilmek için makineli üretimin kuluçkalık döneminden geçmek zorunda kaldığını kanıtlasınlar! Gelsinler geliştirilmesi Batıya yüzyıllara malolmuş olan (bankalar, kredi kurumları, vb. gibi) değişim mekanizmasını, deyiş uygun düşerse, birkaç gün içinde kurmayı nasıl başardıklarını bana açıklasınlar!

(Her ne kadar kapitalist sistem, Batıda geriye dönüş yolundaysa da, bu sistemin sadece bir (toplumsal düzen) (gerileyen biçim) "arkaik" biçimlenmeden başka bir şey olmayacağı zaman yaklaşıyorsa da, bu sistemin Rus meraklıları...)

IV. Arkaik biçimlenme ya da yeryuvarlığımızın ilk biçimlenmesinin kendisi birbiri üzerine konmuş ayrı ayrı çağların bir dizi katlarını içerir; aynı biçimde toplumun arkaik biçimlenmesi (aralarında gittikçe yükselen bir sıra oluşturan) gittikçe ilerleyen çağları gösteren ayrı ayrı tipler dizisi içerir. Rus tarım kömünü bu zincirin en yakın zamana ait olanına girer. Çiftçi burada şimdiden oturduğu evin ve onun eklentisi olan bahçenin özel mülkiyetine sahiptir. İşte, daha eski tiplerde bilinmeyen arkaik biçimin bozup dağıtıcı ilk unsurudur (ki bu arkaik şekillenmeden ...'ye geçişi sağlayabilir). Öte yandan eski tiplerin tümü komün üyeleri arasında doğal akrabalık ilişkilerine dayanır. Rus komünü tipi ise bu dar bağdan kur-

tulmuştur. Özellikle bundan ötürü Rus komünü daha geniş bir gelişme yeteneğine sahiptir. Tarım komünlerinin birbirinden kopuk durumuna birinin yaşamı ile ötekininki arasında bağıntının olmayışına, (merkezî bir zorba yönetimin doğal temelini oluşturabilecek) yerel kalmış bu küçük dünyaya, ilkel tipin içkin niteliği olarak her yerde raslanmamaktadır, ama bulunduğu her yerde komünlerin üstünde bir merkezî zorba yönetimin kurulmasına neden olur. Bana öyle geliyor ki, Rusya'da (tarım komünlerinin tecrit edilmiş durumu ortadan kalkacaktır). Eskiden toprak alanının genişliğinin zorunlu kıldığı bu durum, hükümet engelleri ortadan kalkar kalkmaz kolayca giderilebilir.

Şimdi sorunun özüne geliyorum. Rus (tarımsal) komününün ait bulunduğu arkaik tipin, belli tarihsel koşullarda bu tipin yıkımına (dağılıp yok olmasına) neden olabilecek bir ikiliği özünde taşıdığı gözden gizlenemez. Toprağın mülkiyeti ortaklaşadır, ancak, (öte yandan, pratikte, toprağın işlenmesi, üretim küçük toprak sahibi köylünün üretimidir) her köylü, Batılı küçük köylü gibi tarlasını (küçük toprağını) eker-biçer ve işletir (tarlasının ürünlerini mülk edinir). Ortaklaşa mülkiyet, toprağın küçük toprak parçaları halinde işletilmesi, daha gerilerdeki çağlarda yararlı (kültürde ilerlemenin (verimlilik sağlayan) bir unsuru olan) bu bağdaşım, çağımızda tehlikeli olmaktadır. Bir yandan taşınır mal varlığı, bizzat tarımda gittikçe daha önemli rol oynayan bu unsur, komün üyelerinin zenginlik durumunu gittikçe farklılaştırır ve özellikle devlet vergilendirmesinin baskısı altında bir çıkarlar çatışmasına neden olur; öte yandan, —ortaklaşa ve bağdaşık çalışmanın temeli olarak— komünal mülkiyetin iktisadî üstünlüğü yok olur. Ama unutmamak gerekir ki, Rus köylüleri, bölünmemiş olan otlakların işletilmesinde şimdiden kolektif tarzı uygulamaktadır, bu köylülerin

artel sözleşmesinin yabancısı olmamaları, onların küçük topraklar üzerinde üretimden kolektif işletmeciliğe geçişlerini çok kolaylaştırır, Rus toprağının fizyonomisi büyük ölçüde kombine makineli (makinelerin yardımıyla) tarıma elverişlidir, ve nihayet, tarım komününün sırtından bunca uzun zaman geçinmiş olan Rus toplumu bu değişiklik için gerekli ilk avansları ona borçludur. Besbelli ki, burada sözkonusu olan, sadece, komünü *bugünkü* temeli üzerinde normal duruma getirmekle başlayacak olan adım adım bir değişmedir.

V. Azçok teorik nitelikte her türlü sorunu bir yana bırakarak, bugün Rus komününün kendi varlığının, güçlü çıkarların ona karşı kurduğu komplonun tehdidi altında olduğunu size söylemenin gereği yoktur. Devlet aracılığıyla köylülerin sırtından beslenen belli bir çeşit kapitalizm, komünün karşısına dikilmiştir: komünü ezmek onun çıkarınadır. Ayrıca azçok varlıklı köylüleri tarımsal bölgelerin ara sınıfı haline getirmek ve yoksul köylüyü, —yani kitleyi— basit ücretliler durumuna itmek, toprak sahiplerinin çıkarınadır; bu, ucuza emek demektir. Devlet vergileri altında ezilen, tarım yoluyla talan edilen, toprak sahipleri tarafından sömürülen, kendi içinde de tefeciliğin baltaladığı bir komün bunlara nasıl direnecektir!

Rus komününün hayatını tehdit eden şey, ne tarihsel yazgıdır, ne de bir teori: bunu yapan devletin baskısıdır ve aynı devlet tarafından komünün sırtından güçlü kılınan kapitalist türedilerin sömürüsüdür.

ÜÇÜNCÜ TASLAK

Sevgili yurttaş,

16 Şubat tarihli mektubunuzda ele alınan sorunları derinliğine inceleyebilmem için konunun ayrıntılarına gir-

mem ve âcil çalışmaları kesintiye uğratmam gerekiyor. Ancak size göndermekle onur duyduğum kısa açıklama, umarım ki, benim sözde teorimle ilgili her türlü yanlış anlamayı dağıtmaya yetecektir.

1° Kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken şöyle diyorum:

"Demek ki, kapitalist sistemin temelinde, üretici ile üretim araçlarının köklü biçimde birbirinden ayrılması vardır. ... Bütün bu evrimin temeli, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir.* Bu, şimdiye kadar, köklü biçimde, ancak İngiltere'de oldu. ... *Ama Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." (*Kapital,* Fransızca baskı, s. 325*).

Demek ki, bu hareketin "tarihsel yazgı" oluşu *kesin olarak Batı Avrupa ülkelerine* özgüdür. (Ve sonra neden.) Bu sınırlamanın neden ileri geldiği XXXII. Bölümün ilk pasajında belirtilmiştir:

"*Kişisel emeğe dayanan özel mülkiyetin* ... yerini, başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücret sistemine dayanan *kapitalist özel mülkiyet* alacaktır." (*l. c.*, s. 340.**)

Demek ki, Batıya özgü bu harekette sözkonusu olan *bir özel mülkiyet biçiminin bir başka özel mülkiyet biçimine dönüşmesidir.* Rus köylülerinde ise, tersine, onların *ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak* gerekecektir. Bu biçim değiştirmenin kaçınılmazlığı kabul edilsin edilmesin, bundan yana ve buna karşı gerekçelerin benim kapitalist düzenin doğuşu tahlilimle hiç bir ilgisi yoktur. Olsa olsa Rus köylülerinin büyük çoğunluğunun bugünkü durumu gözönünde tutularak bunların küçük mülk sahipleri haline getirilmesi işinin ancak bunların hızlı mülksüzleştirilmesinin ilk adımı olabileceği sonucu çıkarılabilir.

* *Kapital*, Birinci Cilt, s. 753 ve 754. —*Ed.*
** Aynı yapıt, s. 803. —*Ed.*

2° Rus komününe karşı ileri sürülen ciddiye alınabilecek sav özetle şudur:

Batı toplumlarının kökenlerine doğru geriye gidin ve her yerde toprağın ortaklaşa mülkiyetini bulursunuz; toplumsal ilerlemeyle bu ortak mülkiyet her yerde özel mülkiyet karşısında yok olmuştur; demek ki, bir tek Rusya'da aynı yazgıdan kurtulmanın olanağı yoktur.

Bu savı ancak Avrupa deneylerine dayandığı (Avrupa'yı ilgilendirdiği) ölçüde dikkate alacağım. Örneğin Doğu Hindistan'ın durumunda, Sir H. Maine ve onun hamurundan olanlar dışında herkes bilir ki, orada toprağın komünal mülkiyetinin ortadan kaldırılması yerli halkı ileri değil, gerilere götüren İngiliz vandallığının eseridir.

İlkel toplumların hepsi aynı kalıp üzerine biçilmiş değillerdir. Bunların topluluğu, tam tersine, birbirinden tip ve yaşça farklı olan ve birbirini izleyen evrim aşamalarını gösteren bir sıra toplumsal gruplaşmaları oluşturur. *Tarımsal komün* diye genellikle adlandırılan bu tiplerden biri *Rus komününün* tipidir de. Bunun Batıdaki eşdeğeri, yakın bir geçmişe ait olan *Cermen komünü*dür. Cermen komünü Jül Sezar zamanında henüz yoktu ve Cermen kabileleri İtalya'yı, Galya'yı, İspanya'yı vb. zaptetmeye geldikleri zaman bunlar artık yokolmuşlardı. Jül Sezar'ın çağında, daha o zaman tarıma elverişli toprak, gruplar arasında, *gens*'ler ve *kabileler* arasında her yıl bölüşülürdü, ama henüz bu bölüşme, bir komünün birey olarak aileleri arasında yapılmıyordu; olasılıkla toprağın işlenmesi gruplar halinde, ortaklaşa yapılıyordu. Cermen toprağında daha arkaik tipte bir topluluk bile, Tacitus'un anlattığı gibi doğal bir gelişmeyle *tarımsal komün* biçimini aldı. Tacitus'un zamanından bu yana onu gözden kaybediyoruz. Savaşların ve sonu gelmeyen göçlerin ortasında dikkati çekmeden yokolup gitti; belki de zor yoluyla yok edilmiştir. Ama onun doğal canlılığı tartışma

götürmez iki olguyla tanıtlanır. Bu modelin dağınık bazı örnekleri ortaçağın bütün badirelerine göğüs gerebildi ve bugüne dek, örneğin benim memleketim olan Trier ilçesinde, varlığını koruyabildi. Ama daha önemlisi, bu "tarımsal komün"ün izlerini ondan çıkmış olan yeni komünde açık-seçik çizgilerle bulabilmemizdir, o kadar ki, Maurer, ikincisini çözerek birincisini kurabildi. Sürülmeye elverişli toprağın *özel mülkiyet* olarak çiftçiye ait olduğu, aynı zamanda da ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş toprakların vb. ortak mülkiyet olarak kaldığı yeni komün, bütün zaptedilen ülkelere Cermenler tarafından sokuldu. İlk örneğinden alınma nitelikleri yüzünden, bu komün, bütün ortaçağ boyunca biricik özgürlük ve halkçı yaşam ocağı olabildi.

Asya'da, Afganlılarda, vb. de "tarımsal komün"e raslanır. Ama o her yerde en *yeni tip* olarak, deyiş yerinde olursa, toplumların arkaik şekillenmesinin son biçimi olarak görülmektedir. Cermen komünleriyle ilgili bazı ayrıntılara girdimse bu gerçeği belirtmek içindir.

Şimdi de "tarımsal komün"ü daha eski topluluklardan ayırdeden en ayırdedici çizgileri ele alalım.

1° Bütün öteki topluluklar, üyeleri arasında kan birliği ilişkisine dayanmaktadırlar. Doğal olarak ya da edinilerek akraba olunmadıkça, bunlara girilemez. Bunların yapısı bir soy kütüğünün yapısıdır. "Tarımsal komün",* kan bağıyla birbirine bağlı olamayan ilk özgür insanlar toplumsal gruplaşması olmuştur.

2° Tarımsal komünde ev ve onun tamamlayıcısı olan avlu özel mülkiyet olarak çiftçiye aittir. Buna karşılık *ortak ev* ve *ortaklaşa oturma* daha ilkel toplulukların ik-

* Bir önceki tümce ve bu tümcenin başlangıcı Marx tarafından mavi kalemle düzeltilmiştir. İlk şekilleriyle şöyle idiler: "Bu organizmaların yapısı bir soy kütüğünün yapısıdır. Onları doğaya bağlayan göbek bağı kesilince, 'tarım komünü' vb.".

tisadî temelini oluşturuyordu, ve bu, çobanlık ya da tarım hayatının başlamasından çok daha önceydi. Evlerin, ortaklaşa oturma yerleri olmaktan çoktan çıktıkları halde, zaman zaman sahip değiştirdikleri tarım komünlerine kuşkusuz raslanmaktadır. Böylelikle bireysel yararlanma (intifa) ortaklaşa mülkiyet ile bağdaştırılmaktadır. Ancak bu cins komünler de doğum işaretlerini hâlâ taşımaktadırlar: Bunlar daha eski bir topluluktan asıl tarımsal komüne geçiş durumundadırlar.

3° Başkasına devredilemeyen, ortaklaşa mülkiyet olarak sürülebilir toprak, herkes kendisine ayrılan tarlaları kendi hesabına işlesin diye ve bunların ürünlerini özel olarak alabilsin diye zaman zaman tarım komünü üyeleri arasında bölüşülür. Daha ilkel topluluklarda çalışma ortaklaşadır; ortak ürün de, yeniden-üretime ayrılan kesim dışında, tüketimin gereksinmelerine göre bölüşülür.

Tarımsal komünün yapısında bulunan *ikiliğin* ona güçlü bir yaşam sağlaması anlaşılır bir şeydir. Doğal akrabalığın güçlü, ama dar bağlarından kurtulmuş olarak, toprağın ortaklaşa mülkiyeti ve bundan çıkan toplumsal ilişkiler, kendisine sağlam bir dayanak güvencesi sağlar, aynı zamanda, bireysel ailenin ancak kendine ait olan malikânesi durumundaki ev ve avlusu, küçük toprak parçaları üzerinde tarım ve tarım ürünlerinin özel olarak mülk edinilmesi daha ilkel toplulukların organizmalarıyla (yapılarıyla) bağdaşmayan bireyciliğin gelişmesini hızlandırır.

Ama bu aynı ikiliğin, zamanla çözülüp dağılmanın tohumu haline gelebileceği de belli bir şeydir. Dıştan gelen tüm kötü etkilerden başka komün kendi bağrında bozucu unsurlarını taşır. Özel toprak mülkiyeti, ortak toprağa karşı saldırının hazırlandığı bir müstahkem mevki biçimini alabilecek olan bir ev ve avlusu olarak şimdiden

oraya sokulmuştur. Bu, daha önce de görüldü. Ama asıl önemlisi, özel mülk edinmenin kaynağı olarak tarlalarda çalışmadır. Bu, taşınabilir malların, örneğin hayvanların, paranın ve bazan da kölelerin ya da serflerin birikimine olanak sağlar. Komün tarafından kontrol edilemeyen, hilenin ve raslantıların kolayca etkin olabildiği bireysel değişimlerin konusu bu taşınabilir mülkiyet, tarımsal ekonomi üzerine gittikçe daha ağır basacaktır. İlkel iktisadî ve toplumsal eşitliğin yok edicisi işte budur. Bu, komünün bağrında, ilkönce sürülebilen toprakların ortak mülkiyetini, sonra da özel mülkiyetin komünal eklentileri durumuna geldikten sonra onun kucağına düşecek olan ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş toprakların vb. ortak mülkiyetini baltalamaya elverişli çıkar çatışmaları ve tutkuları kışkırtan türdeş olmayan unsurları komünün içine sokar.

Toplumun arkaik şekillenmesinin (en yeni ve) sonuncu aşaması olarak, tarım komünü (doğal olarak geçişe ortam sağlar), aynı zamanda, ikincil şekillenmeye geçişin, yani ortak mülkiyete dayanan toplumdan özel mülkiyete dayanan topluma geçişin aşamasıdır da. Besbelli ki ikincil şekillenme, kölelik ve serflik üzerine kurulu toplumlar serisini kucaklar. Ama bu, tarım komünününün tarihsel yazgısı, kaçınılmaz olarak, ille de bu çıkışa varacaktır mı demektir? Hiç de öyle değil. Onun doğuştan özünde taşıdığı ikilik, şu iki seçeneğe izin verir: ya onun [özel —ç.] mülkiyet unsuru, kolektif unsuruna üstün gelecektir; ya da kolektif unsur, ötekini altedecektir. Her şey komünün içinde bulunduğu tarihsel ortama bağlıdır.

Yalnızca evrim olanaklarını görerek, Rus komününü ezen yoksullukları bir an için hesaba katmayalım. Rus komününün tarihte bir benzeri olmayan kendine özgü bir durumu vardır. Yalnız o, Avrupa'da hâlâ kosko-

ca bir imparatorluğun tarımsal yaşamında egemen organik biçimdir. Toprağın ortak mülkiyeti, ortaklaşa mülk edinmenin doğal temelini kendisine sunmaktadır. Tarihsel ortamı da kapitalist üretimin çağdaşlığı, geniş ölçüde örgütlendirilmiş kooperatif çalışmanın maddî koşullarını kendisine hazır olarak sunmaktadır. Demek ki o, aşağılatıcı boyunduruğa baş uzatmadan kapitalist sistemin sağlamış olduğu olumlu kazanımları benimseyebilir. Ufak toprak parçaları üzerinde tarımın yerine, Rus toprağının fiziksel görünümünün gerektirdiği kombine makineli tarım adım adım yerleştirilebilir. Önce, bugünkü biçimiyle normal duruma getirildikten sonra modern toplumun yöneldiği iktisadî sistemin *doğrudan doğruya hareket noktası olabilir,* ve kendini öldürmekle işe başlamaksızın deri değiştirebilir.

(Ama onun karşısına, toprağın hemen hemen yarısını, hem de (devlet topraklarını saymazsak, en iyi kesimini) pençesine almış bulunan toprak mülkiyeti dikilmektedir. İşte bu yöndendir ki, tarım komününün daha sonraki evrimi sayesinde varlığını koruması, yeniden doğuşu ancak bunun pahasına olan Rus toplumunun genel hareketiyle birbirine karışmaktadır. (Yalnızca iktisadî bakımdan bile...) Rusya, ülkenin tüm toplumsal koşullarının reddettiği, İngiliz kapitalist çiftçiliği yoluyla kendi çıkmazından kurtulmak için boşuna debelenir durur. Bizzat İngilizlerin Doğu Hindistan'da bu yolda çabaları oldu; İngilizler ancak yerli tarımı berbat etmeyi ve açlıkların sayısını ve yoğunluğunu artırmayı başardılar.)

Ancak komünün uğradığı afaroz — komünün dünyadan kopukluğu, bir komünün yaşamıyla ötekilerinki arasında bağıntı yokluğu, ona bugüne dek her türlü tarihsel girişkenliği yasaklamış olan yerelleşmiş o küçük dünya? O, Rus toplumunun genel bir sarsıntısı içinde yok olup gidebilir.*

Rus köylüsünün *artele* alışkanlığı, küçük topraklar üzerinde bireysel çalışmadan kolektif çalışmaya geçişi, (bölünmemiş otlaklarda ve genel çıkarın gerektirdiği bazı girişimlerde) çayırlarda ot biçme ve biçilmişleri kurutma, bataklıkların kurutulması gibi ortaklaşa girişimlerde şimdiden bir ölçüde uygulamakta olduğu kolektif çalışmaya geçişi özellikle kolaylaştırır. Tam arkaik olan bir özellik, modern tarımcıların ifrit oldukları bu özellik, hâlâ kolektif çalışma doğrultusunda bir fesat unsurudur. Sürülebilir toprağın küçük tarlalardan oluşan bir dama tahtası biçimini alacak şekilde acayip bir parçalanmanın izlerini taşıdığı herhangi bir ülkeye varın, hiç kuşku yok ki, orada gördüğünüz bir ölü tarım komünü alanıdır. O komünün üyeleri, toprak rantı teorisi eğitiminden geçmeksizin, doğal verimlilik ve durum bakımından birbirinden farklı tarlalar üzerinde sarfedilen aynı miktarda emeğin farklı sonuçlar verdiğini görebilmişlerdir. Onlar (ekonomik bakımdan aynı elverişli durumu sağlamak için) emeğin verim sağlama olasılığını eşitleştirmek için, toprağın doğal ve ekonomik farklılıklarını gözönünde tutarak onu belli sayıda bölgelere böldüler ve bütün bu bölgeleri ne kadar çiftçi varsa o kadar tarlaya ayırdılar.

* Üçüncü taslağın aşağıda sunulan sonu ayrı bir yaprak üzerine şu not ile yazılmıştır: SON. Birçok düzeltmeleri de içeren aşağıdaki metnin başında üzerine bir çizgi çizilmiş bir pasaj bulunmaktadır. Bu pasaj daha önce açıklanmış olan düşüncelerin birleşimine varma çabası gösteriyor. Bütün silinti ve kazıntılarıyla ve okunabildiği ölçüde ihtiyar Marx'ın çalışma tarzını gösteren pasajı buraya alıyoruz:

(Girmedik) (İşin ayrıntılarına girmedim (çünkü onlar) ben sadece (saptamakla)) belirgin hale getirmekle 1) (çünkü ancak) ... (ancak belirtmem gerekti) (medim) (kaçındım) (konunun ayrıntılarına girmeden) (ben sadece) (ben ...dım son) ' (ben sadece) (iyice açık-seçikliğe kavuşturmak için bazı genel çizgileri belirgin hale getirmekle yetindim).

((1) yer)) ilkel topluluklar serisinde tarım komününün tuttuğu tarihsel yer; ve sonra ...a izin veren Rus komününün istisnaî durumu.)

((2)) (Rus komününe modern dünyayı sunabilecek olan büyük özel kolaylıklar) (özel) (lecek olan istisnaî) (evrim) (Rus komününün ... izin veren elverişliliği) (istisnaî) (bulunduğu).

Bundan sonra herkes bütün bölgelerde birer tarla edindi. Rus komünü tarafından çağlar boyunca sürdürülmüş olan bu düzen, söylemeye gerek yok ki, bugün (hem kolektif, hem bireysel özel) tarımın gereksinmelerine aykırı düşer. Öteki sakıncalarından başka bu düzen, güç ve zaman israfına neden olur. (Başlangıç noktası olarak bile kolektif tarımın büyük üstünlükleri var. Köylünün çalıştığı tarlayı artırın, o, orada efendi olarak hüküm sürecektir.) Bununla birlikte, bu düzen (başlangıç noktası olarak), ilk bakışta ters düşer gibi gözüktüğü, kolektif tarıma geçişe elverişlidir. Küçük toprak parçası [...].

Marx-Engels Archiv, t. I, 1925
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 318-340

MEKTUP

8 Mart 1881

Sevgili yurttaş,

Son on yıldan beri zaman zaman bana musallat olan bir sinir hastalığı yüzünden 16 şubat tarihli mektubunuzu daha önce yanıtlayamadım. Sunarak beni onurlandırdığınız sorunun özlü ve yayınlanabilecek bir açıklamasını size veremediğim için üzgünüm.* Aylar var ki, St. Petersburg komitesine aynı konuda bir çalışma vaadetmiş bulunuyorum. Bununla birlikte, birkaç satırın, sözde teorim ile ilgili yanlış anlama konusundaki bütün kuşkuları ortadan kaldıracağını umuyorum.

Kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken şöyle diyorum:

"Demek ki, kapitalist sistemin temelinde, üretici ile

* 16 Şubat 1881'de Vera Zasuliç, Marx'a şöyle yazıyordu: "...tarım topluluklarımızın olanaklı yazgısı üzerine ve dünyanın tüm halklarının, tarihsel zorunluluk gereği kapitalist üretimin tüm aşamalarından geçmelerini zorunlu sayan teori üzerine görüşünüzü açıklamakla ne büyük bir hizmette bulunurdunuz..."

üretim araçlarının köklü biçimde birbirinden ayrılması vardır. ... Bütün bu evrimin temeli *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesi*dir. Bu, şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere'de oldu. ... Ama *Batı Avrupanın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." (*Kapital,* Fransızca baskı s. 325.*)

Demek ki, bu hareketin "tarihsel kaçınılmazlığı" *kesinlikle Batı Avrupa* ülkelerine özgüdür. Bunun nedeni XXXII. Bölümden alınma şu pasajda gösterilmiştir:

"Kişisel emeğe dayanan *özel mülkiyetin* yerini ... başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücret sistemine dayanan *kapitalist özel mülkiyet* alacaktır." (*l. c.,* s. 340**)

Demek ki, Batıya özgü bu harekette sözkonusu olan, *bir özel mülkiyet biçiminin yerini bir başka özel mülkiyet biçiminin almasıdır.* Rus köylülerinde ise, tersine, *onların ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak gerekecektir.*

Demek ki, *Kapital*'deki tahlil, tarım komününün yaşama yeteneği konusunda ne lehte, ne aleyhte nedenler ileri sürmemektedir; ancak orijinal kaynaklarda malzeme arayarak yapmış olduğum özel inceleme, bu komünün, Rusya'da toplumsal yeniden doğuşun dayanağı olduğuna beni inandırdı, ama komünün bu biçimde bir işlevi yerine getirebilmesi için, ilkönce onu her yandan kuşatan baltalayıcı etkilerden kurtarmak ve sonra da kendiliğinden-gelme bir gelişmenin doğal koşullarını kendisine sağlamak gerekir...

Lettres sur "Le Capital", s. 305-306
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 340-342

* *Kapital,* Birinci Cilt, s. 753 ve 754. —*Ed.*
** Aynı yapıt, s. 803. —*Ed.*

FRİEDRİCH ENGELS

TARIM KOMÜNÜ VE EVRİMİ KONUSUNDA MARX'A BEŞ MEKTUP

1882

I

Londra, 22 Kasım 1882

... Son günlerde *Cermen Geçmişinin Tarihçileri* adlı kitabın *second hand** tam bir nüshası, nihayet elime geçti, ve bil bakalım hangi kitaplığın dağılmasıyla bana ulaştığını? — *Doktor Strousberg*'inkinin! Bu kitapta Plutarque'ın Marius'ünden bir pasaj buldum, ki Sezar'ın ve Tacitus'un yazdıklarıyla karşılaştırıldığında bütün tarımsal şeylerin ardarda zincirlenişini anlamamızı sağlıyor. Cimbrelerin "göçleri, bu sırada ne blok halinde, ne de kesintisiz bir kafile halinde olmamış olsa gerek, onlar yıl be yıl göç ederek iyi mevsimde hep ilerleyip böylece

* Elden düşme. —ç.

vuruşarak, savaşarak kıtayı aşmış olsalar gerek."*

Bu pasaj, Sezar'ın yetmiş yıl sonra anlattığı Süevlerde toprakların almaşık ekimiyle karşılaştırılınca, Cermen göçünün hangi tarzda olduğunu gösteriyor. Kışın geçirildiği yerde, ilkyaz gelince ekim yapılıyor, ve hasattan sonra daha ilerilere gidiliyordu; kışın konaklamayı zorunlu kılmasına dek. (Talanın yeterli olmadığı yerlerde) tarlaları *düzenli bir biçimde* ekip biçmeleri, işte Asya'dan tarımı getirmiş olan insanlarda bunun herhalde böyle olduğundan kuşku duyulamaz. Cimbrelerde hâlâ sürekli göçü görüyoruz, Sezar'da ise, Ren nehrinin aşılmaz bir sınıf halini almasından bu yana, bu göçün sonunu görüyoruz. İkisi birlikte ele alınınca, S[ezar]'ın, niçin *privati ac separati agri apud eos nihil est***, dediğini anlıyoruz: göç sırasında, ancak soylara göre örgütlenmiş ortaklaşa tarım olanaklı idi, bireysel tarlaların ölçülmesi saçma olurdu. İlerleme, daha doğrusu ortaklaşa mülkiyetin sürmesiyle birlikte bireysel tarıma doğru gerileme, Tacitus'ta daha sonralarıdır...

MEGA, III. Abt., IV, s. 573-574

II

Londra, 8 Aralık 1882

... Tacitus'un Cermenleri ile Amerikan Kızılderilileri arasındaki paraleli nihayet aydınlığa kavuşturabilmek için, senin Bancroft'un*** birinci cildinden kısa özetler yaptım. Üretim tarzının bu kadar kökten değişik olmasına karşın, benzerlik gerçekte o ölçüde şaşırtıcıdır —

* *Die Geschischtsschreiber der deutschen Vorzeit*, Band 1, Römerkriege Ausgabe, Berlin 1849, s. 61. —*Ed.*

** Özel ve ayrı tarlaları yoktu. César, *Commentarii belli gallici*, VI, 22. —*Ed.*

*** H. Bancroft, *The Native Races of the Pacific States of North America*, New-York 1857-1876. —*Ed.*

bir yanda ne hayvancılık, ne de tarımla bir ilişiği olmayan balıkçılar ve avcılar, öte yanda tarlaların ekilip biçilmesine geçen göçebe hayvancılık. Bu, üretim tarzının bu aşamada eski kan birliği bağları ile kabilede erkek, kadın cinslerinin eski karşılıklı ortaklığının dağılma derecesinden daha az etkin olduğunu özellikle tanıtlar. Yoksa eskiden Rusya'ya ait olan Amerikan topraklarında *Thlinkeet*'ler* Cermenlerin katıksız benzerleri olamazlardı — kuşkusuz senin İrokualar da öyle. Burada çözümlenen bir başka anlaşılmaz nokta da, yapılacak işin başlıca yükünün büyük kitlesinin kadınlara yüklenmesi olgusuyla onlara karşı duyulan büyük saygının bağdaşması biçimidir. Üstelik, tahmin ettiğim şeyin doğrulanmasını da burda buldum: ilk başlangıçta Avrupa'da Keltlerde ve Slavlarda bulunan *jus primae noctis*** eski cinsel ortaklığın bir kalıntısıdır: birbirinden çok uzak ve ayrı ayrı ırktan iki kabilede bu hak, kabilenin temsilcisi olarak şamana hâlâ tanınmaktadır. Bu kitaptan çok şey öğrendim, ve Cermenler konusunda şimdilik yeterli olan bilgiler edindim. Meksika ve Peru üzerine incelemeleri sonraya bırakmak zorundayım. Gerçekten de Bancroft'u geri verdim, ama buna karşılık geri kalan şeyleri Maurer'den aldım, yani bunların *hepsi* bende. Yeterince uzamış olan ve iki-üç defa yeniden yazdığım halde hâlâ beğenmediğim Markın son notları için bunları yeniden gözden geçirmem gerekiyordu. Sırasıyla doğuş, en yüksek noktaya varış ve düşüşü izleyerek bunu sekiz-on sayfada özetlemenin eğlence olmadığını söylemek gerek. Vaktim olursa görüşünü almak için sana yazdıklarımı göndereceğim. Beni sorarsan, bu işten kurtulmak ve doğal bilimlere dönmek istiyorum.

MEGA, III. Abt., IV, s. 579-580

* Alaska'nın güney-doğusundaki Hintli kabile. —ç.
** İlk gece hakkı. —ç.

III

Londra, 15 Aralık 1882

"Mark" ile ilgili ek ilişiktir. *Pazara* lütfen geri gönder ki, pazartesi elime geçebilsin. Bugün son gözden geçirmeyi tamamlayamadım.

Köylülerin koşulları ve 15. yüzyılın ortalarından başlayarak *ikinci* serfliğin doğması ile ilgili olarak burada açıklanan görüşün, bütünüyle çürütülmesi olanaksız olduğu inancındayım. Maurer'in tamamında konuyla ilgili bütün pasajları yeniden okudum ve burada hemen hemen bütün tezlerimi, hem *üstelik kanıtlarla desteklenmiş olarak* buluyorum: bunun yanında tam karşıt görüşleri de, ama kanıtsız olarak, ya da özellikle burada sözkonusu olmayan bir çağdan alınmış olarak. Özellikle bu, *Fronhöfe,* cilt IV, *son*'unda, Maurer'deki bu çelişkilerin kökeninde şunlar var: 1. Bütün çağların kanıtlarını ve örneklerini birbiri yanında ve karmakarışık olarak sunma alışkanlığı; 2. her ne zaman bir *gelişmeyi* anlamak sözkonusu olsa, yolunu kesen bir hukuksal önyargı kalıntısı; 3. *zorun* ve oynadığı rolün aşırı ölçüde sınırlı olarak hesaba katılması; 4. *Aydınlıklar Felsefesi* önyargısı ki, buna göre karanlık ortaçağdan bu yana sürekli olarak iyiye doğru bir ilerleme olması *gerekiyor*; bu, onun gerçek ilerlemenin uzlaşmaz karşıt karakterini görmesine engel olmakla kalmıyor, soyutlanmış gerilemeleri de gözden kaçırmasına neden oluyor.

Yazının tek bir bütün oluşturmadığını, gerçekten parçalardan oluştuğunu göreceksin. İlk taslak bir solukta yazılmıştı, ama ne yazık ki yanlıştı. Belgeleri ancak azar azar elde edebildim, yamaların çokluğu bundan ötürüdür.

Geçerken belirteyim. Almanya'da 17. ve 18. yüzyıllarda hiç bir sanayiin atılımda bulunamamasının nedenlerinden biri, serfliğin yeniden getirilmesidir. En başta,

manüfaktürlerdekine aykırı olarak, tersine bir işbölümünün loncalarda yer alması: atelye içinde olacağına, işbölümü *loncalar arasında* olmaktadır. Burada, İngiltere'de, loncaları tanımayan kırsal bölgelere göç oldu. Almanya'da bu, çiftçilerin ve tarım kasabaları halkının serfleşmesine engel oldu. Ama bu, aynı zamanda, dıştan manüfaktür rekabetinin ortaya çıkmasıyla, loncaların yıkılışının da kesin nedeni oldu. Alman manüfaktürünün atılımının engellenmesine katkıda bulunan öteki nedenleri burada bir yana bırakıyorum...

MEGA, III. Abt., IV, s. 580

IV

Londra, 16 Aralık 1882

... Eskiden bu konuda farklı bir görüş ileri sürmüş olduğun için, benim için en önemli nokta, 13. ve 14. yüzyıllarda serfliğin —hukuken ve fiilen— hemen hemen tümüyle gerilemesidir. Elbe'nin doğusundaki topraklarda *Alman* köylülerinin özgürlüğü kolonilerin kurulmasıyla gerçekleşiyor; Schleswig-Holstein için, Maurer o çağda köylülerin "tümü"nün özgürlüğe kavuştuğunu kabul ediyor (belki de 14. yüzyıldan az sonra). Güney Almanya için, o, özellikle bu dönemde angarya yükümlü köylülerin pek iyi muamele gördüklerini kabul ediyor. Aşağı Saksonya'da durum hemen hemen aynıdır (örneğin, fiilen kalıtım yoluyla mülk sahibi olan çiftçiler durumunda bulunan yeni "ortakçılar"). O, ancak serfliğin sadece 16. yüzyılda *doğduğunu* iddia eden Kindlinger'in görüşüne karşıdır. Ama bana göre, serfliğin yeniden dirildiği, bir 2. baskısının ortaya çıktığı tartışma götürmez. Meitzen, Doğu Prusya'da Brandeburg'da, Silezya'da yeniden serflerin sözkonusu edildiği tarihleri belirtiyor: Hanssen'e göre 16. yüzyılın ortalarında Schleswig-Holstein'da da aynı

şey var. Maurer'in bunu budanmış bir serflik olarak adlandırması, eski Cermen serfliğini sürdüren 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadarki dönemle kıyaslanırsa yerindedir; 13. yüzyıl ve sonralarının yasalarına göre senyörlerin serfler üzerindeki hukuksal yetkileri konusunda da haklıdır. Ama 13. ve 14. yüzyıllarda ve Kuzey Almanya'da da 15. yüzyılda köylülerin *fiilî* durumuna kıyasla yeni serflik koşulları *hiç de* ağır sayılmaz. Ve bu, ancak Otuz Yıl Savaşından sonra! Gene karakteristiktir ki, ortaçağda *Sachsenspiegel*'e* *egen lüte recht*'ten** sözetmeyi reddettirecek kadar sayısız angarya ve serflik bağımlılıkları varken, bütün bunlar Otuz Yıl Savaşından sonra acayip biçimde basitleşiyor. *Neyse* senin görüşünü merak ediyorum...

MEGA, III. Abt., IV, s. 582-3

V

Londra, 22 Aralık 1882

... Serfliğin tarihi konusunda, ticaret dilinde dendiği gibi "anlaşmış olmamız"dan ötürü sevinçliyim. Elbette ki, serflik ve angarya yükümlülüğü özgül olarak ortaçağa ait feodal bir biçim değildir, fatihin toprağı yerli halka kendi hesabına işlettiği her yerde, ya da hemen hemen her yerde buna raslıyoruz — örneğin çok eski zamanlarda Tesalya'da. Bu olgu, ortaçağda serflik konusunda benim görüşümü bulandırdı — benim ve başkalarının da; serfliği yalnızca fetih olayına dayandırmaya pek eğilimli değildik, bu, işi fazlasıyla kolaylaştırıyor ve birleştiriyordu. Diğerleriyle birlikte Thierry'ye de bak.

MEGA, III. Abt., IV, s. 589

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 343-348

* *Sachsenspiegel* ("Saksonyalıların Aynası"), Alman hukukunun en eski kitabıdır. 1198 ve 1125 yılları arasında, Eike von Repgow tarafından kaleme alınmıştır. —*Ed.*

** Serfler hukuku. —ç.

KARL MARX

"OTEÇESTVENNİYE ZAPİSKİ" ("VATAN YILLIKLARI") YAZIKURULUNA MEKTUP*

KASIM 1877

Sayın Başyazar,

"Karl Marx, Bay Jukovski'nin Mahkemesi Önünde" başlıklı yazının yazarı besbelli ki yetenekli bir kimse, ve eğer benim ilkel birikim açıklamamda vardığım sonuçları destekleyen tek bir pasaj bulsaydı onu aktarırdı. Böyle bir pasaj olmayınca bir çerezden *Kapital*'in ilk Almanca baskısının ekinde yayınlanmış bir Rus "bellettrist"ine**

* Marx'ın, ünlü "Mihayilovski'ye Mektup"u olan bu metin, büyük teorik önem taşır. Rus tarım komününün evrimi olanakları konusunda 1881'de Vera Zasuliç'e yazılan mektup için taslağına vazgeçilmez bir ektir ve bu konuda, Marx'ın, narodnikler gibi göstermediğini göstermektedir. —*Ed.*

** Edebiyatçı. —ç.

karşı bir çeşit polemiğe sarılmak zorunda kalıyor. Orada bu yazarı hangi bakımdan eleştiriyorum? Rus komününü Rusya'da değil Prusya hükümeti danışmanı Haxthausen'in kitabında bulduğunu, ve onun elinde, Rus komününün, çürümüş eski Avrupa'nın ancak panslavizmin zaferiyle yeni hayata kavuşacağını tanıtlamak için kullanılan kanıt hizmeti gördüğünü. Benim bu yazarı değerlendirmem, doğru ya da yanlış olabilir, ama burada ileri sürdüğüm görüşler hiç bir şekilde *"ruskih lüdey naytti dlya svoyevo atyeçestva put' razvitiya, otlinçnıy ot tavo, katorıym sla i idyot zapadnaya Yevropa"** vb. yolundaki bir iddiaya *destek olarak* gösterilemez.

Alıntı yaptığına göre, —Bay Jukovski üzerine makalenin yazarının bildiği— *Kapital*'in ikinci Almanca yayınının sonsözünde ben lâyık olduğu büyük saygıyla bir "büyük Rus bilim adamı ve eleştirmeni"nden sözediyorum. Bu kişi, değerli yazılarında, Rusya'nın, liberal iktisatçıların istediği gibi, kapitalist üretime geçebilmek için, işe, tarım komününü yıkmakla mı, yoksa, tersine bu düzenin işkencelerine uğramadan kendi öz tarihsel verilerini geliştirerek kapitalist düzenin tüm meyvelerini edinerek mi geçebileceği konusunu incelemiştir. O, bu ikinci çözüm lehinde görüş ileri sürüyor. Ve saygıdeğer eleştiricim, görüşlerini reddettiğim o "edebiyatçı"ya karşı polemiğimden sonuçlar çıkaracağına, bu "büyük Rus bilim adamı ve eleştirmeni"ne karşı taşıdığım takdir duygularından bu konuda görüşlerine katıldığım sonucunu çıkarsaydı, hiç değilse en azından şimdiki kadar dayanağı olan bir iddia ileri sürmüş olurdu.

Neyse, hiç bir şeyi "bilmece halinde" bırakmayı sevmediğimden açık konuşacağım. Rusya'nın iktisadî gelişmesi hakkında bilgiye dayanan bir yargıya varabilmek

* Değişik tabakalardaki insanlar, Avrupa'ya gidip, farklı gelişmeleri, vatanları için Rusya'ya getiriyorlar. —ç.

için, Rusçayı öğrendim, ve sonra uzun yıllar bu konuyla ilgili resmî ve diğer yayınları inceledim. Vardığım sonuç şudur: eğer Rusya, 1861'den beri izlemekte olduğu yolda devam ederse, kapitalist düzenin kaçınılmaz tüm belâları başına gelecek ve tarihin bugüne dek bir halka sunmuş olduğu en güzel şansı yitirmiş olacaktır.

İlkel birikim üzerine olan bölüm, sadece Batı Avrupa'da kapitalist iktisadî düzenin feodal iktisadî düzenden çıkış yolunu çizdiğini iddia eder. Demek ki, bu bölüm, üreticileri üretim araçlarından ayırarak, birincileri ücretliler (sözcüğün modern anlamıyla proleterler) ve üretim araçlarını elinde tutanları da kapitalistler durumuna getiren tarihsel hareketi açıklar. Bu tarihte, "şekillenme yolunda olan kapitalist sınıfın ilerlemesinde manivela görevini yerine getiren, özellikle büyük kitleleri geleneksel üretim ve geçim araçlarından yoksun bırakarak onları ansızın emek pazarına fırlatan her devrim, büyük bir dönüm noktasıdır. Ama bütün bu evrimin temeli, tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir. Bu da şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere'de oldu. ... Ama Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri aynı hareketi geçirmektedirler." vb.. (*Kapital,* Fransızca baskı, s. 315.*) Bölümün sonunda üretimin tarihsel eğilimi şuna indirgenmiştir: "doğadaki biçim değiştirmelere hükmeden kaçınılmazlıkla kendi inkârını bizzat kendisinin yarattığına", aynı zamanda toplumsal emeğin üretici yeteneklerine ve her bireysel üreticinin bütün olarak gelişmesine büyük bir atılım sağlayarak yeni bir iktisadî düzenin unsurlarını bizzat kendisinin yarattığına; fiilen kolektif bir üretim tarzına dayanan kapitalist mülkiyetin değişerek toplumsal mülkiyet biçimine gelmekten başka bir şey yapamayacağına. Burada hiç bir kanıt sunmuyorum, çünkü yukardaki söz-

* *Kapital,* Birinci Cilt, s. 753. —*Ed.*

ler, kapitalist üretim üzerine bölümlerde daha önce sunulmuş olan uzun geliştirmelerin kısa özetinden başka bir şey değildir.

Şimdi, eleştiricim, bu tarihsel taslağı Rusya'ya nasıl uygulayabilirdi? Ancak şöyle: eğer Rusya, Batı Avrupa ulusları gibi kapitalist bir ulus olma eğilimi gösterirse —ve Rusya son yıllarda bu doğrultuda epey çaba göstermiştir— bu ülke, köylülerinin önemli bir kesimini proleterler haline getirmeden bunda başarı sağlayamaz; ve bir kere, kapitalist rejimin kucağına düşünce de Rusya öteki kâfir halklar gibi aynı acımasız yasalarla cezalandırılacaktır. İşte hepsi bu kadar. Ama eleştiricime bu kadarı yetmiyor. Onun, Batı Avrupa'da kapitalizmin doğuşuyla ilgili tarih taslağını mutlaka başkalaştırması ve onu, hangi tarihsel koşullarda bulunurlarsa bulunsunlar tüm halklara toplumsal emeğin üretici yeteneklerine en büyük atılımı, insana en eksiksiz gelişmeyi sağlayan iktisadî şekillenmeye sonunda varmak üzere, yazgı gibi zorla kabul ettirilmiş olan genel gidişin bir tarihsel-felsefî teorisi biçimine sokması gerekiyor. Ancak kusura bakmasın. (Bu beni falzasıyla onurlandırmak ve aynı zamanda fazlasıyla utandırmaktır.) Bir örnek verelim.

Kapital'in bazı yerlerinde eski Roma'daki pleblerin yazgısına dolaylı olarak değindim. Bunlar başlangıçta herbiri kendi tarlalarını kendi hesabına ekip biçen özgür köylülerdi. Roma tarihinin akışı içinde mülksüzleştirildiler. Onları üretim ve geçim araçlarından ayıran aynı hareket dolayısıyla sadece büyük toprak mülkiyetinin oluşmasını değil, aynı zamanda, para olarak büyük sermayelerin meydana gelmesini sağlıyordu. Böylece, günün birinde, bir yanda emek-güçlerinden gayrı her şeyden yoksun olan özgür insanlar, öte yanda bu emek-gücünü sömürecek olan edinilmiş bütün servetleri ellerinde tutanlar ortaya çıktı. Sonra ne oldu? Roma pro-

leterleri ücretli emekçiler değil, aylak bir *mob,** Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerindeki "poor whites"den** daha aşağılık bir güruh haline geldiler, ve onların yanında kapitalist değil köleci üretim tarzı gelişti. Demek ki, birbirine büyük benzerlik taşıyan, ama değişik tarihsel ortamlarda geçen olaylar birbirinden apayrı sonuçlar vermiştir. Bu evrimleri ayrı ayrı inceleyerek, sonra da bunları kıyaslayarak bu olayın anahtarı kolayca bulunur. Ama en yüksek erdemi tarih-üstülük taslamak olan bir genel tarihsel-felsefî teorinin maymuncuğuyla bu, hiç bir zaman başarılamaz.

Oteçestvenniye Zapiski, St. Petersburg, Kasım 1877
Marx-Engels, *Ausgewählte Briefe,* Berlin Dietz 1953, s. 365-368
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 349-352

* Sürü. —ç.
** Yoksul beyazlar. —ç.

FRİEDRİCH ENGELS

RUS TARIM KOMÜNÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

(1875)

RUS köylülerinin komünal mülkiyeti, 1845'te Prusya hükümeti danışmanı Haxthausen tarafından keşfedildi, ve o bunu bütün dünyaya bir harika gibi övgülerle sundu; oysa o, vatanı Vestfalya'da bunu kalıntılar halinde bulabilirdi; üstelik hükümet görevlisi olarak o, bunu derinliğine bilmekle de yükümlüydü. Kendisi Rus toprak sahibi olan Herzen, kendi köylülerinin toprağa ortaklaşa sahip bulunduklarını Haxthausen'den öğrendi, ve bundan yararlanarak, sosyalizme varmak için zora başvurmak zorunda olan yıpranmış ve çürümüş Batının emekçilerinin tersine, Rus köylülerini hakikî sosyalizm taşıyıcıları, anadan doğma komünistler olarak sundu. Bu bil-

giler Herzen'den Bakunin'e ulaştı, ondan da Tkaçev'e. Tkaçev'i dinleyelim:

"Komünal mülkiyet ilkeleri, halkımızın ... onun büyük çoğunluğunun ... içine işlemiştir; denebilir ki, halkımız, içgüdüsüyle, geleneğiyle komünisttir. Kolektif mülkiyet fikri, onun dünya görüşüne (Rus köylüsünün dünyasının genişliğini birazdan göreceğiz) öylesine derinliğine yerleşmiştir ki, hükümet, bu fikrin 'iyi örgütlenmiş' bir toplum ilkeleriyle bağdaşmadığını anlayalı beri ve bu ilkeler adına halkın bilincine ve yaşamına özel mülkiyet fikrini yerleştirmeye gayret edeli beri, bunu, ancak süngü ve kırbaçla başarabilmektedir. Bundan çıkan sonuç şudur ki, bizim halkımız, bilisiz olmasına karşın, sosyalizme, eğitim görmüş olsa da, Batı Avrupa haklarından daha yakındır."

Gerçekte toprağın komünal mülkiyeti, Hindistan'dan İrlanda'ya kadar bütün Hindu-Avrupaî halklarda, örneğin Java'da olduğu gibi Hint etkisi altında kalmış olan Malezyalılarda bile, geri bir gelişme düzeyinde bulunan bir kurumdur. 1608'de yeni zaptedilmiş olan İrlanda'da toprağın komünal mülkiyeti, İngilizlerin bu toprağı sahipsiz ilân ederek taç adına zorla almaları için bir bahane oldu. Hindistan'da bugüne dek birçok komünal mülkiyet biçimi varlığını sürdürmektedir. Almanya'da bu, genel mülkiyet biçimiydi, bugün yer yer raslanan komünal topraklar bunun kalıntılarıdırlar; çok kez özellikle dağlık bölgelerde bunun açık-seçik izleri görülebilir: dönem dönem komünal toprakların yeniden dağıtılması, vb. gibi. Cermenlerde komünal mülkiyetle ilgili bilgiler ve ayrıntılar, bu konuda klasik olan Maurer'in yapıtlarında yer almaktadır. Polonya ve Küçük Rusya dahil Batı Avrupa'da, bu komünal mülkiyet, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında tarımsal üretim önünde bir engel, bir fren durumuna gelmiştir ve yavaş yavaş tasfi-

ye olmuştur. Büyük Rusya'da (asıl Rusya'da) tam tersine, bu komünal mülkiyet, burada tarımsal üretimin ve onun karşılığı olan toplumsal ilişkilerin hâlâ pek az gelişmiş olduğunu kanıtlayarak (nitekim öyledir) varlığını koruyabildi. Rus köylüsü, kendi topluluğu içine kapanmış kalmıştır; geri kalan dünya, ancak sözkonusu topluluğun işlerine karıştığı ölçüde onun için mevcuttur. Bu o kadar böyledir ki, Rusçada "mir" sözcüğü, hem dünya, hem köylü topluluğu anlamına gelir. "Vyes mir" bütün dünya, köylü dilinde topluluk üyelerinin toplantısı anlamına gelir. Onun için Bay Tkaçev Rus köylüsünün *"dünya* görüşü"nden sözederken besbelli ki "mir" sözcüğünü yanlış çevirmiştir. Ülkede birbirinin benzeri, ama hiç de ortak olmayan çıkarlar yaratan toplulukların bu tam tecrit hali, *Doğu despotluğunun* doğal temelidir; Hindistan'dan Rusya'ya kadar, bu tarımsal biçimin egemen bulunduğu her yerde, bu temel, despotluğu yaratıyordu ve onda kendi tamamlayıcısını buluyordu. Yalnız genel olarak Rus devleti değil, ama onun özgül biçimi olan çarlık despotluğu da havada asılı değildir, Bay Tkaçev'in deyişine göre "ortak bir yanları bulunmadığını"! söylediği Rus toplumsal koşullarının zorunlu ve mantıksal ürünüdür. Rusya'nın burjuva doğrultuda gelişmesi, Rus hükümetinin süngü ve kırbacının hiç bir şekilde müdahalesi olmaksızın komünal mülkiyeti yavaş yavaş ortadan kaldırırdı. Üstelik Rus köylüleri, Hindistan'ın bazı bölgelerinde olduğu gibi ürünlerini aralarında paylaşmak üzere toprağı ortaklaşa işlemiyorlar. Rusya'da, tam tersine, toprak dönem dönem aile reisleri arasında yeniden dağıtılıyor ve herbiri kendisine düşen toprağı ekip biçiyor. Bu, toplumun bağrında refah bakımından büyük eşitsizliklere neden olabilir, nitekim de öyle oluyor. Çünkü her topluluğun üyeleri arasında birçok zengin köylü var, bunlar bazan milyonerdir, tefecilik yaparlar ve köylü kitlesinin sır-

tından geçinirler. Bunu Bay Tkaçev'den daha iyi kimse bilmez. Bir yandan içgüdüsüyle, geleneğiyle komünist olan Rus köylüsünün "komünal mülkiyet fikri"nden ancak kırbaç ve süngüyle vazgeçirilebileceğine Alman işçilerini inandırmaya gayret ederken, Rusça broşürünün 15. sayfasında şunları anlatıyor: "Köylülük içinde bir *tefeciler* (kulaklar), *bezirgânlar* ve köylülerin ya da senyörlerin topraklarını işleyen *çiftçiler* sınıfı: bir köylü aristokrasisi oluşuyor." Burada sözkonusu olan, yukarda sözünü ettiğimiz kan emici hortlakların ta kendisidir.

Komünal mülkiyete en ağır darbeyi vuran şey, angaryaların yeniden satın alınması olmuştur. Senyör, toprağın en büyük ve en verimli parçalarını kapattı; köylüye bırakılan ancak beslenebileceği kadardı, çok kez ondan da azdı. Ormanlar senyörlere verildi; eskiden köylünün bedava olarak sağlayabildiği yakacak odun, marangozluk ve yapı kerestesi bundan böyle kendisine satılmaktadır. Demek ki köylünün elinde olan, çalışma araçlarına sahip bulunmadığı halde, bir evi ve çıplak bir toprak parçasıdır; bu toprak, genellikle, onun ailesini bir hasattan ötekine kadar geçindirmeye yetmez. Bu koşullarda ve vergilerin, tefecilerin baskısı altında komünal mülkiyet artık bir nimet değildir, zincirdir. Köylüler çok kez aileleriyle ya da tek başlarına, topluluktan kaçıyorlar, toprağı bırakarak mevsimlik işçi olarak hayatlarını kazanmaya gidiyorlar.*

Demek ki, Rusya'da komünal mülkiyetin açılıp serpilme dönemini çoktan aştığı ve bütün belirtilere bakılırsa dağılıp yokolmaya doğru yolaldığı açıktır. Bununla birlikte, bu toplumsal biçimin daha yüksek bir biçime dönüştürülmesinin olanaklı olduğu yadsınamaz, yeter ki

* Bu konuda. hükümet tarım komisyonunun resmî rakamlarını (1873) yayınlayan Skaldin'in *V zaholustiye i v stolice* ("Eyalette ve Başkentte"), St. Petersburg 1870 yapıtına bakınız. Bu, ılımlı tutucu bir yapıttı. [*Engels'in notu.*]

böyle bir dönüşüme elverişli koşulların olgunlaşmasına kadar varlığını sürdürebilsin; yeter ki kölenin toprağı ayrı ayrı değil ortaklaşa işleyebileceği tarzda gelişebilsin;* daha yüksek bir biçime doğru bu geçiş zaten, Rus köylüleri, parçalı burjuva mülkiyet ara döneminden geçmeden gerçekleşmelidir. Bu, ancak komünal mülkiyetin kesin olarak dağılıp yokolmasından önce, Rus köylüsüne, geçişin gerekli koşullarını sağlayacak olan, özellikle bu yüzden tüm tarım sisteminde gerekli altüst oluşu gerçekleştirebilmek için gereksindiği maddî kaynakları sunacak olan Batı Avrupa'da muzaffer bir proletarya devrimi başarıldığı takdirde olabilir. Sonuç olarak, Bay Tkaçev, Rus köylülerinin "mülk sahibi" oldukları halde, mülksüz olan Batı Avrupa işçilerinden "komünizme daha yakın" olduklarını iddia ederken saçmalamıştır. Bunun tam tersi doğrudur. Eğer Rus komünal mülkiyetini kurtaracak ve ona yeni, capcanlı bir biçime dönüşme olanağını sağlayacak olan bir şey varsa, o da Batı Avrupa'daki proletarya devrimidir.

Friedrich Engels, *Des rapports sociaux en Russie,* 1875
Marx-Engels Werke, Dietz Verlag, Bd. 18, s. 562-565
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 353-356

* Polonya'da, özellikle Grodno eyaletinde, 1863 ayaklanmasıyla, köy soylularının çoğu yıkıma uğradı; toprakları ortak olarak ve *bütünün çıkarına* işleyen köylüler, senyör malikânelerini çoğu kez satın aldılar ya da kiraladılar. Çünkü Büyük Rusya hariç, Polonya, Litvanya, Küçük Rusya'yı saymazsak, bu köylüler, yüzyıllardan beri, artık ortaklaşa mülkiyete sahip değillerdi. [*Engels'in notu.*]

FRİEDRİCH ENGELS

NACHWORT ZU "SOZIALES AUS RUSSLAND"

("RUSYA'DA TOPLUMSAL İLİŞKİLER"E SONSÖZ)*

(1894)

HER ne hal ise, gerçekler şöyledir: Batı Avrupa'da kapitalist toplum sarsılmışken ve kendi gelişmesinin taşıdığı kaçınılmaz çelişkilerin etkisiyle yıkılına tehdidi ile karşı karşıya iken, aynı anda Rusya'da işlenen toprağın yaklaşık olarak yarısı halen köylü komünlerinin kolektif mülkiyetindedir. Batıdaki çelişkilerin, toplumun yeni bir örgütlenmesiyle çözümlenmesinin önkoşulu, tüm üretim araçlarının —demek ki toprağın da— toplumun ortak mülkiyeti durumuna gelmesidir; başka yerde ilk defa olarak yaratılacak olan böyle bir ortak mülkiyetin Rus-

* 1870-1880 yıllarının Rusya'daki tarım komününün verimi üzerine tartışmalar ve araştırmalar için "Sonsöz". —*Ed.*

ya'daki durumu nasıldır? Bu ortak mülkiyeti kapitalist çağın tüm kazanımlarıyla zenginleştirerek Rus köylü komünizminden, kapitalist dönemi atlayarak, tüm üretim araçlarında modern sosyalist mülkiyete doğrudan doğruya geçecek biçimdeki bu ortak mülkiyet, ulusal bir hareketin başlangıç noktası olarak ele alınamaz mı? Ya da, Çernişevski'nin görüşlerini özetleyen ve daha uzun alıntılar yapılacak olan Marx'ın mektubundaki sözleri yineleyerek: "Rusya, liberallerin istediği gibi, sonradan kapitalist sistemi aşmak üzere ilkönce köylü komünlerini yıkmalı mı, ya da, tersine, bu sistemin dönemeçlerinden geçmeden, Rusya, tarihin sunduğu kendine özgü koşullardan hareket eden bir gelişmeyle o sistemin meyvelerini kendine maledebilir mi?"

Soruyu sormak, dolayısıyla çözümün hangi yönde aranacağını göstermektir. Rus komünü, onda kendisinden hareket ederek daha yüksek bir ortak mülkiyet biçimine doğru en ufak bir gelişme eğilimi göstermeksizin yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür. Alman Mark örgütlenmesi, İskoçya klanı, Hint komünü ve ilkel komünizmden kalıtım yoluyla geçen unsurları taşıyan bütün bu tipteki komünler için durum aynıdır. Zamanla meta üretiminin ve kendi başına tek tek ailelerle onları çevreleyen, kendi ortamlarından fışkıran ve yavaş yavaş içlerine giren özel kişiler arasında değişimlerin etkisiyle, bunlar, gittikçe komünist niteliklerini yitirdiler, ve birbirinden bağımsız toprak sahipleri topluluğu haline gelerek yokoldular.

Rus komününün yazgısı başka türlü ve daha iyi mi olacaktır? Bu kendisine bağlı olamaz, bu ancak, artık yalnızca meta üretimi değil, ama onun en gelişmiş ve son biçimi olan kapitalist üretimin Batı Avrupa'da bizzat kendisinin yaratmış olduğu üretici güçlerle çelişme durumuna girdiği, bu iç çelişkilerin ve onların karşılığı olan

sınıf çatışmalarının yıkıma götürdüğü bir çağda, belli bir direniş gücüyle, bir Avrupa ülkesinde ayakta kalabilmiş olmasına bağlıdır. Bundan çıkan sonuç şudur ki, Rus komünü, bugünkü durumundan kendi kendine değil, ancak Batının sanayi proletaryası ile birlik halinde çıkabilir. Batı Avrupa proletaryasının burjuvaziyi yenilgiye uğratması, —buna bağlı olarak— toplumsal olarak yönetilen üretimin kapitalist üretimin yerine getirilmesi, işte Rus komününün aynı düzeye yükseltilmesinin gerekli önkoşulu budur.

Gerçekte *gens*'ler toplumundan doğma tarımsal komünizm, hiç bir zaman ve hiç bir yerde kendiliğinden kendi yıkımından başka bir şey üretmemiştir. Rus köy komününün kendisi, daha 1861'de, bu cins komünizmin güçten düşmüş bir biçimiydi. Hindistan'ın bazı bölgelerinde ve olasılıkla Rus komününün anası olan Doğu Slavlarının yerleşik topluluklarında (zadruga) hâlâ kolektif olarak kalmış olan toprağın işlenmesi ayrı ayrı aile işletmelerine yerini bırakmak zorunda kalmıştı. Ortak mülkiyet, yalnızca, başka başka yörelere göre çok değişen zaman süreleri için yenilenen toprağın yeniden dağıtımında beliriyordu. Bu yüzden dağıtım tavsasın, ya da bir kararla ortadan kaldırılsın, küçük toprak sahibi köylüler köyü kesinlikle kurulmuş olur.

Ama Rus tarım komünü ile birlikte Batı Avrupa kapitalist üretim tarzının yıkılacağı ana yaklaşması ve bu sonuncunun üretim araçlarının planlı biçimde toplumsal mülkiyet olarak kullanılacağı yeni bir üretim tarzına şimdiden gitmekte olduğu olayı, kabaca bu olay, kendiliğinden, Rus komününe kendi kendinden hareketle yeni bir toplum biçimine doğru gelişme gücünü veremez. Kapitalist toplum bu devrimi tamamlamadan, Rus komünü, aletler ve toplumsal mülkiyet olarak kapitalist toplumun dev üretici güçlerini nasıl kendine maledebilir? Topra-

ğını kolektivite hesabına işlemeyi artık kendisi unutmuşken, Rus komünü, sanayiin kolektivite hesabına nasıl yönetileceğini dünyaya nasıl gösterebilir?

Marx-Engels Werke, Dietz, Bd. 18, s. 665-667
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 357-359

FRİEDRİCH ENGELS

MARK

I

Nüfusun bir yarısının hâlâ tarım ile geçindiği Almanya gibi bir ülkede, sosyalist işçilerin, ve onların aracılığıyla da köylülerin, küçük ya da büyük, bugünkü toprak mülkiyetinin kökeninin ne olduğunu öğrenmeleri gerek. Proleterlerin günümüzdeki sefaletini, borç altında yaşayan küçük köylülerin kölece yaşamını, bir zamanlar tüm özgür insanların gerçekten bir "yurt" olarak, atadan kalma ve özgür ortak bir mülk olarak görebildikleri eski toprak mülkiyeti [Mark —ç.] ile karşılaştırmak gerek. Bu nedenle, Cermanya'nın eski toprak düzeni üzerine kısa bir tarihsel tablo çiziyorum. Bu düzenden günümüzde de bazı önemsiz kalıntılar görülür, ama o, tüm ortaçağ boyun-

ca her türlü toplumsal örgütlenmeye temel ve örnek hizmetini görmüştür; sadece Almanya'nın değil, ama Fransa'nın kuzeyinin, İngiltere ve İskandinavya'nın da tüm kamu yaşamını etkisi altına almıştı. Ve, gene de, öylesine unutulabilmiştir ki, G.-L. Maurer, onun gerçek anlamını, ancak daha son zamanlarda yeniden bulmuştur.

Tüm ya da hemen tüm halkların ilkel tarihini iki doğal olgu belirler: Halkın akrabalık bağları temeli üzerinde örgütlenmesi ve toprağın ortak mülkiyeti. Almanlarda da bu böyleydi. Asya'dan aşiretler, akrabalıklar, soylar aracıyla örgütlenmeyi getirmişlerdi, savaşçı çetelerini —daha Roma çağında— yakın akrabalar her zaman dirsek dirseğe olabilecek bir biçimde kuruyorlardı: Ren'in doğusundaki ve Tuna'nın kuzeyindeki yeni toprakların ele geçirilmesi de bu örgütlenme altında oldu. Yeni oturma yerinde, her aşiret, heves ya da raslantıya göre değil, ama Sezar'ın açıkça belirttiği gibi, aşiret üyelerinin soy yakınlığına göre yerleşti. Birbirine sıkı akrabalık bağları ile bağlı önemlice topluluklara, belli bir sayıda aile kapsayan çeşitli soyların köy köy yerleştikleri belli bir kanton veriliyordu. Birçok akraba köy, bir yüzlük (*Hundertschaft*; eski yukarı-Almanca *huntari,* eski kuzey dilinde *heradh*), birçok yüzlük (*Hundertschaften*) bir ülke (*Gau*) oluşturuyorlardı; ülkelerin [*Gau*'larda oturan bireylerin —ç.] tümü de, halkın ta kendisi idi. Yerleşim yerinin (*localité*) sahip çıkmadığı toprak, yüzlüğün kullanımına kalıyordu; gene de artakalan toprak —çoğu kez çok büyük bir toprak alanı— tüm halkın dolaysız mülkü oluyordu. İsveç'te ortaklaşa mülkiyetin tüm çeşitli derecelerinin işte böylece yanyana yaşadığını görüyoruz. Her köyün kendi ortak toprakları (*bys almänningar*) vardı; ayrıca her yüzlük (*härads*), her ülke (*lands*) ve son olarak tüm halkın temsilcisi niteliği ile bir pay istemiş bulunan kral, kendi topraklarına sahiptiler; kralın bu payına *ko-*

nungs almänningar deniliyordu. Ama hepsi, hatta krallık mülkleri bile, ayrımsız *almänningar*, ortaklaşa mülkler (*Allmenden*), ortaklaşa topraklar olarak adlandırılıyorlardı.

Ortak toprakların İsveç'teki eski örgütlenmesi (belgin sınıflamaları içinde, bu örgütlenme daha sonraki bir gelişme aşamasına aittir), her ne kadar Almanya'da hiç bir zaman bu biçim altında varolmadıysa da, ortadan çok çabuk kalkmıştır. Hızlı nüfus artışı, tek tek her köye verilmiş bulunan çok geniş topraklar üzerinde, *Mark*ı, yani ana-köy ile birlikte, hak eşitliği ya da daha sınırlı haklar temeli üzerinde, bir tek *Mark* birliği (*Markgenossenschaft*) oluşturan belli bir sayıdaki yavru-köyleri meydana getirdi; öyle ki, Almanya'da, kaynaklarımız ne kadar uzağa giderse gitsin, her yerde azçok büyük bir sayıdaki köyleri bir tek Mark birliği durumunda görüyoruz.* Ama bu birliklerin üzerinde, hiç değilse, ilk zamanlarda, yüzlük ya da ülkenin daha geniş birlikleri de bulunuyorlardı, ve, en sonunda da, ilk olarak tüm halk, halkın dolaysız mülkiyetine kalmış toprakları yönetmek ve kendi toprağına bağlı Markların üst denetimini yapmak üzere bir tek büyük Mark birliğini oluşturuyordu.

Frank İmparatorluğunun, Ren'in doğusunda kurulmuş bulunan Almanya'yı kendine bağladığı günlere kadar, Mark birliğinin ağırlık merkezi ülke içinde kalmış gibi görünür; ülke asıl Mark birliğini içinde toplamışa benzer. Çünkü birçok eski Markın, imparatorluğun resmî paylaşımı sırasında, tüzel eyaletler biçimi altında yeniden ortaya çıkmaları, ancak böyle açıklanabilir. Ama daha az sonra, bu eski büyük Markların parçalanması başlıyordu. Gene de, 13. ve 14. yüzyıl "imparatorluk hukuku"nda, bir

* Ayrıbasımda, Engels bu tümceye bir ekleme yapar: topluluğa ait toprakların kullanılması için bir tek Mark birliği durumunda görüyoruz, diye yazar. —*Ed.*

Markın altıdan onikiye kadar köyü kapsaması henüz kabul ediliyordu.

Sezar çağında, Cermenlerin hiç değilse büyük bir bölümü, özellikle henüz sabit konutlara yerleşmemiş bulunan Süevler halkı, toprağı ortaklaşa ekiyordu; bu iş, öbür halklarla andırışma aracıyla kabul edilebileceği gibi, şöyle oluyordu: Birbirine sıkı sıkıya akraba bulunan belli bir sayıdaki aileyi toplayan soylar, kendilerine verilmiş bulunan ve her yıl değişen toprağı ortaklaşa işliyorlardı; ürünleri aileler arasında bölüştürüyorlardı. Ama Süevler, çağımızın başlarında, yeni konutlarına yerleştirildikleri zaman, bu pratik, kısa sürede son buldu. Hiç değilse, Tacite (Sezar'dan 150 yıl sonra), toprağın karıkoca aileleri tarafından işlenmesinden başka bir şey bilmez. Ama bu ailelere de, ekilecek toprak sadece bir yıl için veriliyordu; her yıl yeni bir dağıtım yapılıyor ve paylar değişiyordu.

Bu iş nasıl oluyordu? Bunu bugün, *Gehöferschaften* denilen şey aracıyla, Mozel kıyılarında ve Hochwald'da bugün de gözlemleyebiliriz. Orada, tarla olsun, çayırlık olsun, açılmış toprakların tümü artık her yıl değil, ama her üç, altı, dokuz ya da oniki yılda kümelendirilir ve toprakların konum ve niteliğine göre, belli bir sayıdaki tarlalar ve toprak parçaları (*Gewann*) halinde dağıtılır. Her toprak parçası, yeni baştan uzun ve dar şeritler halinde, topluluk içinde ne kadar hak sahibi varsa o kadar eşit paya bölünür, ve bu paylar hak sahipleri arasında adçekme ile dağıtılırlar, öyle ki, her üyeye, başlangıçta, her toprak parçası, yani her konum ve her nitelikteki toprak için de, eşit büyüklükte bir bölgü düşüyordu. Paylar, şimdi, paylaşmalar, satışlar vb. sonucu, eşitsiz bir duruma gelmişlerdir, ama eski tam pay, hep payın yarısının, dörttebirinin, sekizde-birinin vb. kendisine göre belirlendikleri birimi oluşturur. Orman ve otlak gibi ekilmemiş toprak-

lar, ortaklaşa bir kullanım için ortaklaşa mülk olarak kalırlar.

Aynı ilkel kurum, Bavyera Pfalzı'nın, işlenmeye elverişli toprakları sonradan üyelerin özel mülkiyeti durumuna gelmiş bulunan *Losgüter*'lerinde (adçekme ile dağıtılan mülkler), yüzyılımızın başlarına kadar varlığını sürdürmüştü. *Gehöferschaften*'ler de, bu yeniden-dağıtımları bırakmayı, ve ardarda dönüp gelen (*alternante*) mülkü özel mülkiyet durumuna dönüştürmeyi, kendi çıkarlarına buldular. Böylece, bu ortaklıkların eğer hepsi değilse çoğu, kırk yıldan beri sönmüşler, ve orman ve otlakların ortak kullanımı ile birlikte, küçük toprak sahibi köylülerin bilinen köyleri durumuna dönüşmüşlerdir.

Bireysel özel mülkiyet durumuna dönüşen ilk toprak parçası, evin üzerine yapıldığı arsa oldu. Konut dokunulmazlığı, her türlü kişisel özgürlüğün bu dayanağı, göç arabasından yerleşik köylünün evine (*Blockhaus*) geçti ve yavaş yavaş ev ile eklentileri üzerinde tam mülkiyet hakkı durumuna dönüştü. Bu daha Tacite zamanında olmuş bitmiş bir şeydi. Özgür Almanın konutu, daha o zamandan, Marktan dıştalanmışa benzer ve, bundan ötürü "Mark memurları" için girilmesi olanaksız bir yer olduğundan, Markın daha sonraki yönetmeliklerinde, ve daha önce de kısmen, halkların, 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadarki yasalarında sözü edilmiş bulunduğu gibi, kaçaklar için güvenli bir sığınak olmuşa benzer. Çünkü konut dokunulmazlığı, özgür Almanın konutunun özel mülkiyet durumuna dönüşünün sonucu değil, ama nedeniydi.

Tacite'ten dört-beş yüzyıl sonra, çeşitli halkların yasalarında, ekilmiş toprakların, eğer onları satış ya da başka türlü bir bırakma aracıyla istediği gibi kullanma hakkına sahip bulunan bireysel köylülerin tamamen özgür mülkleri değilseler, atadan geçme olduklarını görürüz. Bu dönüşümün nedenlerini irdelemek için, iki belliliğe

sahip bulunuyoruz.

Her şeyden önce, Almanya'da, daha başlangıçtan beri, toprakların bütünsel ortaklığı ile, daha önce betimlenmiş bulunan toplanık köylerin yanısıra, konutlardan başka, toprakların da ortaklık dışında, Mark dışında kaldıkları, ve bireysel köylülere soydan geçme olarak verildikleri köyler de vardı. Ama sadece toprağın yapılışının bu önlemi gerekli kıldığı yerlerde: Berg'deki gibi dar vadi boylarında, Vestfalya'da olduğu gibi bataklıklar arasındaki dar dağlık yamaçlarda. Daha sonra da Odenwald'da ve Alp vadilerinin çoğunda. Oralarda, köy, günümüzde de olduğu gibi, herbiri kendi öz tarlaları ile çevrelenmiş bulunan dağınık bireysel çiftliklerden oluşuyordu; bir tahsis değişikliği pek olanaklı değildi ve Marka sadece çiftlikleri çevreleyen ekilmemiş toprak kalıyordu. Sonradan, evi ve eklentilerini, üçüncü bir kişiye bırakma aracıyla istediği gibi kullanma hakkı önem kazanınca, bu türlü çiftlik sahipleri bundan yarar sağladılar. Aynı yararı elde etme isteği, tarlaları ortak mülkiyet altında bulunan birçok köylerdeki insanları, devirli yeniden-dağıtımları uyutmaya, ve bunun sonucu, her üyenin bireysel payının, aynı biçimde soydan geçme ve bırakılabilir bir duruma gelmesine gözyummaya götürmüşe benzer.

Ama, ikinci olarak, fetih, Cermenleri, toprağın yüzyıllardan beri özel mülk (ve üstelik sınırsız Roma mülkiyeti) olduğu Roma topraklarına götürüyordu; ve orada, böylesine kökleşmiş bir mülkiyet biçimini tamamen ortadan kaldırmak, küçük sayıları sonucu, salgıncılar için olanaklı değildi. Tarla ve çayırlıkların soydan geçme özel mülkiyeti ile Roma hukuku arasındaki bağ, hiç değilse eski Roma toprakları üzerinde, işlenmeye elverişli toprakların günümüze kadar dayanmış ortak mülkiyet kalıntılarının, varlıklarını tam da Ren'in sol kıyısında, yani gene fethedilmiş, ama *tamamen almanlaşmış* topraklar

üzerinde sürdürmeleri olgusu ile doğrulanmıştır. Franklar 5. yüzyılda buraya yerleştikleri zaman, tarlaların ortaklığı onlarda herhalde henüz sürüyordu, yoksa şimdi oralarda *Gehöferschaften*'leri ve adçekme ile dağılmış mülkleri (*Losgüter*) bulamazdık, Ama, burada da, özel mülkiyet işe karıştı ve üste çıktı; çünkü, işlenmeye elverişli topraklar sözkonusu olduğu ölçüde, 6. yüzyılın eski Ren kıyısı halklarının yasasında, sadece bu mülkiyet biçiminin sözünün edildiğini görüyoruz. Ve, iç Almanya'da da, işlenen topraklar, söylenmiş bulunduğu gibi, gene özel mülkiyet durumuna geldiler.

Ama, eğer Cermen fatihler, toprakların ilk dağılımı sırasında, ya da az sonra, her ne kadar tarla ve çayırlıkların özel mülkiyetini benimsediler, yani yeni toprak dağılımlarından vazgeçtiler ise de (çünkü başka hiç bir şey sözkonusu değildi), buna karşılık, orman ve otlakların ortak mülkiyeti, ve Markın dağıtılan toprakları üzerindeki denetimi ile, kendi Cermenik Mark düzenlerini her yere soktular. Sadece Fransa'nın kuzeyinde Franklar ile İngiltere'de Anglo-Saksonları değil, ama Fransa'nın doğusunda Burgondlar, Fransa'nın güneyinde ve İspanya'da Vizigotlar, son olarak İtalya'da Ostrogotlar ve Lombardlar da böyle davrandılar. Bu son ülkelerde, bununla birlikte (bildiğimiz kadarıyla), Mark kurumlarının izleri, günümüze kadar varlıklarını ancak yüksek dağlık yerlerde sürdürebilmişlerdir.

Mark düzeninin almış bulunduğu çehre, işlenmiş toprakların yeni dağıtımlarının bırakılması sonucu, o zaman bize sadece 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadarki Cermen yasalarında değil, ama ortaçağın İngiliz ve İskandinav yasalarında, Almanya'da 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki ("Hukuk ilişkileri", *Weistümer* adı verilen) sayısız Mark yönetmeliklerinde ve Fransa'nın kuzeyindeki "*coutumes*"-lerde* de görünen çehredir.

Mark birliği, tarla ve çayırlıkları, üyeleri arasında devirli bir biçimde dağıtma hakkından vazgeçerken, bu alandaki öbür haklarının bir tekini bile bırakmadı. Ve bu haklar, çok önemli haklardı. Birlik, topraklarını, başka ereklerle değil, ama sadece tarla ve çayırlık olarak kullanmaları için, özel kişilere vermişti. Bireysel mülk sahiplerinin, bu kullanımı aşan hiç bir şeye hakkı yoktu. Toprakta bulunan hazineler, eğer bir saban demirinden daha büyük bir derinlikte iseler, toprak sahiplerinin değil, ama ilkin topluluğun oluyorlardı; maden çıkarma hakkında da böyleydi, vb.. Bütün bu haklar, daha sonra, toprak sahipleri ve prensler tarafından, kendi öz çıkarlarına döndürüldüler.

Ama tarla ve çayırlıkların kullanımı da birlik tarafından denetleniyor, ve bu iş şöyle yapılıyordu: Üç yıllık almaşık ekimin hüküm sürdüğü yerlerde, —hemen her yerde—, köy tarlalarının tümü, herbiri almaşarak, birinci yıl kış ekimlerine, ikinci yıl yaz ekimlerine, üçüncü yıl dinlenmeye ayrılmış bulunan eşit yüzeyde üç tarla (*sole*) biçiminde bölünüyordu. Böylece köy her yıl kendi kış, yaz ve dinlendirme tarlasına sahip bulunuyordu. Toprakların dağıtımı sırasında, ortaklığın her üyesinin payının, herkesin kendini, kış ekimlerinin sadece kendi kış tarlası payında yapılabileceği vb. yolundaki kolektif zorlamalara sakıncasızca uydurulabileceği bir biçimde, her üç tarla üzerine de eşitçe dağıtılmasına özen gösteriliyordu.

Dinlenmeye bırakılan tarla, dinlenme süresi boyunca ortak mülk durumuna geliyor ve birliğin tümüne otlak hizmeti görüyordu. Öbür iki tarla üzerinde de hasat yapılır yapılmaz, bunlar da ekim mevsimine kadar ortak mülk durumuna geliyor ve ortak otlak olarak kullanılıyorlardı. İkinci kesimden sonra, çayırlıklar için de du-

* Alışkılar, töreler. —ç.

rum böyleydi. Hayvanların otlatıldığı bütün tarlalarda, tarlayı elinde tutan kişi, tarla çitlerini kaldırma zorundaydı. Bu otlak yönetmeliğinin doğal koşulu, ekim zamanının olsun, hasat zamanının olsun, özel kişiler tarafından belirlenmemiş, ama birlik ya da töre tarafından, herkes için ortaklaşa saptanmış olmasaydı.*

Geri kalan tüm topraklar, yani ev ve eklenti ya da dağıtılmış toprak olmayan topraklar, ilk zamanlardaki gibi, ortak kullanım için ortaklaşa mülkiyet olarak kalıyorlardı: ormanlar, otlaklar, fundalıklar, bataklıklar, ırmaklar, gölcükler, göller, yollar ve patikalar, av ve balıkçılık yerleri. Topluluğun her üyesinin, dağıtıma konulan işlenmeye elverişli Mark toprakları üzerindeki payı başlangıçta nasıl eşit büyüklükte idiyse, ortaklaşa Markın kullanılışındaki payı da eşit büyüklükte idi. Bu ortaklaşa Marktan yararlanma biçimi, üyelerin tümü tarafından belirlenmişti; eğer o güne kadar işlenen topraklar yetmezse, ve eğer ortak Markın bir parçası ekime ayrılacaksa, bölüşüm süreci de böyle oluyordu. Ortak Markın başlıca kullanımı, hayvanların otlağı ve meşe palamudu devşirimi idi; ayrıca orman, kereste ve odun, hayvan yataklığı, yabanıl meyve ve mantar; bataklıklar da, içerdikleri zaman, turba sağlıyorlardı. Otlaklar, orman kullanımı, vb. üzerindeki yönetmelikler, bize en çeşitli yüzyıllardan kalmış, ve eski yazısız törel hukukun karşıkoma konusu olmaya başladığı zamanlarda yazı ile saptanmış bulunan çok sayıdaki "Mark hukuk ilişkileri"nin (*Markweistümer*) ana içeriğini oluştururlar. Hâlâ varolan ortaklaşa ormanlar, bu eski dağıtılmamış Markların önemsiz kalıntılarıdırlar. Ormanın, halk bilincine derinden derine işlemiş o içinde herkesin çiçek derleyebileceği, yabanıl meyve, mantar, kayısı-

* Ayrıbasımda, Engels şöyle ekler: "Ve bu türlü ekim ve otlak yönetmeliklerini, ya da bunların kalıntılarını bulduğumuz yerlerde, bunlar, eski Mark birliğinin kalıntılarıdırlar." —*Ed.*

kozalağı vb. toplayabileceği, kısacası, hiç bir zarar vermedikçe, canının istediği her şeyi yapabileceği ortak bir mülk olduğu düşünü de, hiç değilse Batı ve Güney Almanya'da, bir başka kalıntıdır. Ama Bismarck buraya da burnunu sokar, ve yabanıl meyveler üzerindeki ünlü yasaları ile,[55] batı eyaletlerine eski Prusya'nın feodal yönetmeliğini verir.

Topluluk üyeleri, eşit toprak paylarına, eşit kullanım haklarına sahip bulundukları gibi, başlangıçta yasamada, yönetimde ve Mark içindeki yargılamada da eşit bir paya sahip bulunuyorlardı. Belirli zamanlarda, ve çoğu kez gerekli olduğu zaman, Mark işlerini düzenlemek ve suçlu ve anlaşmazlıkları yargılamak için, açık havada biraraya geliyorlardı. Bu, kısaca söylemek gerekirse, başlangıçta büyük bir Mark meclisinden başka bir şey olmayan, en eski Cermenik halk meclisi idi. Oldukça seyrek durumlarda da olsa, yasalar çıkarılır, görevliler seçilir, yönetimleri denetlenir, ama özellikle adalet işleri düzenlenirdi. Başkanın sadece sorular sorma hakkı vardı, yargı, bulunan üyelerin tümü tarafından verilirdi.

Çok eski zamanlarda, Mark düzeni, kralları bulunmayan bu Alman aşiretlerinin pratik olarak tek örgütü idi; büyük akınlar sırasında ya da az sonra yok olan eski aşiret soyluluğu, kendini düzenle, bu düzenle doğal olarak doğmuş bulunan her şeyle de olduğu gibi, kolayca uyar duruma getirdi — tıpkı 17. yüzyılda da, Kelt klan soyluluğunun, kendini İrlanda toprakları ortaklığı ile uyar duruma getirmesi gibi. Ve bu sistem Almanların tüm yaşamına öylesine işlemiştir ki, halkımızın gelişme tarihinde her adımda onun izini buluruz. En eski zamanlarda, tüm kamu erkliği, barış döneminde, salt tüzel bir erklik idi, ve bu da yüzlüğün, ülkenin, tüm halkın halk meclisine dayanıyordu. Ama halk mahkemesi, sadece salt Markın işleri olmayan, ama kamu erklikleri alanına da giren

olaylarla uğraşan Mark halk mahkemesiydi. Hatta "ülke"-ler örgütünün gelişmesi sonucu, resmî "ülke" mahkemeleri, ortak Mark mahkemelerinden ayrıldıkları zaman bile, tüzel erklik her iki durumda da halkta kaldı. Charlemagne, ancak eski halk özgürlüğü tam bir gerileme durumunda bulunduğu ve tüze hizmeti —askerî hizmetle birlikte— yoksullaşmış özgür yurttaşlar için bunaltıcı bir yük durumuna geldiği zamandır ki, çoğu bölgelerin "ülke" mahkemelerinde, halk mahkemesinin yerine belediye görevlileri (*échevins*) mahkemelerini geçirebildi.* Ama bunun Mark mahkemeleri ile hiç bir ilgisi yoktu. Tersine, onlar ortaçağın feodal tüze mahkemeleri için örnek olarak kaldılar; ortaçağ feodal mahkemelerinde de, karar verenler bağımlıların (*vassaux*) kendileri olduklarından, hükümdar soru sormaktan başka bir şey yapmıyordu. Köy kuruluşu, bağımsız bir köy Markına uygulanmış Mark düzeninden başka bir şey değildir, ve köy, kent durumuna dönüşür dönüşmez, yani kendini hendekler ve surlarla kuşatır kuşatmaz, kentsel kuruluş durumuna dönüşür. Daha sonraki tüm kentsel düzenler, bu kentsel Markın özgün örgütünden çıkmışlardır. Ve son olarak ortaçağın, toprağın ortaklaşa mülkiyetine dayanmayan sayısız özgür birliklerin yönetmelikleri, Mark düzeninden kopya edilmişlerdir; özellikle, özgür loncaların yönetmelikleri böyledir. Loncaya tanınmış bulunan, belli bir mesleği sadece o lonca üyelerinin uygulama hakkı, tamamen olağan bir Mark gibi görülmüştür. Loncalarda, her üyenin ortak gelirler kaynağına katılmasının sıkı sıkıya eşit... ya da elden geldiğince eşit olmasına da, aynı kıskançlıkla, çoğu kez aynı

* Bu mahkemeleri, Bicmarck-Leonhard'ın, belediye görevlileri ile hukukçuların birlikte yargıladıkları belediye görevlileri mahkemeleri (*cours d'échevins*) ile karıştırmamak gerek. Eski belediye görevlileri mahkemesinde hiç bir hukukçu yoktu, başkan ya da yargıç duruşmalarda oy sahibi değildi ve kararı belediye görevlileri kendi başlarına veriyorlardı. [*Engels'in notu.*]

araçlarla büyük özen gösterilmiştir.

Mark düzeni, tarım geliştiği ölçüde, ve yükselmekte olan büyük toprak mülkiyetine karşı savaşımı içinde, burada kamusal yaşamın en değişik alanlarında ve en çeşitli gerekirlikler karşısında göstermiş bulunduğu bu hemen hemen tansıklı uygulanma kolaylığının bir kanıtını daha verir. Ortaya çıkışı, Cermenlerin Cermanya'ya yerleşmesinden, yani hayvancılığın geçim araçlarının ana kaynağını oluşturduğu, ve Asya'dan getirilmiş ve yarı-yarıya unutulmuş bulunan tarımın, o sıralarda sadece yeniden canlandığı bir çağdan başlar. Ortaçağ, tüm süresi boyunca, toprak sahibi soyluluğa karşı ardı-arası kesilmez ve güç savaşımlar içinde, onun varlığını sürdürdüğünü görmüştür. Ama onun zorunluluğu her zaman öylesine güçlü bir biçimde duyulmuştur ki, soyluluğun köylülerin toprağını kendine malettiği her yerde, angaryacı köylerin düzeni, toprakbeylerinin haksızlıkları ile adamakıllı budanmış da olsa, bir Mark düzeni olarak kalıyordu; ilerde bunun bir örneğini vereceğiz. İşlenebilir toprağın maledilme ilişkileri ne kadar değişken olursa olsun, henüz ortada bir "ortak Mark" kaldığı sürece, o kendini bu ilişkilere uydurur, tıpkı ortak Mark özgür olmaktan çıkar çıkmaz, kendini onun üzerindeki en çeşitli mülkiyet haklarına uydurduğu gibi. Soyluluk ile hükümdarların iyi dilekli desteğinden yararlanan yüksek aşamalı papazlar sınıfı tarafından bölüştürülmüş olsun olmasın, hemen tüm köylü topraklarının soyulması, ona ölüm yumruğunu indirdi. Ama, gerçeklikte, ancak kırsal ekonominin büyük işletmeleri, son yüzyıl [18. yüzyıl —ç.] içinde, tarımı bir bilim haline dönüştürdükten ve yepyeni işletme yöntemleri uygulamaya başladıktan sonradır ki, Mark, bundan böyle tarımsal işletme biçimi olarak yaşamaya yeteneksiz, iktisadî bakımdan aşılmış bir biçim olarak görünmüştür.

Mark düzeninin ilk yokolma belirtileri, kendilerini da-

ha büyük akınlardan az sonra gösterirler. Halkın temsilcileri olma niteliğiyle, Frank kralları, maiyetlerindeki adamlara, askerî şeflerine, piskopos ve papazlara verdikleri armağanlar biçimi altında saçıp savurmak üzere, tüm halkın malı olan engin topraklara, özellikle ormanlara elkoydular. Bu anlamda, soyluluk ve Kilisenin gelecekteki büyük toprak mülkiyetinin ilk işaret direklerini dikenler onlardır. Kilise, daha Charlemagne'dan çok önce, tüm Fransız toprağının üçte-birine sahip bulunuyordu; ve bu oranın, çok az bir farklılıkla, tüm katolik Batı Avrupa için, ortaçağ boyunca geçerli olduğu da kuşkusuzdur.

İçerde olduğu kadar dışarda da, ardı-arası kesilmeksizin birbirlerini izleyen, ve sonuçları düzenli olarak mallarının ve topraklarının zoralımı ile kendini gösteren savaşlar, büyük sayıda köylüyü yıkıma uğrattı; öyle ki, daha Morevenjiyenler zamanında, çok sayıda topraksız özgür insan vardı. Charlemagne'ın sürekli savaşları, özgür köylüler sınıfının başlıca gücünü yok etti. Başlangıçta, her özgür toprak sahibi, askerlik ödevinde bulunma zorunluluğu altında idi, ve sadece kendi donatımını değil, ayrıca savaş hizmetindeki altı ay süresince yiyip içeceğini de sağlaması gerekiyordu. Daha Charlemagne çağında, gerçekte beş erkekten ancak birinin orduya katılabilmesinde şaşılacak hiç bir şey yok. Köylülerin özgürlüğü, Charlemagne'ın ardıllarının düzensiz yönetimi altında daha da çabuk yitirildi. Bir yandan, Norman akınları, kralların bitmez tükenmez savaşları ve büyük toprakbeylerinin ardı-arası kesilmez dalaşmalarının yolaçtığı yıkımlar, özgür köylüleri, birbiri arkasına, bir metbuun (*suzerain*) korunaklığını arama zorunda bıraktı. Öte yandan, büyük feodaller ile kilisenin açgözlülüğü, bu süreci daha da hızlandırdı; hile, vaat, tehdit, zor kullanma aracıyla, daha çok köylüyü ve daha çok toprağı bağımlılık altı-

na aldılar. Her durumda, köylünün toprağı beyin toprağı durumuna gelmişti, ve eğer, en iyi durumda, toprak, köylülerin işletmesine veriliyordu ise, ancak yükümlülük ve angaryalar karşılığı veriliyordu. Ama köylü, özgür toprak sahibi durumundan, bağımlı, haraçlı ve angaryacı, hatta serf durumuna düşmüş bulunuyordu. Batı Frank İmparatorluğunda, genel olarak Ren'in batısında, kural olan durum, bu durumdu. Buna karşılık Ren'in doğusunda, çoğu dağınık, çok seyrek olarak da özgür köyler biçiminde toplanmış, oldukça önemli bir sayıda özgür köylü, varlığını korudu. Gene de, buralarda bile, 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar, soyluluk ve kilisenin ağır basması, durmadan daha çok köylüyü bağımlılık boyunduruğu altına düşürdü.

İster kilise adamı, ister layik olsun, bir bey, bir köylünün mülkünü kendi eline geçirdiği zaman, aynı zamanda Mark içinde bu mülke bağlı bulunan hakları da kazanıyordu. Yeni toprakbeyleri, Mark birliğine, başlangıçta bu birlik içinde, geri kalan özgür ve angaryacı üyeler ile, hatta kendi öz serfleri ile sadece hak eşitliği elde ederek, giriyorlardı. Ama çok geçmeden, köylülerin direngen direncine karşın, birçok yerde Mark içinde haksız ayrıcalıklara sahip çıktılar, ve hatta Markı kendi beyliklerinin egemenliği altına almak onlar için çoğu kez olanaklı oldu. Ama gene de, eski Mark birliği, beylerin bu vesayeti altında da olsa, varlığını sürdürüyordu.

Brandeburg ve Silezya'nın,* Renanya'nın Frison, Hollandalı, Sakson ve Frank kolonları ile yurtlandırılması, tarımsal işletme bakımından, hatta büyük toprak mülkiyeti durumunda da, Mark kümelenmesinin, bu çağda bile, mutlak zorunluluğunu en çarpıcı bir biçimde gösterir. 12. yüzyıldan itibaren** insanlar beylik toprakları üze-

* Ayrıbasımda, Engels, bu tümcenin başına bir de "Doğu Prusya" ekler. —*Ed.*

rinde köy köy yerleştirilirler, ve bu iş, Alman hukukuna, yani beylik üzerinde varlığını sürdürdüğü kadarıyla, eski Mark hukukuna göre yapılır. Herkese çiftlik ve eklentiler olarak, köyün tarlaları içinde bir pay —eski töreye göre adçekme ile belirlenen pay— ile, çoğu kez beyliğin ormanı, seyrek olarak da özel bir Mark içinde, ağaç ve otlaklardan yararlanma hakkı düşer. Hepsi de soydan geçme olarak; toprak mülkiyeti, kolonların, soydan geçme belirli yüküm ve hizmetler borçlu bulundukları beye kalıyordu. Ama bu yükümlülükler öylesine ölçülüydüler ki, köylülerin durumu, Almanya'nın bütün öbür bölgelerinde olduğundan daha iyi idi; Köylüler Savaşı patlak verdiği zaman, bunlar arasında kaynaşma olmamasının nedeni de, işte buydu. Sonunda, kendi öz davalarından bu ayrılışı pahalıya ödeyeceklerdir.

Ne olursa olsun, 13. yüzyılın ortaları, köylüler yararına kesin bir dönemece yolaçtı; Haçlı Seferleri, alanı hazırlamış bulunuyorlardı. Haçlı Seferlerine katılan birçok bey, köylülerini kesin olarak özgür bıraktı. Başka birçokları öldü, yıkıma uğradı, köylülerin çoğu kez aynı biçimde özgürlüğe eriştikleri yüzlerce soylu aile yitip gitti. Buna, o sıralarda, toprakbeylerinin artan gereksinmeleri sonucu, onlar için köylülerin sağladıkları hizmetlerin, kişiliklerinden çok daha önemli bir duruma geldiğini de ekleyin. Ortaçağ başlarının, birçok bakımdan ilkçağ köleliğine yaklaşan serfliği, beylere, değerini durmadan yitiren haklar veriyordu. Bu serflik, giderek yokoldu, serfin durumu ile salt angaryalıların durumu birleşti. Tarımsal işletmenin eski durumunu tamamen koruması nedeniyle, toprakbeyleri, gelirlerinde, ancak yeni toprakların açılması ile, yeni köylerin kurulması ile bir artış elde edebilirlerdi. Ama, bu amaca erişmek için, ister yurtluğa bağlı

** Ayrıbasımda: "12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar". —*Ed.*

angaryacı olsun, ister yabancı kolonlarla, zorunlu olarak gönül hoşluğuna dayanan bir uzlaşma gerekiyordu. Bu çağda, hemen her yerde, köylü yükümlülüklerine ilişkin, çoğu ölçülü çok belgin özel koşullar bulunabilmesini işte bu durum açıklar; ve bu nedenle, köylülere karşı, özellikle kilise adamlarının beyliklerinde, iyi davranılmış bulunduğunu saptıyoruz. Ve, en sonunda, yeni gelen kolonların elverişli durumu, çevredeki angaryacıların durumu üzerinde de etkili oldu; öyle ki, bu angaryacılar, tüm Kuzey Almanya'da, toprakbeylerine yükümlülüklerini ödemeye devam ederek, kişiliklerinin özgürlüğünü elde ettiler. Özgürlükten, sadece Slav ve Litvanya-Prusya köylüleri yoksun kaldılar. Gene de bütün bunlar uzun zaman sürmeyecekti.

14. ve 15. yüzyıllarda, kentlerin yükselişi hızlanmıştı ve kentler zenginleşiyorlardı. El sanatları ve lüksleri, özellikle Güney Almanya ve Ren kıyılarında gelişiyordu. Kent ayrıcalıklıların (*patriciens urbains*) şatafatlı zenginliği, kaba kumaşlardan giysiler giyen, bayağı yemekler yiyen ve ev eşyaları daha çok kaba-saba ve yontulmamış bir nitelik taşıyan kırsal toprak ağalarının uykusunu kaçırıyordu. Peki ama bu gözkamaştırıcı parlaklıkları nerden bulmalıydı? Büyük yol eşkiyalığı gitgide daha tehlikeli ve daha verimsiz bir duruma geliyordu. Ve satın almak için, para gerekiyordu. Nedir ki, bu parayı da sadece köylü sağlayabilirdi. Hadi gelsin köylüler üzerinde tazelenen baskı, gelsin yükümlülük ve angaryalarda bir artış; özgür köylüleri angaryacılar, angaryacıları da serfler durumuna düşürmek, ve Markın ortak topraklarını bey yurtluğu biçimine dönüştürmek için, yepyeni ve durmadan artan bir çaba ile çalışılır. Bu çabalarda, beyler ve soylular, —Roma hukuk ilkelerinin, çoğu kez pek iyi anlaşılmamış Alman koşullarına uygulanması aracıyla—, bey, bu işte hep kazançlı çıkacak ve köylü ise her kere-

sinde hep yitirecek biçimde, ürküntü verici bir karışıklık düzenleyen Roma hukukçularının yardımlarını gördüler. Kilise adamı beyler, işin içinden daha sade bir biçimde sıyrıldılar: içlerinde köylünün haklarının azalıp, yükümlülüklerinin arttığı düzmece belgeler düzenlediler. Hükümdarların, soyluluğun ve kilise adamlarının bu eşkiyalık siyasetine karşı, köylüler, 15. yüzyılın sonundan itibaren, 1525 yılında büyük Köylüler Savaşı,[56] Suab, Bavyera, Frankonya'yı selleri altında bırakana, ve Alsas'a, Pfalz'a, Rheingau'ya ve Thüringen'e yayılana kadar, birçok yalıtık başkaldırmalar halinde ayaklandılar. Alman köylüleri arasında serfliğin genelleşmiş egemenliğinin yenilenmesi, işte bu andan itibaren başlar. Savaşımın çok zorlu geçtiği bölgelerde, köylülerin saklayabilmiş bulundukları bütün hakları tiksinç bir biçimde ayaklar altına alındı; ortak topraklar bey yurtluğu durumuna dönüştürüldü ve köylüler de serf durumuna getirildiler. Ve rahat durdukları için, daha bir kayırılmış bulunan Almanya'nın kuzeyindeki köylüler de, teşekkür olarak, gerçi daha yavaş bir düzünle, aynı baskıya katlanma zorunda bırakıldılar. Alman köylülerinde varolduğu biçimiyle serflik, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Prusya'ya, Pomeranya'ya, Brandeburg'a Silezya'ya, 16. yüzyıl sonlarından itibaren de Schleswig-Holstein'a sokulmuş, ve köylülere durmadan daha geniş bir ölçek ile zorla kabul ettirilmiştir.

Bu yeni zorlamanın, ayrıca, iktisadî bir temeli de vardı. Reformdan, sadece Alman prensleri artan bir erklik elde etmişlerdi. Aristokrasinin uyguladığı o soylu eşkiyalık mesleğinin bundan böyle sonu gelmişti. Eğer yıkımdan kurtulmak istiyorduysa, aristokrasinin mülklerinden daha büyük gelirler elde etmesi gerekiyordu. Ama tek çıkar yol, hiç değilse bu yurtlukların bir bölümünü, azbuçuk bir önem taşıyan hükümdarlar, ve özellikle manas-

tırlar gibi, kendi hesabına yönetmeye dayanıyordu. O güne kadar sadece bir ayrıklama olan şey, bir zorunluluk durumuna geldi. Ama bu yeni işletme biçimi önünde bir engel dikiliyordu: şöyle ki, toprak, hemen her yerde kiracılara (*tenanciers*) dağıtılmıştı. Özgür ya da angaryacı kiracıları tam bir serfliğe indirgeyerek, iyi yürekli bey ellerinin bağından kurtuldu. Köylülerin bir bölümü, teknik terime göre, *gelegt* oldular, yani mülksüzleştirildiler: onları ya kovdular, ya da küçük bir kulübe ve bir bahçe parçası ile birlikte, rençberler (*Kotsassen*) düzeyine düşürdüler; mülkleri, yeni rençberler ve hâlâ kalmış bulunan köylülerin angarya rejimi altında işledikleri büyük bir bey yurtluğu biçiminde birleştirildiler. Sadece bir yığın köylü böyle düpedüz malından edilmekle kalmadı, ama geri kalan köylülerin angaryaları da büyük ve ardıarası kesilmez bir artışa uğradı. Kırda kapitalist dönem, serflerin angaryaları üzerine kurulmuş bir büyük işletme dönemi görünüşü ile geldiğini haber veriyordu.

Bununla birlikte bu dönüşüm ilkin yavaş bir biçimde gerçekleşti. Ama o sıralarda Otuz Yıl Savaşı çıktı. Tüm bir kuşak boyunca, tarihin gördüğü en düzensiz asker taslağı, Almanya'nın dörtbir bucağını dolaştı. Her yerde ateşe verildi, soyuldu, yakıldı, saldırıldı, öldürüldü. Köylü, en çok, büyük orduların uzağında, en önemsiz gönüllü birliklerin —gönüllü birlikler... hadi daha doğrusunu söyleyelim: eşkiya çeteleri— kendi başlarına ve kendi hesaplarına iş gördükleri yerlerde acı çekti. Yakıp yıkma ve nüfussuzlaştırma büyük oldu. Barış geldiğinde, ezilmiş, sakatlanmış, kana bulanmış Almanya, sefalet içinde uzanmış yatıyordu; ama en sefili, bir kez daha, köylü idi.

Soylular, toprak sahipleri, o zaman ülkenin tek efendileri oldular. O sıralarda bunların, devletlerin meclislerindeki siyasal haklarını sıfıra indirmek için çalışan prensler, ödün olarak bunların ellerini köylülere karşı özgür bı-

raktılar. Oysa, savaş, köylülerdeki son direnme güçlerini de yoketmişti. Bu nedenle, soyluluk, tüm kırsal ilişkileri, yıkıma uğramış malî durumunu düzeltmeye en uygun bir biçimde düzenleyebildi; yüzüstü bırakılmış çiftlikleri duraksamadan bey yurtluğu içinde toplamakla yetinilmedi. Büyük ölçüde ve sistemli bir biçimde mülksüzleştirmeye (*Bauernlegen*) işte ancak o zaman geçildi. Bey yurtluğu ne kadar büyükse, doğal olarak angaryalar da o kadar ağırdı. Bu, "sınırsız hizmetlerin" (*der ungemessnen Dienste*) dönüşü oldu; iyi yürekli beyin köylüye, ailesine ve sürü hayvanlarına yükleyebildiği işlerin sıklık ve süresi, sadece onun keyfine kalmıştı. Serflik genelleşti: özgür bir köylü bulmak, beyaz bir karatavuk bulmak kadar güç bir duruma geldi. Ve iyi yürekli bey, köylü yönünden, ne kadar küçük olursa olsun, her türlü direnci daha yumurtada iken boğabilecek bir duruma gelmek için, prenslerden kalıtsal yargılama yetkisini (*juridiction patrimoniale*) aldı, yani resmen tüm suçları ve en küçük anlaşmazlıkları yargılayan tek ve biricik yargıç oldu; öyle ki, hatta bir köylünün onunla bir anlaşmazlığı olduğu zaman bile, kendi öz davasının yargıcı olan da gene beydi! Kırda sopa ve kamçının egemenliği işte bu andan itibaren başladı. Tüm Almanya gibi, Alman köylüsü de alçalmanın dibini bulmuştu. Ülkenin tümü gibi, köylü de öylesine bir güçsüzlük içine düşmüştü ki, kendi kendisini kurtarması olanaksızdı, ve yardım ona ancak dışardan gelebilirdi.

"Mark", *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları,* Ankara 1976, s. 237-254

II

"Mark", Almanya'da toprak mülkiyetinin tarihi ve gelişimi konusundaki bazı temel bilgileri, Alman Sosyalist

Partisi içinde yaymak amacıyla yazılmıştı. Bu, partinin kentlerde çalışan insanları özümlemesinin (*assimilation*) aşağı yukarı tamamlandığı, ve tarım işçileri ile köylülerin ele alınması gerektiği bir zamanda, her şeyden daha zorunlu görünüyordu. Toprağı kullanma hakkının özgün biçimleri, eski Cermen kabilelerinin hepsinde ortak olduğu için, ve bunların ortadan kalkışının tarihi İngiltere'de bile Almanya'da olduğundan daha az bilindiği için, bu ek, çevirinin kapsamına alındı. Metni, Maksim Kovalevski'nin bu yakınlarda geliştirmeye başladığı varsayımı anmadan, aslında olduğu gibi bıraktım. Maksim Kovalevski'ye göre, ekilebilir alanların ve otlakların birkaç kuşağı içeren büyük bir ataerkil aile topluluğunun ortak hesabı için işletilmesi, o alanların Markın üyeleri arasında paylaşılmasından önce geliyordu (hâlâ varolan Güney Slovanya zadrugası örneğindeki gibi), ve paylaşma, daha sonra, topluluk ortak işletmeciliğe güçlük çıkaracak kadar büyüyünce oldu. Kovalevski belki tümüyle haklıdır, ama konu hâlâ *subjudice*'dir.*

Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 23-24

* İncelenmekte

FRİEDRİCH ENGELS

ESKİ CERMENLERİN TARİHİ ÜZERİNE

SEZAR'IN anlattığı biçimiyle Cermenlerin hayat tarzı da onların ülkelerinde sürekli olarak oturmadıklarını tanıtlıyor. Cermenlerin başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır, daha çok peynir, süt, et, pek az da buğday yerler; erkeklerin başta gelen meşgalesi av ve silah kullanmaktır. Pek az tarım yaparlar, ama geçici olarak ve ormanlarda yaşayan halkların çok ilkel tarzıyla. Sezar, tarlaları sadece bir yıl ekip biçtiklerini ve ertesi yıl yeni topraklara geçip onları işlediklerini bildiriyor. Öyle anlaşılıyor ki, bu, İskandinavya ve Finlandiya'da bugün olduğu gibi ormandan açılan tarlalarda geçici tarımdı; orman —ve orman dışında o çağda tarım için hiç bir yararı olmayan

yalnızca bataklıklar ve turbalıklar vardı— yakılıyordu, kökler iyi-kötü sökülüyor ve toprağın kabarmış yüzeyi ile birlikte o da yakılıyordu; dumanı tüten küllü toprağa tohum ekiliyordu. Ama bu durumda bile Sezar'ın tarım topraklarının her yıl yenilendiği yolundaki sözlerini sözcüğü sözcüğüne doğru saymamak gerekir, ve genel kural olarak, hiç değilse iki ya da üç ekin kaldırılmasından sonra bakir topraklara görenek olarak geçildiğini kabul etmekle yetinilmelidir. Bütün bu pasaj, toprakların prensler ve görevliler arasında paylaşılması, ki bu hiç de cermence bir şey değildir, ve özellikle bu hızlı almaşık tarım için Cermenlere atfedilen güdüler, bütün bunlar, Romalı düşüncelerin kokusunu taşıyor. Bir Romalı için, bu toprak değiştirme açıklanamaz bir şeydir. Daha o zamandan sabit yerleşmeye geçmekte olan Ren kıyısı Cermenleri için, bu, amacını ve anlamını gittikçe yitirmekte olan geleneksel bir alışkanlık gibi görünebilirdi. Buna karşılık Ren kıyısına henüz varmakta olan ve bu almaşık tarımın başlıca uygulayıcıları bulunan iç bölgeler Cermenleri bakımından Süevler için bu hâlâ tüm halka yavaş yavaş, karşılaşılan direnişin izin verdiği doğrultuda ve hızla ilerleme olanağı sağlayan bir hayat tarzının temel koşuluydu. Bunların örgütlenmesi de bu hayat tarzına uygun hale getirilmiştir: Süevler, herbiri, orduya yılda bin adam veren yüz "ülke"ye (*Gaue*) bölünmektedir; geri kalan erkek nüfus kendi ocaklarında kalır, sürüler ve tarlalarla uğraşır ve ertesi yıl, ilk gidenlerden nöbeti devralır. Kadınlar ve çocuklarla birlikte halkın kitlesi, ordu, ancak yeni bir toprak fethettikten sonra onu izler. Bu, Cimbreler dönemindeki ordu seferleriyle kıyaslanırsa, yerleşik yaşam doğrultusunda bir ilerlemedir.

Sezar, Cermenlerin düşmana, yani her yabancı halka karşı yanlarını geniş vahşî orman şeritleriyle güvenliğe alma âdetlerine birçok defa değiniyor. Bu, ortaçağın so-

nuna kadar sürmüş olan âdetin aynıdır. Elbe'nin kuzeyindeki Saksonlar, Danimarkalılara karşı Eider ve Schlei (eski Danimarka dilinde: *Jarnwidhr*) arasındaki orman sınırıyla korunuyorlardı, Slavlara karşı da Kiel fiyordundan Elbe'ye kadar uzanan Saksonya ormanıyla korunuyorlardı, ve Brandeburg: Branibor Slav adı da bu cinsten bir ormanın koruyucu niteliğine işaret etmektedir (Çekçede: *braniti* = savunmak, *bor* = çam ve çam ormanı).

Bütün bunlara göre, demek ki, Sezar'ın karşılaştığı Cermenlerin uygarlık düzeyi konusunda hiç bir kuşkuya yer yoktur. Bunlar, bugün Asya'nın atlı göçebe halkları gibi göçebe olmaktan çok uzaktırlar. Bu cins göçebelik için step gereklidir, Cermenler ise balta girmemiş ormanlarda yaşıyorlardı. Onlar yerleşik köylü halkların düzeyinden de aynı ölçüde uzaktılar.

60 yıl sonra, Strabon, haklarında şöyle diyor:

"Hayat tarzlarının basitliği yüzünden bütün bu halkların (Cermenlerin) ortak olan yanı, kolayca *göç edebilmeleri*dir; çünkü tarım yapmıyorlar ve servet biriktirmiyorlar, her gün kurdukları kulübelerde yaşıyorlar ve mallarını arabalarda taşımaları ve sürüleriyle istedikleri yere gitmeleri bakımından benzedikleri göçebeler gibi genellikle hayvancılıktan beslenmelerini sağlıyorlar."*

Karşılaştırmalı dilbilimi, bunların tarım bilgisini Asya'dan getirdiklerini tanıtlıyor; Sezar, tarımı yeniden unutmadıklarını gösteriyor. Ama bu tarım, Orta Avrupa'nın ormanlık ovalarında yavaşça yolalan yarı-göçebe savaşçı kabileler için bir servet edinme aracı değil, yalnızca ikincil bir beslenme kaynağıdır.

Bundan çıkan sonuç şudur ki, Sezar zamanında, Cermenlerin, Tuna ile Ren ve Karadeniz arasındaki yeni va-

* Strabon, *Geographica*, VII, 1, 3. —*Ed.*

tanlarına göçü henüz tamamlanmamıştı ya da hiç değilse tamamlanmaktaydı.

Pytheas zamanında Tötonların ve belki de Cimbrelerin Jutland yarımadasına ulaşmaları ve ilk Cermen gruplarının Ren'e varmaları —ki onların gelişiyle ilgili herhangi bir tanıklığın bulunmaması bu sonuca varılmasına olanak vermektedir— bu görüşü doğrular. Ancak sürekli göç ile bağdaşan hayat tarzı, batı ve güney doğrultusunda birbirini izleyen akınlar ve nihayet Sezar'ın, onun tanımış olduğu en büyük Cermen kitlesi olan Süevleri hareket halinde bulmuş olması, bütün bunlar, ancak bir sonuca götürür: besbelli ki burada sözkonusu olan, parçalar halinde Avrupa'da büyük Cermen göçünün son anıdır. Bu göçe son veren, Cermenleri işgal etmiş oldukları toprak sınırları içinde tutan ve onları yerleşik hayata zorlayan, Ren'de ve sonra da Tuna'daki Romalıların direnişidir.

Kaldı ki, Sezar'ın gördüğü gibi atalarımız, gerçek barbarlardı. Ancak savaş ganimetlerini satacak biri bulunsun diye tacirlerin topraklarına girmelerine izin veriyorlar; kendileri hemen hemen hiç bir şey satın almıyorlar; hem yabancı şeylerin ne gereği var? Kendi kötü midillilerini bile Gallilerin iyi ve güzel atlarına yeğ sayıyorlar. Şarabı, Süevler ülkelerine kesinlikle sokmuyorlardı, çünkü şarap insanı yumuşatır. Kardeş çocukları olan Bastarnlar hiç değilse daha uygardırlar; Trakya'ya yaptıkları o akın sırasında, Krezüs'e elçiler gönderdiler, Krezüs bunları sarhoş ederek Bastarnların durumları ve niyetleri konusunda gerekli bilgileri onlardan aldı, sonra da Bastarnları bir pusuya düşürerek yoketti. İdisiavisus savaşından önce (MS 15)* Germanicus, askerlerine Cermenleri anlatırken onların zırh ve kask giymediklerini yalnız-

* Yıl 16 olarak okumalı. —*Ed.*

ca sazdan örülme ya da tahtadan kalkanlarla korunduklarını, ancak ön safta bulunanların gerçek mızraklar taşıdıklarını, arka saflardakilerin yalnızca ateşte sivriltilmiş ve sertleştirilmiş kargılar taşıdıklarını söylüyor. Demek ki, Weser ırmağı kıyılarının sakinleri madeni işlemeyi pek az biliyorlardı ve Romalılar da herhalde Cermen topraklarına tacirlerin silah sokmamaları için gerekeni yapmışlardı.

Sezar'dan birbuçuk yüzyıl gibi uzun bir süre sonra, Tacitus, bize, Cermenlerle ilgili ünlü tanımlamasını sunuyor. Cermenlerde daha o zaman birçok şey değişmiştir. Elbe'ye ve daha ötelere kadar göçebe kabileler hareketsizleşmiş, sabit alanlara yerleşmişlerdir. Kentlerin sözkonusu olmasına kuşkusuz henüz çok zaman var; yerleşim, kimi birbirinden uzakça, kimi gruplaşmış çiftliklerden oluşan köylerde olmaktadır; ama bu gruplaşmış çiftliklerden oluşan köylerde bile her ev serbest bir alanla çevrili olarak ayrı yapılmıştır. Yapıların damlarında hâlâ moloz taşı ya da kiremit yoktur, bunlar perdahlanmamış kütüklerle kabaca kurulmuştur (*cœmenta* ve *tegulœ*'nin karşıtı olarak burada kullanılan *materia informi* ile kastedilen bu olsa gerek); bu yapılan kuzey İskandinavya'da hâlâ bulunduğu cinsten "blockhaus"lardır, ama bunlar, Strabon'un anlattığı cinsten bir günde kurulabilen kulübeler değillerdir artık. Tarımın örgütlenmesine ilerde geleceğiz, Cermenlerin toprak altında kilerleri şimdiden var, bunlar kışın sıcak olduğu için barındıkları, Plinus'a göre kadınların dokumacılık yaptıkları bir çeşit mahzenlerdir. Demek ki, tarım şimdiden daha büyük önem kazanmıştır; ama hayvanlar gene de başlıca zenginlik olarak kalıyor; hayvan boldur ama cinsleri kötüdür, atlar çirkindir, bunlar yarış atları değildir, koyunlar ve sığır küçüktür, öküzlerin boynuzları yoktur. Besi olarak etten, sütten, yabanî elmadan sözedilmektedir, ekmeğin sözü

geçmiyor. Artık pek o kadar avlanılmıyor, demek ki av hayvanları, Sezar zamanından beri bir hayli azalmış. Giysiler de hâlâ pek ilkeldir; çoğunlukla altta bir şey olmaksızın sırta giyilen kaba bir örtü (hemen hemen Zululardaki gibi), ama zenginlerin şimdiden bedenlerine göre yapılmış giysileri var; hayvan derilerinden de yararlanılıyor; kadınlar, erkekler gibi giyiniyorlar, ama onlarda yensiz bezden giysiler şimdiden daha sık olarak görülüyor. Çocuklar çırılçıplak dolaşıyorlar. Okuma-yazma bilinmiyor, bununla birlikte, latin harflerinden alınma Cermen yazısıyla tahta değnekler üzerine yapılan oymalar, daha o zamandan yazının papazlarca kullanıldığını gösteriyor. Altın ve gümüşün iç Cermenler için bir anlamı yok. Romalıların prenslere ve elçilere verdikleri gümüş kaplar topraktan yapılma kaplar gibi kullanılıyor. Pek seyrek ticaret ilişkileri basit değiş-tokuştan ibarettir.

İlkel halkların topunda olduğu gibi, erkekler hâlâ ev işlerini ve tarla çalışmalarını erkeğe yakışmaz uğraşlar olarak kadınlara, ihtiyarlara ve çocuklara bırakma göreneğini tam olarak benimsemiş durumdadırlar. Buna karşılık uygarlığın iki âdetini benimsemişlerdir: içki ve kumar, ve onlar her ikisine de saf barbarın tüm ölçüsüzlüğüyle kendilerini kaptırmışlardır, kendi kendilerini ortaya koyarak zar atana dek. İçerilerde, onların içkisi arpa ve yulaftan yapılma biradır; eğer hayat suyu denen sert bir içki keşfedilmiş olsaydı, dünya tarihi kuşkusuz başka bir seyir izlemiş olurdu.

Romalıların elindeki toprakların sınırlarında, başka ilerlemeler de kaydettiler: ithal edilen şarap içilmektedir, paraya iyi-kötü alışılmıştır, ve doğal olarak kullanılması daha kolay olan gümüş ve, barbar göreneğine uygun olarak eskiden beri bilinen gümüş paralar yeğ sayılmaktadır. Bu tedbirliliğin ne denli haklı olduğu ileride görülecektir. Cermenler ile ticaret ancak Ren kıyılarında yapılı-

yordu; yalnız *limes*'ın ötesinde oturan Hermondürler Galya ve Retie'ye ticaret amacıyla gidip gelmektedirler.

Demek ki, Alman tarihinin ilk büyük dilimini, Sezar ile Tacitus arasına yerleştirmek gerekiyor: hiç değilse Ren'den Elbe'nin çok ötelerine kadar halkın büyük bir kesimi için göçebelikten sabit yerleşime geçişi.

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 375-379

FRİEDRİCH ENGELS

FRANKLAR DÖNEMİ

[CERMENLERDE ORTAK MÜLKİYETİN DAĞILIP YOKOLMASININ TARİHSEL KOŞULLARI ÜZERİNE]

GÖRDÜĞÜMÜZ gibi en eski insan topluluğu tüm halkı kucaklıyordu. Mülkiyetini edinmiş olduğu toprak başlangıçta ona aitti. Sonraları ele geçirip yerleştikleri toprakların sahipleri, birbirlerine daha dar bir akrabalık bağı ile bağlı bulunan bir "ülke"nin sakinleri oldu, ve "halk" olarak halka ancak sahipsiz bölgelerden yararlanma hakkı kaldı. "Ülke"nin sakinleri uç illerindeki tarım Marklarını ve ormanları —kendileri gibi sıkı akrabalık bağları bulunan şahıslardan oluşan— çeşitli köy topluluklarına bıraktılar, topluluğun sınırlarının ötesindeki (artan) toprak yeni baştan "ülke"nin mülkü olarak kalıyordu. Ülke, köyün oluşturduğu eski Mark topraklarından alınan alan-

larda yeni köy kolonileri ayrılarak kurulduğunda anaköy için de durum böyleydi.

Her yerde olduğu gibi burada da kanbağına dayanan halkın örgütlenmesinin bütünü, nüfus arttıkça ve halk gelişmeye devam ettikçe unutuldu.

Bu, ilkönce halkın bütünü için böyle oldu. Aynı soydan geliş, kan birliğine dayanan bir akrabalık olarak gittikçe daha az hissedilir oldu; bu akrabalık anısı gittikçe zayıfladı ve geriye yalnızca ortak tarih ve dil kaldı. Buna karşılık, doğal olarak, kan birliğine dayanan akrabalık bilinci "ülke" sakinleri arasında daha uzun süre devam etti. Böylelikle halk, "ülke"nin azçok sağlam bir konfederasyonuna indirgenmiş oldu. Büyük istilâlar döneminde Cermenlerin bu durumda bulundukları anlaşılıyor. Ammien Marcellin Almanlar için bunu açıkça söylüyor; halkların yasalarında bu her yerde belli oluyor; Saksonlarda bu gelişme aşaması daha Charlemagne zamanında vardı, Frisonlarda Frison özgürlüğünün çöküşüne dek.

Ama Roma toprakları içine göç, "ülke"nin kan birliğine dayanan örgütlenmesini de yıktı, bu, zorunlu olarak böyle olacaktı. Kabileler ve soylar olarak yerleşime niyetlenildiyse de, bu, olanaksızdı. Uzun göçler yalnızca kabileleri ve soyları değil, koca halkları bile birbirine karıştırmıştı. Ayrı ayrı köy topluluklarının kanbağına dayanan örgütlenmesi ancak zahmetle sürdürülebiliyordu; ve, bu yüzden de, bunlar, halkı oluşturan gerçek politik birimler haline gelmişlerdi. Roma topraklarındaki yeni "ülkeler" şimdiden buyruk gereğince (keyfî olarak) birden tüzel bölgeler olmuşlardı —ya da bunlar yerel koşullar sonucu belirlenmişlerdi—; her nasılsa, bunlar hızla bu niteliğe kavuştular.

Böylece halk dağılarak, her Mark kendi kendine yettiği için, kendi gereksinmelerini bizzat kendisi ürettiği, ve, üstelik, ayrı ayrı komşu Markların ürünleri hemen hemen

aynı olduğu için, aralarında iktisadî bağ bulunmayan ya da hemen hemen bulunmayan küçük köy toplulukları ortaklığına dönüşmüştü. Demek ki, bunlar arasında değişim olanakları pek sınırlıdır. Ve böyle yalnızca birbirinin aynı iktisadî çıkarları kuşkusuz bulunan, ama, bu yüzden de, ortak çıkarları olmayan küçük toplulukların bileşiminden oluşan bir halk, bu topluluklardan kaynaklanmayan, bunların karşısına yabancı olarak dikilen ve onları gittikçe daha çok sömüren bir devlet iktidarını ulusun varlığını sürdürmesinin bizatihî koşulu haline getirmiş olur.

Bu devlet iktidarlarının biçimi de bir an için topluluklarınki tarafından koşullandırılır. Asya'nın Arî halklarında ve Ruslarda olduğu gibi, komünün toprağı ortaklaşa ekip biçtiği, ya da hiç değilse, ayrı ayrı ailelere belli zaman süreleri için verdiği, bunun sonucu olarak da toprağın özel mülkiyeti henüz kurulmadığı yerlerde, bu devlet iktidarı, despotluk biçiminde ortaya çıkıyor. Cermenlerin istilâsına uğrayan Roma ülkelerinde ise, gördüğümüz gibi, şimdiden tımar biçimine, sahiplerinin serbest mülkiyeti biçimine sokulmuş olan yalnızca Markın ortak yükümlülüklerine bağımlı bulunan, tarlalar ve otlakların bireyler arasında paylaşımını buluyoruz.

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes*, s. 380-381

KARL MARX

FRANSIZ İŞGALİ SIRASINDA CEZAYİR'DE TOPRAK DÜZENİ*

C E Z A Y İ R

A. — *Fransız işgali döneminde Cezayir'de topraktan yararlanma tarzları.*

Lacroix, "Kuzey Afrika'nın Romalılarca İskânı ve Yönetimi", *Revue Africaine,* 1863, s. 381.

Gustave Boissière, *Afrika'da Roma Fetih ve Yönetiminin Bir Tarihi Taslağı,* Paris 1878.

* Bu metin Karl Marx'ın not defterinden alınmadır. Sözkonusu olan M. M. Kovalevski'nin *Komünal Toprak Sistemi; Dağılışının Nedenleri, Oluş Tarzı ve Sonuçları,* Moskova 1879, adlı kitabıdır. Rus tarihçisi Kovalevski, ilkel komün üzerine çalışmalarıyla ünlüdür. Auguste Comte'ün öğretilisiydi, bununla birlikte Marx'ın derin etkisi altındaydı. Marx'ı tanımamış olsaydı, "ne toprak mülkiyeti düzeni tarihiyle, ne de Avrupa'nın iktisadî gelişmesiyle" uğraşmayı düşünmeyeceğini söylerdi. Onun çalışmaları, sömürge yönetiminin arşivlerinden olduğu kadar, Londra ve Paris kütüphanelerinden sağlanmış çok zengin belgelere dayanıyordu.

İbni Haldun (Slane çevirisi), Berberlerin Tarihçesi.

Mercier (Fransızca), *Afrika Nasıl Araplaştırıldı?*, Paris 1874.

Aynı yazar, *Kuzey Afrika'da Arapların Yerleşişinin Tarihi.*

Rod Dareste, *Cezayir'de Toprak Mülkiyeti,* 1852.

Eugène Robe, *Cezayir'de Toprak Mülkiyeti Yasaları.*

Hanoteau ve Letourneux, *Kabili ve Kabililerin Töreleri,* 1873.

Leynardier ve Clausel, *Fransız Cezayir'i Tarihi,* 1846.

Cezayir yerlilerinin örf, âdet ve kurumları:

Cezayir'de *Türk egemenliği dönemi* için, *Revue Africaine*'den başka, özellikle önemli: Genty de Bussy, *Cezayir Kenti Naipliğinde Fransızların Yerleşmesi Üzerine,* 1833, Cezayir, forma halinde. *Revue Africaine*'de, bkz: "Benediktin Başpapazı Fray Diego de Haedo, ve Rahibi Fromesta'nın, Cezayir'in Topoğrafyası ve Genel Tarihi", İspanyolcadan çeviren Doktor Monnereau ve Bergbrugger, 1870.

Toprak mülkiyetinin arkaik biçiminin —Hindistan'dan sonra— *en önemli izlerini** koruyan *Cezayir*'dir.** *Bölünmeyen kabile**** ve *aile mülkiyeti* orada en yaygın

Marx'ın yapıtını okurken aldığı notlar çok ayrıntılıdır ve Kovalevski'nin yapıtının tamamını kapsamaktadır. İlk iki bölümü, Kuzey Amerika kızılderililerinin komünal toprak düzenine ve İspanyol fatihlerinin güttükleri toprak politikasına ayrılmıştır. İzleyen beş bölüm Hindistan'la ilgilidir ve son iki bölüm de, —burada yayınladığımız— Cezayir'deki toprak ilişkileri ve Fransız sömürgecilerinin bu alandaki politikalarını ele almaktadır.

İtalik pasajlar Marx'ın notlarında altını çizdiği pasajlardır. Küçük puntolarla büyük harfli pasajlar onun yorumlarıdır. —*Ed.*

* Elyazmasında "kalıntılar" sözcüğü buraya yazılmış ve sonra Marx tarafından silinmiştir. —*Ed.*

** Kovalevski'nin metninde: "yararlanma rejimi". —*Ed.*

*** Bu elyazmasında Marx, ailenin üstündeki Cezayir toplumsal birimlerini ifade etmek için iki sözcük kullanıyor. Bu iki sözcük: *Geschlecht* ve *Stamm,* Kovalevski'nin kullandığı Rusça *rode* ve *plemia* sözcüklerinin çevirisidir. Bunlardan ilki burada *kabile* sözcüğüyle, ikincisi *aile kolu* sözcüğüyle ifade edilecektir. —*Ed.*

biçimdi. Yüzyıllarca süren Arap, Türk ve son olarak Fransız egemenliği —en son dönem dışında, *resmen 1873 yasasından beri** — *kana dayanan örgütlenmeyi* ve ondan doğan toprak mülkiyetinin** *bölümsüzlüğü ve başkasına devredilmezliği* ilkelerini yıkamadı (197).

Cezayir'de *bireysel ve kolektif toprak mülkiyeti*; bunlardan birincisi herhalde *Roma yasasının etkisiyle* meydana gelmiştir; bu bireysel toprak mülkiyeti kent nüfusunun başlıca mevcudunu oluşturan *Maures* ve *İbranilerde**** olduğu gibi *yerli Berberlerde* de bugün egemen durumdadır. Berberler arasında bazıları, kuzeyde Akdeniz kıyılarında yaşayan Kabiller diye adlandırılanlar, kabile ve komün mülkiyetin** birçok izlerini korumaktadırlar; bunlar hâlâ *aile mülkiyetinin devredilmezliği* kuralına sıkı sıkıya bağlı kalarak halen bölünmemiş aileler durumunda yaşamaktadırlar. Berberlerin büyük kesimi Arapların dilini, yaşayış tarzını, *toprak düzeninin özelliklerini* benimsemişlerdir (197-198). Kabile biçimi başta olmak üzere kolektif mülkiyet** biçimleri hiç kuşkusuz *Araplar tarafından getirilmiştir. (loc. cit.)*

7. *yüzyılın ilk***** yarısında* Arapların Cezayir'e saldırısı ve işgali, ama *koloniler kurmuyorlar*, dolayısıyla yerel kurumlar üzerinde bir etkileri yok; ama:

11. yüzyılın ortasında Berber başlarından birinin Bağdat Halifeliğine[57] gönüllü olarak boyun eğmesi; *Cezayir'in kuzeyine* yerleşen ilk Araplar *Hilal*ler ve *Solen*ler oldu. Yerli Berberler ile dostça ilişkilerin bulunmaması***** 11. yüzyılın sonlarında tek bir Maure impara-

* 26 Temmuz 1873 yasası, kabilelerin komünal mülkiyetini tasfiye etmeyi amaçlıyordu; bu yasa, müslüman halkın kitle halinde mülksüzleştirilmesine yolaçtı. —*Ed.*

** Kovalevski'de: "yararlanma". —*Ed.*

*** Yani Yahudiler. —*Ed.*

**** Kovalevski'de: "ikinci". —*Ed.*

***** Kovalevski'de: "yerli halktan birlik halinde direniş". —*Ed.*

torluğunun kurulmasıyla geçici olarak durdurulan Arap fethine, aralarında *Cezayir* olmak üzere Afrika'nın kuzey kıyılarındaki tüm ülkelerine birbiri ardından boyun eğdirme olanağını sağladı. Kendi aralarındaki çatışmalarda küçük *Berber beyleri* çok kez yardım için *Arap milislerine* başvurdular, ve onların desteğini ödüllendirmek için *bundan böyle kendileri yararına askerî yükümlülük kabul etmeleri* koşuluyla *onlara önemli toprakların tam mülkiyetini devrettiler*. Böylece daha *12. yüzyılın sonlarında bugünkü Cezayir*'in *Tell* diye adlandırılan *kıyı kesiminde* birçok Arap kolonileri yerleşmiş bulunuyordu. *14. yüzyıl sonunda Arap kabilelerinin kısmî olduğu kadar genel göçleri* de tam olarak durdu. *İşte bundan ötürü bu kabileler halen bundan beş yüzyıl önce yaşadıkları yerlerde oturmaktadırlar.* Yerli halka karışarak, Araplar, daha o dönemde şimdi de yaşamakta oldukları, *tüm Kuzey Afrika kıyısını** işgal ettiler. Arabistan'dan getirmiş oldukları *çobanlık yaşamı,* işgal ettikleri ülkenin fiziksel karakteristikleri içinde yeni bir gelişme olanağı buldu. Hiç bir büyük dağın kesmediği Kuzey Afrika platosu geniş otlaklar bakımından zengindir (199).

Bu otlaklar ilk Arap iskânından bugüne dek, *onları bir uçtan bir uca aşan göçebe kabilelerin bölümsüz mülkü olarak kaldı*; kabile mülkiyeti** bu Araplarda kuşaktan kuşağa devrolunur. Bu düzen ancak şu değişikliklerden sonra değişikliğe uğradı: 1. *Kabilenin* (*zamanla*) *birkaç kola bölünmesi*; 2. *Yabancı kabilelerden olan üyelerin kabileye alınması. Dolayısıyla*: (yüzey bakımından) ikincil önemdeki toprak parçalarının kabile *otlaklarından**** ayrılması ve bazı yerlerde *kabile mülkiyetinin* yerini

* Kovalevski'de: "Cezayir'in". —*Ed.*
** Kovalevski'de: "yararlanma". —*Ed.*
*** Kovalevski'de: "*plemia*'ların". —*Ed.*

komşuluk mülkiyetinin *başka bir deyişle* komünal mülkiyetin alması (200).

Kabillerde Arap etkisiyle gelişen *toprak sistemi Arap sisteminden kabile mülkiyetinin ilkel tipinden daha fazla uzaklaşmasıyla* ayırdedilmelidir. *Kuşkusuz onlarda da aynî haklar ve yükümlülükler için kolektif sorumluluk*; topluluğun fonlarıyla, eti, topluluğu oluşturan aileler arasında paylaşılmak üzere, öküzlerin, keçi ve koyunların satın alınması seyrek raslanan bir şey değildir. Kabilelelerin hukukî ve yönetimsel özerkliği de onların bildikleri bir şeydi; kabile konseylerini miras davalarında hakem olarak hareket ederken görüyoruz; ancak kabile yetkilileri bir kimseye kabileler arasında gidip yerleşme izni verebilir; onların izni olmaksızın, kabileye yabancı hiç kimse, mülk edinemez; malaz halindeki toprakları, bunları tarıma elverişli hale getirmiş olan ve ardından üç yıl işlemiş bulunan kimseler arasında mülk olarak bölüştüren gene bu yöneticilerdir (200). *Üstelik*: Kabillerde *otlak ve ormanlar,* komünal işletme düzeni altındadır; *ekilebilir toprağa gelince, yakınların ve müttefiklerin satışta yeğ tutulma hakkı, kabile ya da komün* adına satın alma* hâlâ var. *Üyelerinden biri tarafından bırakılan mallar* üzerine tüm topluluğun miras hakkı; bu hak ayrı ayrı aile kollarının "*Yasa*"ya —*âdetlere dayanan kurallara*— göre değişik biçimde çözümlenir. Bazı *kabile kollarında* —köy— ölenin kardeşleriyle birlikte mirasçı olur; başka yerlerde *altıncı dereceye kadar herhangi bir başka yakının bulunmadığı durumlarda buna olanak vardır* (201). ÖTE YANDAN, Kabillerde yalnızca aile (*loc. cit.*) ve *bölümsüz* aile *tarıma elverişli topraklarla ilgili olarak hak sahibi* görünür, demek ki toprağın *sahibi olan bölümsüz ailedir, aile*; *babayı, anayı, oğullarını, onların karılarını,*

* Kovalevski'de: "komşu". —*Ed.*

onların çocuklarını ve *çocuklarının çocuklarını* (TORUNLAR), *amcaları, halaları, yeğenlerle amca ve hala çocuklarını içerir.* Alışıldığı üzere ailenin malları, aile üyelerinin tümünün seçmesiyle en yaşlı olan tarafından yönetilir. O, satın alır ve satar, toprakları icara verir, ya da icarla tutar, ekimi ve tahıl ürününün kaldırılmasını yönetir, ticaret anlaşmaları yapar, aile adına ödemelerde bulunur, alacakları toplar; *onun yetkileri hiç de sınırsız değildir*; önemli konularda, özellikle *taşınmaz* malların alımında ve satımında *tüm aile fertlerinin görüşünü almak* zorundadadır. Bunun dışında, aile mallarına engelsiz tasarruf edebilir. Eğer onun yönetimi, ailenin çıkarlarına ters düşerse, aile *onu azletmek ve yerine yeni bir yönetici atamak* hakkına sahiptir (202). *Bölümsüz ailenin ev işleri tümüyle en yaşlı kadının* (HIRVATLARLA KARŞILAŞTIR) *ya da onu yönetmeye en ehil olanın elindedir,* bunlar her seferinde ailenin bütün fertlerince seçilir; *kadınların* bu görevi birbiri ardından *nöbetleşe* yerine getirmeleri de seyrek raslanan bir durum değildir (*loc. cit.*). *Aile,* üyelerinden herbirine *iş aletleri,* bir *ateşli silah,* ticaret ya da zanaat için gerekli *sermayeyi* verir. Üyelerden herbiri aile için çalışmak zorundadır. Yani emeğinden sağladığı tüm geliri aile reisinin eline teslim etmelidir, yoksa aileden kovulur. BİREYSEL* *mülkiyete* gelince, *erkekler* için bu —*taşınır mallar* olarak— giysiler; *kadınlar* için de her günlük giysiler (Letourneux ile karşılaştır) evlendikleri gün ÇEYİZ olarak (YA DA hediye olarak) aldıkları *süs eşyası; lüks giysiler ve değerli kolyeler* bunların dışındadır: bunlar ailenin ortak mülkiyetidir ve kadınlardan herbiri bunların yalnızca kullanma hakkına sahip olabilir (GÜNEY SLAVLARLA karşılaştır). *Aile üyelerinden bi-*

* Kovalevski'de: "özel". —*Ed.*

rine hibe ya da miras yoluyla geçen *taşınmaz mallara* gelince, bunlar BİREYSEL* *mülkiyet* sayılır, ama bundan bütün aile yararlanır (*loc. cit.*). Eğer aile kalabalık değilse, *yemekler bir sofrada yenir* ve *aşçılık görevini* kadın üyeler sırayla yerine getirirler. Yemek hazır olunca her aile ferdine *evin sahibesi* (KADIN aile reisi) tarafından dağıtılır (*loc. cit.*).

Eğer aile kalabalıksa, erzak, et hariç, *her ay paylaşılır,* et belli olmayan zaman aralarıyla satın alındığında ya da hayvan kesildiğinde aile bireyleri arasında çiğ olarak üleşilir. Erzağın dağıtımında, aile reisi, üyeler arasında *tam bir eşitlik* gözetir (202, 203). Ve sonra: kurum olarak kan davasının varlığı: aile bireylerinden herbiri sorumlu tutulabilir, yani *başka bir aile üyesi tarafından işlenmiş olan cinayetin bedelini kendi hayatıyla ödeyebilir. Kabillerdeki bölümsüz aile, hem kişilerin hem de malların birliği* halinde *canlı bir olay olarak kalmaktadır.* Ölürken, aile babaları, çocuklarına bölümsüzlük düzeni içinde kalmalarını buyururlar (203). Bununla birlikte *pratikte,* ayrılma ve paylaşım ender değildir; halkın bilgeliğine inanacaksak, bunun başsorumlusu *kadınlardır*; *bir Kabil atasözü*: "*yatakta çok laf, aileyi bölünmeye götürür*". *Aile mallarının paylaşımı,* genellikle, miras paylaşımı kuralları gereğince uygulanır. Çok kez sadece *akrabalık derecesi değil, bir özel kişi tarafından ortak servete yapılan katkının önemi* gözönünde tutulur. *Paylarda eşitlik* ancak *tahıl, zeytinyağı vb. yıllık erzağın* üleştirilmesinde uygulanır (*loc. cit.*). *Paylaşımdan* daha yaygın olan, *topluluktan ayrılmadır, ki örf ve âdet hukukuna göre bunu her üye isteyebilir.* Bu durumda kendisine *yasal kalıtım* yoluyla geçecek olan pay ve ayrıca ailenin tasarrufuna sunmuş olduğu *bireysel mallar* verilir. Üye-

* Kovalevski'de: "özel". —*Ed.*

lerinden birinin gitmesinden sonra aile topluluğu, eskiden olduğu gibi bölümsüz haliyle yaşamını sürdürür (203-204).

Demek ki, *bireysel mülkiyet Kabillerce tanınıyorsa da,* bu, ancak *istisnaîdir.* Orada, her yerde olduğu gibi *bireysel mülkiyet kabile, topluluk* ve aile mülkiyetinin yavaş yavaş dağılıp çözülmesi sürecinin ürünü olarak* görünmektedir (204).

Her yerde olduğu gibi burada da iç nedenlerin sonucu olan *toprak düzeninin kolektif biçimlerinin* bozulması, Cezayir Araplarında ve Kabillerinde *16. yüzyıl sonlarında Türklerin fethiyle* önemli ölçüde hızlandı. Türkler, kendi yasalarına göre genel kural olarak ülkeyi *eski sahipleri olan kabilelerin elinde* bıraktılar, ama o zamana kadar kabilelere ait olan *işlenmemiş toprakların önemli bir kesimi beylik arazi* haline getirildi. Bu topraklar —hauş ya da azib-el-beylik (bey toprakları) diye adlandırılarak— Türk hükümeti hesabına işletildi. *Ora beyleri,* bu maksatla *devlet hazinesinden fonlar, çekim hayvanları ve tarım aletleri* edindiler ve *yerli halk da ürünü kaldırmak için gerekli el emeğini sağladı.* Bununla birlikte, beylik topraklarının *büyük bir kesimi doğrudan doğruya hükümetin yönetimi altında kalmadı;* bu topraklar, *bir kesimi her yıl devlet hazinesine nakit olarak belli bir miktar vergi ödemek zorunluluğunda tutulan çiftçilere, bir kesimi de beylik yönetimine bazı aynî yükümlülükler altında tutulan çiftçilerin eline teslim edildi.* Demek ki, *çiftlik toprakları iki kategoriye giriyordu:* 1. *nakit olarak rant ödeyen** "azel";* 2. *aynî yükümlülük altına giren "tuizza".* Bu iki cins çiftçi, ancak, *toprağı işlemek koşuluyla* kabul edilir. Eğer toprak üç yıl süreyle işlenmezse, toprakları kendilerinden alınıp hazine tarafından üçün-

* Kovalevski'de: "köyün". —*Ed.*
** Kovalevski'de: "bir kira bedeli". —*Ed.*

cü şahıslara veriliyordu (204-205).

Ayaklanmalara karşı korunmak için, Türkler, hâlâ mevcut olan yerel milisten başka askerî koloniler kurdular (KOVALEVSKİ, HİNT JAGİR'LERİYLE —ORANLAR SAKLI KALMAK ÜZERE— KIYASLANABİLİR BİR ŞEY OLABİLECEĞİ GİBİ, YERSİZ BİR BAHANE İLE, BUNLARI HAKSIZ OLARAK "FEODAL" DİYE NİTELENDİRİYOR); bunlara *zmala*[56] deniyordu. Demek ki, bunlar, yerli halkın ortasında kurulmuş, yavaş yavaş *Arap* ve *Kabil* süvarilerince takviye edilen *Türk askerî kolonileriydi.* Her koloni üyesi hükümetten toprağı ile birlikte gerekli *tohumluk,* bir *at* ve bir *tüfek* alıyordu; buna karşılık, *bölgenin —kaidliğin— sınırları içinde ömrü boyunca askerlik hizmeti görmekle yükümlüydü.* Bu hizmet, onun toprağını vergi dışı kılıyordu. Verilen *toprağın büyüklüğü* sahibinin üstlendiği yükümlülüklere göre değişiyordu; bütün *bir bölgü toprak* ilk çağrıda *Türk süvarisi saflarında* hazır bulunmayı zorunlu kılıyordu; *yarım bölgü* sadece *piyadede* hizmeti zorunlu kılıyordu (205-206).

Bir *zuca** ekilebilir toprak bir bütün bölgü sayılıyordu; zmala üyelerine "mahzen"[59] deniyordu (206).

Askerî kolonilerin topraklarının tuttuğu alanların yüzeyi, ayaklanan ya da sadece ayaklanmasından kuşkulanılan kabilelerin mülkünün *zoralımı sonucu* kuşaktan kuşağa genişledi. *Zoralıma uğrayan toprakların büyük kesimi,* beylerin aracılığıyla, yetkililer tarafından *piyasada satılmaktaydı.* (Romalılar tarafından başlatılan) *toprağın özel mülkiyet*inin** ileri atılımı bundan ileri gelir. Alıcılar daha çok Türk ahaliden özel kişilerdi. Böylece yavaş yavaş *önemli bir özel toprak sahipleri kategorisi* doğdu; tapuları yalnızca *vergi yönetiminin*** bir makbu-*

* Yaklaşık 10 hektar. —ç.
** Kovalevski'de: "yararlanma". —*Ed.*
*** Kovalevski'de: "sandık". —*Ed.*

zundan ibaretti, bu makbuz *toprak bölgüsünün pazarda satışını* ve *alıcı tarafından gereken tutarın yetkililere ödendiğini* kaydediyordu; bu makbuzlara "beyt-ül-mal"* denirdi, hukuk bakımından öteki toprak** belgeleri (satın alma, bağış, rehine koyma belgeleri) kadar geçerli idi (206). *Türk hükümeti, aynı zamanda, özel mülkiyetin, dinsel kurumlar ya da hayır kurumlarının elinde toplanmasını geniş ölçüde* teşvik etti. Vergilerin ağırlığı ve hükümetin zoralıma kolayca başvurması, *özel toprak* sahiplerini sık sık *kendi tapularını* bu cinsten kurumlara devretmeye, yani "*vakıf*"lar ya da "*habus*"lar kurmaya doğru itti. [*Malikî* doktrininin[60] yorumunda Cezayir'in en büyük otoritelerinden biri olan *Sidi Halil,* özel şahısların şu ya da bu toprağın, şu ya da bu geliri *yalnızca miras yoluyla geçebilen mülkiyet olarak değil,* ama *ömürboyu geçici intifa hakkı* olarak da devredilebileceğini kabul eder.] Bu mallar, sırf bu yüzden, vergi dışı kalıyor ve zoralımdan kurtulmuş oluyordu; devir, "vakıf" olarak verilen toprağın eski sahibinin bu toprağı *ömrü boyunca kullanması* koşuluyla, ama daha çok kullanımın miras yoluyla geçebilmesi koşuluyla yapılıyordu; karşılığında vakıfa karşı *nakit ve aynî olarak yükümlülük* (ROBOTZAHLUNG) altına giriyordu (206-207). [*Başlıca belgeler* Cezayir Tarih Derneği tarafından yayınlanan *Revue Africaine*'de; bkz: örneğin 1861 yılı için.]

Türk egemenliği, (Büyük Moğol yönetiminin çöküşü dönemindeki) Hindistan'dan farklı olarak, bir feodalleşmeye yolaçmadı.*** Buna engel olan, Cezayir'de *sivil ve askerî yönetimin güçlü biçimde merkezileştirilmiş* olmasıdır; bu merkezileşme *yerel görevlerin kalıtım yoluyla*

* *Beyt-ül-mal:* "Hazine", "maliye". Özellikle gerekli belgeleri vererek devlet topraklarının satışını düzenlerdi. —*Ed.*

** Kovalevski'de: "feodal". —*Ed.*

*** Kovalevski tersine şöyle diyor: "Analoji... ister istemez göze çarpıyor." (sayfa 207-208). —*Ed.*

*kuşaktan kuşağa geçecek biçimde toplanması** ve bu görev sahiplerinin, deylerden hemen hemen bağımsız büyük toprak sahipleri durumuna gelmesi *olanağını* ortadan kaldırıyordu. Genellikle kendi bölgelerinde vergi toplama yetkisini iltizamla almış bulunan yerel *deyler ve kaidler ancak üç yıl görevde kalıyorlardı. Bu, yasanın sıkı bir emriydi* ve pratikte ise *daha da kısa süreler içinde* uygulanıyordu. BÖYLECE Türk hükümeti "komünal" mülkiyetin zararına olarak özel mülkiyetin gelişmesini YALNIZ Araplarda kolaylaştırdı. Milletvekili Warnier'-nin *Ulusal Meclis*'inden (yasama organı, 1873) sağladığı *istatistik* bilgilere göre, *Fransız fethi* sırasında *Tell*'de, yani kıyı bölgesinde *toprak durumu* şöyle idi:

Beylik topraklar: *birbuçuk milyon hektar*; tüm gerçek müminlerin ortak malı olarak devletin tasarrufundaki topraklar (Bled-el-İslâm): üç milyon hektar ekilmemiş toprak; Mülk (özel mülkiyet): üç milyon hektar, bunun birbuçuk milyon hektarı *Roma çağından* beri Berberler arasında paylaştırılmış ve *Türk* egemenliği altında özel mülk edinme yoluyla buna eklenmiş olan birbuçuk milyon hektar.**

Arap kabilelerin bölümsüz kullanımında (arş): *beş milyon* hektar.

Sahra'ya gelince, bir kesimi bölümsüz aile mülkiyeti, bir kesimi de özel mülkiyet olan sadece vahalardaki üç milyon hektar; Sahra'nın geri kalan kesimi, yirmiüç milyon hektar, baştanbaşa bir kum çölüdür (208-209).

B. — *Fransız yönetimi ve bu yönetimin yerli halkta kolektif toprak mülkiyetinin gerilemesi üzerine etkisi.****

* Kovalevski'de: "işlem". —*Ed.*

** Kovalevski'nin metninde şöyledir: "Özel mülkiyet (mülk) Roma egemenliği zamanından beri Berberler arasında bölüşülen üç milyon hektarı ve Türklerin egemenliği zamanında mülk edinilmiş olan 1.500.000 hektarı kapsıyordu." (s. 208). —*Ed.*

*** Kovalevski'nin bu bölümünün başlığı şöyledir: "Fransa'nın Ceza-

Ulusal Meclis Yıllıkları'nda görüşme tutanakları 1873, c. XVII, Paris 1873, c. XVIII (n° 1770).

Ulusal Meclise Bay Warnier'nin Raporu (1873).

Perron, *Halil İbni İshak'ın Müslüman Hukuk Bilimi Özeti,* Arapçadan çeviri.

Bir Genel Kolonileşme Planı Tasarısı, Cezayir 1863.

Yasama Meclisi Komisyonu Adına B. Didier'nin İlk Raporu, 1851 (Eugène Robe'un *Cezayir'de Taşınmaz Mülkiyet Yasaları* adlı kitabında).

Cadoz, *Müslüman Melikî Hukuku,* Paris 1870 (*Cadoz Perron'un ve kendisini şarkiyatçı diye adlandıranların çoğunun hukuk bilgisizliğini ortaya koyuyor*).

(FRANSIZ BURJUVASININ GÖZÜNDE) *özel toprak mülkiyetinin kurulması* siyasal* ve toplumsal alanlarda her ilerlemenin vazgeçilmez koşuluydu. "Kafalarda komünist eğilimleri teşvik eden bir biçim olan" *komünal mülkiyetin korunması* (Ulusal Meclis görüşmeleri, 1873) sömürge için olduğu kadar, metropol için de tehlikelidir; aile mülkiyetlerinin paylaşılması teşvik ediliyor, hatta buyururcasına teşvik ediliyor; birincisi, *boyun eğmiş olan, ama her zaman ayaklanma eşiğinde bulunan kabileleri zayıflatmak için;* ikincisi, *toprakları sonradan* yerlilerin elinden Avrupalı kolonların eline *geçirmenin biricik yolu* olarak (210-211). 1830'dan bugüne dek *rejimin* birbirini izleyen tüm değişik aşamaları boyunca Fransızlarca izlenen politika. *Araçlar* sık sık değişti, *amaç* hep aynı kaldı: *alım-satım özgürlüğü yoluyla yerli halkın kolektif mülkiyetinin*** *yok edilmesi,**** bu da mülkiyetin *sonunda Fransız kolonlarının eline geçmesini* kolaylaştırıyor (*loc. cit.*). Yasa tasarısının *tartışılması nedeniyle,* milletvekili *Hum-*

yir'deki toprak politikası ve bu politikanın yerli halkta toprağın ortaklaşa mülkiyetinin çöküşü üzerindeki etkisi." (s. 208). —*Ed.*

* Kovalevski'de: "ekonomik". —*Ed.*

** Kovalevski'de: "komünal". —*Ed.*

*** Kovalevski'de: "biçim değiştirme". —*Ed.*

bert 30 Haziran 1873 oturumunda şöyle diyordu: "Bu yasa, hepsi de *Cezayir'in Arap toprakları üzerinde bireysel mülkiyetin örgütlenmesini hazırlamayı amaçlayan* bir dizi buyrultu, kararname, yasa ve senato kararının mutlu sonucudur." (*loc. cit..*)

Cezayir'in bir parçasını ele geçirdikten sonra *Fransızların ilk tasası, işgal edilmiş olan toprakların en geniş kesimini, hükümetin* (Fransız) mülkiyeti ilân etmek oldu. Bahane: *imamın* yerli halka ait toprağı ulusal "vakıf" ilân etme hakkı bulunduğu yolunda müslümanlar arasında yaygın öğreti; ki, bu, hem malikî hukuku, hem hanefî hukuku tarafından tanınan imamın *doinium eminens*'sidir.* Ama bu hukuk yalnızca tebaadan vergi (salma) alınmasına izin verir [bkz: Perron, Halil İbni İshak'ın *Müslüman Hukuk Bilimi Özeti* çevirisi, c. II, s. 269 vd. vb.]. Ve bu, diyor Halil, "*peygamberin sülâlesinin ve tüm müslüman topluluğun* gereksinmelerini karşılayacak araçları korumak** içindir". *Louis-Philippe*, imamın, ya da daha doğrusu boyun eğdirilen deylerin mirasçısı olarak, yalnızca *Beylik* topraklara değil, —*komüne* ait *otlaklar, ormanlar ve boş topraklar* dahil— işlenmemiş tüm topraklara da elkoyuyor (212).

AVRUPA DIŞI BİR YABANCI HUKUK, İŞLERİNE YARADI MI, AVRUPALILAR —BURADA MÜSLÜMAN HUKUKUYLA İLGİLİ DURUMDA OLDUĞU GİBİ— SADECE BU HUKUKU —HEMEN!— TANIMAKLA KALMAZLAR, AMA ONLAR BU DURUMDA OLDUĞU GİBİ SADECE KENDİ YARARLARINA OLMAK ÜZERE "BU HUKUKUN YORUMUNDA DA YANILIRLAR". FRANSIZLARIN HAYVANCA YIRTICILIĞI BESBELLİ: eğer hükümet tüm ülkenin ilk sahibi idiyse ve öyle kalıyorduysa, *yazılı belgelerle* haklarını kanıtlaya-

* En büyük yetki. —ç.
** Kovalevski'de: "elde etmek". —*Ed.*

madıklarına göre Arap ve Kabil kabilelerin şu ya da bu toprak üzerindeki iddialarını tanımak zorunluluğu yoktu. Böylece: bir yandan *önceki komün toprakları sahipleri, hükümete ait bir mülkün geçici işgalcileri* durumuna düşmeleri; öte yandan, *kabilelerin elindeki toprağın büyük kesimlerinin zorbalıkla talanı,** ve buralara Avrupalı kolonların yerleştirilmesi.*** *8 Eylül 1830, 10 Haziran 1831* tarihli bu doğrultudaki *karar* vb.. *Kantonlar sistemi,* buradan doğmaktadır, yani kabile topraklarının ikiye bölünmesi: bir kesimin kabile üyelerine bırakılması, öteki kesime, Avrupalı kolonların yerleştirilmesi için *hükümetçe* elkonulması. *Komünal topraklar* —Louis-Philippe zamanında— *sömürgede kurulan sivil-askerî yönetimin* serbest tasarrufuna bırakıldı. 21 Temmuz 1846 buyrultusuyla, Cezayir kenti bölgesinde, Blida, Oran, Mostaganem ve Bône belediyelerinde özel toprak mülkiyeti tam tersine dokunulmaz ilân edildi; ama burada da Fransız hükümeti sadece *medenî yasasında* yazılı durumlarda değil, ama aynı zamanda *eski koloni alanlarının genişletilmesinin ya da askerî savunma için yeni kolonilerin kurulmasının* gerektirdiği her durumda, ya da sahiplerinin kendilerine ait toprakları işlememeleri yüzünden *hazinenin çıkarları* zarar gördüğü hallerde *zoralım hakkını* koruyordu (212, 213) *8 Eylül 1830, 10 Haziran ve 11 Temmuz 1831, 1 ve 3 Aralık 1840 kararları; 31 Ekim ve 28 Kasım 1845, 1 Ekim 1844, 21 Temmuz 1846 tarihli krallık buyrultuları.*

(ÖZEL) toprak edinen *Fransızların çoğunluğu hiç de* bu toprakları işlemeyi düşünmüyorlardı; *toprakları küçük parçalar* halinde *yeniden satarak* spekülasyon yapıyorlardı; *gülünç denecek kadar düşük fiyata* satın almak, göreli yüksek fiyata *yeniden satmak,* onlara *serma-*

* Kovalevski'de: "ilhak". —*Ed.*
** Kovalevski'de: "halk iskânı". —*Ed.*

yeleri için verimli bir yatırım gibi görünüyordu. Bu BAYLAR, kabile mülklerinin başkasına mal edilemezliğini hiç hesaba katmaksızın, tek tek ailelerle satın alma mukaveleleri yapmakta acele ediyorlardı. FRANSIZ ÇAKALLARININ GELİŞİ İLE birdenbire yükselen spekülasyon hummasından yararlanarak ve Fransız hükümetinin ülkeyi uzun zaman elinde tutamayacağını hesaplayarak, yerliler, çok kez şu ya da bu toprak parçasını, ya da *hiç mevcut olmayan* bir toprağı, *ya da kabilenin kolektif malları arasında bulunan* bir bölgüyü *aynı zamanda* iki ya da üç alıcıya birden devrediyorlardı. *Mülkiyet belgelerinin* mahkemeler huzurunda *tahkikine* kalkışılınca satılmış olan arazinin *dörtte-üçünden fazlasının aynı zamanda* başka başka kişilere ait oldukları ortaya çıktı (*Bir Genel İskân Planı Tasarısı* adındaki broşürün *özetine* bakınız, Cezayir 1863, not II, s. 214). Ne yaptı Fransız hükümeti? REZİLLİK! *Bütün yasa-dışı devir işlemlerini resmen tanıyarak törenin çiğnenmesini onaylamakla* işe başladı! *1 Ekim 1844 tarihli yasada* [MÜSLÜMAN HUKUKUNUN YANLIŞ BİR YORUMUNA DAYANARAK, KENDİNİ CEZAYİR TOPRAĞININ TEK BAŞINA SAHİBİ İLÂN EDEN BU AYNI BURJUVA HÜKÜMET] Müslüman yasası gereğince taşınmaz malların devredilemeyeceğine göre "BİR YERLİNİN RIZASIYLA bir Avrupalı lehine HİÇ BİR TAŞINMAZ MÜLKİYET GEÇİRME BAĞITININ (HATTA YERLİ KENDİSİNE AİT OLMAYAN BİR MÜLKÜ SATMIŞ OLDUĞU HALDE BİLE! K. M.) bozulamayacağını" İLÂN ETTİ. KOLONLARIN ÇIKARLARINDAN BAŞKA, hükümet, *komünal kabile örgütlenmesini çökerterek* boyun eğdirilen halkın zayıflatılmasını da amaçlıyordu (Milletvekili *Didier,* 1851'de, *Ulusal Meclise* verdiği bir raporda şöyle diyordu: "*Kan-bağı üzerine kurulu komünal toplulukların yıkımını hızlandırmalıyız:* bizim egemenliğimize karşı muhalefetin

önderleri burada bulunuyor." (214-216)). Ayrıca, halkı kendisine karşı ayaklandırmak korkusu, *hayalî mülkiyet belgeleri üzerine yapılan spekülasyonun* kaçınılmaz olarak körüklediği sarsıntılara karşı para *piyasasını gelecekte güvene almak* isteği, Fransız hükümetini, kendi iskân (kolonizasyon) sistemini uygulamaktan vazgeçmeye sevketti. Buna bir de şu ekleniyor: Araplar, çoğu durumda, *kısmen Avrupalı kolonlardan, kısmen de hükümetin kendisinden,* kendilerinden devralınmış ya da gaspedilmiş bütün toprakları geri satın almayı başardılar. Kantonlar kurma sistemi işte böyle gürültülü bir fiyasko ile son buldu. O *dayanıklı capcanlı kabile-komün toprak mülkiyeti** tarzının gerçeğini ORTAYA ÇIKARTAN İŞTE BU GİRİŞİMDİR. Artık onu tanımamak yetmiyordu, onu tasfiye etmek için somut önlemlere geçmek gerekti (216). 22 Nisan 1863 tarihli *senato kararı* bunu hedef tutuyordu; bu karar, *kabilelerin işgalleri altındaki toprakları üzerinde mülkiyet hakkını* tanıyordu, AMA BU KOLEKTİF MÜLKİYET *yalnızca aileler arasında değil,* aynı zamanda, *aile üyeleri arasında da* paylaşılmalıydı: Danıştay tarafından yasa tasarısını savunmakla görevlendirilen general *Allard,* senatoda, "Hükümet, *politikasının genellikle, reislerin etkisini azaltmak ve kabilenin dağılıp ufalanması doğrultusunda olması gerektiğini* hep gözönünde bulunduracaktır. Hükümet, senato kararına karşı çıkanların karşısına çıkarmak ister göründükleri şu *feodalite heyulâsını* 'böylelikle yok edecektir. ... *Bireysel mülkiyetin kurulması, Avrupalıların kabileye el atmaları ... dağılıp ufalanmanın en güçlü* araçlarından biri olacaktır." 1863 senato kararının II. maddesi, yakın bir gelecekte, imparatorluk kararnamesi ile: 1° *kabile 'topraklarına sınır konmasını;* 2° komün mülkü niteliğini koruyacak

* Kovalevski'de: "yararlanma". —*Ed.*

olanlar dışında *Tell ve öteki tarım bölgelerindeki toprakların her kabilenin çeşitli duarları arasında paylaştırılmasını;* 3° *bu duarların üyeleri arasındaki* olanaklı ve uygun görülen her yerde *bireysel mülkiyetin yerleştirilmesini* öngörüyor. Napoléon III'ün bizzat kendisi de bu üçüncü noktaya karşı idi: Mareşal MacMahon'a[61] yazdığı 1865 tarihli mektuba bakınız (s. 217, not 2). Danıştayın onayı ile çıkartılan bir hükümet buyruğu ile Badinguet *paylaştırmayı yürütmek* için *özel komisyonlar kurulmasını* emretti; her komisyon *başkan* olarak bir tuğgeneral ya da bir albaydan, bir *kaymakam*, ya da *il danışmanından, bir mülkî ya da askerî büro görevlisi* Araptan, bir bey yurtlukları yönetimi memurundan oluşuyordu. Komisyon üyelerinin atanması Cezayir kenti genel valisine bırakılmıştı; yalnız başkanların atanması doğrudan doğruya imparator tarafından onaylanıyordu; *alt-komisyonlar* Cezayir'in yerel yönetiminde çalışan görevlilerden oluşuyordu (*23 Mayıs 1863 Kamu Yönetimi Yönetmeliği*). *Alt-komisyon* tüm hazırlık çalışmalarını yapmakla görevliydi: kabile *sınırlarının, bu sınırlar içindeki herbir kesimin, tarıma elverişli toprakların ve otlakların ve nihayet kabile bölgesi alanı içinde bulunan özel ve beylik mülklerinin* tam ve kesin olarak saptanması için *verilerin toplanması.* Sonra komisyon işi ele alıyor: bölünmeye uğrayacak olan aile topraklarının sınırlarının komşu kabile delegelerinin huzurunda, yerinde belirlenmesi; öte yandan: *özel toprak sahipleri* ile (kabile alanının içinde bulunanlar) ve kabile arasında gönül hoşluğuyla yapılan anlaşmaların doğrulanması; ve son olarak da: komşu kabilelerin kendilerine verilmiş olan mülklerin sınırlarının haksız olarak saptandığı yolunda yakınmaları halinde adlî *kararlar.* Komisyon, almış olduğu bütün önlemlerden EN SON MERCİ OLARAK KARAR VEREN Cezayir genel valisine hesap vermelidir (s. 218); bkz: 23 Mayıs 1863 tarihli

yönetmeliğin tam metni, s. 218-219.

CEZAYİR'DE "ÖZEL MÜLKİYET" HAKKINDA YASA TASARISININ HAZIRLIK KOMİSYONU BAŞKANI Warnier'nin, 1873 *Ulusal Meclisine* sunduğu rapora göre (*Ulusal Meclis Yıllıkları*'na bakınız c. XVII, Ek n° 1770), toplam = 700 —mülk üzerinden 400 daha 1863 ile 1873 arasında kabilelerin bileşimine giren babadan hısım birlikler arasında— yani herbiri sınırları iyice belirli birer toprak alan (kan yoluyla) yakın akrabalar arasında paylaştırılmıştır [daha o dönemde bunların sınırları içine giren özel ve beylik mülkiyet de devlet makamlarınca tanınıyordu]. 1863 yönetmeliğinin bu bölümü kolayca uygulandı, çünkü —Eski Cermen Markından özgür, yarı-özgür, ya da serf toplulukların kopup ayrıldığı sürecin benzeri olan— bu parçalanma, Fransızlardan çok önce *Cezayir'de, Türk egemenliği zamanında* başlamıştı.

Eugène Robe: Cezayir'de toprak mülkiyeti yasaları, s. 77, bu konuda şu gözlemlerde bulunuyor: "Ama kısa zaman sonra reis, artık *ataerkil aile başı* olmaktan çıktı; yozlaşarak *kaid* oldu; *ataerkil yetke,* yasal, siyasal, resmî bir yetke durumuna geldi; içten içe bir dağılma yavaş yavaş başladı, hissettirmeden gelişti, ilkönce düşüncelerde, sonra da olaylarda; *kanbağı* duygusu zayıfladı ve alanı daraldı; küçük dallar ağacın gövdesinden *ayrıldılar;* akraba grupları halinde (KÖYLERDE) toplu olarak yerleşildi; her çadır özel bir çıkarın, doğal olarak kendi öz gereksinmeleri, bencil özlemleri ve daha dar eğilimleri olan bir özel ailenin merkezi oldu. Böylece kabile bir büyük aile, bir topluluk olmaktan çıkarak, yalnızca bir nüfus merkezi, iyice belirlenmiş siyasal ve resmî bir niteliği olan çadırlar konfederasyonu durumuna düştü". *Komisyon* böylece, 23 Mayıs 1863 yönetmeliğinin bu noktasını uygulamak için karşısında şimdiden *kendiliğinden alt bölümlere parçalanmış olan kabileler* buldu; komisyon,

uzun zamandan beri mevcut olan durumu yasal hale getirmekle yetindi (219, 220).

Öteki görevleri için durum bambaşkaydı: *bu alt bölünmelerin sınırları içine özel mülkleri yerleştirmek.* Bu, tarihsel törenin değişik tipleri hesaba katılarak, yani ancak bunlar daha önceden saptandıktan sonra yönetmeliğin V. bölüm, 26. maddesi uyarınca yapılmalıydı. Hiç de öyle olmadı. Bu madde, Badinguet zamanında bir yana bırakıldı (bkz: s. 221-222).

Burada *Warnier Raporu*'ndan şunu da anmak gerek: Cezayir'de *paylaştırmaların* güçlüğü, başka sonuçlar yanında, *kabile üyelerinin* ekonomik koşullarının *son derece farklı* olması gibi bir sonuç doğurmuştur. 142 kabilede kişi başına 1-4 hektar, 143 kabilede kişi başına 4-8 hektar, 8 kabilede gene kişi başına 8-16 hektar, 30 kabilede ise 16-185 hektar toprak vardı [paylaştırma aynı zamanda *büyük ve küçük toprak mülkiyetleri* yarattı, kimileri tarım yoluyla zar-zor geçimlerini sağlayabiliyorlardı, kimileri ise mülkiyet olarak paylarına düşen toprağın tamamından bile yararlanma *durumunda değillerdi* (s. 221, not). Böylece, *Arap kabilelerinin, bu, Avrupalı kolonlar lehinde* mülksüzleştirilmesi önlemlerinden, pratik olarak hiç bir sonuç çıkmadı. 1863 ve 1871 yılları *arasında, Avrupalı kolonlar,* yerlilerden, hepsi içinde, yerlilere *sattıklarından* 20.000 hektar fazlasını bile satın almadılar; yılda, fiilen, yalnız 2.170 hektar, 29 ar ve 22 santi-ar, Warnier'nin not ettiği gibi, *bir tek köyü* bile yerleştirmeye yetecek kadar bir toprak değil (*ayrıntılarına bakınız* s. 223, *özellikle not*).

1873. Böylece, 1873 "Kırlılar Meclisinin"[62] ilk kaygısı, toprağı Arapların elinden koparmak için daha etkili önlemler kabul etmek oldu. [BU YÜZKARASI MECLİSİN CEZAYİR'E "ÖZEL MÜLKİYETİ SOKMA" TASARISI ÜZERİNE TARTIŞMALARI EKONOMİ POLİTİĞİN SÖZ-

DE SONSUZ YASALARI PERDESİ ARDINDA İŞLENEN DOLANDIRICILIKLARI GÖZLERDEN GİZLEMEYE ÇALIŞIYOR (224).] ["KIR" MECLİSİNİN BU TARTIŞMALARINDAN ULAŞILACAK EREK KONUSUNDA HERKESİN OYBİRLİĞİ İÇİNDE OLDUĞU SONUCU ÇIKIYOR: YANİ KOLEKTİF MÜLKİYETİN YIKILMASI; TARTIŞMA YALNIZCA KOLEKTİF MÜLKİYETE SON VERMENİN ÇARELERİ ÜZERİNDE TOPLANIYOR. Örneğin Milletvekili Clapier, bu amaca, 1863 *senato kararının* koşullarının uygulanmasıyla varmak istiyor, bu koşullara göre özel mülkiyet, ancak, bölgüleri daha önceden zaten *kabile mülkünden ayrılıp* kopmuş olan *komünlere* getirilmelidir, başkanı ve raportörü Warnier olan "kırlılar" komisyonu, tersi üzerinde, bu işleme *sonundan,* yani topluluğun herbir üyesinin kendi bireysel payının sınırlarını belirlemekte ve yediyüz kabilede birden başlamakta direniyor.]

BAY WARNİER, AMACI ARAPLARI MÜLKSÜZLEŞTİRMEK OLAN BİR ÖNLEMİ ŞU AŞAĞIDAKİ ESTETİK HİLELERLE SÜSLEMEK İSTİYOR:

1° *Arapların kendileri de sık sık komün topraklarının paylaşılmasına geçme isteğini göstermişlerdir.* Ama bu *utanmazca bir yalandır.** Ona, Milletvekili *Clapier* karşılık veriyor (*30 Haziran 1873 oturumu*): "Ama, *sözün kısası,* sizin yapmak istediğiniz bu özel mülkiyeti kurmayı Araplar mı istiyorlar? Kabileler, cemmaa** tarafından bildirilen istekler bize getirilmiş midir? Hayır, onlar kendi durumlarından, kendi yasalar düzeninden hoşnutturlar, kendi görenekleri yetiyor onlara. Sizden yasa tasarısı isteminde bulunanlar spekülatörlerdir, tefecilerdir (224, 225).

2° *Her Arabın, mülkiyet hukuku ile kendisine ait*

* Kovalevski'de: "düpedüz uydurma". —*Ed.*
** Kabile ve topluluk yetkilileri. —*Ed.*

olan toprak üzerindeki özgür yararlanma yetkisi sistemi, ona, başı sıkıştığında, *başkasına devretme ya da rehine koyma yoluyla eksiği olan sermayeyi sağlama olanağını* verir: bu, bizzat Cezayirlilerin, kendi çıkarları yönünden arzu edilir bir şey değil miydi? Sanki, kapitalist olmayan bir üretim sistemine sahip tüm ülkelerde* *kır halkının elleri altında emre hazır sermaye bulunan küçük tefeciler ve komşu toprak sahipleri* tarafından en rezil bir şekilde *sömürüldüğüne*** raslanılmıyor muydu? HİNDİSTAN'A BAKIN, köylünün, *devlete olan borcunu ödeyebilmek için* gereken parayı "kulak"tan, %20'lik, %30'luk faizlerle ödünç aldığı RUSYA'YA BAKIN. Beri yandan, büyük toprak sahibi, köylüyü, daha *kış ayları içinde,* kendisine *peşinen ödediği,* bir kez daha Rus devletinin dipsiz hazinelerini doldurmaya giden, *olağan ücretin üçtebiri ya da yarısı kadar* bir para karşılığında onu *bütün bir ot biçme ve ekin kaldırma dönemi boyunca sözleşmeyle* sımsıkı *bağlamak* için altında ezildiği durum ve koşullardan yararlanıyor. İngiliz hükümeti, Hindistan'ın *kuzeybatı illerinde,* ve Pencap'ta, *—yasa yoluyla onaylanan—* "devir" ve "rehin" sayesinde, köylü kolektif mülkiyetinin*** dağılıp çözülmesine, KÖYLÜLERİN KESİN OLARAK MÜLKSÜZLEŞTİRİLMESİNE, ORTAK TOPLULUK TOPRAKLARINI TEFECİLERİN ÖZEL MÜLKİYETİ YAPMAYA çalışıyor (225) —BADİNGUET'NİN MAC-MAHON'A YAZDIĞI 1865 TARİHLİ MEKTUP— DEVLETİN YÜKLEDİĞİ VERGİYİ SALDIRIYA GEÇMEK İÇİN ARAÇ SAYAN BİR CEZAYİR TEFECİSİNİN BUNA BENZER BİR İŞİNE TANIKLIK EDİYOR (s. 225, 226'ya bakınız) (Clapier tarafından 30 Haziran 1873 ta-

* Kovalevski'de: "kapitalist ekonominin henüz oluşmaya vakit bulamadığı". *—Ed.*

** Kovalevski'de: "hazin sömürü olgusu". *—Ed.*

*** Kovalevski'de: "komünal baskı". *—Ed.*

rihinde mecliste yaptığı konuşmada anılan mektup).

Hiç değilse, müslüman hükümet* yönetiminde, köylüler, spekülatör tefeciler tarafından mülksüzleştirilemiyorlardı. *Komün mülkiyeti* (BÖLÜMSÜZ AİLE MÜLKİYETİNE UYGUN OLARAK) *bölünmez ve başkasına devredilemez* kabul edildiğine, göre *toprağın rehine* (*ipotek altına*) *konması* tanınmıyordu (not 2, s. 226). [Bununla birlikte *"rhène"*i** biliyorlardı, bu, ödünç para verene öteki alacaklılar yanında yeğleme hakkı veriyordu; o, *borçlunun taşınır ve taşınmaz servetinin gelirlerinden öteki alacaklılardan önce* alacağını almak gibi bir durum elde ediyordu: BU DA RUSYA'DA OLDUĞU GİBİ TEFECİLİĞE BİR EYLEM ALANI AÇIYORDU, VB.] (226). 1863 *senato kararı* 6. maddesi, her şeyden önce, özel kişilerin toprak mülkiyetinde —yani "mülk" topraklarda— olduğu kadar *kabile kollarının kendilerinin sayılan toprakları da serbestçe başkasına devretme hakkını* tanıyor, böylelikle komün mallarının satılmasına ve ipotek edilmesine izin veriliyor, ki bundan, tefeci ve spekülatörler derhal yararlandılar. ONLARIN "EYLEM" ALANLARI, 1873 "KIR" YASASI YÜZÜNDEN DAHA DA GENİŞLEMİŞ OLDU, bu yasa sonunda toprağın *özel mülkiyetini* kurdu; her Arap, şimdi artık tam mülkiyete verilen topraktan özgürce yararlanabiliyordu; sonuç şu olacaktır: *yerli halkın topraklarının Avrupalı kolonlar ve spekülatörler tarafından ellerinden alınması.* Ama bu, 1873 "yasa"sının*** bile bile güttüğü amaçtı (226, 227).

3° *Toprağın özel mülkiyetinin,* henüz buna hazırlanmamış olan ve ona karşı soğukluk duyan halka *getirilmesi, toprağın işlenmesini iyileştirmek için ve dolayısıyla*

* Kovalevski'de: "hukuk". —*Ed.*
** *Rahnia*'nın Fransızlarca söylenişi. —*Ed.*
*** Kovalevski'de: "yasa taslağı". —*Ed.*

tarımın verimliliğini yükseltmek için şaşmaz çare olmalıydı (227). BU, Batı Avrupa ekonomi politiğinin, ama aynı zamanda Doğu Avrupa'nın sözde "kültürlü sınıflarının" GENEL ÇIĞLIĞIYDI! Ama *Kırlılar Meclisinde* tartışmalar sırasında, *sömürgeleştirme tarihinden,* bu sava destek olacak *birtek olay* bile gösterilemedi. Warnier, alanları küçük olan, ama ürünün sürümü için yeri elverişli olan Avrupalı kolonlara ait toprakların işlenmesinde kullanılan araçların daha iyi oluşuna işaret ediyor. *Cezayir'deki Avrupalı kolonların tüm toprakları* = 400.000 *hektardır,* bunun 120.000'i iki şirkete, Cezayir ve Setif şirketlerine[63] ait bulunuyor, *Warnier*'nin kendisinin de kabul ettiği gibi, pazarın uzağındaki bu geniş alanlar — Arap kiracılar tarafından, "ışık taşıyıcı" Fransızların* gelişinden önce de mevcut *eski, geleneksel yöntemlerle* işleniyordu. Geri kalan 280.000 HEKTAR, hiç eşit olmayan parçalar halinde 122.000 Fransız** arasında ufalanmıştı, bu Fransızlardan 35.000 memur ve kentli *tarımla uğraşmazlar.* GERİYE 87.000 TARIMCI FRANSIZ KOLONU KALIYOR; ama bunlarda bile, işlenmemiş toprağın çok geniş, nüfusun göreli olarak az olduğu yerlerde kâr getirmeyen*** yoğun entansif tarımcılık yok (228) (bkz: 30 Haziran 1873 tartışması). Yasa yoluyla Arapların topraklarının ellerinden alınması iki amaç güdüyordu: 1) Fransız kolonlarına mümkün olduğu kadar çok toprak vermek; 2) Arapları topraktan kopararak, zaten çözülme halinde bulunan kabile bağlarından geriye ne kalmışsa onu da yoketmek ve böylece her türlü ayaklanma tehlikesini uzaklaştırmak (229). Warnier, kolonların emrine verilmiş *toprakların,* her yıl Fransa'dan akın edenlerin gerek-

* Kovalevski'de: "Avrupalıların". —*Ed.*

** Marx'ın metninde "Avrupalı". Biz düzelterek "Fransız" yaptık. —*Ed.*

*** Kovalevski'de: "olanaksız olan". —*Ed.*

sinmelerini karşılamaya yetmediğini gösteriyor. *Cezayir ilinde* her Avrupalı kolona 1 hektar 3, *Oran* ilinde 2 hektar 64, ve yalnız *Constantine* ilinde 3 hektar 25 toprak düşüyor (229). Demek ki, Arap toprak mülkiyeti sistemini koruyarak kolonların sayısını çoğaltmak olanaksızdı (*loc. cit.*). *Eski kabile topraklarının kolonların eline* geçmesi sürecini *hızlandırmak* için, 1873 yasası, *kabilece satın alma* (*şufa*) *hakkını tamamıyla yürürlükten kaldırmak olmasa da* [şufa hakkı "*fırka*"nın (kabile kesiminin) herbir üyesi tarafından, fırkanın şu ya da bu üyesi tarafından satılmış bir toprağı satın alma hakkından ibarettir (bkz: Milletvekili *Humbert*'in 30 Haziran 1843 tarihli oturumdaki konuşması, *Ulusal Meclis Yıllıkları,* c. XVIII, s. 336), *Grison'ların kantonlarının* bazı kısımlarında bugün hâlâ varlığını sürdürmekte olan hukuka tıpatıp benzer bir hukuktur], en azından şufa hakkını Fransız *medenî* yasasının tanıdığı akrabalık dereceleriyle sınırlandırmayı buyuruyor. Son olarak, 1873 yasa tasarısı, *hükümetin* elindeki alanları genişletmek amacıyla malazların *ortaklaşa kullanımını Arap kabilelerine bırakmakla* birlikte, bunları, kabile topraklarıyla **birlikte paylaştırmayarak** hükümetin mülkiyeti ilân etti. DÜPEDÜZ HAYDUTLUK! İŞTE TAM BU YÜZDENDİR Kİ, BİR YANDAN KUTSAL-AZİZ "MÜLKİYETE" KARŞI O KADAR SEVECEN OLAN KIRLILAR MECLİSİ, KOMÜNAL MÜLKİYETİ ÇİĞNEYEN BU YASA TASARISINI EN UFAK BİR DEĞİŞİKLİĞE UĞRATMADAN KABUL ETTİ VE TASARIYI AYNI 1873 YILI İÇİNDE YÜRÜRLÜĞE KOYACAKTI (26 Temmuz 1873 tarihli oturumun üçüncü görüşmesi, *Ulusal Meclis Yıllıkları,* c. XIX, s. 230). Mareşal Niel, haklı olarak, 1879 yılı Ulusal Meclis tartışmaları sırasında: "*Cezayir toplumu kan üzerine* [YANİ AKRABALIK ÜZERİNE] *kuruludur.*" gözleminde bulundu. BÖYLECE, TOPRAK MÜLKİYETİNİN BİREYSEL-

LEŞTİRİLMESİ YOLUYLA AYNI ZAMANDA POLİTİK HEDEFE DE ULAŞILIYOR: BU TOPLUMUN BİZZAT TEMELLERİNİ YOK ETMEK (231).*

Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 382-400

* Kovalevski'de: taşınmaz mülkiyeti bireyselleştirirken, Fransız hükümeti onun bizzat temelini değiştiriyor. —*Ed.*

KARL MARX

TARIM YÖNETİMİ VE YASALARI*

Hindistan'da Zilleh bölgesi, yersiz olarak bir *İngiliz kontluğuyla* kıyaslanan bu bölge, *iki milyonluk* nüfusuyla *2* ilâ *3.000 mil karelik alanı* kaplar, oysa örneğin *Suffolk*-

* Burada sözkonusu olan Karl Marx'ın Jean Phear'in *Hindistan ve Seylan'da Arî Köy* adlı kitabı ile ilgili olarak almış olduğu notların bir pasajıdır.

Marx'ın notlarının tümü *Asya ve Afrika Halkları* (n° 1, 1964 ve n° 1 1965) adlı Sovyet dergisinde yayınlanmıştır.

Burada sunduğumuz özel, n° 1, 1965'te çıkan Sovyet baskısından yapılan çeviriden alınmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsünce benimsenmiş işaretler olduğu gibi bırakılmıştır: italikler Marx'ın altını çizdiği sözcük ya da deyimlerdir; büyük harfler Marx'ın kişisel gözlemleridir. Parantezler ve köşeli parantezler Marx'a aittir. Parantez içindeki sayılar elyazmasının sayfalarını göstermektedir. —*Ed.*

Kontluğunun 360.000 kadar nüfusu ile 1.454 mil kare bir alanı var. Zillah'da Avrupalı memurların sayısı onikiyi geçmez (bunların hemen hemen yarısının *Zillah*'da askerî görevleri var), memurlar şunlar: *bir yargıç, 3 ya da 4 yargıç yardımcısının yardım ettiği bir vergici, aynı zamanda bölge yargıcı olan bir yüksek yargıç, işlenen suçları yargılayan bir yargıç* ya da ast yargıç, *bir polis müfettişi ve bir berber** (125) [Pek ender durumlarda "bunlardan biri" oranın dilini gerçekten bilir (126)].

Hindistan'da vergici yoktur (*LICENCE TAX*** SIRASINDA GETİRİLENLER DIŞINDA); vergiler *devlet gelirini* temsil eder, (*marki*) herhangi bir işi adliyeye ya da bir kuruma sunabilmek için, ya da adliyede olsun, bir devlet kurumunda olsun kayıtlı bulunan herhangi bir belgenin, bir sözleşmenin, bir emirnamenin vb. tasdikli suretini elde edebilmek için zorunlu (*ryot**** üzerinde etkisi *tari ve tuz* fiyatının yükselmesi olan *gümrük resimleri ya da içkilerden alınan dolaylı vergi*).

Son zamanlarda bir *ayakbastı vergisinin* kabul edilmesiyle, buna *orantılı olarak her ryot*un vergicisine, onun da hükümete *ödediği rantın biraz artması* sonucu *vergiler yükselmiştir* (128-129).

Toprak sahibinin toprakları için ödediği *rantın bir kesimi, devlet rödövansı* (redevance) biçiminde hükümetin eline geçer; hükümet, devlet geliri biçiminde yılda 20½ milyon sterlin almaktadır. (133).

1793 BENGAL YASASINDAN ÖNCE, BİLİNDİĞİ GİBİ, ZEMİNDAR TOPRAĞIN SAHİBİ DEĞİL, SADECE VERGİ TOPLAYAN KİMSE İDİ. *Burada sözkonusu olan şu Phear şöyle diyor: "Zemindarın malikânesinin* alanı ülkenin geniş böl-

* Burada sözkonusu olan daha çok bir cerrahtır. —*Ed.*
** Lisans vergisi. —ç.
*** Hint rençberi. —ç.

gelerini kaplıyordu ve *bigha* olarak değil, *mauzah-topluluğu* sayısıyla hesaplanıyordu." Onun "malî gelirleri"ne *rant* değil, *jama* (aylık ödenti) deniyordu; bu, zemindarın malikânesi içindeki köylerden tahsil ediliyordu, zemindarın *serveti "alt derecede icara verilmiş* olan topraklara *konan*, köylerde toplanan *jama*lardan ve rödövanslardan oluşuyordu." (135.)

(DAHA İNGİLİZLERDEN ÖNCE) *zemindar*ın köydeki *kaşahrisi* her *mauzah*ın içine kurulmuş bir *acentelikti; çalışmaları denetleyen bir gözetimciden, defterleri tutan bir yazıcıdan* ve bir görevliden oluşuyordu. (BUNLAR ZEMİNDARIN FİİLEN VERGİCİ VB. OLARAK —YUKARDA SIRALANMIŞ OLAN— (İŞLEVLERİNİ YERİNE GETİRİYORLARDI.) Kendi *kaşahri*sine, *mauzah*ların ve *kaşahri barkahari*lerin defter ve belgelerinin suretine, ya da bunlara göre düzenlenmiş bulunan defter ve belgelere sahip bulunan *tahsildar* denen bir *şef* önemlerine göre 5-6 *mauzah*ın *kaşahri barkahari*lerini gözetim altında tutuyordu. *Kaşahri*nin köylü memurları tarafından tahsil edilen rödövanslar ona veriliyordu ve o da bunları kendisinin doğrudan doğruya üstü olan memura devrediyordu. Paranın, sonunda, *zemindar*ın kendi *kaşahri*sine ulaşması işte böyle oluyordu. Zemindar da devlete borçlu olduğu vergiyi ödemek üzere bunun bir kısmını ayırıyor ve geri kalanını kendisine alıkoyuyordu (138).

İŞTE BÖYLECE her ara basamak, biçim ve bileşim bakımından ana yapının tıpatıp benzeri olan bir yapının küçük ölçüdeki doruğunu temsil ediyordu. Bu sisteme en küçük bir müdahale, onun *çökmesine,* tecrit olmasına, bir eklenti durumuna düşmesine yeterdi (139). (AYNI ZAMANDA BKZ: Hunter: *Orissa.*) Zemindar sisteminin ilkel yalınlığı İNGİLİZLERİN GELMESİNDEN çok ÖNCE* kaybolmuştu; işlevleri birbirinden farklı olan ve *dev-*

* Phear'de: "İngiliz yasalarının kabulünden çok önce". —*Ed.*

let vergilerini doğrudan doğruya hükümete ödeyen değişik *zemindar* ve *taluk* sistemleri vardı; bu sistemler içinde tek vergi toplama aygıtının eski bir parçası iken yarı-bağımlı duruma gelen ve böylelikle kendi rödövanslarını alışılagelen yollardan göndereceklerine, konulan *jamayı doğrudan doğruya ana kaşahri*ye ödeyen *malikânelere ve taluklara* raslanıyordu (141).

(GİTTİKÇE,) "*mahal*" olsun, malikâne olsun, *jama* ödeyen her tâbî, rödövansların (bir kesimi) yerine ünlü *jama*nın tahsil edildiği öteki rödövansların ise eski aygıt aracılığıyla toplandığı minyatür halinde bir *zemindar sistemine* kısa zamanda dönüştü. *İşlenmemiş toprakların hibesi ya da ayrıcalıklar* da, hem bağımlı, hem de bağımsız olan ve bu nitelikleriyle hizmete açık bulunan *jaghir* olarak talukların ortaya çıkışının kökeninde yatar (141, 142).

Bizzat köy topluluğunun içinde —*toprakların ihtikâr yoluyla edinilmesi* konusunda— buna benzer bir süreç yer aldı. *Zemindar amla*larının başlıca görevlileri ve *köy ileri gelenleri* (mandal)*, ya da *brahman* gibi etkin ve ayrıcalıklı, kim olursa olsun, bunlar, çok kez, belli koşullara uygun ve *ayrıcalıklara sahip, ekip biçebileceğinden ya da fiilen ekip biçtiğinden daha geniş komünal toprakları olan mülk sahipleri* sayılıyorlardı. Bu toprakları, onlar bir bölümüyle ya da tümüyle işletmek üzere *alt düzeyde icarla tutuyorlardı;* bu da "*jot*"ların ve *ryot* mülklerinin *çeşitliliğine* neden oluyordu (142). 1793 yasasından önce, *aracı çiftçiler göreneğe uygun olarak* ve kendi güçleri ve etkinlikleri sayesinde *mülklerini* o zaman olduğu gibi *koruyabiliyorlardı.* Köy topluluğunun hakemliği altında —*pançaiyat ve zemindar amla, ryot tarlaları* ve *jotlar göreneğe uygun olarak*— yönetiliyordu; her şey *göreneğe* dayanıyordu, *mülk sahibinin kişisel hakları* hiç sözkonusu değildi (142, 143). ZEMİNDARIN —ŞU İNGİLİZ DOLANDIRICI VE EŞEKLERİN YARDIMIYLA— ÖZEL MÜLKİYET SAHİPLERİ DURUMUNA GELMESİ, *aracıların toprak paylarını* (BU EŞEKLERİN KIŞKIRTMASIYLA DEĞİL DE NE) *toprak üzerinde hak* biçimine sokmuştu ve bu paylardan birine sahip olan kim-

* Phear'de: Parantez. —*Ed.*

se, bu hak sınırları içinde toprağı ipotek edebilir ya da başkasına *devredebilirdi*; onun kendi mülkü ise, Hindistan'a özgü *bölümsüz kalıtım* olarak o çapraşık *biçimi* yeniden alıyordu (147, 148).

Aracının mülkü, ya da kendisinden bir aşağıda olan, ve rödövans ödeyen zemindarın rödövanslardaki payı, gerçek toprak sahiplerinden (*redevance*) tahsil etme, ve doğrudan doğruya üstündeki mülk sahibine kendi jamasını ödedikten sonra, *altındakilerden jama* toplama hakkıdır (148). *Hangi derecede olursa olsun, aracının mülkü, muhasebe defterinde* önemli bir şeymiş gibi gösterilir ve *jambadi*de (belgede) tam olarak ifade edilir. Böyle bir mülkün sahibi eğer bir çocuğuna ya da akrabasına bir bağışta bulunmak isterse, bunu kendi adına tahsil ettiği *rödövansların bir kesimi* üzerine ya da herhangi bir başka biçimde *hayattaki morkariler arası bir hibe* senedi = (ki bu senet, *temelli niteliktedir*) düzenledikten sonra yapabilir (149). Çok kez, hibede bulunanın mülkü *rantın küçük bir kesimi vb. üzerindeki bir hak olarak sınırlanmıştır*, ve o zaman (ÇOCUK VB. ÜZERİNE DÜZENLENMİŞ SENETLE) hayattakiler arasındaki hibe, *zamanla geçerli sayılacaktır* (149, 150). *Böyle bir mülk sahibi*, ek ödül ya da prim olarak *bir yabancıya* da bu cinsten bir hibede bulunabilir. Hibe yoluyla malik olma hakkını aldıktan sonra kendi *jamasını* ödemek için bir *rant biçiminde düzenli bir para geliri sağlamak amacıyla* tastamam aynı şeyi yapabilir. O, *ödünç verdiği paranın geri verilmesini güvenceye alırken zar = 1 peshgi ticca* koşuluyla ödünç verene *rödövans tahsil etme hakkını* verebilir.

Bu ya da benzeri durumlarda, adı ne olursa olsun —*bengali mülk sahibi, toprak sahibi, zemindar, para almak ya da hayatta olanlar bir hibede bulunmak istediği zaman* kendi payını satmak zorundadır; eğer payının tamamını satmaz-

sa, ki kaçınabildiği sürece o, bu yola hemen hemen hiç bir zaman başvurmaz— O ZAMAN BESBELLİ Kİ O, her işlemde, *yeni bir mülkiyet hukuku sistemi yaratmış olur* (150).

DAHA İLERDE, *aracı sahipliği* ya da *bölümsüz mülkiyet* KONUSU *olarak toprak üzerinde hak* İLE İLGİLİ OLARAK, örneğin köy topluluğundan ya da herhangi bir sayıdaki köy topluluklarından toplanan rödövansların TAM PAYI. = 16 anna (= 1 rupi); ŞİMDİ EĞER BİR KİMSE *pay kesirlerine* SAHİPSE, diyelim ki 9½ *annalık bir pay*; bu, 3 ya da 4 değişik tarzda olabilir. Bu, şu anlama gelebilir: 1) sahip olan kimsenin bir *mokarari*si vardır, *köy topluluğunun toprağının belli bir kesimi üzerinde, geri kalan topraklardan sınır çizgisiyle ayrılmış olan* ve tüm topraklara göre 9½ : 16 oranında *olan bir kesimi temsil eden topraklardan* tahsil olunan rant ve rödövansların (SÜREKLİ) hakkı vardır. YA DA: 2) hayattakiler arası hibe faslına *giren toprağın bazı kesimlerinde* onun *rant üzerinde sadece kendisinin sahibi bulunduğu bir hakkı vardır ve öteki* kesimlerde onun, sadece (rantın) *kesimlerinin kesirleri üzerinde* bir hakkı bulunmaktadır, öyle ki toplam olarak o, *toprağın gelirinden 16 anna üzerinden* 9½ anna almaktadır *vb.*. Onun kendi yetki alanından gelen rödövansların BÜYÜK KESİMİNİ kendi *kaşahrisindeki memurlar yardımıyla tahsil etme* hakkı vardır; bununla birlikte onun birden çok pay sahibinin, söylemek uygun düşerse, *ortaklaşa* sahip bulundukları *kaşahri*de toplanan *rödövansların ancak bir kesimini* alma hakkı da olabilir (151, 152). Bununla birlikte *mülkiyetin* 9½ *annasını temsil eden* bu *mokarari* mülkün SAHİBİ *genellikle bölümsüz aile* ya da başlangıçtaki bölümsüz aileyi temsil eden kişiler grubudur: bu grubun her üyesi, *bu mülkteki kendi hissesinin* sahibidir ve mülkün bölümsüz niteliğine karşın, öteki paylardan bağımsız olarak, kendi payını *bir alıcıya devredebilir*. AYRICA, sık

[BİR]

RSDİP BİRLİK KONGRESİ ÜZERİNE RAPOR*

ST. PETERSBURG İŞÇİLERİNE MEKTUP

(MAYIS 1906)

TARIM SORUNU

(PARÇA)

Plehanov'un belediyeleşme lehindeki savları hangileridir? İki konuşmasında en çok belirttiği şey, *bir restorasyona karşı güvence* sorunudur. Bu orijinal sav şöyledir: toprağın ulusallaştırılması Petro I'den önceki Moskova Rusyası'nın iktisadî temelini oluşturuyordu. Bugünkü dev-

* Lenin "Asya üretim tarzı" sorununu ayrı bir konu olarak ele alma fırsatını hiç bir zaman bulmadı. Bazı yorumcular, bundan, onun bu kavramı reddettiği sonucunu çıkardılar. Bunlar, özellikle, Lenin'in (11 Temmuz 1919'da Sverdlov Üniversitesinde verdiği ve steno ile alınmış tutanaklara dayanarak ilk kez 18 Ocak 1929 günkü *Pravda*'da yayınlanan) "Devlet Üzerine" konferansında Lenin'in "Asya üretim tarzı"nın sözünü etmemesine ve devletin toplumsal-tarihsel biçimleri olarak yalnızca antikçağın köleci devletini, feodal devleti ve kapitalist burjuva devleti anmış olmasına dikkati çekmişlerdir. Ancak besbelli ki, bu konferans, "üre-

rimimiz, herhangi bir öteki devrim gibi, bir restorasyona karşı güvence getirmiyor. Bundan ötürü, böyle bir restorasyondan, (yani eski düzenin, devrimden önceki

tim tarzlarını" ayrı bir konu olarak incelemeyi değil, sadece marksist devlet kavramını aydınlatmayı ve devletin uzlaşmaz karşıt sınıfların ortaya çıkışıyla olan bağını belirtmeyi konu edinmişti. Lenin, üretim tarzlarının birbirini izleyişini değil, toplumun sınıflara bölünüş biçimlerinin birbirini izleyişini inceliyor: köleliği, serfliği, ücret sistemini. O, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtını çok yakından izliyor ve dinleyicilerini özellikle bu yapıta başvurmaya yöneltiyor. Demek ki, bu konferanstan Lenin'in, ele alınan konu dışında bir sorunla ilgili olan bir ilke tutumunu benimsediği iddiası çıkarılamaz.

İlk olarak sunulan kısa metin, Moskova'da, 1906 Haziranında broşür halinde yayınlanan "Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin Birlik Kongresi Üzerine Rapor"dan (Mayıs 1906) alınmadır.

Bu metinde, Lenin, Rus sosyal-demokratlarının bir kesimi tarafından önerilen toprağın ulusallaştırılmasını, toprağı ulusallaştırmanın (Büyük Petro'dan önce) Moskova Rusyası'nda mevcut olduğu bahanesiyle geri bir adım, giderek bir "restorasyon" sayan Plehanov ile tartışmaktadır.

Lenin, "toprağın ulusallaştırılması"nın eski Rusya'da mevcut olduğu kabul edilirse, bunun ancak Asya üretim tarzından doğabileceğini ve kapitalizm çağında bunun karşılığı olan bir toplumsal şekillenmenin "restorasyonu" fikrinin "düpedüz saçmalık" olacağını gösteriyor.

Besbelli ki, Lenin, Büyük Petro öncesi Rusyası'nın Asya üretim tarzı olarak nitelendirilmesini kuşkuyla karşılıyor: ama bundan bazı yorumcuların yaptığı gibi Asya üretim tarzının bir üretim tarzı olarak varlığını reddettiği* sonucu çıkarılamaz. Aşağıdaki metin, onun, özelliklerinden biri toprağın özel mülkiyetinin yokluğu olmak üzere bu tarzın varlığını kabul ettiğini göstermektedir.

Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, Marx-Engels mektuplaşması üzerine notlarında Lenin, "Doğu düzeninin anahtarı toprağın özel mülkiyetinin yokluğudur." tümcesinin karşısına "Bütün toprak devlet reisinin mülkiyetindedir." notunu koyuyor (V. Lenin, *K. Marx ve F. Engels Mektuplaşmasının (1844-1883) Özeti*, Gospolitizdat 1959, s. 260) ve daha ilerde: "Asya köyleri, kapalı, otarşik (doğal ekonomi), Asya rejimlerinin temeli merkezî hükümetin *public works* (bayındırlık işleri)" notunu ekliyor (*ibidem*, s. 263). [*Editions Sociales'in notu.*]

* Bilindiği gibi, Marx, tarımda, özel tasarrufun meydana geldiği, ama toprak mülkiyetinin şu ya da bu ölçüde komünal mülkiyet olarak varlığını sürdürdüğü (Asya, Antik, Cermen, Slav) tarzlarını, birinci şekillenme içinde değerlendirmiş ve bu şekillenmelerden, ikinci (köleci) ya da üçüncü (feodal) şekillenmelere geçileceğini belirtmiştir. Marx'ın bu değerlendirmesi, bize, Asya, Antik, Cermen, Slav vb. biçimlerinin birinci şekillenmenin (ilkel komünal) üst evresini oluşturduğunu açıklar. Bu nedenledir ki, Asya üretim tarzının da, başlıbaşına bir üretim ilişkisi olarak değil, ilk şekillenmenin, yani ilkel komünal toplumun *üst evresi* olarak ele alınması gerekir kanısındayız. —*Sol Yayınları.*

düzenin yeniden kurulmasından) kaçınabilmek için, özellikle ulusallaştırmayı kuşku ile karşılamak gerekir.

Plehanov'un bu görüşü, menşeviklere son derece inandırıcı göründü, ve onlar ulusallaştırma konusunda (sosyalist devrimcilerden vb. ödünç alınan) "sert sözler"inden ötürü Plehanov'u coşkuyla alkışladılar. Bununla birlikte, eğer biraz düşünülürse, ileri sürülen bu savın safsatadan başka bir şey olmadığı kolayca görülür.

Gerçekten, ilkönce şu "Petro I'den önce Moskova Rusyası'ndaki ulusallaşma"yı inceleyiniz. Plehanov'un tarih anlayışının, Moskova Rusyası konusundaki liberal narodnik görüşün aşırılığa götürülmesinden başka şey olmadığı gerçeği üzerinde durmayacağız bile. Kluçevski, Yefimenko ve ötekilerin yazdıklarını gözönünde tutsak bile, Petro I'den önceki Moskova Rusyası'nda toprağın ulusallaştırılmasından sözedilemez. Ama biz, bu tarihsel incelikleri bir yana bırakalım. Moskova Rusyası'nda, Petro I Rusyası'nda, 17. yüzyılda ulusallaştırmanın fiilen olduğunu bir an için kabul edelim. Bundan ne sonuç çıkar? Plehanov'un mantığına göre, ulusallaştırmayı gerçekleştirmek demek, Moskova Rusyası'nın restorasyonunun "yeniden kurulmasını" kolaylaştırmak demektir. Ama böyle bir mantık, mantık değil safsatanın ta kendisidir, ya da olayların iktisadî temelinin, ya da kullanılan kavramların iktisadî içeriğinin tahlili olmayan bir sözcük oyunudur. Moskova Rusyası'nda toprağın ulusallaştırılması durumu mevcut olduğu ölçüde (eğer Moskova Rusyası'nda böyle bir şey mevcut idiyse) bunun ekonomik temeli, *Asya üretim tarzıydı.* Oysa, 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Rusya'da gelişen ve 20. yüzyılda tartışma götürmez biçimde egemen duruma gelen *kapitalist üretim tarzıdır.* O halde Plehanov'un savından ne kalır? O, Asya üretim tarzına dayanan ulusallaştırmayla, kapitalist üretim tarzına dayanan ulusallaştırmayı birbirine karıştırmıştır. Terimlerdeki benzerlik

yüzünden o, iktisadî ilişkiler arasındaki, özellikle üretim ilişkileri arasındaki köklü farkı gözden kaçırmıştır. O, iddiasını Moskova Rusyası'nın restorasyonu (yani Asya üretim tarzının sözde restorasyonu) üzerine kurarken, gerçekte Bourbon'larınki cinsinden (zaten Bourbon'lardan sözetmiştir) bir siyasal restorasyondan, yani kapitalist üretim ilişkiler alanı üzerinde cumhuriyet aleyhtarı bir hükümet biçiminin restorasyonundan sözetmiştir.

Bu kongrede, Plehanov'a yanıldığı söylenmiş midir? Evet söylendi. Kongrede Demian adlı bir yoldaş, konuşmasında, Plehanov'un bizi korkutmak iddiasıyla ileri sürdüğü bu "restorasyon"dan kesin olarak hiç bir şey çıkmadığını söyledi. Onun tanıtlamasının öncüllerinden çıkan Moskova Rusyası'nın restorasyonudur, yani Asya üretim tarzının restorasyonu, yani kapitalizm çağının en saf saçmalığıdır. Ama tam tersine onun ulaştığı sonuçlardan, imparatorluğun, Napoléon tarafından yeniden kurulmasına, ya da Büyük Fransız burjuva devriminden sonra Bourbon'ların restorasyonuna varılır. Ancak böyle bir restorasyonun kapitalizm-öncesi üretim tarzlarıyla hiç bir ortak yanı yoktur. Bu birincisi. İkincisi, *böyle* bir restorasyonu, toprağın ulusallaştırılması değil, büyük toprak sahiplerinin satışı, yani burjuva, yani kapitalist üretim ilişkilerini tartışma götürmez biçimde perçinleyen aşırı burjuva, özgür olarak burjuva bir önlem izlemiştir. Başka bir deyişle, Plehanov'un ulusallaştırma sorununa karıştırmış olduğu restorasyonlardan *hiç birinin* ne Asya üretim tarzının restorasyonuyla (Moskova Rusyası'nın restorasyonu), ne de 19. yüzyıldaki Fransız Restorasyonuyla bir ilişiği yoktur.

Œuvres, t. 10, Editions Sociales, s. 344-345
Çeviri: *Sur les sociétés précapitalistes,* s. 410-411

[İKİ]

ULUSLARIN KENDİ KADERLERİNİ TAYİN ETME HAKKI*

ŞUBAT-MAYIS 1914

(PARÇA)

II. SORUNUN SOMUT TARİHSEL KONULUŞU

["ASYA" TİPİ TOPLUMSAL ŞEKİLLENME]

... Polonya'nın özerklik hakkını desteklemek için, Rosa Luxemburg, besbelli ki, Rusya'nın devlet sistemini, iktisadî, siyasal ve sosyolojik özellikleri ve her günkü yaşamıyla — "Asya despotizmi" kavramını oluşturan çizgiler topluluğuyla değerlendirmektedir (*Przeglad,* sayı 12, s. 137).

* 1914 tarihli bu metin, Lenin'in arada söylediği bazı sözlerden, onun, kısaca, "herkesin bildiği" gibi "Asya despotluğu" diye adlandırılan siyasal düzenin temelinin oluşturucusu diye nitelendirdiği bir toplumsal şekillenmenin varlığını kabul ettiğini bize gösteriyor. Sıralanan nitelikler içinde, Marx'ın, "Asya toplumları"nda mevcut olduğunu kabul ettiği aynı nitelikleri buluyoruz. Böylece, Lenin, bu noktada Marx'ın tahlillerini yeniden ele almayı yararlı bulmuyor, bu da onun böyle bir toplumsal şekillenmeyi ya da Asya üretim tarzı kavramının varlığını reddettiği

Bilindiği gibi o tipte bir devlet sistemi, ekonomik düzende kapitalizm-öncesi ataerkil özelliklerin tam olarak egemen bulunduğu ve meta üretimi ile sınıf farklılaşmalarının pek az gelişmiş bulunduğu hallerde, büyük kararlılığa sahiptir. Ama eğer devlet sisteminin açık bir kapitalizm-*öncesi* nitelik taşıdığı bir ülkede, kapitalizmin *hızla* gelişmekte olduğu ulusal sınırları belli bir bölge varsa, o zaman kapitalizm ne kadar hızla gelişirse, bu bölge ile, kapitalizm-*öncesi* devlet sistemi arasındaki çelişki o ölçüde artacak, ve daha ileri durumda olan bölgenin, "modern kapitalist" bağlarla değil, "Asya despotluğu" bağlarıyla bağlı bulunduğu bütünden ayrılma olanakları o ölçüde kuvvet-

yolundaki varsayımları çürütmektedir.

Bu pasajın alındığı "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Etme Hakkı" başlıklı yazılar serisi, Rosa Luxemburg'un ulusal sorun konusundaki tutumuna karşı polemikleri içermektedir.

Rosa Luxemburg, Polonya burjuva milliyetçiliğine karşı mücadele ederken, Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin programındaki, Rus İmparatorluğu içinde ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını, yani ayrılarak kendi ulusal devletlerini kurma hakkını ifade eden bölüme karşı çıkıyordu. Tıpkı boşanma hakkının boşanma zorunluluğu olmadığı gibi, ayrılma hakkının da ayrılma zorunluluğu olmadığı —ayrılmanın gerekli olup olmadığının siyasal çerçeveye göre değerlendirilmesi gerektiği— yolundaki artık klasikleşmiş tezi bir yandan geliştirirken, Lenin, ulusların kaderlerini tayin hakkının ilke niteliği taşıdığını doğruluyor. Lenin, Rosa Luxemburg'un sadece Polonya için bu hak yerine özerklik istemini ileri sürmekle pratikte halkların kendi kaderlerini tayin hakkını lafta savunan, ama Rusya'nın ezdiği halklara tıpkı aşırı gerici en kötü şovenler gibi bu hakkı tanımayan Rus liberallerinin durumuna düştüğünü gösteriyor.

Bundan önceki pasajda Lenin, Rosa Luxemburg'un "Rusya ile Polonya'yı birbirine bağlayan etkenler arasında bundan böyle modern kapitalist ilişkilerin salt ekonomik etkenlerinin egemen olacağını" anımsatarak Polonya ile Rusya arasındaki bağların "özerklik" biçiminde sürdürülmesi gerektiğini haklı gösterme iddiasında olduğunu açıklıyor.

Rosa Luxemburg, aynı zamanda, Polonya'nın özerkliği istemini desteklemek için bu ülkenin burjuva gelişmesiyle Rusya'nın "Asya despotluğu" düzeninin bağdaşmadığını anımsatıyor.

Rosa Luxemburg'un değerlendirmesini benimsememekle birlikte (bilindiği gibi, Lenin'e göre Rusya, sözkonusu dönemde, Polonya gibi esas olarak kapitalist aşamadadır), Lenin, tastamam uygulandığında Polonya'nın Rusya ile birleşmesine değil, tersine, Rusya'dan ayrılmasına varacak olan Luxemburg'un düşüncesindeki tutarsızlığı gösteriyor. [*Editions Sociales'in notu.*]

lenecektir.

Bu bakımdan Rosa Luxemburg'un uslamlama biçimi, burjuva Polonya ile ilişkisinde Rus hükümetinin toplumsal yapısı sorununda bile yanlıştır. ...

Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 63

AÇIKLAYICI NOTLAR

[1] Köşeli parantez içindeki başlıklar özgün metinde yoktur. İngilizce çevirmeni Jack Cohen tarafından eklenerek, “Formen” iki bölüme ayrılmıştır. — 13, 47.

[2] Çobanlık ... görünür., bkz: Aristoteles, *De Republica,* ed. Bekkeri 1. I, Bölüm 8, 6. — 15.

[3] “Kâhinler ... dayandırırlar.”, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 245. — 21.

[4] <Antikitede ... döndü.>, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 418. — 23.

[5] <Zilyed ... oldular).>, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 435-436. — 23.

[6] <Yurttaşlık ... özgürlük de.>, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 614-615. — 24.

[7] <Eski ... verirlerdi., bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 317-318. — 24.

[8] Romalı ... belirtiyor., bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 326. — 24.

[9] Roma genslerinin ... yükümlüydüler., bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 328-329. — 25.

[10] (Bu genel ... yaşamıştır.),. bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 330. — 25.

[11] Gensler ... lonca., bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 331. — 25.

[12] Akraba ... değildi:, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 333. — 25.

[13] Gal'lerde ... oluştururlar.>, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 335. — 25.

[14] Tek tek aile ... yerleştiği, bkz: Tacitus, *Germania,* Bölüm XVI, ayrıca bkz: *MEGA,* III/4, s. 33-34. — 26.

[15] *Topluluk* ... toplamalıdırlar,, bkz: Tacitus, Bölüm XI-XIII. — 26.

[16] Bireylerin ... mülk sayılır., bkz: Tacitus, Bölüm XXVI, ayrıca bkz: *MEGA,* III/4, s. 33. — 26.

[17] Bütün biçimlerde ... çözülme başlar., bkz: Hegel, IV, s. 417 (III, 407). — 31.

[18] Demek ki ... çelişir., bkz: Hegel, XII, s. 254-263, 320-329 (X., 238-247, 304-313). — 31.

[19] Cato, ... araştırmış olsa da,, bkz: M. Porcius Cato, *De Re Rustica.* — 31.

[20] hatta Brütüs ... vermiş olsa da,, bkz: M. Tullii Ciceronis *Epistolarum ad Atticum* V, 21, 10-13; VI, 1, 3-7; VI, 2, 7-10; VI, 3, 5-7. — 31.

[21] Bu yüzden ... gibi görünür;, bkz: F. Schiller, *Die Götter Griechenlands.* — 33.

[22] kendisini ... bayağılaştırmasının, bkz: Friedrich Schiller, *Maria Stuart. Ein Trauerspiel,* 3. Anzug, 4. Auftritt, Elisabeths'-in daha önce geçen sözleri. — 44.

[23] (Bütün ... tekrar dönülecek.), bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın Elyazmalarında olduğu gibi, 1861-1863. — 45.

[24] <"Kişinin ... I, s. 600.)>, bkz: Niebuhr, *Erster Theil,* s. 600. — 51.

[25] <Bir başka ... çünkü, bkz: Niebuhr, *l.c.,* s. 606-620. — 52.

[26] "Bunlar ... (I, 620.)>, bkz: Niebuhr, *l.c.,* s. 620. — 52.

[27] <"Zanaatçılar, ... (I, 623).>, bkz: Niebuhr, *l.c.,* s. 623. — 52.

[28] Tarih ... çıkıyorlar.), bkz: F. M. Eden, *The State of the Poor,* London 1797, Vol. I, s. 75-76, 79, 82-83, 87, 94-121., ayrıca bkz: John Wade, *History,* etc., s. 22-54. — 60.

[29] (Bu nokta ... geliştirilmiştir.), bkz: Smith, *An Inquiry,* Vol. III, Book III, Ch. IV, ayrıca bkz: *MEGA,* I/3, s. 482-483. — 61.

[30] Yunanlılarda ... olsa bile., bkz: *Glossarium Mediae et Infımae Latinitatis,* etc., Tomus Secundus, s. 139. — 68.

[31] "*bail* ... *cheptel*"., bkz: Glossarium Mediae et Infımae Latinitatis conditum a Carlo Dufresne Domino Du Cange cum supplementis integris Monarchorum Ordinis S. Benedicti D. P. Carpenterii adelungii, aliorum, suisque digessit G. A. L. Henschel. Parisiis 1842, Tomus Secundus, s. 139 vide supra, *2. Capitale, Debitae pecuniae capu.* — 68.

[32] *Capitales ... capite*"ler., bkz: *Glassarium Mediae et Infımae Latinitatis,* etc., Tomus Secundus, s. 141-142. — 68.

[33] Bütün ... kalkışmıştır., bkz: Adam H. Müller, *Die Elemente der Staatskunst* etc. Erster Theil, Berlin 1809, s. 226-241. — 69.

[34] Kral Aethelsan ... meyveleri).), bkz: *Glossarium,* etc., Tomus Secundus, s. 140. — 69.

[35] Bu terim, *Wigand's Vierteljahrsschrift,* Bd. IV, 1845, s. 327'de yayınlanmış imzasız bir makaleden alınmıştır.

Wigand's Vierteljahrsschrift — 1844-45'te Leipzig'de Otto Wigand tarafından yayınlanan genç-hegelcilerin felsefî dergisi. Bruno Bauer, Max Stirner ve Ludwig Feuerbach bu derginin yazarları arasındaydılar. — 75.

[36] *Alman İdeolojisi*'nde "Verkehr" sözcüğü, bireylerin, toplumsal grupların ve koskoca ülkelerin maddî ve manevî ilişkilerini de kapsayacak biçimde çok geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Marx ve Engels, maddî ilişkinin, ve hepsinden önemlisi, insanların üretim sürecinde birbirleriyle olan ilişkilerinin, bütün öteki ilişki biçimlerinin temeli olduğunu gösteriyorlar. *Alman İdeolojisi*'nde karşılaştığımız "*Verkehrsform*" (ilişki biçimi), "*Verkehrsweise*" (ilişki tarzı), "*Verkehrsverhältnisse*" (ilişki koşulları) terimleri, Marx ve Engels tarafından "üretim ilişkileri" kavramını ifade etmek için kullanılmışlardır, ki bu kavram, onların kafasında o dönemde yeni yeni biçimlenmekteydi. — 77.

[37] Marx'ın bu satırları yazdığı dönemde (1840'larda) aşiret, klan kavramına şimdi olduğundan çok daha büyük bir önem yükleniyordu. L. H. Morgan'ın 1877'de yayınlanan ve ilkel toplumun incelenmesine ayrılmış yapıtı "gens" ve "klan" kavramlarını belirginleştirmiştir. Engels, Morgan'ın elde ettiği sonuç-

ları *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı yapıtında kullanmıştır. — 79.

[38] *Licinius* (MÖ 350 sıraları): Sextius ile birlikte (MÖ 367'de) plebyenlerin yararına yasalar yayımlayan bir halk tribünü. — Bu metinler gereğince, hiç bir Roma yurttaşının devlet mülkü toprakların (*ager publicus*) 500 jugera (yaklaşık olarak 125 hektar)'dan fazlasını mülk edinmeye hakkı yoktu. MÖ 367'den sonra plebyenlerin "toprak açlığı", askerî fetihler sayesinde kısmen giderildi. Bu fetihlerle ilhak edilen toprakların bir kesimini paylaştılar. — 81.

[39] Marx ve Engels, daha sonra, bu tanımlamayı, mülkiyet yapılarının evriminin bu şemasını, bunun yalnız Batı Avrupa için geçerli olduğunu kaydederek ve bir Asya üretim tarzının varlığına işaret ederek, biraz değişik bir biçimde sunacaklardır. Bkz: *Lettres sur "Le Capital"* ve *Sur le "mode de production asiatique"*, Editions Sociales, Paris 1969. — 82.

[40] *Tahıl Yasalarına Karşı Birlik* — İngiliz sanayi burjuvazisinin örgütü; 1838'de Manchesterli fabrika sahipleri Cobden ve Bright tarafından kurulmuştu. Dışardan yapılan tahıl ithalini kısıtlamayı ya da yasaklamayı amaçlayan Tahıl Yasaları, büyük toprakbeylerinin çıkarlarını korumak üzere konulmuştu. Birlik, sınırsız serbest ticaret istemini öne sürerek, işçi ücretlerini düşürmek ve toprak aristokrasisinin ekonomik ve siyasal gücünü zayıflatmak amacıyla Tahıl Yasalarının kaldırılmaları için savaştı. Bu savaşım sonucunda Tahıl Yasaları 1846'da kaldırıldı. — 87.

[41] Amalfi — Napoli'nin güneyinde kurulmuş bir İtalyan kenti. 10. ve 11. yüzyıllarda parlak bir limandı. Bu kentin deniz hukuku bütün İtalya tarafından benimsenmişti. — 91.

[42] Burada Max Stirner'in *Wigand's Vierteljahrsschrift*, Bd. III, 1845, s. 187'de yayınlanmış "Rezensenten Stirners" adlı makalesinde ifade edilen görüşlere değiniliyor. — 94.

[43] Normanlar İngiltere'yi 1066'da, Napoli'yi de 1130'da istilâ etmişlerdi. — 96.

[44] "Hindistan'da İngiliz Egemenliği" ve "Hindistan'da İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları" başlıklı makaleler Marx'ın ulusal-sömürge sorunu konusundaki en iyi yapıtlarından ikisidir. Çok zengin doğal kaynaklara ve eski bir uygarlığa sahip bir ülke olan Hindistan'daki İngiliz egemenliği örneği ile Marx, kapitalist devletlerin Doğunun iktisaden geri ülkeleri üzerinde kurdukları sömürgeci egemenlik sisteminin

kendine özgü niteliklerini açığa çıkarmaktadır. Bu yapıtlarında Marx, Hindistan'ın İngiltere tarafından istilâsının ve köleleştirilmesinin bellibaşlı aşamalarını izlemekte ve İngilizlerin Hindistan'da giriştikleri yağmanın gene İngiltere'deki büyük toprak sahipleri ve parababaları oligarşisinin bir zenginleşme ve güçlenme kaynağı olduğunu göstermektedir. Marx, Hindistan'ın ancak ya metropoldeki bir proleter devrim sonucu, ya da Hindistan halkının kendi sömürgecilerine karşı verecekleri bir kurtuluş savaşımı sonucu kurtulabileceği sonucuna ulaşmaktadır. — 108.

[45] *Moğollar* — 16. yüzyılın başlarında Hindistan'ı istilâ eden ve 1526'da Kuzey Hindistan'da Büyük Moğol İmparatorluğu'nu kuran Orta Asya'nın doğusundan gelme Türk soyundan aşiretler. Sürekli iç savaşlar ve büyüyen feodal ayrılıkçı eğilimler yüzünden bu imparatorluk 18. yüzyılın ilk yarısında dağılmıştır. — 108

[46] *Lingam dini* — Lingayat'ın (Siva ilâhının simgesi "linga"dan gelir) Güney Hindistan mezhebi arasında çok yaygın olan Siva ilâhına tapınma; hiç bir kast farkı tanımaz; orucu, kurbanları ve haccı reddeder. — 108.

[47] *Juggernaut (Jagannath)* — Hindu tanrısı Krişna ya da Vişnu'nun adlarından biri. Juggernaut Tapınağı rahipleri yığınsal haclardan büyük kârlar elde ediyorlar ve bayaderelerin, tapınakta yaşayan kadınların, fuhşunu teşvik ediyorlardı. Juggernaut'a tapınma, inanmışların kendi nefslerine eziyet etmelerinde ve kendilerini öldürmelerinde ifadesini bulan tantanalı dinsel ayinlerle ve aşırı fanatisizmle belirginleşmekteydi. Juggernaut'un anısına yapılan yıllık büyük festivalde hacılardan bazıları, kendilerini, putu taşıyan büyük arabanın tekerlekleri altına atıyorlardı. — 108.

[48] *Heptarşi (yedili yönetim)* — İngiliz tarihçilerin, İngiltere'deki yedi Anglo-Sakson krallıktan oluşan ortaçağ başlarındaki (6-8. yüzyıllar) siyasal sistemi belirtmek için kullandıkları bir terim. Marx bu sözcüğü, müslümanlar tarafından istilâ edilmezden önce Deccan'daki (Orta ve Güney Hindistan) feodal parçalanmayı belirtmek için kullanmaktadır. — 109.

[49] *Brahmanlar* — Üyeleri köken olarak ayrıcalıklı rahipler katmanından gelen dört eski Hint kastından biri. Öteki Hint kastları gibi, bu da sonradan aralarında yoksullaşmış köylülerin ve zanaatçıların da bulunduğu çeşitli mesleklere ve toplumsal konumlara sahip insanları da arasına almıştır. — 109.

[50] *Doğu Hindistan Şirketi* — İngiliz sömürge politikasının Hindistan, Çin ve öteki Asya ülkelerindeki aleti olan İngiliz ticaret şirketi 1600'de kurulmuştu. 1833'te kabul edilen şirket statüsüne ilişkin yasa, şirketin tekel hakkını Hindistan'ın yönetimi ile sınırladı. Şirket 1858'de tasfiye edildi. — 109.

[51] Bombay'ın kuzeyinde yeralan Salsette Adası, 109 tane budist mağara tapınağı ile ünlüydü. — 109.

[52] *Büyük Moğol* — Kendilerine padişah diyen Moğol imparatorlarına Avrupalıların verdiği ad. — 116.

[53] *Mahrattalar* — Deccan'ın kuzey-batı kesiminde yaşayan Hint halkının bir parçası. 17. yüzyılın ortalarında Mahrattalar Büyük Moğol İmparatorluğu'na ağır bir darbe indirmişler ve feodal üst tabakasının çok geçmeden istilâ savaşlarına giriştiği bağımsız bir devlet kurmuşlardır. 17. yüzyılın sonlarında Mahratta prenslikleri iç çekişmelerle zayıflamıştır. Hindistan'da egemenliği ele geçirme savaşımıyla ve iç çekişmelerle zayıflayan Mahrattalar, 1803-05 Anglo-Mahratta Savaşı sonucunda onlara boyun eğdiren İngiliz Doğu Hindistan Şirketine yem oldular. — 116.

[54] *Deutsch-Französische Jahrbücher* — Karl Marx ve Arnold Ruge'un Paris'te çıkardıkları Almanca bir dergi. Yalnızca (Şubat 1844'te) bir sayısı yayınlanmıştır. Bu sayıda Karl Marx'ın iki makalesi —"Yahudi Sorunu Üzerine" ve "Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş"— ve Friedrich Engels'in de gene iki makalesi —"Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi" ve "İngiltere'nin Durumu 'Dün ve Bugün', Thomas Carlyle, Londra 1843"— yer alıyordu. Bu yapıtlar Marx ve Engels'in materyalizme ve komünizme nihaî geçişlerini belgelemektedir. Derginin yayınlanması esas olarak Marx ile bir burjuva radikali olan Ruge'un arasındaki görüş farklılıkları yüzünden kesilmiştir. — 122.

[55] Sözkonusu olan, orman hırsızlıkları üzerindeki 15 Nisan 1878 günlü yasadır. Bu yasa, ot, meyve, mantar, vb. toplanmasını, Sular ve Ormanlar Yasasına bağlar. — 294.

[56] Engels'in *Almanya'da Burjuva-Demokratik Devrim,* Sol Yayınları, Ankara 1975, adlı kitabında yer alan "Köylüler Savaşı"nda ayrıntılı bilgiler bulunabilir. — 301.

[57] Al Muez (1016-1062) — Berber asıllı Ziridlerin hanedanının temsilcisi. 1048'de Abbasî halifelerinin hükümranlığını tanıdı. — 317.

[58] *Zmala* (sözcük anlamı: dostlar grubu, bölük) — Bunlar,

Türkler zamanında ortaya çıkmış olan askerî kolonilerdir. Genellikle kırsal bölgelerde düzeni korumakla ve diğer polis işlevlerini yerine getirmekle yükümlüydüler. — 323.

[59] Kuzey Afrika'da *Mahzen* sözcüğü "hükümet" anlamına gelir (örneğin Fas'ta). Bu sözcük aynı zamanda hükümetin hizmetinde olan kabileleri de ifade eder. — 323.

[60] *Malikî Doktrini* — Sünnî müslümanlığın mezheplerinden biri. Kurucusu Malik ibn-i Anas'tır (?-795). — 324.

[61] MacMahon, 1864'ten 1870'e kadar Cezayir valisi idi. — 331.

[62] Sözkonusu olan, 1871 Haziranında seçilen ezici çoğunluğunun kırsal bölgeler soylularının oluşturduğu Versailles Meclisidir. — 333.

[63] Sözkonusu olan, herhalde, Constantine eyaletinde 100.000 hektar bulunan *Société Générale Algèrienne* (1877'den beri *Compagnie Algeriènne*) ile Setif bölgesinde 20.000 hektarı olan *Compagnie Genêvoise*'dir. — 337.

30 lira